

УКРАЇНА

ВІД КРИЗИ
ДО
ЕКОНОМІЧНОГО
ЗРОСТАННЯ

ПЛАН
МОДЕРНІЗАЦІЇ
УКРАЇНИ

ПЛАН МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ВІД КРИЗИ ДО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

ВСТУП

На момент здобуття незалежності в 1991 році Україна успадкувала другу за обсягом економіку серед колишніх республік СРСР з розвинутою інфраструктурою та переробною промисловістю, яка забезпечувала виробництво валової доданої вартості як мінімум на рівні сусідніх країн. Очікування суспільства були дуже високими. Однак те, що відбулося потім, а саме тривалий період перерозподілу суспільного багатства та накопичення первинного капіталу, стало руйнівним для національної економіки.

Україна не спромоглася пройти весь шлях необхідних реформ, що впроваджують базові економічні свободи — захищену приватну власність та рівні засади конкуренції. Як наслідок, не вдалося досягнути того, на що сподівався народ України — зростання добробуту на основі чесної праці, підприємництва, раціонального використання природних ресурсів і виробничої інфраструктури.

З відстані часу стає очевидним, що на момент проголошення незалежності не було розуміння всього комплексу вимог, які стояли перед суспільством. В Україні потрібно було одночасно збудувати державні інститути та змінити принципи функціонування економіки з планової на ринкову. Вочевидь, виконання цих завдань вимагало професійно компетентних менеджерів з відповідною системою цінностей, які спонукали б їх займатися питаннями суспільного блага, а не власного збагачення.

Щонайменше три покоління громадян України не мали досвіду розуміння економічних свобод, як категорій демократії. В суспільстві були відсутні навички свідомого вибору, приватної ініціативи та підприємництва. Держава і державні інститути, що постали за таких умов, виявилися слабкими до окремих групових впливів, які спрямовували їх діяльність на власну користь. Політика стала найприбутковішим бізнесом, а небезпечний для економіки соціальний популізм — нормою поведінки політиків.

Негативні наслідки такого стану справ для національної економіки виявилися безпрецедентними. Незважаючи на не гірші стартові позиції у порівнянні з сусідніми країнами на початку 1990-х років, на сьогодні Україна значно відстає від них в соціально-економічному розвитку. Так, за рівнем ВВП на душу населення Україна втричі поступається Польщі та Словаччині, і в два рази — Білорусі, Туреччині та Румунії. Протягом 1991–2014 рр. відбулась суттєва деградація економічної та соціальної інфраструктури: виробничих фондів, енергетики, транспорту та житлово-комунального господарства. Зокрема, на сьогодні зношеність в транспорті складає 97%, на фоні рекордно низької норми накопичення в державі — 14% ВВП в 2014 році. Україна поступово втрачала свій інноваційний потенціал. Частка переробної промисловості на сьогодні зменшилась майже до 10%. Інноваційну діяльність здійснює лише кожне 5-те підприємство України.

На сьогодні Україна фактично втратила економічну суб'єктність. Країна критично залежить від зовнішнього фінансування, а отже підпадає під зовнішнє управління. Такий стан справ є неприпустимим. Територія в центрі Європи з настільки сприятливими для проживання природно-кліматичними умовами та ресурсами не може й надалі неефективно управлятися, залишатися технологічно і економічно відсталою. Тому українська держава або подолає поставлені рубежі, або — не відбудеться.

Саме тому, у березні 2015 року, за ініціативи Федерації роботодавців України та Федерації профспілок України, у Відні (Австрія) було засновано неурядову організацію — Агентство модернізації України (АМУ). Знання видатних експертів і досвідчених політиків з усієї Європи були об'єднані для того, щоб вказати конкретні шляхи для досягнення позитивного економічного та інституційного розвитку України.

В якості партнерів для цього діалогу європейська еліта вперше обрала не представників влади, а українських роботодавців і профспілки — сили, які можуть сприяти проведенню реформ в Україні. Протягом 200 днів спільними зусиллями українських роботодавців і профспілок, провідних європейських та українських експертів і науковців була розроблена комплексна «Програма модернізації України (Віхи завтрашнього дня)».

Відомі європейські експерти провели незалежну експертизу і дослідження основних напрямків соціально-економічного розвитку України, напрацювали конкретні рекомендації і визначили пріоритети реформування: реформа Конституції, правової системи та державних інститутів, інтеграція в Європейський Союз, боротьба з корупцією, розвиток фінансового сектору та системи оподаткування, модернізація економіки та реформа охорони здоров'я.

Програма модернізації спрямована на досягнення визначеного бачення соціально-економічного розвитку України до 2035 року. У баченні *Україна-2035* досить **амбітні, але реалістичні цілі**, а саме:

- забезпечення середньорічного темпу зростання реального ВВП в розмірі **5–6%** порівняно з 0,5% в середньому за попередні 10 років;
- збільшення загальних **витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в 3 рази** до 1,5–2,0% від ВВП і входження в Топ–45 країн світу за рівнем інноваційності з поточного 63 місця відповідно з Глобальним інноваційним індексом;
- **зменшення податкового навантаження** на бізнес з існуючих 45% до 30% від ВВП;
- якісна **зміна структури експорту**. Замість експорту сировини — експорт продукції з високою доданою вартістю і глибинною переробкою. Досягнення обсягу експорту до 70 млрд дол. США;
- значне **поліпшення** транспортної **інфраструктури**, зокрема, підвищення якості доріг і досягнення Топ–70 місця в рейтингу Якості доріг (World Economic Forum) з поточного 139 з 144 країн;
- розвиток **підприємництва** та збільшення внеску **малого та середнього бізнесу** у ВВП України з нинішніх 15–20% до 50%.

Крім цілей економічного розвитку істотний наголос у Програмі модернізації робиться на зайнятості, **поліпшенні соціальних стандартів та якості життя**. Зокрема, бачення передбачає збільшення середньої тривалості життя українців з 71 до 75 років, підвищення загальних витрат на охорону здоров'я з поточних 315 доларів США до 700 доларів США на одну людину.

Що відрізняє Програму модернізації України від всіх інших програмних, реформаторських документів?

1. Це перша Програма, яка написана за участю європейських експертів найвищого рівня, які знають як залучити європейські інвестиції в українську економіку.

2. Вперше в історії України свої зусилля об'єднали українські роботодавці та профспілки, які готові разом працювати над реалізацією Програми, щоб подолати бідність в Україні та зупинити еміграцію.

3. Це перша Програма, яка має чітке бачення ролі та місця України в системі міжнародного поділу праці. Україна повинна стати світовим виробничим майданчиком, спираючись на свої конкурентні переваги: вигідне географічне розташування, кваліфіковану робочу силу та науковий потенціал.

4. Вперше Програма містить чіткі не популістські вимірювані цілі та зони відповідальності влади і бізнесу, за якими можна публічно звітувати перед суспільством щодо ходу її реалізації.

5. При розробці Програми враховувався досвід «економічних див» Німеччини, Південної Кореї, Польщі, інших країн Азії та Східної Європи, які розвиваються стрімкими темпами і пройшли свій шлях від кризи до економічного зростання.

Як деталізоване доповнення до «Програми модернізації України (Віхи завтрашнього дня)» українські роботодавці, профспілки, видатні науковці з залученням європейських експертів підготували План прискореного економічного зростання, який розрахований на п'ять років, 2016–2020 рр. Протягом цього часу передбачається досягнути **економічного зростання** в 5% в середньорічному вимірі, створити **1 млн робочих місць** в переробній промисловості, **збільшити частку переробної промисловості** в структурі ВВП до **19,2%**, започаткувати **масштабну модернізацію економічної та соціальної інфраструктури**, вивести Україну в групу держав, що перебувають у **фокусі уваги міжнародних інвесторів**.

План містить **концентровані практичні рішення** щодо розвитку матеріального виробництва в Україні, структурних змін в економіці (реіндустріалізації), формування її міжнародної спеціалізації, політики із залучення інвестицій та розвитку експорту. **Пропозиції щодо економічного розвитку України** базуються на українських реаліях, світовому досвіді та тенденціях глобальної економіки.

Українська економіка не зможе відбутися без галузей, які забезпечують роботою кваліфікований персонал — **машинобудування та IT-індустрії**. **Сільське господарство** покликане стати опорою для національної економіки та структурних перетворень. Однак для цього потрібна зміна парадигми його функціонування — замість зростаючого вивезення зерна збільшення експорту продукції його переробки, розвиток тваринництва та органічного землеробства.

Для вирішення цих цілей пропонується реалізувати комплекс функціональних та інституційних заходів із залучення **інвестицій, розвитку експорту і внутрішнього споживання** з фокусом на стрімкий **розвиток переробної промисловості, енергозбереження та модернізацію інфраструктури**.

Драйверами визначено близько **200 промислових товарів**, які представляють вісім переробних видів діяльності. Україна за рахунок проектів з **енергоефективності** може подвоїти ВВП без додаткового виробництва та імпорту енергоресурсів. **Модернізація транспортної і енергетичної інфраструктури** створить портфель замовлень для конкурентоздатних вітчизняних підприємств, частина яких розташована на сході країни і постраждала від розриву з російським ринком.

Не існує одного заходу, здатного забезпечити інтенсивний інвестиційний процес, структурні зміни та стаке економічне зростання. Тому по-

літика прискореного економічного зростання пропонує **комплекс різнорівневих рішень** із досягнення макроекономічної стабільності (консолідація бюджету і зниження боргового навантаження), кредитно-банківської та фіскальної політики, розвитку бізнес-клімату, впровадження інвестиційних стимулів та інструментів підтримки експорту.

Програма є витратною та потребує залучення великого інвестиційного ресурсу, щонайменше **300 млрд дол. США**. Для цього потрібна **проактивна державна інвестиційна політика**, яка на сьогодні в Україні відсутня. Цим вона програє конкуренцію за інвестиції іншим країнам. Тому, з врахуванням досвіду цих країн, запропонований набір важливих для інвестора інструментів — Банк Розвитку, Спеціальний режим інвестиційно-інноваційної діяльності, індустриальні парки, експортні переробні зони, технопарки, Експортно-кредитне Агентство, Агентство із залучення інвестицій. Також інвестиційному клімату сприятиме запропонована політика організаційно-правових засад щодо схеми легалізації українського капіталу з врахуванням світового досвіду та особливостей України.

Ми виходимо з того, що **політика інвестиційних стимулів** в поєднанні з макроекономічною стабільністю та природними перевагами здатні **підвищити конкурентоздатність** української економіки та **зробити Україну** винятково привабливим **новим промисловим майданчиком світу**.

З повагою, команда розробників.

КОМАНДА РОЗРОБНИКІВ

ФЕДЕРАЦІЯ РОБОТОДАВЦІВ
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА
ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ

СПІЛКА ПОДАТКОВИХ
КОНСУЛЬТАНТІВ

ГО «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. ОЛЕКСАНДРА ЯРЕМЕНКА

ГО «ІНСТИТУТ ПРОФЕСІЙНИХ
КВАЛІФІКАЦІЙ»

ФЕДЕРАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК
УКРАЇНИ

ДП «УКРПРОМЗОВНІШЕКСПЕРТИЗА»

ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. М.В. ПТУХИ НАН УКРАЇНИ

ТОВ «АГЕНЦІЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ»

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК

ЗМІСТ

ЗМІСТ

Розділ 1.	Поточний стан економіки України та можливі перспективи її розвитку	19
1.1.	Економіка України в ретроспективі	20
1.2.	Населення та бізнес щодо актуальних проблем та пріоритетів соціально-економічного розвитку	42
1.2.1.	Економічні орієнтації та очікування населення	42
1.2.2.	Економічні орієнтації та очікування роботодавців із числа преставників малого, середнього та великого бізнесу	47
1.3.	Порівняння умов ведення бізнесу в Україні та країнах-конкурентах	52
1.4.	Поточні тенденції еволюційного прогнозу розвитку економіки	60
1.5.	Прогноз зростання економіки на період 2015–2020 рр. при залишенні незмінним економічного курсу	68
1.6.	Цільовий макроекономічний прогноз та умови реалізації політики прискореного економічного зростання	73
1.6.1.	Засади нової економічної політики як умови реалізації цільового прогнозу	73
1.6.2.	Цільовий прогноз прискореного зростання економіки на період 2016–2020 рр.	83
1.6.3.	Секторальна структура економіки 2020 року.	87
Додатки		95

Розділ 2.	Політика прискореного економічного зростання	107
2.1.	Монетарна політика	108
2.2.	Інституціональні чинники грошово-кредитної та банківської політики прискорення економічного зростання	116
2.2.1.	Банк розвитку як інструмент реалізації державної інвестиційної політики	116
2.2.2.	Кредитна підтримка експортерів	120
2.2.3.	Розвиток державної підтримки підприємств	123
2.2.4.	Реструктуризація банківського сектора як засіб підвищення його ролі в інвестиційних процесах	125
2.2.5.	Капіталізація банків як фактор розширення їх кредитно-інвестиційного потенціалу	127
2.2.6.	Розвиток інституційних засад зниження ризиків учасників кредитних відносин	130
2.2.7.	Формування механізму сек'юритизації фінансових активів як засіб активізації кредитування	132
2.2.8.	Удосконалення інструментарію державних запозичень у контексті стимулювання інвестиційних процесів	134
2.3.	Фіскальна політика	137
2.3.1.	Існуючий стан фіскальної політики	138
2.3.1.1.	Безсистемність та нестабільність фіскальної політики	138
2.3.1.2.	Проблеми в загальному податковому та митному адмініструванні	139
2.3.1.3.	Проблеми в адмініструванні окремих податків та зборів	141
2.3.2.	Засади нової фіскальної політики	146
2.3.2.1.	Податкова реформа	146
2.3.2.2.	Митна реформа	153
2.3.2.3.	Реформування ДФС	154
2.4.	Політика легалізації та повернення виведених з України капіталів	155
2.4.1.	Суть легалізації (амністії) капіталу та її актуальність для України	155
2.4.2.	Цілі та завдання політики легалізації	

і стимулювання повернення вітчизняного капіталу	158
2.4.3. Організаційно-правові засади і схема легалізації капіталу	159
2.4.4. Економічні реформи і правові механізми (підтримуючі заходи), які визначатимуть успіх кампанії з легалізації капіталу	162
2.4.5. Висновки з міжнародного досвіду і очікувані результати легалізації капіталу	166
Розділ 3. Перспективні види діяльності для прискореного економічного зростання	171
3.1. Природні переваги України	172
3.2. Ключові зовнішні сприятливі обставини та ризики	179
3.3. Україна — новий промисловий майданчик світу. Топ–200 конкурентних товарів для зовнішніх ринків.....	181
3.3.1. Критерії відбору конкурентоздатних товарів для виробництва в Україні	181
3.3.2. Товари, перспективні до виробництва в Україні	183
3.3.3. Розвиток виробничих кластерів	188
3.3.4. Часові та інвестиційні ресурси для створення нових виробництв.....	192
3.3.5. Стимулюючі політики у переробній промисловості	195
3.3.6. Інвестиції в інфраструктуру як окрема складова політики прискореного економічного зростання.....	200
3.3.7. Енергоефективність як необхідна умова досягнення конкурентоздатності	206
3.4. Модернізація транспортної системи України як ключова складова політики прискореного економічного зростання	213
3.4.1. Залізничний транспорт України	216
3.4.2. Автомобільний транспорт та дорожнє господарство України.....	228
3.4.3. Портове господарство	243
Додатки	255
Розділ 4. Як перемогти в конкуренції за інвестиції та зовнішні ринки	333

4.1. Нова політика інвестиційних стимулів. Інструменти та інститути.....	333
4.2. Інноваційна політика прискорення економічного зростання	350
4.3. Експортна політика.....	357
Розділ 5. Політика зайнятості в моделі прискореного економічного зростання	365
5.1. Соціально-трудова сфера України: проблеми та структурні зміни	367
5.2. Прогноз зайнятості у професійно-кваліфікаційному розрізі по секторах економіки.....	384
5.3. Інструменти для мінімізації негативних наслідків структурних диспропорцій.....	392
Розділ 6. Розвиток людських ресурсів та ринку праці	397
6.1. Кількісні обмеження пропозиції робочої сили на ринку праці України.....	398
6.2. Стратегічне завдання покращання освітніх характеристик людських ресурсів.....	402
6.3. Управління розвитком людських ресурсів інноваційної економіки	411
Додатки	421

РОЗДІЛ 1. ПОТОЧНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

РОЗДІЛ 1. ПОТОЧНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

1.1. ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В РЕТРОСПЕКТИВІ

Розвиток економіки України протягом 1991–2015 років не став історією успіху. За цей період так і не були створені базові інститути ринкової економіки — захищена приватна власність, рівні умови конкуренції та система регулювання економічних процесів, яка б виправляла ринкові викривлення та не стримувала підприємницької ініціативи. Як наслідок, не вдалося реалізувати те, на що сподівався народ України, коли в 1991 році підтримав її незалежність, а саме: стрімке підвищення добробуту як наслідок економічного зростання на основі реалізації природних конкурентних переваг та ефективної інтеграції у світовий економічний простір.

Навпаки, стартові природні переваги виявились гальмом проведення глибоких економічних та інституційних реформ, а інтеграція у світовий економічний простір в цих умовах лише посилила залежність України від ситуації на світових ринках та зовнішньої фінансової допомоги. Якщо інші республіки колишнього СРСР реалізовували стратегії свого розвитку, намагаючись виправити свої недоліки, то Україна — експлуатувала свої переваги.

Наприклад, республіки Прибалтики свідомо віддали свою промисловість «у жертву» політиці євроінтеграції, а, по суті, поглинання країнами Європейського Союзу, отримавши за це політичний захист та економічну допомогу з європейських фондів для модернізації інфраструктури та інституцій. Білорусь, не маючи природних ресурсів, зробила акцент на пе-

реробну промисловість та своє географічне положення і сьогодні успішно переробляє російську нафту та експортує продукти переробки в Україну, яка «поховала» за цей період п'ять із шести своїх нафтопереробних заводів. Також в Україні успішно продаються білоруські трактори, автомобілі, тролейбуси, продукти харчування і т.д. Грузія стала «лабораторією» для проведення експериментів із втілення радикальних ліберальних реформ, які потім рекомендовувались разом із виконавцями іншим країнам і, зокрема, п'ять останніх років широко пропагуються в Україні. Російська Федерація, отримуючи високу ренту від експорту енергоносіїв, тим не менш намагається інтегруватись у світове виробництво продукції машинобудування, наприклад, виробництво енергетичного обладнання, автомобілів та літаків.

Лише Україна, маючи на початку 1990-х значний внутрішній ринок, на тлі зростання світових цін на традиційні продукти сировинного чи напівсировинного експорту загальмувала економічні реформи. Зростання світової економіки на початку 2000-х років створило підґрунтя для розвитку галузей, що формували значну сировинну та природну ренту. Це, насамперед, сільське господарство та пов'язані з ним харчова промисловість і виробництво мінеральних добрив; видобування корисних копалин і пов'язані з цим металургія та енергетика, транзит трубопровідним (газ, нафта, аміак), залізничним та морським транспортом.

Що стосується машинобудування, то воно загалом занепадало, за винятком тих виробництв, які зберегли коопераційні зв'язки з країнами СНД чи були зорієнтовані на споживчий попит всередині країни. Ці виробництва теж занепадали, але не такими темпами як інші. Найбільший торговельний партнер України — Російська Федерація, підтримуючи коопераційні зв'язки з Україною, поступово реалізовувала власні програми імпортозаміщення, особливо у сфері військово-промислового комплексу, транспортній, авіаційній та космічній галузях.

Протягом усього періоду зростання української економіки (2000–2007 і 2010–2012 роки), споживчий попит, за винятком 2004 року, перевищував інвестиційний, а темпи зростання прибутків громадян перевищували темпи підвищення продуктивності праці.

Із самого початку в Україні склалась споживча модель економічного зростання. При цьому споживання забезпечувалось не стільки зростанням заробітних плат (як результату збільшення продуктивності праці), скільки збільшенням соціальних трансфертів і споживчого кредитування. Щоб підтримувати цю модель, уряд вимушений був покривати дефіцит бюджету та залучати масоване зовнішнє фінансування, оскільки внутрішнє виробництво не продукувало необхідний обсяг фінансових ресурсів.

Така модель виявилась вигідною як для українських фінансово-промислових груп, що на початок 2000-х років утворились в основних сировинних і пов'язаних з ними секторах, так і для іноземних конкурентів, які намагались провадити експансію своїх товарів на ринок України, беручи до уваги високі ризики ведення бізнесу. Фінансування дефіциту вимагало нових надходжень. Такими надходженнями стала масштабна приватизація державного майна, основною метою якої офіційно вважалося збільшення надходжень для фінансування дефіциту бюджету, а реально — остаточний розподіл виробничих активів держави між основними фінансово-промисловими групами.

Іноземні інвестори (якщо не враховувати коштів з офшорів, що раніше були виведені туди українськими та російськими ФПГ) вкладали кошти переважно не у виробничий, а у фінансовий і торговий сектори. Скупивши майже третину банківського сектору, вони через нього вливали в Україну дешеві гроші, які вкладались у споживче кредитування під високі відсотки. Величина відсотку за кредит пояснювалась високою інфляцією та інвестиційними ризиками. Але, оскільки кредитування було переважно в іноземній валюті (ставки були нижчими, ніж у гривні), то всі валютні ризики залишались в українських позичальників. Враховуючи, що промислові товари на 60–90% були імпортовані, це призводило до зростання імпорту та розбалансування платіжного балансу. Питання, чому протягом усього періоду розвитку кредитні ставки залишались високими та гальмували модернізацію та розвиток реального сектору (або призводили до його банкрутства), залишається без відповіді. Традиційне пояснення НБУ, що причиною є висока інфляція, не витримує критики з огляду на ситуацію у 2012–2013 рр., коли інфляція була низькою, а ставки залишались високими.

Другим каналом розбалансування були державні іноземні запозичення на фінансування дефіциту бюджету. Проблема полягала в тому, що їх метою були переважно не інвестиції, а покривання поточного дефіциту бюджету споживання. Особливо великі обсяги запозичень здійснювались перед черговими виборами з метою підвищення соціальних виплат, які були низькими через неефективну економічну політику.

Коли вибори закінчувались, виявлялось, що ні країна, ні її громадяни, що взяли кредити, не спроможні їх погашати, оскільки ці запозичення не були забезпечені зростанням економіки та доходів громадян. Якщо це супроводжувалось черговою світовою кризою, то «гарячі гроші» тікали з України, утворювався дефіцит платіжного балансу через хронічно негативний стан поточного рахунку. Для коригування балансу відбувалась девальвація національної валюти, що супроводжувалась високою інфляцією і держава зверталась до МВФ за черговою програмою порятунку. МВФ, у

свою чергу, пропонував стандартні програми реформ, спрямовані на валютне і фіскальне збалансування: чергову девальвацію гривні, скорочення державних видатків та прибутків населення, збільшення податків, масовий продаж об'єктів державної власності, обмеження грошової пропозиції та збільшення процентних ставок. На період цих реформ ще більше загострювало ситуацію і призводило до поглиблення економічного спаду.

Отже, в Україні за роки незалежності сформувалась економічна модель, що розбалансовує і руйнує економіку, призводить до регулярних економічних криз, зубожіння громадян і фактичного банкрутства країни. Для цієї моделі характерними є наступні ознаки:

1. Рушійною силою є споживання, а не інвестиції.
2. Споживання стимулюється за рахунок зовнішніх факторів і джерел та задовольняється переважно імпортованими товарами, що призводить періодично до платіжної кризи.
3. Відсутність стратегічного бачення і чіткої стратегії розвитку взагалі, або виконання стратегій, нав'язаних кредиторами.
4. Відсутність зв'язку між реформами, що проводяться в країні, та цілями економічного зростання.
5. Низька довіра внутрішніх і зовнішніх інвесторів до уряду та фінансової системи.
6. Зосередження уряду на проблемі пошуку нових запозичень для притоку валюти в країну замість вирішення проблеми валютного дисбалансу шляхом розвитку експортоорієнтованого виробництва та допомоги експортерам у пошуку нових ринків, одночасно покращуючи інвестиційний клімат.
7. Слабкість державних та ринкових інституцій, що призводить до корупції та гальмування підприємницької ініціативи.

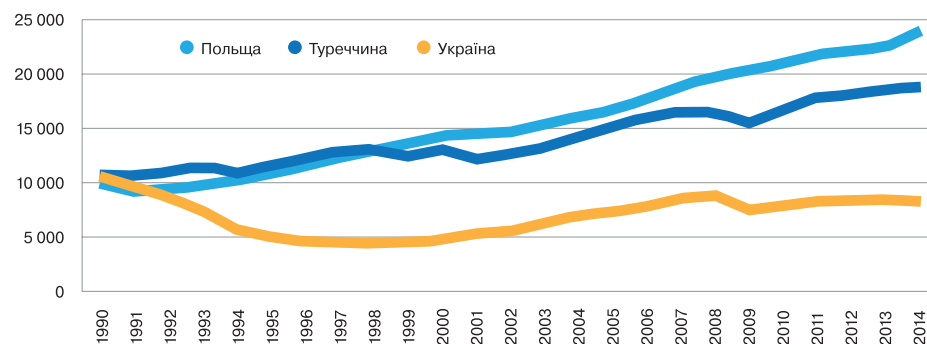
Функціонування такої моделі протягом останніх п'ятнадцяти років призвело до економічного виснаження.

За рівнем економічного розвитку Україна критично відстає від сусідніх країн.

Так, у 2014 році показник ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) в Україні (8,7 тис. дол. США/чол.) в кілька разів нижчий, ніж у Польщі (24,9 тис. дол. США/чол.), Росії (25,6 тис. дол. США/чол.), Туреччині (19,2 тис. дол. США/чол.), Румунії (19,4 тис. дол. США/чол.) та Білорусі (18,2 тис. дол. США/чол.). В той час як рівень розвитку української економіки на початку 1990-х років був не нижчим, ніж в країнах-сусідах. Так, в 1990 році ВВП України, Польщі та Туреччини (за паритетом купівельної спроможності) був на одному рівні — близько 10 тис. дол. США на особу (в цінах 2011 року) (рис. 1.1.).

РИС. 1.1. ВВП ДОЛ. США НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ ЗА ПКС В ЦІНАХ 2011 Р. В УКРАЇНІ, ПОЛЬЩІ ТА ТУРЕЧЧИНІ В 1990–2014 РР. (В ЦІНАХ 2011 РОКУ)

дол. США на особу

Джерело: WorldBank

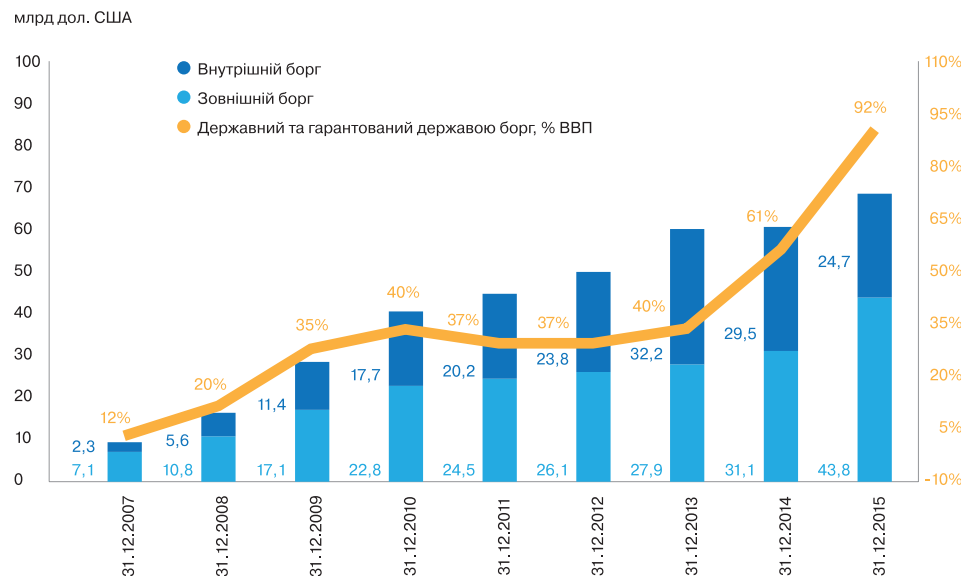
Протягом наступних 24 років відставання України за цим показником становило вже 2,3–2,9 раз. В 2015 р., через глибокий економічний спад в Україні, цей розрив ще збільшиться.

Основною причиною негативного розвитку української економіки була і залишається слабкість державних інститутів, не здатних протистояти вузьким груповим впливам, які спрямовують державні рішення на власну користь. Протягом 24 років не були здійснені реформи, які формують конкурентне середовище, ринкові механізми в тарифо- та ціноутворенні, захищають права приватної власності та забезпечують передачу виробничих активів ефективним власникам.

«Економічний вакуум» призвів до посилення соціального напруження в державі та дезінтеграційних процесів. З рештою Україна втрачає економічну суб'єктність і зараз критично залежить від зовнішньої кредитно-донорської допомоги.

В економічній історії України протягом 2000–2008 рр. був відносно тривалий період зростання. Основним драйвером зростання з початку 2000-х років був експорт товарів — носіїв природної ренти (руда, метал, добрива, зерно). До дії цього чинника в період 2005–2008 рр. приєднався масовий притік короткострокових іноземних інвестицій та запозичень (рис. 1.2.), переважно у фінансовий (банківський) сектор, торгівлю та операції з нерухомістю. Це спричинило зростання споживчого кредитування та відповідного пожвавлення кінцевого споживання населення, однак воно забезпечувалося за рахунок випереджуючого зростання імпорту, оскільки внутрішнє виробництво споживчих товарів не мало відповідної матеріальної бази. Сприятливі можливості для реструктуризації та підвищення конкурентоздатності промисловості в той період не були використані, оскільки зростання платоспроможного попиту населення, в тому числі і за рахунок бюджетної політики держави, що сприяла збільшенню доходів громадян, значно випереджало можливості його інвестиційного задоволення. В результаті в 2014 р. реальний валовий наявний дохід населення перевищив рівень 1990 р. на 17%, обсяг ВВП становив 64,7% від рівня 1990 р., а обсяг інвестицій в основний капітал — 28,7%.

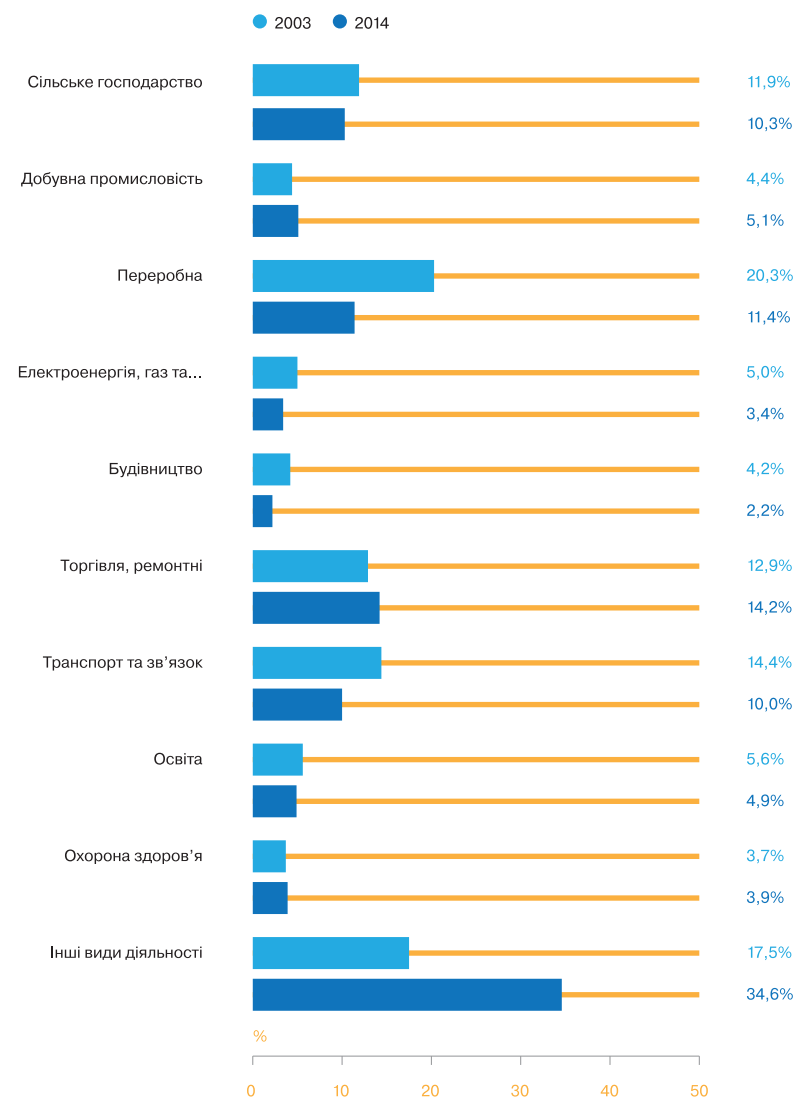
РИС. 1.2. СТРУКТУРА ДЕРЖАВНОГО І ГАРАНТОВАНОГО ДЕРЖАВОЮ БОРГУ, В 2007–2015 РР., МЛРД ДОЛ. США

Джерело: WorldBank

Протягом 2003–2014 років в структурі національного ВВП спостережались негативні зміни, пов'язані, перш за все, з реальним сектором (рис. 1.3.), а саме — знизилася частка переробної промисловості (з 20,3% до 11,4%) та транспорту й зв'язку (з 14,4% до 10,0%), на тлі зростання питомої ваги добувної промисловості (з 4,4% до 5,1%), орієнтованої на експорт.

РИС. 1.3. ПИТОМА ВАГА ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В СТРУКТУРІ ВВП ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ В 2003 Р. ТА 2014 Р.

Джерело: Державна служба статистики України

Також скоротилася частка будівництва (з 4,2% до 2,2%) через недостатні обсяги інвестицій. Збільшення частки торгівлі (з 12,9% до 14,2%) відбулося, головним чином, за рахунок зростання продажу імпорту споживчих товарів (одяг, взуття, побутова техніка, автомобілі).

У 2014 році ситуація в економіці погіршилася через продовження експортних втрат, насамперед на російському ринку, окупацію Криму та військові дії на Донбасі, які зупинили значну частину місцевих підприємств. За результатами 2014 року обсяг ВВП становив лише 87% від показника 2008 року. Економічний спад триває, і в 2015 році ВВП України, згідно з прогнозами НБУ, знизиться ще на 11,5%. Таким чином, в 2015 році обсяг української економіки становитиме лише 77% від показника 2008 року.

У 2015 р. в Україні постійно виникає переддефолтна ситуація, що є наслідком безвідповідального нарощення українськими урядами, особливо в період з 2007 р., зовнішніх запозичень. Так, в період з кінця 2007 р. по червень 2015 р. обсяг державного та гарантованого державою боргу зріс у 7,3 раза — з 9,4 млрд дол. США (12% ВВП) до 68,4 млрд дол. США (92% ВВП), значно перевищивши гранично безпечну межу співвідношення борг/ВВП у 60%. При тому, що цей показник є граничним для розвинених країн, в той час як для України з існуючим станом економіки він має не перевищувати 45% ВВП. Як результат, міжнародні кредитні агентства надають негативні кредитні рейтинги і Україна з кінця 2013 р. залишається майже відірваною від міжнародних ринків капіталу. Зовнішнє фінансування надходить лише від міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий Банк, ЄБРР, ЄІБ) та країн-донорів. На сьогодні без зовнішньої фінансової допомоги українська держава неспроможна виконувати свої функції і це при тому, що з України, тільки за офіційними даними, виведено понад 120 млрд дол. США, а на руках у населення поза банківською системою зосереджені десятки мільярдів доларів США, які через низький рівень довіри до банківської системи і уряду громадяни не бажають тримати в банках.

Макроекономічна нестабільність для української економіки впродовж тривалого часу є несприятливою для її стійкого зростання. Хронічно дефіцитний державний бюджет (останніми роками понад 4%), майже триразова девальвація гривні, спад економіки спричиняли двозначні показники інфляції, а також високі рівні процентних ставок (рис. 1.4.). На тлі цих тенденцій впродовж багатьох років в Україні накопичувалися серйозні структурні деформації, що призвели до формування і закріплення споживацько-боргової та імпортозалежної моделі відтворення ВВП, із постійно зростаючою часткою споживчої складової, та, відповідно — падінням валових заощаджень. Це мало наслідком гальмування валового нагрома-

дження основного капіталу, стимулювання імпорту та зовнішніх запозичень.

РИС. 1.4. ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ, ІНФЛЯЦІЯ ТА ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ В 2005–2015 РР.

* станом на серпень 2015 р.

Джерело: Державна служба статистики України, НБУ

Найбільш серйозних втрат валових заощаджень зазнав сектор нефінансових корпорацій, який традиційно для економіки України є доміантним учасником інвестування. За останні 7 років через падіння рівня його валових заощаджень секторне валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) впало з 21% у 2007 році до 10,7% ВВП в 2014 р. При цьому його покриття все більше і більше залежало від запозичень.

До 2014 р. головними чинниками дефіциту фінансових ресурсів нефінансових корпорацій були як низький рівень валового прибутку (через високу частку фонду оплати праці, особливо в підсекторі державних підприємств), так і втрата лівової частки прибутку через канал доходів від власності в сектори фінансових корпорацій і домашніх господарств, а також у сектор іншого світу.

Причиною розширення відпливу доходів від власності в сектор фінансових корпорацій стали зависокі ставки кредитування, на рівень яких впливала урядова експансія на ринку запозичень на тлі відсутності хоч якихось обмежень на рівень максимальних кредитних ставок з боку НБУ.

Свій негативний вплив на зростання відтоку ресурсів по цьому каналі справили дві хвилі девальвації національної валюти, які підвищили курсову переоцінку, як самих запозичень в іноземній валюті, так і їх вартість.

Відплив доходів від власності в сектор домашніх господарств відбувався головним чином у підсектор роботодавців та у підсектор самостійно зайнятих працівників, які з погіршенням інвестиційного середовища втрачали інтерес до реінвестування своїх доходів у виробництво. Особливо прискорився зазначений відтік з початком девальвації гривні. На хвилі зростання слабкості національної валюти значно «прибутковішим» стало вкладання фінансових ресурсів у іноземну валюту, що, в свою чергу, підвищило на неї попит і стало додатковим чинником девальвації національної валюти. Крім того, активна конвертація валових заощаджень в іноземну готівку зменшує інвестиційні ресурси країни, оскільки виводить їх з обороту.

Через зменшення рівня доходу нефінансові корпорації вимушені дедалі більше запозичувати та розширювати канал сплати доходів від власності іноземним позичальникам, що веде до циклічного зростання боргової піраміди, оскільки нові запозичення беруться для повернення та обслуговування старих, а виплати доходів від власності в інший світ тільки в період 2008–2014 рр. досягли суми майже 60 млрд дол. США.

У 2014 р. відбулося ще більше загострення проблеми. Відплив капіталу, нарощення неповернених кредитів, згортання національних ресурсів розвитку та падіння капітальних інвестицій в економіку України (на 24,2% проти попереднього року), що в сукупності прискорило негативні процеси старіння основних фондів. У 2015 році падіння інвестицій продовжується: так капітальні інвестиції у січні — червні знизилися на 9,8% проти відповідного періоду попереднього року¹. А за нашими прогнозними оцінками річне падіння може становити 15%.

Суттєвий внесок у формування деінвестиційної моделі економічної деградації зробила політика соціального популізму спочатку в період виборчої кампанії 2004 р., а потім в 2008 р., коли без серйозних розрахунків і розширення бази для збільшення обсягів соціальних внесків були підвищені соціальні стандарти, що призвело до формування значного розриву між обсягами соціальних внесків і державних соціальних трансфертів, який надалі лише зростає. Результатом стало нарощення бюджетного дефіциту та тотальна експансія сектора загальнодержавного управління (ЗДУ) на ринку запозичень.

¹ Соціально-економічний розвиток України за січень–квітень 2015 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Сектор домашніх господарств в разі нарощення рівня валового наявного доходу і валових заощаджень міг би стати вагомим джерелом інвестицій, але цього не сталося. Проте, валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств стабілізувалося на низькому рівні біля позначки 2% ВВП. Причина криється у диспропорціях формування валового наявного доходу і валових заощаджень між підсекторами сектора домашніх господарств, що не сприяє ефективній капіталізації секторних заощаджень.

У більшості працюючого населення рівень валових заощаджень переважно занижений, що унеможливує здатність до повноцінного фінансування будівництва власного житла і гальмує їх інвестиційну активність загалом. У введеному в експлуатацію житлі домінує сегмент однокімнатних квартир, що свідчить про неспроможність більшості сімей купувати комфортне сучасне житло та неможливість відновлення житлового фонду як такого.

Вагомим джерелом інвестування економіки мали б бути валові заощадження сектора ЗДУ. Однак з 2009 року секторні валові заощадження стали від'ємними, адже впродовж багатьох років сектор ЗДУ залишається хронічно дефіцитним по причині щорічного збільшення розриву між отриманими соціальними внесками та сплаченими соціальними трансфертами (головним чином — через зростаюче від'ємне сальдо соціальних допомог, крім допомог у натурі).

Водночас мали місце значні бюджетні витрати на підтримку збиткових державних нефінансових корпорацій, а також використання схем отримання капітальних трансфертів для вирішення боргових проблем. Так, за даними Системи національних рахунків (СНР) 2001–2013 рр. державними нефінансовими корпораціями через посередництво фінансових корпорацій (головним чином страхових) було отримано, відповідно — 31,7; 21,9; 9,1 млрд грн. За попередніми даними за два перші квартали 2015 року — 12,2 млрд грн.

Секторний валовий наявний дохід почав знижувати свою частку в ВВП з 2004 р. і досяг мінімальної позначки у 2014 р., знизившись до 12,4% ВВП², що ніяк не відповідало потребам сектора ЗДУ, унеможливлювало балансування його валового наявного доходу (далі — ВВД) з необхідними секторними витратами на індивідуальні та колективні послуги, а також інвестиції, які в нормі мали би становити разом необхідні 23,4% загального ВВД. Постійний дисбаланс став деструктивним рушієм для усієї економіки

² Розраховано за сумою квартальних звітів 2014 р. «Квартальні національні рахунки за інституційними секторами»: [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

та призвів до структурних викривлень на фінансовому ринку, де уряд став головним позичальником, а також генератором зростання вартості запозичень.

У поточній політиці одним із заходів скорочення бюджетного дефіциту було замороження рівнів соціальних стандартів. Однак із-за багаторазового підвищення цін на природний газ (в 5,5 раза), із відповідним впливом на двократне зростання цін по позиції «Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива», а також внаслідок впливу курсового чинника фактична інфляція виявилася вищою за прогнозу. Стрибок цін підвищив рівень бідності, зменшив попит населення на продукти харчування, що негативно вплинуло на їх виробництво та посилило невдоволення громадян діями влади.

Інший напрямок політичного популізму, а саме популізму щодо малого бізнесу та пільгових умов нарахування соціальних платежів консервує несправедливий розподіл тягаря соціальних внесків (а також поточних податків) на окремі підсектори сектора домашніх господарств. Адже лівова частка внесків концентрується в підсекторі найманих працівників (які становлять лише половину зайнятого населення), тоді як самостійно зайняті працівники сплачують на соціальні внески лише малу частку свого наявного доходу. Цим самим порушується принцип соціальної справедливості, коли за рахунок одного підсектора (найманих працівників) забезпечується лівова частка надходжень соціальних внесків та поточних податків, а на пенсійні виплати і соціальну допомогу розраховують практично усі представники сектора домашніх господарств.

Так, за даними СНР 2013 р. соціальні внески найнятих працівників становили 23,3% його ВНД, а у самостійно зайнятих працівників лише 8,5%. А разом з поточними податками відповідно — 31,8 та 11,2%.

Задіяні у 2014 році непопулярні заходи в частині замороження соціальних стандартів та підвищення тарифів на послуги ЖКГ, вплинули на поетапну втрату сектором домогосподарств частки свого ВНД з 81,8% у I кв. до 71,9% ВНД в IV кв. 2014 р. Однак за результатами року рівень залишився відносно високим і становив 76,6% загального ВНД.

Замороження соціальних стандартів на тлі високої інфляції дозволили ЗДУ зменшити розрив між отриманими соціальними внесками і соціальними сплаченими трансфертами, що вплинуло на підвищення частки ЗДУ в загальному ВНД на 2,7 відсоткових пункти. Однак падіння доходів найбільш вразливих верств населення призвело до скорочення споживчих витрат на продукти харчування та безалкогольні напої майже на третину, що загальмувало виробництво харчових продуктів.

За даними першого півріччя 2015 року, жорстка соціальна політика на тлі високої інфляції не дозволила вирішити питання ліквідації дефіциту Пенсійного фонду, який продовжує покриватися за рахунок Державного бюджету, в якому на ці нужди були заплановані витрати обсягом 18 млрд грн, а за перше півріччя було витрачено половину.

Продовження поточної політики «затягування поясів» в прошарку найбільш вразливих верств населення та вибіркова допомога витягування із банкрутства НАК «Нафтогаз України» за рахунок підвищення тарифів для громадян має зменшити дефіцит державного бюджету, але не вирішить питання відновлення економічного зростання, оскільки б'є по тих верствах населення, які є головними споживачами продуктів і послуг вітчизняного виробництва.

В країні гостро назріло питання відновлення стабільних внутрішніх джерел інвестування соціально-економічного розвитку, що потребує узгоджених дій, спрямованих на подолання дефіцитності балансів як сектора ЗДУ, так і сектора нефінансових корпорацій, що забезпечить оптимізацію структури кінцевого використання ВВП в частині підвищення рівня валового нагромадження основного капіталу (ВНОК).

Тим самим буде започатковано процес прискореного інвестування з метою подолання, перш за все, наявного низького технологічного рівня реального сектора, оскільки в структурі промислового виробництва за видами економічної діяльності домінує випуск продукції 2-го та 3-го технологічних укладів, що вирізняється високою енергозатратністю та низьким рівнем доданої вартості. Частка продукції вищих технологічних укладів, зокрема машинобудування, незначна і в 2014 році становила менше 10%. Слабкий рівень інвестиційної активності протягом майже всіх років незалежності зумовив орієнтацію українських товаровиробників на продаж відповідної продукції на експорт.

Провідні сектори вітчизняної промисловості основну частину виробленої продукції експортують, зокрема:

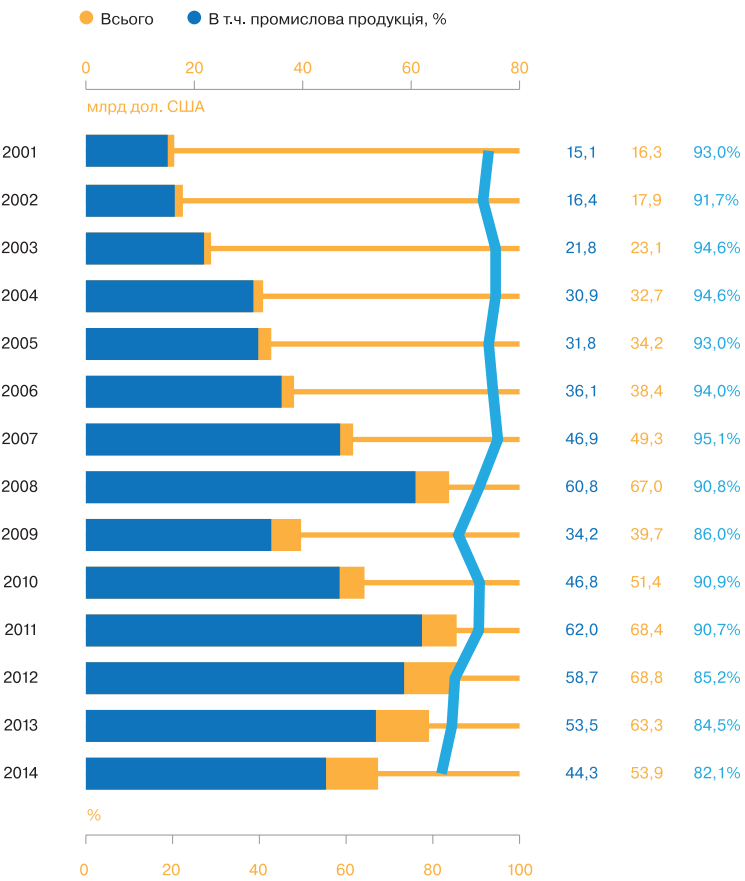
- машинобудування — частка експорту в реалізації в 2014 році становила 78%;
- чорна металургія (напівфабрикати, металопрокат і труби) — 82%;
- легка промисловість — 93%;
- деревообробка — 91%;
- хімічна промисловість — 67%.

Через домінування експорту зазначені сектори критично залежать від зовнішньої кон'юнктури і надзвичайно вразливі до її змін. Експорт про-

дукції українського машинобудування в основному здійснювався в Росію, що мало високі політичні ризики і в результаті збройного конфлікту на Донбасі експорт почав різко знижуватися. Внутрішній попит, зокрема на продукцію машинобудування, задовольняється імпортом, що в існуючих умовах занепаду українського машинобудування загрожує Україні технологічною залежністю, тому в даному Плані буде запропоновано шлях до розвитку перспективних видів діяльності.

Водночас, на ємних сегментах внутрішнього ринку довгий час домінував споживчий попит, задоволення якого відбувалося теж за рахунок імпорту відповідної продукції. Це стосується, перш за все, як товарів народного споживання (зокрема, частка імпорту одягу у покритті внутрішнього попиту в 2014 р. становила 97%, взуття — 91%, ліків — 49%), оскільки в цілому українській економіці характерна низька конкурентоспроможність переробної промисловості. Як наслідок, як тільки розпочалася глобальна криза 2007 р., український експорт промислових товарів за питомою вагою почав падати. Частка промислової продукції в експорті за цей період зменшилася з 95,1% в 2007 р. до 82% у 2014 р. (рис. 1.5.).

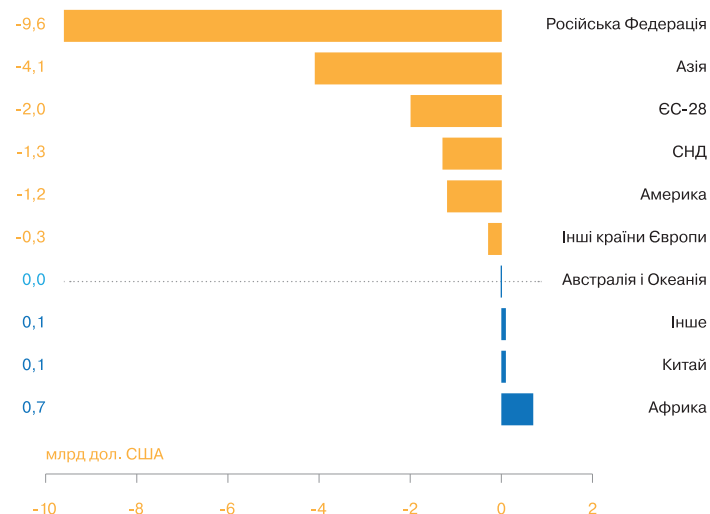
РИС. 1.5. УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСПОРТ ТОВАРІВ В 2001–2014 РР., МЛРД ДОЛ. США

Джерело інформації: Державна служба статистики України

Протягом 2011–2014 рр. найсуттєвіше знизилися обсяги експорту в Російську Федерацію (-9,6 млрд дол. США), головним чином продукції переробної промисловості (залізничні вагони, енергетичне обладнання, металопродукція, продукти харчування). Втрату російського ринку не було компенсовано збільшенням поставок на інші регіональні ринки (рис. 1.6.).

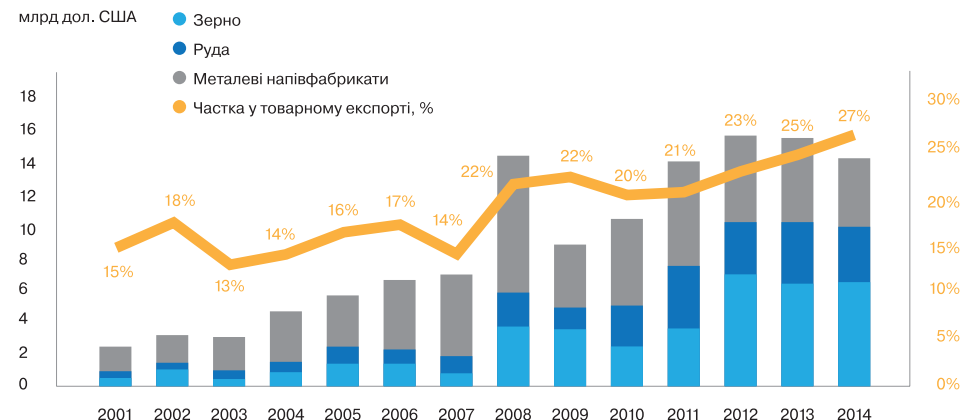
РИС. 1.6. РЕГІОНАЛЬНА ДИНАМІКА ЗМІНИ ОБСЯГІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В 2011–2014 РР., МЛРД ДОЛ. США

Джерело інформації: Державна служба статистики України

На тлі скорочення експорту продукції переробної промисловості зростають обсяги і питома вага експорту товарів, які є джерелом високої природної ренти — залізної руди, сталевих напівфабрикатів і зерна (рис. 1.7.).

РИС. 1.7. ОБСЯГИ ТА ЧАСТКА ПРИРОДНОЇ РЕНТИ В ТОВАРНУМУ ЕКСПОРТІ В 2001–2014 РР.

Джерело: Державна служба статистики України

Експортуючи сировину, Україна не використовує можливості формування доданої вартості на своїй території, не створюючи тим самим нові робочі місця в переробній промисловості.

Однією із слабких рис української економіки є монополізація та олігополія на окремих ринках.

Згідно з даними Антимонопольного Комітету України³, в 2014 році частка монопольних, олігопольних ринків та ринків з ознаками домінування становила 53%, що є одним з найгірших показників в Європі (в країнах ЄС цей показник не перевищує 25%)⁴.

У національній промисловості протягом останніх років монополізовано окремі важливі сегменти, зокрема — теплова енергетика, вугільна промисловість, виробництво залізорудної сировини та металопродукції, видобуток марганцевої руди і виробництво феросплавів, випуск мінеральних добрив, має місце і надмірна концентрація сільськогосподарського виробництва з домінуванням агрохолдингів. Так, частка агрохолдингів в обробленні сільськогосподарських угідь зросла з 5% в 2005 р. до 23% в 2014 р., вони контролюють близько 50% зернових елеваторів. Агрохолдинги використовують значну частину виручки від експорту зерна (6,5 млрд дол. США

³ Звіт Антимонопольного комітету України за 2014 рік

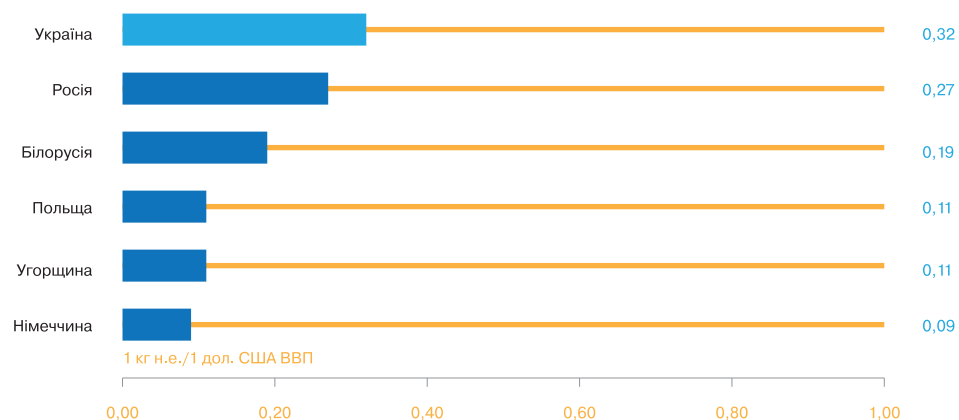
⁴ Eurostat

в 2014 році) на імпорт сільськогосподарської техніки, пального та засобів захисту рослин (3,8 млрд дол. США). Також агрохолдинги не розвивають в достатній мірі тваринництво, внаслідок чого зростає безробіття на селі.

Для покращення ситуації у формуванні більш високого ступеня конкуренції в українській економіці та підвищення конкурентоспроможності українських компаній на зовнішньому ринку в даному Плані буде запропоновано відповідні рекомендації.

В Україні висока енергозатратність виробництва. Вона залишається найвищою в Європі. Так, згідно з відповідним останнім дослідженням WorldBank в Росії в 2012 році даний показник становив 0,27 кг н.е./1 дол. США ВВП (84% від рівня України), в Білорусі — 0,19 кг н.е. (59%), у Польщі та Угорщині — 0,11 кг н.е. (34%), Німеччині — 0,09 кг н.е. (28%) (рис. 1.8.).

РИС. 1.8. ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ЕКОНОМІКИ РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ В 2012 Р., КГ Н.Е./1 ДОЛ. США ВВП

Джерело: WorldBank

Особливо енерговитратними є ключові галузі національної промисловості — гірничо-металургійний комплекс і хімічна промисловість, а також житлово-комунальна сфера.

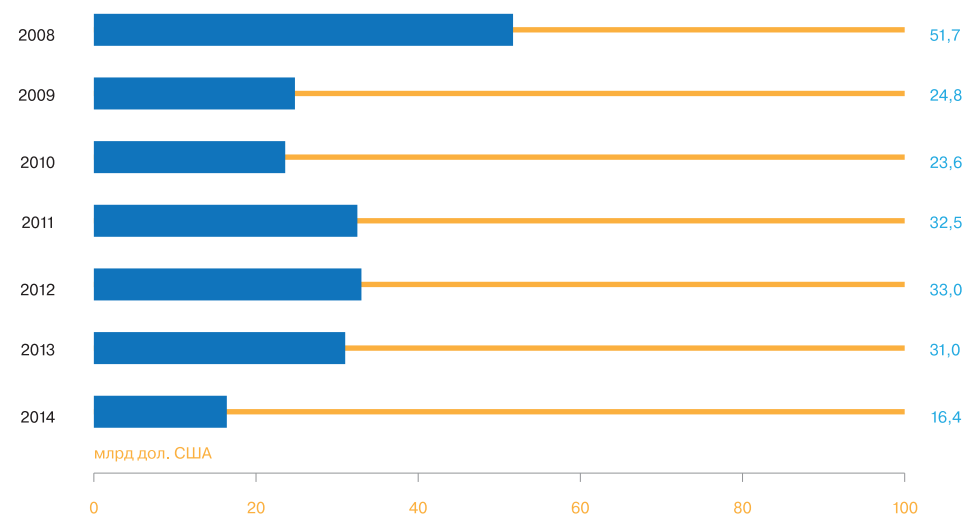
Інноваційна діяльність в українській економіці є незначною і стагнує, про що свідчить невелика частка підприємств (10–12%), які впроваджують або реалізують інноваційну продукцію, і частка інноваційної продукції (~3%) у загальній структурі реалізації промислової продукції. Для порівняння — в країнах ЄС кількість промислових підприємств, що впроваджу-

ють інноваційну продукцію, перевищує 70%; частка інноваційної продукції в загальній структурі реалізації промислової продукції перевищує 30%. З метою розширення інноваційної діяльності в даній роботі у Розділі 4.2 будуть обґрунтовані відповідні рекомендації.

Сповільнений інвестиційний процес та деіндустріалізація в українській економіці характеризуються високим ступенем зношеності основних фондів в Україні, що досяг за підсумками 2013 р. 77,3%. Найбільш критична ситуація зі зношеністю основних фондів в інфраструктурі — в транспорті (96,7%) та енергетиці (61,9%). Високий рівень зношеності транспортної і енергетичної інфраструктури є суттєвим стримуючим фактором розвитку промисловості в Україні та залучення інвестицій в створення нових виробництв.

Річний обсяг капітальних інвестицій в Україні після максимального показника 2008 року (51,7 млрд дол. США) знизився в 2014 р. до рекордно низького рівня — 16,4 млрд дол. США, що в 3,5 раза менше показника 2008 року (рис. 1.9.).

РИС. 1.9. ОБСЯГИ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ФАКТИЧНИХ ЦІНАХ У 2008–2014 РР., МЛРД ДОЛ. США (РОЗРАХОВАНО ЗА ОФІЦІЙНИМ КУРСОМ НБУ)

Джерело: Державна служба статистики України

Важливо, попри наявний стереотип, що сільське господарство і IT-сектор не забезпечать сталого зростання української економіки.

Так, модельний розрахунок засвідчує, що в сучасних формах функціонування ці два сектори навіть при високих темпах зростання на рівні 9% щорічно (що складно досягти, особливо в сільському господарстві), та 1–2% для інших секторів, забезпечать сумарний приріст економіки на рівні не більше ніж 1,5% в рік. Як результат, економіка України в 2020 році при відповідному статус-кво становитиме лише 99% від показника 2008 року.

Основні причини цього:

- рентний характер сільського господарства (орієнтація на експорт зерна);
- значні обсяги імпорту складових сільськогосподарського виробництва (сільгосптехніка, пестициди, насіння, паливо тощо — на суму 3,8 млрд дол. США в 2014 р.);
- надання послуг офшорного програмування на аутсорсингу, коли основні прибутки акумулюють замовники/посередники (іноземні компанії);
- високий рівень функціонування обох секторів без сплати податків, зокрема, згідно з даними МВФ, в 2014 р. частка сільського господарства у ВВП України становила 10%, в доходах бюджету — менше 1%.

Крім того, ці сектори мають відносно слабкий мультиплікативний вплив на суміжні галузі в системі поточних міжгалузевих зв'язків.

Результати аналізу стану економіки України в ретроспективному періоді однозначно свідчать про її екзогенну залежність, що характеризується макроекономічною нестабільністю, надмірно високим ступенем відкритості та залежності від світових цін на сировину та продукти низького ступеня перероблення (метал, зерно, добрива), низьким рівнем конкурентоспроможності при високому ступені зношеності виробничих потужностей, що орієнтовані на 2-й та 3-й технологічні уклади, обмеженістю фінансових ресурсів розвитку, які безконтрольно привласнюються та виводяться з країни, недоступністю до світових фінансових ринків, реалізацією політики макроекономічної стабілізації під зовнішнім контролем, що обмежує можливості реалізації активної національної політики економічного зростання. У сукупності стан економіки, фінансів та низький рівень життя населення, обтяжений збройним конфліктом на Донбасі, надмірною корумпованістю у багатьох сферах політичного, державного та економічного життя зумовлюють необхідність здійснення заходів щодо модернізації як економіки, так і державних інститутів. В протилежному випадку це загрожує країні як соціальною нестабільністю, так і політичною дестабілізацією країни.

На сьогодні в Україні потрібно сформулювати чітку стратегію, яку вона може реалізувати в найближчі 5–10 років з метою все більшого залучення інвестицій в економіку і досягнення прискореного інвестиційно-залежного економічного зростання.

На нашу думку, бажаною є: реалізація власної стратегії стимулювання інвестицій (іноземних і національних) у пріоритетні види діяльності чи точки росту з метою зростання виробництва з більш високою часткою доданої вартості у продукції, що виробляється і постачається на зовнішні та внутрішні ринки. Ризиком цієї стратегії є більш важкі і тривалі переговори з міжнародними фінансовими організаціями та країнами-донорами з метою запрошення їх до її реалізації, а також можливий дефіцит зовнішнього фінансування, що потрібно буде компенсувати за рахунок залучення валютних коштів населення та повернення коштів резидентів, виведених у період погіршення умов ведення бізнесу.

Ця стратегія потребує створення небувалої раніше довіри до державних інституцій і інституцій української фінансової системи. В окремих випадках ці інституції ще потрібно створити. Для цього потрібна нова програма реформ, ключові положення якої викладені у подальших розділах даного Плану.

1.2. НАСЕЛЕННЯ ТА БІЗНЕС ЩОДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ТА ПРІОРИТЕТІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ⁵

Успіх кожної із програм, а тим більше стратегічного характеру, яким є План модернізації економіки України, має у своїй основі спиратися в тому числі і на знання, що характеризують очікування змістовного характеру щодо поглядів людей та раціональності їхньої поведінки, яка формується зрештою завдяки волі і можливостям свободи вибору поряд з утилітарними мотивами поведінки. Саме тому в рамках підготовки даного Плану було проведено соціологічне опитування населення та бізнесу щодо їх поглядів на актуальні проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку з метою отримання необхідної інформації для підвищення результативності передбачуваних змін, що в свою чергу підвищує ступінь раціоналізації діяльності як населення, так і бізнесу.

1.2.1. ЕКОНОМІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ОЧІКУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Сьогодні українське суспільство повертається до життя у вирі негативних оцінок, і домінуючою точкою зору знову стає думка, що Україна рухається в неправильному напрямку. Заміри суспільних настроїв показують, що вже зараз можна констатувати «вікно можливостей» багато в чому втрачається і відповідно поширюється відчуття втрачених можливостей. Невдоволення викликає не лише напрям руху держави, який оцінюється більшістю населення як помилковий, але й темп впровадження нечисленних позитивних зрушень. **Українське суспільство поступово втрачає готовність потерпати від економічних труднощів заради покращення життя в довготривалій перспективі (з 56% у вересні 2014 року до 29% в липні 2015 року), та запаси дефіцитних суспільних та матеріальних ресурсів на всіх рівнях від пересічного громадянина, до держави в цілому.** Має місце негативна оцінка змін в економічному становищі країни. У вересні 2014 року вважали, що економічне становище в Україні за останні 12 місяців погіршилося — 85% респондентів, в липні 2015 року — 88%. Стійке відчуття поступового падіння рівня життя зумовлюють загальне невдово-

⁵ Підготовлено за результатами соціологічного опитування: у липні–серпні 2015 року опитано 2226 представників економічно активного населення України та 403 представники малого, середнього та великого бізнесу, яке проведено Інститутом економіки та прогнозування НАН України на замовлення Федерації роботодавців України. Польовий етап дослідження реалізовано Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка в 25 територіально-адміністративних одиницях України (24 областях та м. Київ).

ленням діяльністю влади та подальшим падінням рівня довіри до більшості соціальних інститутів.

Більше половини громадян відносять до Топ–3 ключових економічних проблем:

- війну на Сході України (74%),
- зростання цін на товари і послуги (58%),
- завищені тарифи на житлово-комунальні послуги (53%).

Таке ранжування зберігається в усіх регіонах опитування та не залежить від типу населеного пункту чи соціального статусу респондента. **Саме погіршення рівня життя, зростання цін, затримка виплат заробітних плат виступають домінуючими чинниками можливих протестних акцій.** На наявність системної кризи в задоволенні базових потреб населення вказує той факт, що в середньому один опитаний обирає не менше 4 причин, здатних спонукати його до протесту. Вважають ймовірними протести на рівні свого населеного пункту 22%, а приєднуються до них вже 27% опитаних.

На початку осені 2015 р. дослідження засвідчило наскрізне поширення песимізму та стрімке падіння впевненості в наявності сил, здатних підняти економіку. Основну відповідальність за економічний розвиток країни та добробут пересічних громадян населення звикло покладати передусім на Уряд і бізнес, але ані Уряд, ані бізнес не мають достатньої громадської підтримки для одноосібного здійснення перетворень на тлі зневіри більшості людей.

На перший погляд, пріоритет демократичних цінностей безсумнівний для майже половини (43%) економічно активних громадян, що нібито робить демократію загальнонаціональним вибором. Вірять у те, що за певних умов авторитарне правління має перевагу над демократією значно менше опитаних (28%), решта не надає переваги тому, чи правління демократичне, чи авторитарне (28%). Однак постановка питання в економічному ракурсі докорінно змінює співвідношення відповідей. Обираючи між країною, де мало політичних свобод, але міцне економічне зростання, та країною, в якій є всі політичні свободи, але слабка економіка, більшість (61%) обирає життя в першій. Отже, з різних причин переважна більшість населення готова жертвувати свободами заради матеріального благополуччя: причини такого вибору можуть бути різні — від розчарування у демократії, до думки, що останньої вже досить, і «частину» можна обміняти на добробут, не зазнавши втрат. З соціологічної точки зору, така поведінка може пояснюватися тим, що цінністю стає лише дефіцитна річ, цінність виникає лише тоді, коли чогось не вистачає, а не вистачає, за оцінками населення, задоволення цінностями матеріального характеру, що вимушено штовхатиме і

реформаторів, і населення до реформ патерналістського характеру, особливо в короткостроковому та середньостроковому вимірі.

Цей висновок підтверджують соціологічні опитування, які фіксують схильність більшої частини населення країни до патерналізму та авторитарного державного контролю. Переважна більшість населення виступає за впровадження державою єдиних для всіх «правил гри» (76,6%), висуває вимогу піклування про громадян із забезпеченням гідного рівня життя (86,6%). Відповідно, 42% економічно активного населення готові до того, що держава втручатиметься у життя та економічну активність своїх громадян. Обираючи межі відповідальності держави за благополуччя своїх громадян, більше половини вказує, що Уряд має нести відповідальність за добробут всіх громадян.

Безсумнівним лідером серед пріоритетів населення в опіці з боку держави на сьогодні є охорона здоров'я (53,1%), допомога малозабезпеченим (26,3%), виплата пенсій (25,3%), допомога Збройним силам (22,8%) та освітня галузь (22,3%).

Середнє значення уявного прожиткового мінімуму на одну особу перевищує реальне значення прожиткового мінімуму вдвічі. Витрати на харчування (без врахування відвідувань закладів громадського харчування), транспорт та комунальні послуги у середньому становлять 56% від сукупного прибутку домогосподарства, а витрати лише на харчування — 38% від сукупного прибутку домогосподарства. 38% респондентів повідомили, що їхнє домогосподарство витрачає на харчування понад 40% прибутку, що є індикатором бідності.

В умовах економічної кризи та складної військово-політичної ситуації в Україні відбувається певний сплеск зовнішньої трудової міграції. Зафіксовано доволі високий ступінь бажання економічно активного населення України виїхати за кордон (22%), однак реальна готовність до виїзду є невеликою. Хоча деклароване бажання переїзду в межах України є дещо меншим, ніж бажання виїзду за кордон, реально опитані вже ж таки більш готові саме до внутрішньої державної, а не до зовнішньої міграції. Основними причинами формування міграційних настанов є економічні, навіть наявність військового конфлікту поступається за силою впливу економічним чинникам.

Серед економічно активних мешканців України спостерігається доволі висока готовність до переїзду на території, де є нестача населення, за умови забезпечення гідною зайнятістю та житлом. Отже, тільки в разі вирішення Урядом проблеми інвестування в економіку таких територій, покращення їх демографічної ситуації є цілком реальним.

Відбувається «нормалізація» позанормативних практик — хабарництво, ухиляння від сплати податків, неофіційні платежі за послуги. Пояснюючи, чому люди дають хабарі, більше, ніж половина опитаних представників економічно активного населення вказує, що: ця практика стала нормою нашого життя (60,6%, сума трьох виборів); що якщо не дати хабар — то й питання не вирішиться (55,9%); людям так простіше і легше вирішити їхні проблеми (55,6%). Найчастіше до корупційних дій опитані/члени їх домогосподарств вдаються при одержанні медичних послуг у державній системі охорони здоров'я (36,7%). На другому місці серед корупційних послуг — взаємодія з ДАІ (17,6%). Про неофіційні винагороди при запиті офіційних документів повідомили 12% опитаних, майже стільки ж (11,3%) зазначили, що платили неофіційно або дарували подарунки при здобутті державної освіти (університет, коледж, ПТНЗ).

Економічно активне населення розглядає ухиляння від податків радше через оцінку потенційних небезпечних наслідків такої діяльності, ніж крізь призму моралі (зокрема, 84,3% опитаних з цієї групи скоріше погоджуються з твердженням про те, що таке ухиляння є небезпечним, а 70,5% — із тим, що це аморально).

Ще одним з проявів тіньового сегменту економіки є наявність тіньових доходів громадян. Спостерігається зростання частки економічного активного населення, яке має тіньові доходи, в період загострення фінансово-економічного становища (піки спостерігались у грудні 2009 року (24%), вересні 2013 р. (31%), серпні 2014 р. (29%) та серпні 2015 р. (27%)) та зменшення цієї частки в період стабілізації. **Для майже половини (48,5%) тих, хто отримує тіньовий дохід, такі надходження становлять більш, ніж половину загального прибутку.** 69% готові працювати більше, важче, додатково, понаднормово, аби заробити більше, якщо не вистачатиме на поточні витрати. Більше половини (57%) готові змінити місце роботи або перекваліфікуватися.

Серед економічно активного населення країни немає єдності в поглядах на роль та обмеження, які накладає різниця в доходах: для 38,4% прийнятною є модель, в якій доходи мають бути «більш рівними», а для 41,3% прийнятною модель розвитку, в якій більший прибуток стає винагородою за індивідуальні зусилля (позиція ще 17,9% з цього питання скоріше невизначена).

У питаннях власності половина опитаних віддає перевагу моделі розвитку, в якій частка державної власності в економіці повинна бути збільшена (50,9%), а схильються до збільшення частки приватної власності 23,9% (22,8% зайняли проміжну позицію). **Такий підхід є гальмом реформ, особливо, якщо врахувати, що в Україні не вдається реалізувати державу, що**

здатна ініціювати і впроваджувати інновації, які власне і є основою модернізації економіки.

У питанні рівної відповідальності перед законом 71,9% висловилися за суворе дотримання законів без жодних винятків.

Аналіз устремлінь населення в питаннях реформування економічного середовища дозволяє зробити висновок:

по-перше, про те, що українське суспільство налаштоване на суттєве реформування економічних стосунків в державі;

по-друге, що ринкова трансформація економічної системи України почалася без належного інституційного забезпечення. Незважаючи на декларації про сприяння розвитку підприємництва, в Україні було створено громіздке і заплутане законодавство, бракує чіткої системи захисту прав власності і конкуренції.

Отже, на підставі аналізу громадської думки актуальними є такі рекомендації щодо покращення та розвитку соціально-економічної сфери суспільства.

Необхідне подальше поширення в українському суспільстві ліберальних цінностей та привабливості ринкової економіки, що має сприяти встановленню ефективного економічного порядку, який створить стабільну соціальну базу реальних реформ.

У контексті впливу на соціально-економічні настрої населення актуальним є впровадження економічних стимулів, зокрема, запобігання недооцінюванню кваліфікованої праці, її низької вартості, як це відбувається на більшості підприємств і організацій державного сектора, на впровадження економічних важелів регулювання видатків, пов'язаних з надвисокою оплатою праці в окремих монополізованих галузях.

Необхідним є переналаштування системи реформування, а саме: визначення зрозумілих алгоритмів проведення реформ із захистом від саботажу та імітації; впровадження оптимальних систем управління інституційними реформами та використання об'єктивних показників їх ефективності (не по тому, що робилося, а по тому, що зроблено); дистанціювання від інституційних реформ груп з явними конфліктами інтересів (відсторонення від реформ тих, хто життєво зацікавлений у їх провалі, всупереч поширеній практиці віддавання реформ «на відкуп» саме таким суб'єктам).

1.2.2. ЕКОНОМІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ОЧІКУВАННЯ РОБОТОДАВЦІВ ІЗ ЧИСЛА ПРЕДСТАВНИКІВ МАЛОГО, СЕРЕДНЬОГО ТА ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ

Результати опитування видаються досить суперечливими та свідчать про вплив на очікування та оцінки представників бізнесу як об'єктивних (економічна ситуація, законодавство, правова система тощо), так і суб'єктивних (асиметричність доступу до інформації, вплив стереотипів та ідеологічних настанов та ін.) чинників.

Респонденти закономірно констатують погіршення економічного становища власного бізнесу відповідно до погіршення ситуації в країні. Проте реакція підприємств різних розмірів є різною:

- **малі підприємства (МП) найсуттєвіше скоротили загальну зайнятість (включаючи незареєстровану), що є відображенням значного залучення «тіньових» співробітників у період вищої активності;**

- підприємства усіх типів намагалися забезпечити підвищення заробітної плати як реакцію на інфляційні процеси (це зробили 42,6% від тих, хто дав відповідь), проте найлегше це було зробити великим підприємствам (ВП), де відсоток підвищення був найбільшим;

- **основним засобом адаптації до зменшення обсягів виробництва стало скорочення зайнятості, проте великі підприємства значно ощадливіше ставилися до власного персоналу, намагаючись застосовувати тимчасові «амортизатори», зокрема — відпустки без виплати заробітної плати.**

Очікування щодо найближчого періоду у бізнесу є вельми невпевними — біля 35% не виключають, **що до кінця 2015 року їм доведеться вживати заходів щодо подальшої адаптації до негативних змін в економічному становищі підприємства, причому оптимістичнішими закономірно є ВП. Найпершим засобом реагування підприємства усіх типів вважають скорочення числа зайнятих.**

Оцінюючи найкорумпованіші сфери, опитані на перше місце виносять судове провадження. Водночас ВП ставлять судову сферу на друге місце після проведення перевірок (щоправда, відрив вельми незначний — 49,5% та 50,0% відповідно). Серед «лідерів» за корумпованістю також надання дозволів та підключення до інфраструктурних мереж (що в основному відзначається представниками МП та СП). Між тим, вища корумпованість спостерігається на напрямках, які передбачають участь різних «децентралізованих», часто місцевого рівня установ та організацій, що відбиває загальний процес послаблення контролю у вертикалях влади.

Прогнозованою є низька оцінка усіма опитаними дієвості політики сприяння бізнесу органами державної влади та місцевого самоврядуван-

ня. Найбільша роль місцевих рад та РДА є досить природною, проте парадоксальним чином основна підтримка надається ВП (23,8% опитаних), в той час як МП — лише 8,5%, СП — 10,7%. **За масштабами діяльності орган місцевого самоврядування навряд чи може бути корисним у бізнесі ВП, можна припустити, що такий показник відображає певне партнерство та «взаємні послуги», які часто існують між керівництвом великих підприємств та органами місцевого самоврядування. Помітна роль ОДА у підтримці ВП (20,6%) зрозуміліша.**

Наведені висновки підтверджує ранжування респондентами перешкод для діяльності (причин скорочення виробництва). Як МП, так і СП на перше місце поставили недостатній внутрішній попит, а також зростання собівартості, що, у свою чергу, веде до зростання ціни і зниження попиту на продукцію. СП менш чутливі до стану попиту, проте більше залежать від дефіциту оборотних коштів, а отже — загалом від стану грошово-фінансової стабільності в країні. Шляхи розв'язання цих проблем будуть викладені в окремих розділах даного Плану. Натомість ВП найбільшими проблемами вважають зростання собівартості і брак оборотних коштів, а також дезорганізацію внутрішнього ринку внаслідок воєнних дій на Сході України. Характерно, що зниження зовнішнього попиту для них відчутніше, ніж внутрішнього, що є природним з огляду на високий рівень експортної орієнтації великого бізнесу (53,9% ВП постачають на експорт понад 40% своєї продукції).

Загалом позитивна оцінка процесів децентралізації (попри значну частку індивідуальних оцінок позитивні очікування мають 21–48% респондентів) показово корелює з висновком про налагоджені контакти бізнесу, насамперед з місцевими органами влади та самоврядування. Характерно, що і МП, які наразі невисоко оцінюють роль місцевих рад у сприянні бізнесу, також мають значні очікування з приводу підвищення зацікавленості місцевої влади у розвитку бізнесу на території. До того ж, надії покладаються на посилення контролю за витрачанням місцевих податків та поліпшення становища з наданням дозволів: **як зазначалося нами раніше, корупція у сприйнятті представників бізнесу змістилася на «децентралізований», зокрема — місцевий рівень, що може суттєво обмежити реалізацію сподівань бізнесу від децентралізації.**

Підприємці фіксують також реальний результат запровадженого урядом мораторію на перевірки господарюючих суб'єктів. Частка підприємств, які протягом 2015 р. не мали жодної перевірки, зросла порівняно з 2014 р. удвічі — до 60,7% МП, 42,3% СП та 22,7% ВП (хоча слід зважати, що оцінюються дані 8 місяців року).

Привертає увагу обережність ставлення підприємців до декларативного принципу роботи щодо дозвільних документів. Попри відзначений чималий рівень обтяжливості та корумпованості дозвільної сфери, за таку зміну виступили лише 33,6% респондентів при вельми високій частці тих, хто не визначився (38,0%).

Поміркованим є ставлення до принципу «мовчазної згоди» при реєстрації бізнесу — лише 25,9% респондентів вважають, що він тим чи іншим чином сприятиме розвитку МСП.

Представники МП найбільше скаржилися на часту зміну правил ведення бізнесу, що дещо суперечить відносно помірним оцінкам регуляторного навантаження для МП та, можна припустити, скоріше відбиває очікування ризиків від зміни правил, пристосуватися до яких МП, які не завжди мають належно кваліфікований управлінський персонал, може бути проблематично. Специфічною для МП проблемою є складність підбору кадрів та найму на роботу — на неї скаржилися удвічі більше респондентів з МП, ніж з СП. Причинами можуть бути нижчий рівень заробітної плати та надто обтяжливе для МП оподаткування фонду оплати праці після запровадження «спрощенцями» сплати ЄСВ. Привертає увагу також специфічна для СП проблема відсутності відповідного рівня освіти найманого персоналу та кваліфікованого персоналу на ринку. Очевидно, представники середнього бізнесу зіткнулися з цією давно прогнозованою експертами проблемою у процесі модернізації виробництва у відповідь на конкурентні виклики та потреби підвищення ефективності.

Ознакою незрілості інституційної структури українських підприємств (у контексті взаємовідносин великого, малого й середнього бізнесу) є визнання неспроможності малого бізнесу конкурувати з великими компаніями, що визнають 57,6% опитаних МП. При цьому 58,7% МП закидають великому бізнесу змову з владою в пріоритетному отриманні доступу до ринків. У свою чергу, 37,8% ВП, дійсно, визнають таку можливість, проте визначальною своєю конкурентною перевагою все ж вважають спроможність до цінової конкуренції завдяки ефекту масштабу. Слід відзначити, що явище конкуренції малого та великого бізнесу саме по собі є ознакою економічних систем, що перебувають у стадії формування. У сформованих системах, як правило, відбувається сегментація ринків між великим і малим бізнесом, яка досить часто будується на ланцюжках вартості в кооперації МСП та ВП, субпідрядних схемах співпраці тощо.

Доцільно звернути увагу на те, що лише 11,5% МП та 28,4% СП повідомили, що брали участь у державних закупівлях. При цьому для 59,3% МП та 50,7% СП аргументом неучасті є відсутність закупівель у сферах, до яких належить діяльність їхніх підприємств. Враховуючи різноманітність

сфер державних закупівель, варто припустити, що цей аргумент не є достатньо коректним, а справжньою причиною є відсутність поширення інформації про державні закупівлі та недостатня практика залучення МСП до відповідних процедур. Наслідком є зниження рівня конкуренції під час тендерних процедур, завищення цін закупівлі. Водночас слід зауважити, що МСП часто не зацікавлені у співпраці з бюджетними установами, оскільки у попередні роки непоодинокими були випадки затримки платежів за виконану роботу. Можливо, саме цим пояснюється незацікавленість 19,2% СП в участі у держзакупівлях.

Опитування продемонструвало небезпечно низький рівень співпраці бізнесу з громадськими об'єднаннями підприємців. Не мали такої співпраці 89,1% МП, 85,6% СП та навіть 58,2% ВП. Наслідок — недостатній рівень інформаційної, консультативної та правової підтримки бізнесу, яку фізично не в змозі надавати у належному обсязі державні інститути. Причини можуть бути закритістю багатьох об'єднань, недостатня популяризація позитивних результатів такої підтримки, формальність цих об'єднань, що призводить до недостатньої кількості членів, а відтак — слабкої фінансової потужності. Суттєвим також є відсутність систематичного залучення консалтингу у практиці діяльності вітчизняного бізнесу. Між тим, основними предметами звернень серед тих, хто звертався до об'єднань, були допомога у пошуку партнерів в Україні чи за кордоном, а також отримання інформації щодо джерел фінансування бізнесу.

Висловлюючи свою зацікавленість в участі за напрямками роботи ФРУ, респонденти, фактично, визначилися з основними запитами щодо впливу на зміни на загальнодержавному рівні, яких вони прагнули б. **Заслугує на увагу те, що, разом з передбачуваними зменшенням податкового навантаження та подоланням корупції 19,2% СП та 21,4% ВП хотіли б брати участь у формуванні держзамовлення на підготовку фахівців. На нашу думку, це красномовно підтверджує зроблений раніше висновок про відсутній кадровий «голод» для підприємств, які прагнуть підвищувати свою конкурентоспроможність.**

Важливим позитивним сигналом є очікування бізнесу від Угоди про асоціацію України та ЄС. Сприймають асоціацію як загрозу менше 10% опитаних, щоправда, 18,4% ще не визначилися у своєму ставленні. Оптимістичним є те, що 48,5% МП почали або планують почати пошуки партнерів з ЄС, 46,2% МП вийшли чи планують вийти на європейський ринок. Природно, основний позитив, очікуваний від асоціації, лежить у сфері розширення ринків. Між тим, показово, що 56,8% респондентів очікують більших можливостей для обміну досвідом та технологіями, значними є й

очікування щодо спрощення процедур, насамперед технічного та митного регулювання.

Відповіді на запитання про те, які заходи щодо поліпшення ситуації та розвитку підприємства сьогодні були б найбільш бажаними, являють собою, по суті, квінтесенцію поточних проблем, які потребують негайного вирішення. Зокрема, те, що **на перше місце підприємства усіх розмірів поставили зниження рівня єдиного соціального внеску**, відображає критичність проблеми раціоналізації зайнятості в умовах посилення жорсткості бюджетних обмежень для бізнесу.

Як відзначалося вище, підприємства реагують на кризові явища в економіці варіюванням кількості зайнятих. Причому категорії СП притаманна практика переведення частини зайнятих у неофіційну форму для економії на оподаткуванні фонду заробітної плати, оскільки коливання фактичних обсягів виробництва тут менші, ніж, скажімо, в МП. Прагнення знизити ЄСВ демонструє готовність бізнесу здійснювати менші скорочення зайнятих у разі, якщо оподаткування праці буде знижено.

Створення рівних умов для всіх суб'єктів бізнесу при веденні господарської діяльності посіло друге місце серед першочергових потреб МП та СП, відображуючи застосування великим бізнесом адміністративних важелів доступу на ринок, до держзакупівель, засобів податкового стимулювання тощо, що стало особливо відчутним в умовах зростання платоспроможного попиту. До того ж, у пересічній свідомості панує думка про те, що зниження загального рівня податкового навантаження можливе у разі, якщо великий бізнес сплачуватиме податки у повному обсязі.

Симптоматичним є збереження відносно високих патерналістських настроїв серед бізнесу: 21,9% МП та 27,6% ВП очікують державної підтримки підприємств їхнього сектора економіки. Примітно, що серед СП, які, як зазначалося, краще адаптувалися до роботи в конкурентному середовищі, на держпідтримку очікують лише 17,1%. Водночас, серед ВП великою є готовність до переходу до цільової держпідтримки: інноваційної діяльності (21,4%) та енергозбереження (17,3%). Оскільки загалом від респондентів очікували лише три відповіді, можна припустити, що ті, хто їх обрав, свідомо відмовилися від відповіді щодо отримання держпідтримки як такої.

1.3. ПОРІВНЯННЯ УМОВ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-КОНКУРЕНТАХ

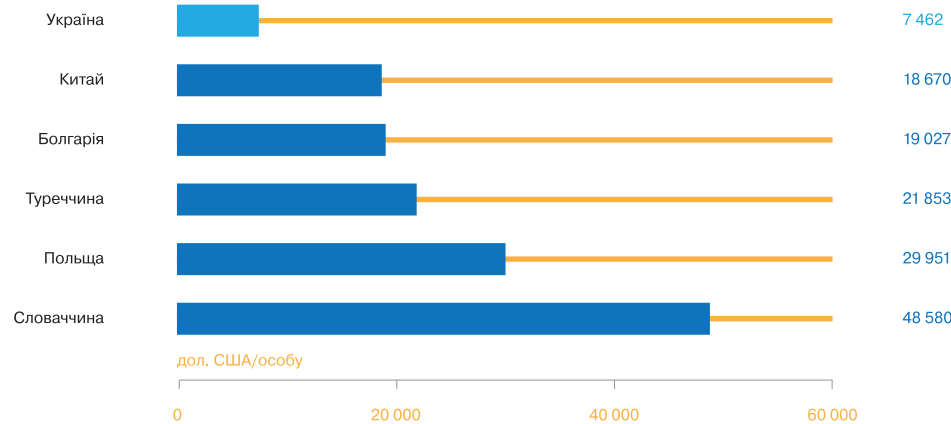
Для переходу від кризового стану у економіці до сталого економічного росту Україна серед іншого має спиратися на свої конкурентні переваги.

Як в світі, так і в Україні є велика кількість інвесторів, зацікавлених в ефективному розміщенні інвестиційних ресурсів. Щорічні обсяги прямих іноземних інвестицій в світі зростають, і в 2014 році досягли 1,2 трлн дол. США.

Сучасна глобалізована економіка надає інвесторам широкі можливості вибирати між країнами та секторами економіки. Тому Україні для залучення цього інвестиційного ресурсу необхідно мати умови ведення бізнесу не гірші, ніж в інших країнах.

У зв'язку з цим порівнювалися умови ведення бізнесу в Україні з умовами в країнах-сусідах зі сталими темпами економічного зростання — Польщею, Словаччиною, Болгарією, Туреччиною, а також з країною-«світовою фабрикою» — Китаєм. Ці країни досягли безперечних успіхів у залученні інвестицій (рис. 1.10.).

РИС. 1.10. ВАЛОВЕ НАГРОМАДЖЕННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ ЗА ПЕРІОД 2000–2014 РР., ДОЛ. США/ОСОБУ

Джерело: World Bank

У 2015 році в рейтингу глобальної конкурентоспроможності Україна посідає 79 місце зі 140 країн (мінус 3 позиції порівняно з 2014 роком), поступаючись зазначеним країнам за основними складовими конкурентоспроможності: базовими чинниками, чинниками ефективності, а також факторами інноваційності та розвиненості бізнесу (табл. 1.1.). У таблиці синім кольором відмічено складові конкурентоспроможності, за якими Україна має найбільше відставання, синім — складові з прийнятним рівнем конкурентоспроможності.

У базових чинниках Україна істотно програє за станом інституцій (корумповані та неефективні органи державної влади, недосконале законодавство, забюрократизовані регуляторна та дозвільна системи) та у макроекономічній нестабільності (інфляція понад 40%, кредитні ставки понад 30%, девальвація гривні, дефіцитні державний бюджет та платіжний баланс). Відставання за станом інфраструктури присутнє, але менш суттєве. Найбільша перешкода в інфраструктурній складовій — стан автодоріг, за яким Україна посідає 132 місце. Водночас складова «охорона здоров'я та середня освіта» залишається на відносно високому рівні.

Відставання за чинниками ефективності економіки пов'язане з низькою конкурентністю товарних та нерозвиненістю фінансових ринків, а також недостатньою технологічною готовністю конкурувати в сегментах високих технологічних укладів через збереження успадкованої з радянських часів виробничої бази.

Водночас вітчизняний ринок праці є більш конкурентним, ніж у європейських країнах, де присутні потужні профспілки, але зарегульованішим, ніж у Китаї та Туреччині. За рівнем вищої та спеціальної освіти Україна посідає досить високе 34 місце, поступаючись лише Польщі (31 місце). За рівнем охорони здоров'я та середньої освіти Україна (45 місце) випереджає Туреччину, Болгарію та Словаччину, незначно відстаючи від Польщі та Китаю.

Зазначені міжнародні порівняння демонструють, що якість та відносно низька вартість робочої сили в українській економіці є суттєвою перевагою, яка залишається нереалізованою повною мірою.

Найвищий рівень розвитку корпоративного сектора та рівень інноваційності економіки серед досліджуваних країн спостерігається в Китаї. Україна за рівнем розвиненості бізнесу — на останніх місцях, випереджаючи лише Болгарію.

ТАБЛИЦЯ 1.1. ІНДЕКС ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ В 2015–2016 РР.

Чинники/Країна	Китай	Польща	Туреччина	Болгарія	Словаччина	Україна
Загальний індекс	28	41	51	54	67	79
Базові чинники	28	44	57	68	56	101
1. Інституційне регулювання (захист прав власності, виконання законів, дозволи, ліцензії тощо)	51	58	75	107	104	130
2. Інфраструктура (залізниця, автошляхи, порти, енергетика)	39	56	53	72	57	69
3. Макроекономіка (інфляція, обмінний курс, збалансованість бюджету, вартість грошей)	8	46	68	53	41	134
4. Охорона здоров'я і середня освіта	44	40	73	53	50	45
Чинники ефективності	32	34	48	50	47	65
5. Вища освіта та тренінги	68	31	55	64	53	34
6. Ефективність товарних ринків (рівень монополізації)	58	46	45	61	54	106
7. Ефективність ринку праці (процедура прийняття/звільнення)	37	81	127	68	100	56
8. Розвиток фінансових ринків (рівень конкуренції, банківські продукти)	54	43	64	59	35	121
9. Технологічна готовність (швидкість запровадження нових технологій)	74	41	64	38	44	86
10. Розмір ринку	1	21	16	65	62	45
Фактори інновацій та розвиненості бізнесу	34	57	56	84	59	72
11. Розвиненість бізнесу (якість менеджменту окремих компаній та мережі міжкорпоративних зв'язків)	38	55	68	98	57	91
12. Інновації (витрати на НДДКР, якість науково-дослідних закладів, захист інтелектуальної власності, доступ до венчурного капіталу)	31	64	60	94	66	54

Джерело: GlobalCompetitivenessReport 2015–2016, WorldEconomicForum

*місце в рейтингу зі 140 країн, менше значення означає кращу позицію країни.

За результатами опитування бізнесменів та підприємців, проведеного в рамках дослідження глобальної конкурентоспроможності країн, основними перешкодами веденню бізнесу в Україні є багаторівнева корупція, недоступність фінансування для корпоративного сектора, інфляція та політична нестабільність (табл. 1.2.).

ТАБЛИЦЯ 1.2. РЕЙТИНГ ПЕРЕШКОД ВЕДЕННЮ БІЗНЕСУ (ТОП–10)

№	Україна	Словаччина	Польща	Болгарія	Туреччина	Китай
1	Корупція	Корупція	Адміністрування податків	Доступ до фінансування	Ставки податків	Недостатній потенціал інновацій
2	Доступ до фінансування	Неефективна урядова бюрократія	Регулювання ринку праці	Корупція	Доступ до фінансування	Доступ до фінансування
3	Інфляція	Ставки податків	Ставки податків	Неефективна урядова бюрократія	Кваліфікація робочої сили	Неефективна урядова бюрократія
4	Політична нестабільність	Регулювання ринку праці	Неефективна урядова бюрократія	Кваліфікація робочої сили	Валютне регулювання	Неадекватна інфраструктура
5	Ставки податків	Адміністрування податків	Доступ до фінансування	Політична нестабільність	Адміністрування податків	Ставки податків
6	Неефективна урядова бюрократія	Політична нестабільність	Неадекватна інфраструктура	Нестабільність уряду	Неефективна урядова бюрократія	Корупція
7	Адміністрування податків	Кваліфікація робочої сили	Політична нестабільність	Незадовільна робоча етика працівників	Неадекватна інфраструктура	Політична нестабільність
8	Валютне регулювання	Неадекватна інфраструктура	Кваліфікація робочої сили	Регулювання ринку праці	Політична нестабільність	Адміністрування податків
9	Нестабільність уряду	Недостатній потенціал інновацій	Недостатній потенціал інновацій	Ставки податків	Недостатній потенціал інновацій	Інфляція
10	Регулювання ринку праці	Доступ до фінансування	Незадовільна робоча етика працівників	Неадекватна інфраструктура	Регулювання ринку праці	Незадовільна робоча етика працівників

Джерело: GlobalCompetitivenessReport 2015–2016, WorldEconomicForum, за результатами опитування підприємств.

Загальний податковий та регуляторний режим в Україні істотно не відрізняється від умов у країнах-конкурентах (Додаток 1) і не є основною перешкодою для бізнесу. Ставки окремих податків — податку на прибуток (18%) та податку на доходи фізичних осіб (15%, 20%) навіть нижчі, ніж в інших країнах. Відчутно вищим є лише податкове навантаження на фонд оплати праці — майже 40%.

Основними перешкодами в сфері оподаткування в Україні є нестабільність податкового законодавства, складне податкове адміністрування та корупція у сфері нарахування податків та відшкодування ПДВ. Довільне визначення податкової бази для розрахунку податку на прибуток, мита, ПДВ, плати за користування надрами, рентних платежів збільшує неформальні (корупційні) витрати бізнесу. Водночас неефективний контроль за трансфертним ціноутворенням та існування спрощеної системи оподаткування у сьогоdnішньому вигляді призводить до нерівномірного розподілу податкового тягаря.

На відміну від країн-конкурентів у боротьбі за приплив інвестицій в Україні фактично відсутня дієва система інвестиційних стимулів. В інших країнах діють спеціальні податкові та регуляторні режими на окремих територіях та для окремих секторів економіки (табл. 1.3.). Зазначені режими спрямовані на створення нових робочих місць, технологічне оновлення виробництва, залучення прямих іноземних інвестицій та нарощення експорту. Як інструменти використовуються заснування спеціальних зон розвитку, часткова компенсація інвестиційних витрат шляхом надання податкових стимулів та/або державних грантів, компенсація інвесторам витрат на створення нових робочих місць, забезпечення підприємств необхідною інфраструктурою.

Так, у Польщі з 1995 року функціонують спеціальні економічні зони, в Словаччині з 2007 року чинні інвестиційні стимули з боку держави для депресивних регіонів, у Туреччині з 1990-х років діють спеціальні економічні зони (технопарки, промислові зони, вільні зони), у Китаї з 1980-х років — індустріальні парки (зони високотехнологічного промислового розвитку, експортні промислові зони, вільні торгові зони, зони економічної кооперації) та технопарки (парки розробки програмного забезпечення, наукові парки). В Україні подібні інструменти поки що ефективно не впроваджені.

Наведемо лише окремі конкретні положення, за якими на даний час Україна програє на інвестиційному полі:

- вимоги щодо обов'язкового продажу 75% валютної виручки;
- короткий термін повернення валютної виручки для експортерів;

- затримки з відшкодування експортного ПДВ;
- високі нарахування на фонд оплати праці;
- значні витрати часу на адміністрування податків.

Отже, конкурентні переваги України (потенційно ємний ринок, природні ресурси, кваліфікована робоча сила, зручне логістичне розташування), які цікавлять інвестора, нівелюються несприятливими умовами ведення бізнесу. Тому ці умови повинні бути змінені. Як мінімум, вони мають стати не гіршими, ніж у сусідніх країнах. Тоді природні переваги України стануть вирішальними у виборі інвесторів на користь України.

Наведене вище порівняння умов ведення бізнесу в різних країнах демонструє, що не існує одного заходу, здатного забезпечити приплив інвестицій та стає економічне зростання. Відповідно, політика економічного зростання вимагає комплексних рішень на різних рівнях. Ми розрізняємо три таких рівні: загальна економічна політика, політика створення комфортного бізнес-клімату та дії щодо забезпечення інвесторів привабливими економічними факторами.

На рівні загальної економічної політики йдеться про базові економічні свободи, досягнення макроекономічної стабільності, ефективні фіскальну, монетарну, конкурентну, торговельну політики та політику щодо приватизації.

Складові комфортного бізнес-клімату: спрощення процедур ведення бізнесу, отримання дозволів та адміністрування податків, інвестиційні стимули, підтримка експорту тощо.

В контексті економічних факторів йдеться про доступ до інфраструктури, кваліфікованої робочої сили, природних ресурсів, матеріалів та компонентів, ємного внутрішнього ринку.

ТАБЛИЦЯ 1.3. ЦІЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ

Країна	Цілі економічної політики	Інструмент
Словаччина	- Нові робочі місця в депресивних регіонах - Запровадження у виробництво нових продуктів та технологій	- Часткова (до 50%) компенсація інвестиційних витрат шляхом надання податкових пільг чи державних грантів - Державні гранти за створення нових робочих місць (до 10 000 євро/місце у промисловості)
Польща	Підтримка інноваційної економіки	Державні гранти на часткове (до 70%) відшкодування інвестицій на здійснення НДДКР та створення нових робочих місць у сфері НДДКР
	- Модернізація постіндустріальних регіонів - Нові робочі місця - Залучення іноземних інвестицій	- Створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) - Звільнення підприємств у СЕЗ від сплати податку на прибуток з метою часткової компенсації інвестиційних витрат - Забезпечення інфраструктурою в СЕЗ та технопарках
Болгарія	- Нові робочі місця - Інвестиції у переробну промисловість, сферу послуг та високотехнологічні сектори	- Звільнення від сплати соціального внеску та медичного страхування (~17,9% ФОП) на 2 роки - Відшкодування мінімальної зарплати для окремих категорій працівників терміном до 1 року - Створення індустріальних зон/парків - Державне фінансування будівництва інфраструктури - Гранти до 50% витрат на тренінги та НДДКР - Пільгова ціна на землю під проект - Звільнення від ПДВ на імпорт обладнання - Прискорена амортизація обладнання — протягом 2-х років, віднесення на витрати інвестицій в НДДКР
Білорусь	- Створення нових робочих місць - Залучення іноземних інвестицій - Імпортозаміщення - Нарощення експорту	- Створення вільних митних зон, у яких: - Звільнення від сплати податку на прибуток на 5 років, потім — 50% діючої ставки - Звільнення від податку на нерухомість та землю 10% — ПДВ для виробництва за програмою імпортозаміщення - Можливість створення вільної митної зони (без сплати мит)

Туреччина	- Нарощення обсягів експорту - Нові робочі місця	Створення вільних експортних зон із: - спеціальним митним режимом (звільнення від ПДВ придбання виробничого обладнання, сировини, комплектуючих); - звільненням від податку на прибуток та податку на зарплату працівників (у випадку експорту не менше 85% продукції).
	Підвищення технологічної укладності економіки	Створення зон технологічного розвитку зі звільненням підприємств від: - податку на прибуток; - ПДВ на розроблене програмне забезпечення; - оподаткування доходів 10% працівників; - компенсація державою 50% внесків на соціальне страхування.
	Підвищення рівня зайнятості у промисловості	Створення промислових зон з такими умовами: - забезпечення підприємств необхідною інфраструктурою; - зниження вартості води, природного газу, послуг зв'язку; - забезпечення працівників підприємств об'єктами соціальної сфери; - звільнення на 5 років від податку на нерухомість, та від податку на тверді відходи.
Китай	- Підвищення технологічної укладності економіки - Нові робочі місця - Нарощення обсягів промислового виробництва	Створення зон економічного та технологічного розвитку з такими умовами: - звільнення від сплати мита та ПДВ на імпорт виробничого обладнання; - звільнення від сплати мита та ПДВ на сировину (тільки для торговельно-переробних підприємств); - пільгова ставка податку на прибуток для високотехнологічних компаній (15%).
	- Нарощення обсягів експорту - Нові робочі місця	Створення експортних промислових зон з такими умовами: - спеціальний митний режим (звільнення від імпортих мит та ПДВ на обладнання, сировину, комплектуючі); - пільгова ставка податку на прибуток для високотехнологічних компаній (15%).

Джерело: Deloitte

*Дослідження DoingBusiness 2016, Світовий банк

1.4. ПОТОЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОГНОЗУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Військовий конфлікт в Україні та глибока соціально-економічна криза в економіці України в підсумку на даний час характеризуються:

- стрімким прискоренням інфляційних процесів в економіці (ІСЦ становив 99,7% у 2012 р., 112,1% у 2014 р., 148% за перше півріччя у річному вимірі до попереднього періоду);
- низьким як платоспроможним попитом населення, так і інвестиційним попитом;
- надвисокими цінами на імпорту сировину та комплектуючі;
- продовженням довготривалого «перекосу» в структурі секторних доходів, та відповідно — валових заощаджень, які є руйнівними для інвестиційних процесів і динаміки ВВП в економіці України, причому не тільки в короткостроковій, але й в довгостроковій перспективі;
- «рекордним» падінням капітальних інвестицій (на 21% за підсумками 2014 р. та на 14,8% (у промисловості — на 37,4%) у першому кварталі 2015 р.);
- спадом виробництва майже за усіма видами економічної діяльності, передусім, у переробній промисловості (на 12% за підсумками 2014 р. та на 25,6% у першому кварталі 2015 р.) через низку проблем на зовнішніх ринках (падіння цін на товари українського експорту, втрата російського ринку тощо), а також обмежений внутрішній попит;
- скороченням капітальних видатків бюджету як фінансового ресурсу започаткування потужних інфраструктурних проектів (питома вага капітальних видатків у сукупних видатках Державного бюджету України зменшилась на 62,2% у 2014 р. і 31,7% у першій половині 2015 до відповідного періоду попереднього року);
- зростаючою кредитною ставкою (у середньому за роком) — з 14,6–15% у 2010–2011 рр. до 17,6% у 2014 р. та 18,1% у 2015 р.) та відповідним значним уповільненням кредитної активності (обсяг наданих кредитів в економіку України у 2014 році збільшився на 12% порівняно з 2013 р., а у першому кварталі 2015 р. — на 6% порівняно з відповідним періодом 2014 р.);
- скороченням динаміки пропозиції грошей (у 2014 р. темпи зміни грошової бази зменшились до 8,5%, а упродовж першого півріччя 2015 р. до мінус 0,3% річних (після 20,3% у 2013 р.), а грошовий мультиплікатор знизився із 2,96 (у 2013 р.) до 2,91 у середині 2015 р.

Темпи зростання грошового агрегату М3 у 2013 р. становили 17,6%, у 2014 р. — 5,3%, за перше півріччя 2015 р. — 2,8%, а за сім місяців 2015 р. — 2,4% річних);

- зниженням доходів від експортної діяльності в результаті падіння світових цін на основні товари експорту та втрати зовнішніх ринків щодо традиційної продукції українського експорту;
- спадом динаміки експорту товарів і послуг у складі ВВП (мінус 14,5% у 2014 р. та мінус 26,2% у першому кварталі 2015 р.);
- закритістю зовнішніх ринків запозичень та залежністю від запозичень від міжнародних фінансових організацій та країн-донорів;
- наднизьким рівнем інноваційної діяльності українських компаній та слабкою інноваційною політикою держави;
- неефективною регуляторною політикою держави тощо.

Наведені факторні ознаки стану економіки України в 2015 році зумовили прискорення темпів її зниження, серед яких на тлі несприятливих тенденцій довготривалого характеру, що визначають процеси інвестування та інновацій, ключову роль відіграє стала тенденція падіння експорту скорочення внутрішнього попиту.

ЕКСПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Скорочення обсягів зовнішньоторговельних операцій в Україні відбувається на тлі зростання світової економіки.

Падіння експорту української продукції відбулося за всіма групами товарів. При цьому найбільшою мірою знизилися обсяги експортних поставок інвестиційних товарів.

Основними зрушеннями географічної структури зовнішнього попиту 2014–2015 рр. було зменшення присутності країн СНД та певного зростання, за питомою вагою, країн ЄС–28, Туреччини, Китаю, інших країн Азії та Африки. Разом з тим підписання Угоди з ЄС за обсягами експорту поки що не компенсувало втрати ринку РФ. До того ж: обсяг експорту в абсолютному значенні до країн ЄС за січень–червень поточного року порівняно з відповідним періодом минулого скоротився на 35,6% загалом, а по окремих країнах (Бельгія, Угорщина, Литва, Велика Британія) падіння експорту становило близько 50–55%.

При подальшій втраті російського ринку та обмежених можливостях розширення присутності на ринках країн ЄС зростання експорту України можливе лише за умови більш активного виходу на ринки третіх країн — перш за все Китаю, Індії, країн Близького Сходу та Південно-Східної Азії.

Україна з початку поточного року дещо збільшила свою присутність на ринках окремих країн Африки та Латинської Америки. Зараз експорт до цих країн є дуже незначним за обсягами, проте їхні ринки мають вагомий потенціал подальшого нарощування торговельних відносин, яким заважають поки що низька якість логістики та додаткові транспортні витрати. Із цих причин та незмінної поки що структури українського експорту за технологічним рівнем, який впродовж 2014–2015 рр. практично не змінився, суттєвого результату можна буде чекати не раніше 2020 року.

Військовий конфлікт на Сході України зіграв вирішальну роль в згортанні обсягів експорту товарів в 2014–2015 рр. Зокрема, скорочення експорту в 2015 р. значною мірою (на 75%) відбулося за рахунок зменшення експортних поставок з Донецької та Луганської областей.

Одним з основних чинників зниження експорту товарів з України є падіння цін на світових товарних ринках (Додаток 2). За 1 півріччя 2015 р. обсяг експорту товарів за даними Держстату України у фізичному вимірі скоротився приблизно на 20%, тоді як в поточних цінах на 35%.

Дія чинника динаміки світових цін та позаекономічних чинників була настільки потужною, що навіть стрімке зростання цінової конкурентоспроможності української продукції в 2014–2015 рр. (на 25–35%) відносно рівня грудня 2013 р. не призвело до відповідного посилення позицій вітчизняних виробників на переважній більшості ринків.

ВНУТРІШНІЙ ПОПИТ

На відміну від сталої тенденції прискореного зростання внутрішнього попиту, що спостерігалася впродовж останнього десятиріччя (за винятком 2009 р.) в 2014 р. відбулося скорочення його обсягу проти попереднього року на 13%, а за перший квартал 2015 р. проти відповідного кварталу попереднього року — на 14,9%. Це є, перш за все, результатом політики замороження доходів населення, що входить в пакет реалізації політики макроекономічної стабілізації.

Чинниками падіння інвестиційного попиту є, з одного боку, обмеженість як державних, так і приватних фінансових ресурсів, в тому числі кредитних коштів, а з іншого — нестабільність, що супроводжується війною на Донбасі, високим рівнем корумпованості та недовірою до інститутів влади. Загалом в 2014 р. проти попереднього року обсяги капітальних інвестицій за номіналом скоротилися на 17,7%, в тому числі державного бюджету на 75,8%, власні кошти підприємств, що є основним джерелом фінансування капітальних інвестицій, — на 7,2%, кредити банків та інші позики — більш ніж вдвічі (на 50,9%).

Єдиним джерелом, яке продемонструвало збільшення обсягів фінансування інвестицій (на 38,1%) були кошти країн-кредиторів та міжнародних фінансових організацій, що призводить до підвищення боргової залежності країни. Критичний рівень для країн з рівнем розвитку економіки подібним до України, що сягає 45% ВВП, був досягнутий ще у 2011 році.

Основними складовими згортання внутрішнього попиту є скорочення валового нагромадження основного капіталу та споживчих витрат домашніх господарств, які в 2014 р. проти 2013 р. скоротилися відповідно на 23% та на 9,6% (в першому кварталі 2015 р. проти першого кварталу 2014 р. періоду попереднього року — відповідно на 25,1% та 20,7%)

Чинниками зниження попиту домашніх господарств є скорочення реальних доходів населення, насамперед внаслідок падіння рівня реальної заробітної плати, яка є основним джерелом доходів переважної більшості населення. Тенденція скорочення реальної заробітної плати набуває загрозливого характеру. Так за 2014 р. її рівень скоротилася на 6,5%, а за січень–липень поточного року проти відповідного періоду попереднього року на 23,7%.

З огляду на наявний в Україні значний прошарок населення з низьким рівнем доходів, стрімке знецінення національної валюти та потужне розгортання інфляційних процесів в Україні в разі подальшого скорочення приватного попиту і надалі негативно впливатиме на розвиток української економіки. Водночас відновлення обсягів споживання домашніх господарств потребує виважених кроків, оскільки його розширення, по-перше, призводить до нарощування імпорту споживчих товарів, що збільшує дефіцит зовнішньоторговельного балансу і негативно позначається на загальноекономічній динаміці, по-друге, звужує можливості розширення інвестиційного попиту, відтягуючи обмежені ресурси у площину споживання.

В Україні довгий час мала місце тенденція до зростання частки імпорту у задоволенні потреб внутрішнього ринку не лише в сегменті споживання населення, але і у валовому нагромадженні основного капіталу, а також проміжному споживанні. В останні два кризові роки імпортна складова в інвестиційному попиті скоротилася, внаслідок чого мала місце практична відсутність високотехнологічного імпорту таких видів економічної діяльності як виробництво машин і обладнання та виробництво транспортного устаткування.

Таке скорочення було пов'язано не стільки із процесами імпортозаміщення на цьому сегменті товарного ринку України, скільки із стрімким скороченням інвестиційної діяльності в країні та, головне, недостатньою технологічною модернізацією виробництва.

У даний час поряд з інтенсивним зростанням інвестиційного попиту відбувається посилення деформації структури сукупного попиту. Зокрема має місце тенденція до збільшення споживчої складової в структурі ВВП із відповідним зменшенням норми нагромадження основного капіталу, що спостерігається починаючи з 2005 р. Це є результатом низького рівня інвестиційної активності.

Такий високий рівень споживчої і відповідно мізерний інвестиційної компоненти в структурі ВВП, який склався в останні роки в Україні, не спостерігається в жодній із європейських країн.

Отже, ситуація в українській економіці поки що характеризується орієнтацією на «продання економіки», а не на розвиток виробництва.

УМОВИ І ПРИПУЩЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОГНОЗУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Головною передумовою відновлення економічного зростання за різними сценаріями розвитку у коротко- та середньостроковій перспективі є досягнення мирного урегулювання конфлікту на Сході України, забезпечення політичної стабільності, прозорості та виразності державної політики, що приведе до мінімізації корупції та відновлення можливостей захисту приватних інтересів бізнесу в судах.

Очікується, що в 2016–2020 рр. динаміка світової торгівлі буде випереджати динаміку світової економіки. Динаміка світової економіки в 2016–2020 рр. стабілізується на рівні 3,5–3,8%, що суттєво нижче середньорічного темпу 2002–2013 рр., який без врахування кризових 2008–2009 рр. становив 4,5%. До того ж, позитивна динаміка світової економіки залишиться фрагментованою: в Єврозоні та Японії все ще не вдасться повною мірою подолати наслідки фінансової кризи. В Китаї буде продовжуватися поступове уповільнення економічної динаміки. Цінова конкурентоспроможність вітчизняної продукції за умов курсової стабільності на зовнішніх ринках, залишатиметься вищою ніж в 2010–2013 рр., оскільки продовження співпраці з МВФ та реструктуризація (часткова) боргових зобов'язань дасть можливість для стабілізації валютного ринку та стримування волатильності курсу гривні.

Темпи зростання імпорту товарів, а відтак і сальдо поточного рахунку платіжного балансу буде залежати від динаміки світових цін на нафту, та, відповідно, ціни на імпортований природний газ. Темпи зростання українського експорту залежатимуть, з одного боку, від динаміки світових цін на зерно, соняшникову олію, продукцію чорної металургії та товари хімічної промисловості, а з іншого — від цін на енергоносії, зокрема на газ.

За нашими підрахунками, темпи падіння реального ВВП у 2015 р. оцінюються (за СНР 1993 р.) на рівні 10,5–11,5%, а індекс споживчих цін на рівні близько 151,5% (при обчисленні грудень до грудня попереднього року). Прогнозується також висока динаміка індексу цін виробників — на рівні 140% (грудень до грудня попереднього року), що зумовлено очікуванням зростання витрат виробництва (передусім, збереженням високих цін на енергоносії та витрат на заробітну плату) і розгортанням відповідного мультиплікативного ефекту при пролонгації «цінових» хвиль.

Задеклароване суттєве підвищення комунальних тарифів до кінця 2015 р. (до 40–60% у цілому, особливо тарифів на теплопостачання і постачання гарячої води — на 60–80%) та у наступні роки буде впливати на формування порівняно високої інфляції та девальвацію курсу гривні певною мірою і в подальшому. Дефіцитність місцевих бюджетів навряд чи дозволить виділяти достатні кошти для розвитку комунальних систем, а отже, увесь тягар їх утримання скоріш за все припаде на споживачів, що власне і буде генерувати додаткову інфляцію.

У разі залучення іноземних інвесторів у рамках концесії та інших форм державно-приватного партнерства динаміка комунальних тарифів буде залежати від вартості капіталу та рівня ефекту від інвестицій. Підвищення комунальних тарифів приведе до перерозподілу витрат населення з товарів споживчого призначення та витрат на відповідних видах діяльності послуг ЖКП, що отримуватиме зростання у відповідних видах діяльності.

Грошово-кредитна політика НБУ в таких умовах буде орієнтована на зниження темпів індексу споживчих цін (ІСЦ) з метою переходу у середньостроковому періоді до таргетування інфляції, що підтримуватиме вартість кредитних ресурсів на тлі незадовільного поки що фінансового стану підприємств та населення і стримуватиме інвестиційну активність.

РИЗИКИ ПРОГНОЗУ ТА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1. Ризики, пов'язані з динамікою світової економіки та зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію (погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури у зв'язку з подальшим падінням цін на світових сировинних ринках). Темпи зростання світової економіки можуть знизитися під впливом поступового охолодження кон'юнктури в Китаї, зниження динаміки зростання у країнах-експортерах вуглеводнів. Уповільнення зростання економіки Китаю матиме негативні наслідки для динаміки попиту на глобальних ринках ресурсів.

2. Ризики цінової конкурентоспроможності пов'язані з вірогідністю розв'язання «курсівих воєн» між найбільшими економіками світу. У період

до 2020 року може продовжитися процес девальвації юаня, російського рубля та євровалюти до долара США, що знижуватиме цінові конкурентні переваги економіки України, що вже було в нашій недавній історії в разі зміцнення долара США. В результаті цінова конкурентоспроможність українського виробника може до 2020 р. знизитись значно нижче рівня, що мав місце у 2013 р.

3. Ризики погіршення цінових умов торгівлі пов'язані з високою волатильністю кон'юнктури на світових сировинних ринках, високою вірогідністю зростання цін на нафту середньорічними темпами, що перевищують динаміку зростання цін на метали та зерно, що спричинить погіршення торговельного балансу та послаблення курсу гривни.

4. Стрімка девальвація національної валюти та посилення інфляції. Порівняно високий рівень інфляції, що зберігатиметься у 2016–2017 рр., справлятиме девальваційний тиск на гривню і, у разі малоконтрольованої її девальвації, спровокує розкручування чергової «інфляційної спіралі» та викличе ряд суттєвих негативних наслідків для української економіки.

5. Інвестиційні ризики пов'язані зі збереженням низького рівня нагромадження основного капіталу. Крім того середньорічні обсяги ПІІ в Україну в результаті збереження низького рівня інвестиційної привабливості в разі загострення економічної чи політичної нестабільності можуть навіть не вийти на рівень 2013 р. В результаті запас промислових потужностей і конкурентні переваги, отримані від девальвації гривні в 2014–2015 рр., можуть швидко виявитися недостатніми для підтримки прогнозованих в даному варіанті темпів економічного зростання. За таких умов може не відбуватися імпортозаміщення та зниження імпортомісткості експорту, зростання в експорті частки високотехнологічних товарів.

6. Ризики зростання інфляції внаслідок дії ефекту «переносу» (впливу змін курсу на інфляцію). Швидка лібералізація валютного ринку при переході до режиму гнучкого курсоутворення (при значній відкритості української економіки та її досить високій імпортозалежності) закладає загрози негативного впливу девальваційних шоків на розкручування інфляційних процесів (в структурі ІСЦ значна частка імпортованих товарів). Для їх нівелювання монетарна влада буде змушена (попри заяви щодо вільного курсоутворення) застосовувати інструментарій валютного регулювання для зниження волатильності валютних потоків і стабілізації валютного ринку (фактично регульований курс), що матиме безпосередній вплив і на динаміку грошової пропозиції.

7. Ризик невідповідності інструментарію та характеру поточної монетарної політики режиму гнучкого курсу та інфляційного таргетування. Повільний процес зміни інструментарію при переході від акомодативної до

дискреційної монетарної політики свідчить, що діяльність НБУ спрямована переважно на вирішення бюджетних потреб та зменшення ліквідності у банківській системі (переважання ОВДП у обсягах операцій на відкритому ринку; значний приріст власності НБУ ОВДП, що перебувають в обігу за сумою основного боргу; значна частка операцій «овернайт» (постійного доступу) у структурі операцій з регулювання ліквідності; значні обсяги мобілізаційних операцій; слабе реагування процентних ставок на облікову ставку НБУ).

Продовження такої практики (де фактично відбувається переважання «фіскальної» над «монетарною» функцією) ставить під сумнів незалежність НБУ, знижує мотивацію банків до кредитування клієнтів, перешкоджає доступу грошей до реального сектора економіки.

8. Ризик скорочення фінансової бази підтримки інвестиційного процесу в Україні. Зменшення внутрішніх ресурсів (зведеного та місцевих бюджетів, скорочення кредитної підтримки банків) на фоні низької активності вітчизняного фондового ринку й відтоку національного капіталу з України, продовження тенденції до зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій та можливого зниження темпів реінвестування у подальшому може призвести до того, що реальним джерелом інвестицій лишатимуться власні кошти підприємств (фінансовий стан яких значно погіршився).

9. Посилення впливу руйнівних форс-мажорних шоків із зовнішнього світу на внутрішні економічні процеси. В результаті не відновлення потоків іноземних інвестицій через відсутність гарантій безпеки для капіталу та згорання іноземними компаніями інвестиційних планів, посилення девальваційних очікувань на валютному ринку в умовах низького рівня міжнародних валових резервів і необхідності фінансування значних зовнішніх зобов'язань; подальше нарощування внутрішнього боргу без адекватного використання ресурсів на модернізацію економіки.

1.5. ПРОГНОЗ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ НА ПЕРІОД 2015–2020 РР. ПРИ ЗАЛИШЕННІ НЕЗМІННИМ ЕКОНОМІЧНОГО КУРСУ

Відповідно до наведених умов та припущень, та у разі, якщо перелічені ризики прогнозу не матимуть місця, нами розроблено прогноз розвитку економіки України еволюційного характеру за умови збереження існуючої економічної політики.

Програма макроекономічної стабілізації, яка реалізується в Україні при тісній співпраці з МВФ та при фінансовій підтримці країн-донорів, з одночасною реалізацією курсу на лібералізацію економічних стосунків шляхом покращення регуляторної політики, зменшення дозвільних процедур, в разі успішності боротьби з корупцією та в умовах надзвичайного падіння бази порівняння через обвал реального ВВП, в кінцевому своєму значенні приведе до обмеженої стабілізації в економіці. Можна очікувати, що після 2016 р. розпочнеться економічне зростання, яке в середньорічному вимірі за період 2016–2020 рр., як це подано в табл. 1.4., може досягти 2,9%.

В разі нижчих темпів економічної динаміки (1%–2,5% у середньому за 2016–2020 рр.) у прогнозованому періоді продовжуватиметься стагнація в багатьох секторах економіки і розраховувати відповідні сценарні оцінки за збалансованими показниками на період 5 років майже неможливо. Це песимістичний варіант розвитку подій в економіці, руйнівні наслідки якого передбачити важко.

Внутрішній попит за умов задекларованої монетарної політики зростатиме повільними темпами, оскільки політика інфляційного таргетування обмежуватиме можливості його стимулювання. При цьому динаміка інвестиційного попиту все ж таки дещо перевищуватиме темпи зростання попиту домашніх господарств (табл. 1.4.).

ТАБЛИЦЯ 1.4. ПРОГНОЗ ЗРОСТАННЯ ВВП УКРАЇНИ НА ПЕРІОД 2016–2020 РР. (ЕВОЛЮЦІЙНИЙ СЦЕНАРІЙ)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2016–2020
Національні рахунки	індекс (%), річна зміна							
Реальний ВВП	-6,8	-10,5	-0,3	2,1	3,5	4,1	5,3	2,9
Споживання								
- приватне	-9,6	-13,5	-0,8	3,4	4,7	5,0	6,5	3,8

- державне	0,6	4,3	3,8	3,7	3,6	3,5	2,7	3,5
Валове нагромадження основного капіталу	-29,2	-19,0	1,3	4,5	6,2	8,7	9,8	6,1
Випуск окремих секторів економіки	індекс (%), річна зміна							
Сільське господарство	2,9	-0,5	2,5	2,8	3,4	1,5	4,0	2,8
Промислове виробництво	-10,7	-16,8	2,3	5,2	6,5	8,7	9,1	6,4
Інфляція	індекс (%)							
Індекс споживчих цін: (середній за рік)	12,1	50,6	24,2	15,2	11,0	7,7	5,0	12,6
(грудень до грудня попереднього року)	24,9	53,8	13,9	-	-	-	-	-
Індекс цін виробників: (середній за рік)	17,1	40,3	26,7	16,4	12,1	8,1	5,5	13,8
(грудень до грудня попереднього року)	31,8	41,7	21,2	-	-	-	-	-
Державні фінанси	% до ВВП							
Доходи зведеного бюджету	29,1	28,8	28,3	29,0	29,7	30,0	30,1	29,4
Видатки зведеного бюджету	33,4	34,9	32,8	33,1	32,9	32,5	31,6	32,6
Сальдо зведеного бюджету	-4,3	-4,8	-4,5	-4,1	-3,2	-2,5	-1,5	-3,2
Внутрішній державний борг	29,6	31,8	33,9	39,2	41,7	41,8	40,6	39,5
Гроші та кредит								
Грошова база (грудень до грудня попереднього року), %	8,0	4,8	9,0	9,6	8,20	7,40	6,7	8,2
Грошова маса (М3) (грудень до грудня попереднього року), %	5,3	10,5–23	25	31	31,8	31,4	32,4	30,3

Соціальні показники								
Рівень безробіття, у % до економічно активного населення віком 15–70 років (МОП)	8,7	11,2	9,7	8,5	7,4	6,2	5,1	7,4
Середня З/П в розрахунку на 1 штатного працівника, % приросту до попереднього року	-6,5	-23,2	-1,8	4,0	5,1	6,2	6,5	4,0
Зовнішній сектор								
Обмінний курс, грн/дол. США (середній за період)	11,9	23,0	25,0	26,0	27,0	28,0	29,0	27,0
Рахунок поточних операцій, % до ВВП	-4,0	-1,7	-1,41	-1,40	-1,39	-1,35	-1,30	-1,37
Обсяг експорту товарів та послуг, % до ВВП	49,6	53,9	49,0	50,5	51,3	52,0	54,0	51,4
Обсяг імпорту товарів та послуг, % до ВВП	53,7	57,1	52,0	53,8	54,8	55,6	57,8	54,8
Баланс товарів та послуг, % до ВВП	-4,1	-3,2	-3,0	-3,3	-3,5	-3,6	-3,8	-3,4
Валові міжнародні резерви НБУ, млрд дол. США (на кінець періоду)	8,8	6,5	7,3	8,5	10	12	15	10,6

Середньорічна норма нагромадження основного капіталу залишатиметься на відносно низькому рівні, що не дозволить проводити в цей період активну модернізацію українського економіки.

Діяльність банківського сектора економіки стабілізується, але не забезпечуватиме суттєвого розширення кредитування економіки.

Ефект зростання цінової конкурентоспроможності, що виник в 2014–2015 рр. в результаті девальвації, буде нівелюватися.

Темпи зростання імпорту товарів будуть обмежені динамікою обмінного курсу гривні і внутрішнього попиту. Тобто відбуватиметься зниження «імпортомісткості» кінцевих витрат домогосподарств. Збільшення імпорту відбуватиметься переважним чином за рахунок зростання інвестиційних товарів, що позитивно впливатиме на започаткування модернізації в окремих видах діяльності.

У разі невиконання цих та інших умов реалізації даного сценарію при існуючих міжгалузевих зв'язках та пропорціях економічна діяльність в Україні характеризуватиметься значним загостренням **макроекономічних дисбалансів**. Зокрема, матиме місце поступове зростання дефіциту рахунку поточних операцій. В результаті дефіцит торговельного балансу у прогностичному періоді може становити понад 10–18 млрд дол. США. Це пов'язано з такими структурними вадами національної економіки:

- висока частка імпорту у структурі собівартості промислового виробництва, відсутність конкурентоспроможної пропозиції продукції інвестиційного призначення на внутрішньому ринку;
- висока еластичність імпорту за доходами, тобто при зростанні доходів населення структура витрат домогосподарств змінюється у напрямі зростання споживання товарів та послуг, пропозиція яких на внутрішньому ринку формується, як і раніше, переважно за рахунок імпорту;
- масштабне використання схем виведення капіталів із країни через викривлення цін у зовнішньоекономічних операціях. Навіть якщо ціни або обсяги виробництва певної продукції досягають рівня, який забезпечує збільшення прибутковості, існує практика виведення цих коштів до контрольованих іноземних компаній у низько податкових юрисдикціях. При цьому навіть часткове повернення цих коштів через прямі або портфельні інвестиції не компенсує нагромаджені дисбаланси.

Попередні періоди економічного зростання, зокрема у 2003–2004 рр. не характеризувалися подібними загостреннями дисбалансів, проте умови розвитку економіки того часу істотно відрізнялися від умов, які очікуються на прогностичний період. Зокрема, серед умов, які сприяли прискореному зростанню у 2003–2004 рр., слід виділити:

- нижчі ціни на природний газ;
- відсутність обмежень щодо здійснення заходів протекціонізму вітчизняних виробників, зокрема тих, що діють зараз відповідно до вимог СОТ;
- нижчий рівень боргового навантаження на економіку¹ тощо.

¹ Рівень зовнішнього боргу зріс з 47% ВВП у 2003–2004 рр. до 77% ВВП у 2011–2012 рр. та 91% ВВП у 2015 р.

За нашими оцінками цей прогноз має суттєвий недолік, який полягає в тому, що українська економіка в разі зростання на 2–3% протягом майбутніх п'яти років не дозволить ані зменшити ступінь наявної диспропорційності у сфері споживання, що ще більше загострить проблеми в рівні життя населення, ані суттєво просунути по шляху реалізації наших планів євроінтеграції, що негативно впливатиме на настрої населення і суспільний спокій.

Україні потрібна економіка, яка в середньорічному вимірі зростатиме вже у період 2016–2020 рр. не менше як на 5%. Саме за таких темпів економічного зростання вдасться розпочати суттєве усунення дисбалансів, які накопичилися як у сфері споживання, так і у сфері нагромадження. Саме тому, в Розділі 2 даної Програми подається цільовий прогноз с вищевказаними орієнтирами і далі викладено зміст економічної політики, реалізація якої дозволить досягти успіху.

1.6. ЦІЛЬОВИЙ МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГНОЗ ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

1.6.1. ЗАСАДИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЬОВОГО ПРОГНОЗУ

Досягнення стабільно високих темпів економічного зростання в Україні в середньостроковому та довгостроковому періодах, як це передбачено баченням Україна-2035 до Програми модернізації, можливе лише на основі втілення модернізаційних трендів, що забезпечать структурні зрушення в економіці на інноваційній основі. Передбачається, що структурні зрушення спроможні дати синергетичний ефект для економічного зростання, який і може дозволити досягти високих показників динаміки в умовах збереження жорстких фінансових обмежень зростання та інвестицій.

АКТИВІЗАЦІЯ СУКУПНОГО ПОПИТУ

А) Підтримка експортної діяльності та адаптація до конкурентних викликів посткризового світу

Значний рівень відкритості української економіки та велика частка експортоорієнтованих виробництв обумовлюють завдання ефективного використання експортного потенціалу. Орієнтуючись на необхідність збільшення обсягів експорту як одну з визначальних підойм відновлення економічного зростання вже у короткостроковій перспективі, Україні слід враховувати втрати ринків Російської Федерації та обмеженість перспектив входження на європейські ринки і необхідність активізації зусиль щодо освоєння ринків третіх країн.

Заходи щодо підтримки експорту передбачають:

- визначення спеціалізованого уповноваженого банку для здійснення експортного кредитування, деталі формування якого подані далі в окремому підрозділі, та формування спеціальних регуляторних вимог для експортних кредитів;
- активізації діяльності торговельних представництв України за кордоном разом з торговельно-промисловими палатами щодо надання всебічної підтримки у просуванні товарів українського виробництва

на зовнішніх ринках, використанні можливостей розширення експорту внаслідок створення зони вільної торгівлі України та ЄС, участі України у міжнародних гуманітарних операціях, оперативного моніторингу перспективних напрямів співпраці, динаміки попиту на перспективних ринках тощо;

- поглиблення торговельної та виробничої кооперації в рамках участі України в регіональних міжнародних економічних інтеграційних утвореннях;
- створення механізмів сприяння виходу на ринки країн Євросоюзу та інших країн світу малих і середніх компаній за принципом «єдиного вікна», з наданням їм пакету підтримки для просування своєї продукції на зовнішні ринки;
- спрощення митних процедур та активізацію боротьби з контрабандою;
- забезпечення оперативного відшкодування ПДВ експортерам;
- сприяння та безпосередню участь держави у наданні інформації про можливості українського експорту в країнах основних та потенційних торговельних партнерів;
- розширення використання, в т.ч. ресурсів держави, щодо участі експортерів в міжнародних виставках та ярмарках;
- розширення прав місцевих органів влади у забезпеченні процесу поглиблення трансформованого співробітництва;
- суттєве поліпшення логістики на шляху просування українських товарів та послуг на експорт;
- сприяння доступу українських виробників техніки та озброєння на зовнішні ринки.

Б) Розширення місткості внутрішнього ринку

Збільшення місткості внутрішнього ринку відбуватиметься за рахунок максимального спрощення доступу на ринок для українських товаровиробників, оптимізації товаропотоків та ціноутворення на основі розвитку конкуренції. Цьому сприятимуть:

- підвищення рівня основних соціальних стандартів, проведення періодичної їх індексації та відповідне збільшення реальних доходів, а відтак — купівельної спроможності значної частини населення;
- зменшення рівня диференціації прибутків громадян, що розширює можливості споживання широких верств небагатого населення, по-

пит якого більше зорієнтований на продукцію вітчизняного виробництва;

- протидія тенденціям монополізації в сфері роздрібно торгівлі та посилення рівномірності доступу до торговельних мереж у регіональному вимірі шляхом поширення практики створення органами місцевого самоврядування установ торгівлі, відновлення діяльності споживчої кооперації у віддалених сільських районах тощо;
- створення умов для відкритого поширення маркетингової інформації та рівного доступу до неї усіх учасників ринку через Інтернет-ресурси органів державної влади (або створення окремого веб-порталу), партнерства з торговельно-промисловими палатами та іншими об'єднаннями підприємців в отриманні та поширенні інформації про наявні пропозиції та попит, ціни, інвестиційні пропозиції;
- активізація роботи Антимонопольного комітету шляхом удосконалення процедур виявлення та припинення антиконкурентних дій, в тому числі — із залученням можливостей співпраці з об'єднаннями підприємців у моніторингу конкуренції на галузевих ринках;
- забезпечення максимальних конкурентності та прозорості у сфері державних закупівель шляхом поширення процедур електронних торгів, розширення каналів інформування про очікувані закупівлі, забезпечення вільного доступу до інформації про результати закупівель через Єдиний веб-портал використання публічних послуг;
- досягнення економічної обґрунтованості ціноутворення для товарів і послуг природних монополій шляхом проведення незалежного аудиту та запровадження належного регулювання їхньої діяльності;
- популяризація та розширення спектру програм заохочення енергетичної модернізації житла із частковою компенсацією або пільговим кредитуванням індивідуальних витрат, а також із залученням міжнародної фінансової допомоги (для малозабезпечених сімей) зі сприянням щодо закупівлі матеріалів та техніки вітчизняного виробництва;
- досягнення стимулюючого впливу на економічне зростання збільшення видатків на потреби оборони та розвитку Збройних сил України (ЗСУ) для закупівлі як озброєнь та військової техніки українського виробництва, так і товарів подвійного призначення (техніка, обладнання), а також інших предметів матеріального постачання ЗСУ шляхом забезпечення вільного доступу до тендерів, конкурентності закупівель, надання переваги українським виробникам, недопущення монополізації постачання тощо;
- здійснення прямих державних закупівель та сприяння реалізації підприємствами власної продукції в рамках здійснення заходів щодо

відбудови та забезпечення функціонування територій, постраждалих в ході АТО;

- забезпечення належного захисту внутрішнього ринку від контрафактної та контрабандної імпортової продукції шляхом впровадження сучасних процедур митного контролю, вилучення з торговельної мережі контрафактної продукції, залучення галузевих об'єднань підприємців до виявлення фактів реалізації контрабандної та контрафактної продукції на внутрішньому ринку;
- сприяння поширенню інформації про наявні товарні пропозиції вітчизняних виробників, переваги української продукції тощо.

В) Перехід до «дружніх до економічного зростання» інструментів макроекономічної стабілізації

Забезпечення стабільного приросту грошової пропозиції як підґрунтя активізації сукупного попиту вимагає синхронного застосування важелів антиінфляційного впливу та каналізації приросту грошової пропозиції на цілі розвитку. **Заходи макроекономічної стабілізації повинні мати сприятливий для економічного зростання характер та створювати підґрунтя для наступного переходу до позитивних структурних зрушень. Відтак вони мають базуватися на наступних пріоритетах:**

- розширенні цільових критеріїв діяльності НБУ шляхом впровадження режиму гнучкого інфляційного таргетування, за якого існування пріоритетної цілі з підтримки низького та стабільного рівня інфляції доповнюється ціллю досягнення стабільної динаміки реальної економіки, а головною місією грошово-кредитної політики стає забезпечення стійкого економічного зростання у довгостроковому періоді при різних макроекономічних умовах²;
- розробці прозорих механізмів рекапіталізації комерційних банків, їх укрупнення шляхом злиття та поглинання, подолання проблем неплатоспроможності та відновлення на цій основі позитивної динаміки депозитів громадян, що знизить інфляційний тиск з боку готівкових грошей;

² Svensson L. E. O. (2000). *Open-Economy Inflation Targeting* // NBER Working Paper. No 6545.

Gambacorta L., Signoretti F. M. (2013). *Should Monetary Policy Lean Against the Wind? An Analysis Based on a DSGE Model with Banking* BIS Working Papers. Monetary and Economic Department. No 418. July.

- розширенні функцій НБУ з покладанням на нього функції встановлення коригуючих коефіцієнтів по внесках банків у ФГВФО залежно від відсоткових ставок за депозитами, причому граничні рівні можуть встановлюватися з орієнтацією на фактичні проценти по кредитах і депозитах у Топ–10 найнадійніших банків України;
- впровадженні додаткових інструментів залучення вільних готівкових коштів на роздрібному ринку — через продаж облігацій внутрішньої позики, валютних облігацій, цільових позик, в т.ч. місцевого рівня;
- формуванні ефективного відсоткового коридору короткострокових ставок НБУ, усередині якого перебувала б решта ставок грошового ринку: ставка рефінансування за кредитами «овернайт» має бути максимальною серед усіх ставок (її рівень повинен мати штрафний характер), а ставка мобілізаційних операцій НБУ за депозитами «овернайт» — мінімальною;
- уникненні надмірних коливань обмінного курсу гривні шляхом визначення вичерпних повноважень та інструментарію НБУ щодо швидкого реагування на спекулятивні валютні операції та перевищення гранично допустимих курсових коливань, забезпечення прозорих умов здійснення економічними суб'єктами валютних операцій;
- розвитку системи інструментів страхування валютних ризиків, що має послабити інфляційні очікування;
- застосуванні державних закупівель та товарних інтервенцій для регулювання цін на соціально чутливих ринках;
- проведенні активної комунікації представників НБУ з громадськістю, спрямованої на підвищення фінансової грамотності населення, роз'яснення рішень НБУ, публічне обґрунтування їх та прозорість перспектив монетарної політики, що загалом забезпечуватиме формування позитивних очікувань учасників ринку.

Підтримка сукупної пропозиції

А) Дерегуляція підприємницької діяльності та сприяння розвитку підприємництва

Реалізація підприємницького потенціалу спроможна дати швидкий ефект за рахунок децентралізованої активності, насамперед малого бізнесу, навіть у разі недостатніх позитивних зрушень в розмірах сукупного попиту за рахунок гнучкішого пристосування до вимог попиту та економії на транзакційних витратах. Подолання перешкод розвитку малого бізнесу та стимулювання підприємницької поведінки відбуватиметься внаслідок:

- радикального скорочення дозвільних і реєстраційних процедур шляхом перетворення їхнього провадження виключно у технічну площину (декларування, за явного принципу, добровільного підтвердження чи реєстру, обмеження переліку ліцензування тощо). При цьому компенсація ймовірних ризиків від зниження рівня контролю має забезпечуватись заміною державного нагляду в окремих сферах господарської діяльності механізмом відшкодування суб'єктами господарювання завданої шкоди;
- максимального спрощення процедур відкриття бізнесу та супроводу його господарської діяльності через поширення практики електронного надання адміністративних послуг та запровадження електронного безконтактного документообігу;
- проведення публічних, а не вибіркових, консультацій з бізнесом і зацікавленими групами щодо змісту й норм чинних та нових регуляторних актів;
- запровадження прозорих механізмів відповідальності органів державного нагляду за збитки, заподіяні суб'єкту господарювання їх неправомірними діями чи бездіяльністю;
- формування сучасної фінансової інфраструктури підтримки підприємництва, насамперед — на основі мікрокредитування, шляхом виділення уповноваженого банку та залучення коштів міжнародної технічної допомоги. В якості альтернативи можливе утворення окремої фінансової установи, наглядову раду якої та частину керівництва буде представлено провідними європейськими фінансистами, яка здійснюватиме розподіл міжнародних коштів та гарантій українського уряду;
- здешевлення приватизації та оренди вільних приміщень та іншого майна виробничого та невиробничого призначення, для організації нового чи розширення існуючого бізнесу;
- створення умов для залучення суб'єктів малого бізнесу до державних закупівель нарівні з великими підприємствами, що може бути досягнуто шляхом жорсткого дотримання конкурентних засад закупівель, а також запровадження квот обов'язкового залучення малих підприємств при великих закупівлях;
- створення умов для спрощення виходу суб'єктів малого підприємництва на зовнішні ринки шляхом сприяння організації експортних консорціумів малих підприємств, надання методичної та правової підтримки із залученням закордонних місій, задіяння механізмів транскордонної співпраці та розширення повноважень місцевих органів влади у цій сфері тощо).

Б) Стимулювання інвестиційної діяльності, спрямованої на забезпечення позитивних структурних зрушень

Досягнення стійкості економічного зростання на основі адекватного регулювання сукупної пропозиції на зростання попиту відбуватиметься завдяки якісним структурним зрушенням на основі проведення системної політики максимально можливих розвитку та мобілізації усіх потенційних джерел інвестиційного ресурсу для розвитку української економіки.

Зростатиме спроможність вітчизняних підприємств до нагромадження власних інвестиційних ресурсів завдяки:

- удосконаленню амортизаційної політики;
- запровадженню податкових стимулів інвестування;
- більш жорсткого контролю над діяльністю державних підприємств і підприємств з державною часткою з метою концентрації ресурсів на модернізаційні інвестиції;
- розбудові індустріальних парків, технопарків, технополісів як сучасних інститутів розвитку;
- відновленню практики створення територій зі спеціальним податковим режимом, узгодженої з нормами ЄС.

Поліпшуватиметься інвестиційний клімат та зростатиме мотивація до інвестування, чому сприятимуть:

- забезпечення жорсткого дотримання правових норм, насамперед гарантій прав приватної власності;
- відновлення дієвості механізмів судового захисту та інших інструментів вирішення господарських суперечок;
- подальшого послаблення регуляторного навантаження та спрощення адміністративних процедур (зокрема, на основі поширення електронного врядування);
- поширення інформації про наявні інвестиційні пропозиції та потенційно привабливі точки інвестування, надання підтримки в розробці інвестиційних пропозицій місцевими громадами;
- організація широкого інформування про стан та проблеми розвитку економіки, забезпечення прогнозованості динаміки основних макроекономічних показників та прозорості планів та пріоритетів у сфері державної політики;

- розширення мережі ділових комунікацій, які сприятимуть обміну досвідом практичного інвестування, поширенню інформації про потреби ринків, формуванню інвестиційних консорціумів тощо.

Зростатимуть обсяги та частка фінансування інвестиційних процесів за рахунок **банківського кредитування**, розширений зміст політики якого викладений далі в окремому підрозділі, завдяки:

- удосконаленню механізмів рефінансування комерційних банків;
- розширенню важелів впливу НБУ на відсоткову політику комерційних банків;
- формуванню спеціалізованих банків для цільового кредитування, насамперед — інвестиційного та експортного, а також — інноваційного, іпотечного, регіонального, комунального, малого бізнесу;
- залученню державних банків до фінансування першочергових цілей розвитку;
- утворенню спеціалізованих інститутів розвитку (Державний банк розвитку, Державний фонд регіонального розвитку тощо);
- запровадженню механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів в стратегічно важливих для країни напрямках, які визначені відповідними законодавчими актами;
- розвитку довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій, у тому числі в підвищення енергетичної ефективності житла, освіти, житлове будівництво тощо;
- звуженню через відповідні регуляторні інструменти можливостей отримання комерційними банками прибутків на кредитуванні спекулятивних операцій.

Відбуватиметься залучення до економічного обігу **готівкових заощаджень населення** завдяки:

- цілеспрямованим діям держави щодо відновлення довіри громадян до банківської системи на основі виваженої політики укрупнення банків;
- реалізації зобов'язань щодо державних гарантій вкладникам збанкрутілих банків, в тому числі і в першу чергу, за рахунок продажу їх активів на прозорих засадах та за участю інститутів громадянського контролю для їх здійснення;
- впровадженню альтернативних фінансових інструментів концентрації заощаджень (деPOSITNІ сертифікати, цільові позики тощо);

- створенню локальних фінансових інститутів для фінансування потреб життєдіяльності громади (муніципальні банки, місцеві фонди розвитку, громадські благодійні фонди тощо);
- поширенню інструментів обов'язкового та добровільного страхування.

Отримання підвищеного ефекту від збільшення норми нагромадження забезпечуватиметься активізацією **бюджетного інвестування до рівня**, що характерний для країн ЄС, який має вищий мультиплікатор впливу на економічне зростання. Досягнення жорсткого цільового спрямування бюджетних видатків розвитку забезпечуватиметься:

- реалізацією державних інвестицій через спеціалізовані інститути розвитку;
- повноцінним впровадженням засад середньострокового бюджетного планування та стратегування державних інвестицій на проектних засадах та їх зосередженням на пріоритетних напрямках;
- підвищенням ефективності системи управління об'єктами державної власності;
- відновленням інструментарію національного проектування;
- впровадженням інвестиційних програм налагодження/модернізації виробництва на підприємствах оборонного сектора економіки з орієнтацією на майбутнє розширення експорту відповідної техніки та озброєння;
- реалізацією за підтримки міжнародної технічної допомоги програм модернізації у ключових секторах із максимальним залученням вітчизняних виробників;
- співфінансуванням на партнерських засадах (поєднання коштів центрального, місцевих бюджетів та приватних інвесторів) важливих проектів, насамперед у сферах житлово-комунального господарства, заходів енергозбереження, заходів щодо збереження довкілля, надання освітніх послуг, проведення наукових досліджень тощо;
- удосконаленням критеріїв та механізмів надання державних гарантій на отримання кредитних ресурсів для інноваційних проектів;
- впровадженням спеціалізованих інвестиційних інститутів місцевого розвитку та поширенням громадського контролю використання місцевих бюджетів розвитку.

Надання державної підтримки (податкові та кредитні пільги, бюджетне фінансування, інформаційна підтримка) має бути зосереджено на низці

проектів, які здійснюють **системний вплив на реформування економіки та суспільства**, серед яких:

- енергозбереження;
- альтернативні джерела енергії;
- техніко-технологічна модернізація інфраструктури;
- впровадження цифрових технологій;
- реформування ЖКГ;
- перебудова системи технічного регулювання під європейські технічні регламенти.

Очікується подолання негативних очікувань та необґрунтованих побоювань іноземних інвесторів та інтенсивне відновлення динамічного припливу **іноземних інвестицій**. Цьому сприятимуть:

- нова інвестиційна політика;
- цілеспрямована робота уряду щодо залучення коштів іноземних інвесторів, в тому числі — системних інвесторів на основі прямих угод з урядом та міжнародних (в т.ч. політичних) гарантій;
- запровадження програмних засад отримання фінансової підтримки та залучення кредитних коштів з відповідними інституційними умовами контролю та гарантіями ефективності використання коштів («План Маршалла для України»);
- максимальне спрощення процедур, пов'язаних з започаткуванням інвестиційного проекту, в тому числі і при отриманні земельної ділянки під будівництво виробничої інфраструктури;
- організація спеціального захисту прав та інтересів інвесторів (через інструментарій «єдиного інвестиційного вікна», запровадження інституту «інвестиційного омбудсмена» для забезпечення об'єктивного та сумісного з міжнародною практикою розгляду юридичних суперечок);
- використання локального потенціалу залучення фінансових ресурсів (в т.ч. для малого й середнього бізнесу) в рамках транскордонного співробітництва та участі у програмах розвитку євро регіонів, інших міжнародних програмах;
- розширення повноважень місцевої влади щодо залучення інвестицій на місцевому рівні на основі децентралізації;
- ініціювання розробки та ухвалення разом із спільнотою іноземних інвесторів в Україні Кодексу іноземних інвестицій, який врегулюватиме стандарти поведінки транснаціональних корпорацій в Україні, механізми адміністративного контролю за їхнім виконанням та

зобов'язання держави щодо забезпечення відповідного бізнес-клімату.

1.6.2. ЦІЛЬОВИЙ ПРОГНОЗ ПРИСКОРЕНОГО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ НА ПЕРІОД 2016–2020 РР.

В рамках оцінки можливостей прискореного економічного зростання в Україні у 2016–2020 рр., відповідно до необхідних змін в економічній, інвестиційній, інноваційній, податковій, монетарній, грошово-кредитній, експортній політиках, політиці оплати праці, політиці підтримки розвитку людського потенціалу, **нами розроблено цільовий сценарій зростання ВВП України на рівні 5% у середньому за період 2016–2020 рр.**

Зростання ВВП України на рівні 5% у середньому за період 2016–2020 рр. (табл. 1.5.) може бути досягнутим, як і в попередньому варіанті прогнозу, за умов віднайдення політичного компромісу і врегулювання збройного конфлікту. Економіка в даному варіанті прогнозу має отримати потужний імпульс для прискорення економічного зростання внаслідок реалізації політики, спрямованої на стимулювання інвестиційної діяльності, експорту та розширення внутрішнього ринку. В тому числі і шляхом використання спонсорської допомоги країн-донорів та кредитів міжнародних фінансових організацій, а також державного фінансування та кредитування інвестицій, спрямованих на розвиток виробничої інфраструктури з одночасним використанням фінансових ресурсів України, отриманих в результаті реалізації політики легалізації та повернення виведених з країни капіталів та стимулюванням приватних інвестицій в розвиток бізнесу, що відповідає стратегічним інтересам розвитку економіки України.

При цьому для прискорення економічного зростання в Україні у 2016–2020 рр. необхідно:

- підтримувати в будь-якому разі макроекономічну стабільність;
- подолати тенденції спадної динаміки інвестиційної та приватної компоненти споживчого попиту;
- забезпечити зростання норми нагромадження основного капіталу до рівня 19–21% наприкінці прогнозного періоду, після 2020 р. — збільшення до 25–30%;
- забезпечити стабільність реального ефективного обмінного курсу та цінову конкурентоспроможність українського виробника на зовнішніх та внутрішньому ринках;

- змінити монетарну політику з метою орієнтації її на реалізацію цілей прискорення економічного зростання;
- добитися позитивного ефекту від введення в дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у тому числі шляхом переговорів щодо технічного регулювання, нетарифних обмежень для українських товарів тощо;
- забезпечити активізацію сукупного попиту шляхом підтримки експортної діяльності та адаптації до конкурентних викликів посткризового світу, розширення місткості внутрішнього ринку;
- забезпечити підтримку сукупної пропозиції шляхом подальшої дерегуляції підприємницької діяльності та сприяння розвитку підприємництва, стимулювання інвестиційної діяльності та забезпечення завдяки структурній політиці позитивних структурних зрушень, покращення умов для розвитку людського капіталу і піднесення стимулів підвищення продуктивності праці;
- сформулювати суспільний консенсус навколо цілей структурної модернізації.

Аналіз прогнозу розвитку економіки за цільовим сценарієм, наведений у табл. 1.5., який може бути результатом реалізації політики прискореного економічного зростання, засвідчує, що у період 2016–2018 рр. разом з тим в основному збережеться, переважно експортно-залежна модель економіки України, оскільки її принципова зміна протягом такого порівняно короткого періоду неможлива через високу інерцію до змін, враховуючи високу кореляційну залежність динаміки світових цін на сталь, зерно, хімічні добрива з динамікою ВВП України.

Разом з тим досягнення динамічного зростання ВВП України на основі тільки зовнішніх чинників сумнівне через очікуване збереження уповільненої динаміки світової економіки, відсутність зростання цін на сталь та зерно.

В таких умовах важливо зосередитися на поточній економічній політиці в частині продуктової та географічної диверсифікації експорту та особливо важливо розіграти внутрішній ринок шляхом підходів, спрямованих на піднесення сукупного попиту, сукупної пропозиції, змін в політиці державного інвестування, монетарній політиці, грошово-кредитній та банківській політиці розвитку та податковій політиці, пропозиції до яких подаються в даній Програмі.

Починаючи з другої половини 2016 р., необхідно проведення масштабної інвестиційної кампанії і, як результат, розширення інвестицій в економіку України. Темпи приросту валового нагромадження основного

капіталу протягом 2016–2018 рр. мають досягти на кінець періоду 14%, а у 2019–2020 рр. — більш як 18–20%, що є вихідною умовою прискорення економічного зростання.

Слід зауважити, що ці показники є ключовими і найбільш вагомими серед усіх інших факторів, що мають забезпечити економічне зростання на рівні 5% в середньому за 2016–2020 рр. (табл. 1.5.).

Для акумуляції інвестиційного ресурсу держави, крім боргових та емісійних джерел, пропонується дотримання з одного боку, суворої економії бюджетних витрат, а з іншого — і максимального зростання видатків держави на капітальні видатки (бюджет розвитку) до рівня 5–6% ВВП.

ТАБЛИЦЯ 1.5. ЦІЛЬОВИЙ СЦЕНАРІЙ (ЗРОСТАННЯ ВВП НА РІВНІ 5% У СЕРЕДНЬОМУ ЗА ПЕРІОД 2016–2020 РР.)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2016–2020
Національні рахунки	індекс (% , річна зміна)							
Реальний ВВП	-6,8	-10,6	1,6	4,8	5,7	6,2	6,5	5,0
Споживання								
- приватне	-9,6	-12,5	0,3	4,4	5,7	7,0	8,1	5,1
- державне	0,6	5,3	4,8	4,3	3,5	3,0	2,5	3,6
Валове нагромадження основного капіталу	-29,2	-15,0	5,0	9,5	14,2	18,7	20,8	13,6
Випуск окремих секторів економіки	індекс (% , річна зміна)							
Сільське господарство	2,9	-0,1	3,5	3,8	4,4	2,5	6,0	3,8
Промислове виробництво	-10,7	-12,8	3,3	7,2	9,5	10,7	11,1	8,2
Інфляція	індекс (%)							
Індекс споживчих цін: (середній за рік)	12,1	48,6	22,2	13,2	9,0	5,7	5,0	11,2
(грудень до грудня попереднього року)	24,9	51,5	12,1	-	-	-	-	-
Індекс цін виробників: (середній за рік)	17,1	39,3	25,7	15,4	11,1	7,1	5,5	13,0

(грудень до грудня попереднього року)	31,8	40,7	20,2	-	-	-	-	-
Державні фінанси	% до ВВП							
Доходи зведеного бюджету	29,1	28,8	29,3	30,0	30,7	31,0	31,1	30,4
Видатки зведеного бюджету	33,4	34,9	33,8	33,1	32,9	32,5	31,6	32,6
Сальдо зведеного бюджету	-4,3	-4,8	-4,5	-3,1	-2,2	-1,5	-0,5	-2,4
Внутрішній державний борг	29,6	31,8	35,3	41,3	44,8	43,8	41,8	41,4
Гроші та кредит								
Грошова база (грудень до грудня попереднього року), %	8,0	5,7	8,0	8,5	10,0	12,0	14,0	10,54
Грошова маса (М3) (грудень до грудня попереднього року), %	5,3	12,5-23,4	30,3	33,9	34,7	36,2	38,2	34,6
Соціальні показники								
Рівень безробіття, у % до економічно активного населення віком 15–70 років (МОП)	8,7	10,2	8,7	7,5	6,4	5,2	4,1	4,5
Середня З/П в розрахунку на 1 штатного працівника, % приросту до попереднього року	-6,5	-22,0	-1,1	4,5	5,6	6,8	7,0	4,7
Зовнішній сектор								
Обмінний курс, грн/дол. США (середній за період)	11,9	22,2	24,0	25,0	25,5	26,0	27,0	25,5
Рахунок поточних операцій, % до ВВП	-4,0	-1,7	-1,21	-1,20	-1,19	-1,15	-1,10	-1,17
Обсяг експорту товарів та послуг, % до ВВП	49,6	54,5	50,0	51,5	52,3	53,0	55,0	52,4
Обсяг імпорту товарів та послуг, % до ВВП	53,7	57,5	52,9	54,7	55,7	56,5	58,7	55,7
Баланс товарів та послуг, % до ВВП	-4,1	-3,0	-2,9	-3,2	-3,4	-3,5	-3,7	-3,3
Валові міжнародні резерви НБУ, млрд дол. США (на кінець періоду)	8,8	9,5	11,3	14,5	16,0	18,0	20,0	16,6

Прискорене економічне зростання має стати результатом проведення цілеспрямованої політики стимулювання економічного зростання, яка має надати останньому спрямованості, що відповідатиме викликам глобальної конкуренції та європейської інтеграції України та забезпечить прогресивні структурні зрушення в економіці, прогноз яких на період до 2020 р. подано в наступному підрозділі.

1.6.3. СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ 2020 РОКУ

СТРУКТУРНІ ПРОБЛЕМИ У ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Основною проблемою української економіки є, як вже вказувалося у пункті 1.3.1., формування споживчої моделі її розвитку і як результат, падіння валових заощаджень та вкрай небезпечне згорання валового нагромадження основного капіталу і відповідно консервація структури виробництва, що зумовило викривлення у формуванні секторної структури валового наявного доходу (далі — ВНД).

Серед них:

1. Зосередження впродовж останніх років лівової частки ВНД в секторі домашніх господарств, що стало чинником надмірного зростання кінцевих споживчих витрат в структурі ВВП.

2. Незадовільний рівень ВНД сектора загальнодержавного управління, що зумовлює дефіцит ресурсів для колективних та індивідуальних послуг, а також формування від'ємних валових заощаджень.

3. Критичне зниження рівня ВНД нефінансових корпорацій (до 2% від загального його обсягу в 2013 р. замість доцільних 12,5%) через втрату лівової частки прибутку через канал доходів від власності (12% ВНД);

4. Значні бюджетні витрати на підтримку збиткових державних нефінансових корпорацій, а також використання схем отримання капітальних трансфертів для вирішення боргових проблем.

Викривлення структури формування ВНД і спровокована цим деформація структури кінцевого споживання ВВП, зумовили відповідні зміни також і у структурі сукупної пропозиції.

Якщо протягом 2009–2013 рр. у структурі ВДВ поступово зростала частка сфери послуг, чому сприяло не лише падіння виробництва у будів-

ництві, але й зростання обсягів надання послуг, то у 2014 р. питома вага послуг у структурі ВДВ скоротилася майже на 2 в.п. У першу чергу падіння доходів позначилося на обсягах послуг освіти, професійної та наукової діяльності, інформації та телекомунікації. За даними першого півріччя 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р.³, падіння за цими видами послуг перевищувало середній показник скорочення ВДВ, що й зумовило подальше зменшення їх частки у валовій доданій вартості (табл. 1.6.).

Збереження і навіть збільшення частки послуг з постачання електроенергії, газу та житлово-комунальних послуг у структурі ВДВ 2014–2015 рр. обумовила дія двох протилежних факторів: по-перше, значне зменшення фізичного обсягу відповідних послуг, по-друге, різке зростання цін/тарифів на них на тлі суттєвого зменшення доходів усіх категорій економічних агентів у цей період. Особливо слід відзначити різке зростання тарифів на житлово-комунальні послуги та постачання природного газу на початку 2015 р. (216% і 475% відповідно), в першу чергу це є результатом політики уряду щодо орієнтації на 100%-й рівень відшкодування тарифами собівартості відповідних послуг.

ТАБЛИЦЯ 1.6. ПИТОМА ВАГА ОКРЕМИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ У ВАЛОВІЙ ДОДАНІЙ ВАРТОСТІ, %*

	2014	2014	2015
		I півріччя	I півріччя
Сільське, лісове та рибне господарство	11,8	4,9	6,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,8	6,6	6,4
Переробна промисловість	13,1	14,1	14,2
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,4	3,7	3,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,5	0,6	0,6
Будівництво	2,6	2,6	2,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,4	16,8	17,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8,0	8,5	9,0

3 Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Тимчасове розміщування й організація харчування	0,7	0,8	0,8
Інформація та телекомунікації	3,5	3,8	4,0
Фінансова та страхова діяльність	5,1	5,9	5,5
Операції з нерухомим майном	7,5	8,2	8,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,2	3,3	3,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,3	1,4	1,4
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,5	5,6	5,7
Освіта	5,7	6,6	5,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,1	4,4	4,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,0	1,1	0,8
Надання інших видів послуг	0,9	1,0	0,8

* В основних цінах

Розраховано за даними Держкомстату України

Електронний ресурс — <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ці ж фактори зумовили й зростання на 1 в.п. питомої ваги постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у структурі реалізованої продукції промисловості у січні — серпні 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р. Водночас питома вага харчової промисловості зменшилася на 2 в.п., машинобудування — на 1 в.п. І хоча загалом у структурі реалізованої продукції промисловості частка природно-експлуатуючих виробництв дещо скоротилася (на 0,7 в.п.) слід зазначити, що це відбулося не в результаті зростання високотехнологічних видів діяльності, а внаслідок скорочення виробництва через кризове падіння попиту. У структурі промисловості переважають виробництва середньо- та низько технологічні, що зумовлює високу ресурсоемність та енергоемність економіки, неефективну структуру українського експорту та стає значне скорочення частки валової доданої вартості у валовому випуску промисловості.

При цьому **питома вага інноваційної продукції, яка є вкрай низькою, має стійку тенденцію до скорочення**, а ресурсозберігаючими є лише близько чверті нових технологічних процесів.

За таких тенденцій в зміні структури економіки досягти прискореного економічного зростання буде неможливо, тому нами розроблено прогноз структурних змін в економіці, який орієнтований на започаткування

суттєвих структурних зрушень та відповідно запропоновані складові економічного політики, які, на нашу думку, забезпечать необхідні зрушення в структурі валової доданої вартості за видами діяльності.

ПРОГНОЗ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Прогнозні розрахунки базувалися на орієнтації на реалізацію політики, спрямованої на забезпечення випереджаючих темпів зростання інвестиційної компоненти із відновленням позитивної динаміки споживчого попиту на основі зростання реальних доходів населення, але за темпами, що суттєво поступатимуться динаміці валового нагромадження основного капіталу, зниженню енерго- і ресурсоемності економіки України, використанню експортних можливостей та максимальному використанню потенціалу імпортозаміщення.

Структурні зміни в економіці спрямовуватимуться на зростання частки середньо- та високотехнологічних виробництв, а також створення матеріального підґрунтя розвитку сфери послуг, що поступово підвищуватиме ефективність економіки.

При прогнозуванні внутрішнього попиту споживчих передбачалося, що:

- реальні доходи населення зростуть на тлі зменшення диференціації населення за рівнем доходів, що підвищить рівень основних соціальних стандартів;
- діяльність банківського сектора економіки стабілізується та забезпечуватиме розширення кредитування економіки, в тому числі фізичних осіб;
- середньорічний курс гривні щорічно зростатиме приблизно на 4,2% і становитиме в середньому 26 грн за 1 дол. США.

При цьому, за умов глибокого падіння української економіки в 2014–2015 рр. та обмеженості ресурсів, зростання економіки спочатку матиме переважно відновлювальний характер. Внутрішній споживчий попит зростатиме помірними темпами внаслідок незначного рівня зростання заробітної плати та підвищення реальних доходів населення. При цьому динаміка приватного попиту суттєво поступатиметься темпам зростання споживчих витрат сектора загального державного управління, але забезпечуватиме перевищення рівня 2013 р. (табл. 1.7.).

ТАБЛИЦЯ 1.7. ЗРОСТАННЯ ВВП, %, 2013 Р. = 100

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ВВП	100	93,2	83,9	83,9	87,3	92,1	98,7	106,9
Кінцеві споживчі витрати								
- домашніх господарств	100	90,4	79,1	79,3	82,8	87,5	93,7	102,5
- сектора загального державного управління	100	100,6	105,9	111,0	115,8	117,8	119,4	120,5
Валове нагромадження основного капіталу	100	70,8	60,2	63,2	69,2	79,0	93,8	113,3

У кінцевих споживчих витратах домашніх господарств очікується збільшення частки харчової та легкої промисловості, видів діяльності соціальної сфери, будівництва, що буде переважним чином пов'язане із прискоренням впровадження політики енергозбереження, яка потребує проведення робіт щодо утеплення, в першу чергу, будинків та помешкань, переорієнтації з газового опалення (насамперед у приватному житловому секторі) на альтернативні види опалення, а також стимулювання попиту населення передусім на продукцію та послуги вітчизняного виробництва (житлове будівництво, освіту, охорону здоров'я).

Суттєве прискорене зростання попиту сектора загального державного управління в прогностичному періоді головним чином зумовлено потребою в зміцненні вітчизняних збройних сил, переозброєнням армії та флоту, що передбачає відповідні зміни у структурі споживання на користь машинобудування, харчової та легкої промисловості, сільського господарства.

За рахунок впровадження процесів імпортозаміщення, частка імпортової продукції та послуг в обсягах кінцевого споживання скоротиться з 13,7% в 2013 р. до 12% у 2020 р. (в тому числі витрат домашніх господарств з 17,1% до 15,5%), а загальний обсяг імпорту споживчих товарів та послуг на 6,9%.

Водночас обмеженість інвестиційних ресурсів гальмуватиме імпортозаміщення у нагромадженні основного капіталу. До розгортання кризових явищ імпорту інвестиційних товарів покривав 40% річного валового нагромадження основного капіталу загалом, а по машинах і обладнанню покриття становило 94%. Усього ж на ринку продукції машинобудування із урахуванням як кінцевого, так і проміжного попиту імпорту покривав понад 70%. До 2020 р. імпортозаміщення щодо продукції машинобудування може лише незначно активізуватися, так як структурні зміни за цим видом

діяльності потребують значних інвестицій, ефективність яких відчуватиметься з часом.

Очікується гальмування девальвації гривні з поступовим підвищенням курсу долара США до 27 грн у 2020 році, зменшенням відтоку капіталу та підвищення витрат на відновлення зруйнованої інфраструктури та підприємств. Все це має вплинути, як на зростання валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), так і на підвищення частки будівництва до 3,1% у 2020 р., яка у 2014 р. у структурі валової доданої вартості становила 72,6%. Це стане стимулюючим чинником для внутрішньоорієнтованого виробництва. Оскільки, як вже зазначалося, приріст будівництва майже не супроводжується приростом імпорту, однак дає значний мультиплікативний ефект на приріст внутрішньоорієнтованого виробництва.

Динаміка та структурні зміни у сукупному попиті зумовлять відповідний вплив на динаміку виробництва та структури в розрізі основних видів діяльності. Темпи зростання основних видів діяльності протягом 2016–2020 рр. поступово прискорюватимуться за рахунок відновлення та зростання споживчого попиту (насамперед, сектору державного управління), та прискореного зростання валового нагромадження основного капіталу, яке очікується у 2019–2020 рр.

Тобто відновлювальний характер позитивної динаміки виробництва (за рахунок збільшення платоспроможного попиту) з активізацією інвестиційної активності доповнюватиметься інноваційним.

Особливо суттєво має збільшитися значення переробної промисловості у структурі валової доданої вартості з 13,1% у 2014 р. до 19,2% у 2020 р.

Збереження тенденції імпортозаміщення почне поширюватися на товари проміжного споживання, насамперед, у харчовій, легкій та фармацевтичній промисловості, деревообробному комплексі, будівництві, охороні здоров'я, що загалом гальмуватиме нарощування імпорту. Суттєво нижчими темпами ніж попит внутрішнього ринку зростатиме імпорт продукції легкої та фармацевтичної промисловості, будівельних матеріалів, комп'ютерного програмування.

Хоча загалом Україна має значний потенціал імпортозаміщення, до 2020 р. прогнозується зменшення імпортової складової у внутрішньому споживанні на рівні 1–1,2 в.п. Навіть таке зниження імпортоємності забезпечить суттєво нижчі темпи зростання імпорту порівняно з ВВП та зростанням експорту, а також закладе позитивний тренд розвитку для економіки.

Повніше використовуватиметься експортний потенціал аграрного сектора України, харчової, легкої, фармацевтичної промисловості. Хоча втрату ринку РФ у використанні експортного потенціалу машинобуду-

вання та металургійного комплексу компенсувати до 2020 р. повністю не вдасться, але збільшення присутності України на інших світових ринках дозволить, поступово відновлювати обсяги експорту та покращувати його товарну структуру.

Загальне зростання частки переробної промисловості у експорті, відбуватиметься за рахунок суттєвого збільшення питомої ваги продукції харчової промисловості, а також незначного зростання питомої ваги продукції деревообробної та фармацевтичної промисловості, будівельних матеріалів та готових металевих виробів.

Ці тренди, а також відповідні зміни у структурі попиту та валового нагромадження основного капіталу дозволили визначити прогнозну динаміку та відповідні позитивні зміни у структурі основних видів економічної діяльності до 2020 року (табл. 1.8.).

ТАБЛИЦЯ 1.8. ПОРІВНЯЛЬНА СТРУКТУРА ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, %*

	2014	2020	2020–2014, зміна, в.п.
Сільське, лісове та рибне господарство	11,8	8,9	-2,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,8	5,7	-0,1
Переробна промисловість	13,1	19,2	6,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,4	3,3	-0,1
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,5	0,5	0,0
Будівництво	2,6	3,1	0,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,4	14,8	-1,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8,0	7,1	-0,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,7	0,9	0,2
Інформація та телекомунікації	3,5	4,0	0,6
Фінансова та страхова діяльність	5,1	4,6	-0,5
Операції з нерухомим майном	7,5	7,0	-0,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,2	0,8	-2,4

Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,3	1,3	0,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,5	5,8	0,3
Освіта	5,7	5,5	-0,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,1	3,5	-0,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,0	0,9	-0,1
Надання інших видів послуг	2,9	2,9	0,0

*У ринкових цінах

Найсуттєвіше зростання прогнозується в інформаційно-телекомунікаційній сфері та, як вище вже вказувалося, в державному управлінні і обороні. Серед промислових видів діяльності найвідчутніше зростання прогнозується у фармацевтичній, легкій, харчовій промисловості, промисловості будівельних матеріалів, готових металевих виробів, комп'ютерів, електронної та оптичної продукції. що зумовить певне зростання питомої ваги цих видів діяльності у загальній структурі виробництва та структурі ВДВ.

Структурні зміни до 2020 р., які будуть започатковані, і, як свідчать дані табл. 1.8., найсуттєвішим чином позначаться, порівняно з 2014 р., на питомій вазі у валовій доданій вартості переробної промисловості, державного управління, оборони, обов'язкового соціального страхування. А такі види діяльності як оптова та роздрібна торгівля, сільське господарство, лісове та рибне господарство, професійна, наукова та технічна діяльність відновлять позиції кризового 2014 р. на рівень докризового 2013 р.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК

1

ЗАГАЛЬНІ ПОДАТКОВІ ТА РЕГУЛЯТОРНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ ТА
ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Податок/ Регуляція	Країни				Країни			
	Польща	Словаччина	Болгарія		Білорусь	Туреччина	Китай	Україна
Валютний контроль	Відсутні обмеження на імпорт/експорт капіталу та репатріацію прибутків у будь-якій валюті	Відсутні обмеження на імпорт/експорт капіталу та репатріацію прибутків у будь-якій валюті	Відсутні обмеження на імпорт/експорт капіталу та репатріацію прибутків у будь-якій валюті		Відсутні обмеження на поточні операції та рух капіталу нерезидентів, операції з капіталом резидентів потребують дозволу Національного банку Білорусі	Відсутні обмеження на імпорт/експорт капіталу та репатріацію прибутків у будь-якій валюті	Жорсткий валютний контроль, однак є рух у напрямку лібералізації	Ліцензія НБУ на зовнішньоекономічну діяльність, обов'язковий продаж 75% валютної виручки, в окремих випадках для зовнішніх платежів можна використовувати лише власні валютні кошти
Податок на прибуток	Загальна ставка — 19%	Загальна ставка — 22%	10%		18%	Загальна ставка — 20%, знижені ставки для окремих секторів (інвестиційні стимули)	Основна ставка — 25%; спеціальні ставки для окремих малих підприємств — 20% чи 10%; для високотехнологічних підприємств та окремих інших видів бізнесу, який заохочує держава — 15%	Загальна ставка — 18% (крім сільського господарства)
Податок на дивіденди	19% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод	Відсутній	5% — для нерезидентів		12%	15% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод	10% для нерезидентів 25% на дивіденди від нерезидента, якщо немає міжнародних угод	15% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод
Податок на приріст вартості капіталу (capitalgains)	19%	22%	10%		12%	15% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод	10% для нерезидентів 25% на дивіденди від нерезидента, якщо немає міжнародних угод	15% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод
Процентні доходи	20% — для нерезидентів, якщо немає міжнародних угод	19% — для нерезидентів, 35% — для офшорів, якщо немає міжнародних угод	10% — для нерезидентів		—	0% для холдингових компаній-нерезидентів	—	15% — для нерезидентів
Відшкодування збитків	Віднесення на витрати протягом 5 років	Віднесення на витрати протягом 4 років (зменшено з 7 років)	Віднесення на витрати протягом 5 років		Віднесення на витрати протягом 10 років	Віднесення на витрати протягом 5 років	Віднесення на витрати протягом 5 років	Віднесення на витрати на невизначений термін

Податок/ Регуляція	Країни		
	Польща	Словаччина	Болгарія
Роялті	20% — для нерезидентів	19% — для нерезидентів	10% — для нерезидентів
Соціальний внесок/Податок на зарплату	Соціальний внесок — 35% на ФОП	Соціальний внесок — 35,2% на ФОП	Соціальний внесок — 30,7–21,4% на ФОП
«Тонка» капіталізація — thin capitalization (межа віднесення процентів за кредитами на витрати з метою оподаткування)	Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал не більше 1:1 (50%/50%)	Проценти на витрати не більше 25% EBITDA	Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал не більше 3:1
Інвестиційні стимули	100% амортизація інвестицій в нові технології (НДДКР) на суму до 50 тис. євро для МСП; співфінансування НДДКР; додаткові стимули для СЕЗ (див. нижче)	Суперамортизація витрат на НДДКР (125%, включаючи часткові витрати на робочу силу); додаткові стимули для депресивних територій (див. нижче)	Податкові стимули та гранти ЄС для інвестицій та створення робочих місць в депресивних регіонах

Країни			
Білорусь	Туреччина	Китай	Україна
5–18% — для нерезидентів залежно від країни	20%	10% + 6% ПДВ — для нерезидентів	для виплат на користь нерезидентів — не обкладається при виплаті до 4% чистого доходу від реалізації продукції
Соціальний внесок — 28% на ФОП	Податок на зарплату — прогресивна шкала 15%–35%	Соціальний внесок — 20%	Соціальний внесок (сер. — 41,5%) + внесок за рахунок зарплати 3,6%
Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал не більше 3:1	Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал не більше 3:1	Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал не більше 2:1	Проценти на витрати у розрахунку борг/власний капітал (боргове фінансування від нерезидента) не більше 3,5:1, віднесення на витрати процентів не більше 50% EBITDA
У вільних економічних зонах: звільнення від сплати податку на прибуток на 5 років, потім — 50% діючої ставки; звільнення від податку на нерухомість та землю; 10% — ПДВ для виробництва за програмою імпортозаміщення; можливість створення вільної митної зони (без сплати мит)	100% амортизація витрат на НДДКР; додаткові стимули для спеціальних зон (див. нижче)	Можливість віднесення додаткових кваліфікованих витрат на НДДКР (50%); додаткові стимули для спеціальних зон (див. нижче)	Єдиний податок для МСБ та сільгоспвиробників

Податок/ Регуляція	Країни		
	Польща	Словаччина	Болгарія
Податок на професійні послуги нерезидентів (облік, аудит, інжиніринг, маркетинг тощо)	20%	Відсутній	10%
ПДВ	Основна ставка — 23%, пільгові ставки — 5%, 8%	Основна ставка — 20%, 10% — на окремі медикаменти	Основна ставка — 20%, 9% — на послуги готелів
Відшкодування ПДВ при експорті	В повному обсязі без істотних затримок		
Витрати часу на підготовку податкової звітності, годин на рік*	271	188	423

Країни			
Білорусь	Туреччина	Китай	Україна
15%	18%	25%	15% (на інжинірингові послуги нерезидентів)
Основна ставка — 20%; 9,09%, 16,67% — товари та послуги за регульованими цінами; 10% — с/г продукція, дитяче харчування, продукція вільних економічних зон, вироблена для імпортозаміщення	Основна ставка — 18%; 8% — на окремі продукти харчування; медикаменти; 1% — на газети, журнали та окреме обладнання, придбане на умовах фінансового лізингу	Основна ставка — 17%, 13% — на окремі продукти харчування, книжки, комунальні послуги	Основна ставка — 20%, 7% — на окремі медикаменти
В повному обсязі без істотних затримок		Вчасне відшкодування. Відшкодування ПДВ експортерам може бути не повним згідно із законодавством	Затримки з відшкодуванням ПДВ через корупцію
176	226	261	350

Податок/ Регуляція	Країни				Країни			
	Польща	Словаччина	Болгарія		Білорусь	Туреччина	Китай	Україна
Податок на окремі транзакції, що не обкладаються ПДВ (нерухоме, рухоме майно, обмін валюти тощо)	1–2%	Відсутній	0,1–3%		–	4% на угоди з нерухомістю	Відсутній	1% на продаж нерухомого майна + 1% відрахування в Пенсійний фонд; 5% — авто + 3% — Пенсійний фонд
Податок на нерухоме майно	Місцевий податок з різними ставками	Місцевий податок з різними ставками	0,11%–0,45%		Соціальний внесок — 28% на ФОП	Податок на зарплату — прогресивна шкала 15%–35%	Соціальний внесок — 20%	Соціальний внесок (сер. — 41,5%) + внесок за рахунок зарплати 3,6%
Податок на доходи фізичних осіб	Прогресивна шкала 18%–32%	Прогресивна шкала 19%–25%	10% (8% — на процентні доходи)		1%, 2%	0,2% — на землю та будівлі, 0,1% — на житло, 0,1% — загальна ставка податку на землю. Ставки податку подвоюються у великих містах	1,2% від витрат на придбання, або 12% від рентної плати	До 3%
Інвестиційні стимули	100% амортизація інвестицій в нові технології (НДДКР) на суму до 50 тис. євро для МСП; співфінансування НДДКР; додаткові стимули для СЕЗ (див. нижче)	Суперамортизація витрат на НДДКР (125%, включаючи часткові витрати на робочу силу); додаткові стимули для депресивних територій (див. нижче)	Податкові стимули та гранти ЄС для інвестицій та створення робочих місць в депресивних регіонах		Загальна ставка — 12%	Прогресивна шкала 15%–35%	Прогресивна шкала 3%–45% залежно від виду та суми доходу	15%, 20% + військовий збір (1,5%)

Джерело: Deloitte

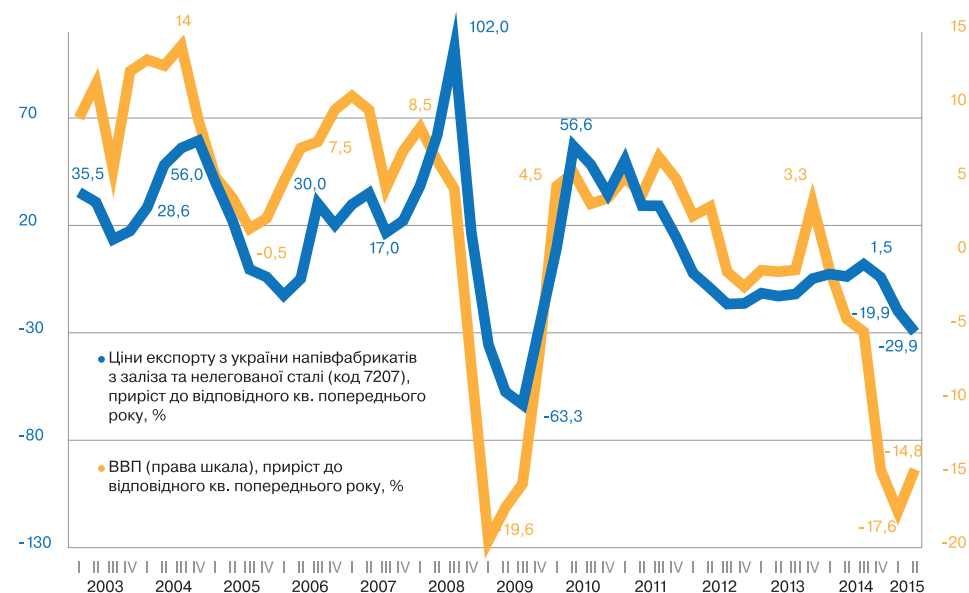
*Дослідження DoingBusiness 2016, Світовий банк

ДОДАТОК 2

До ключових факторів нестабільності економіки України відноситься залежність динаміки економічного зростання ВВП від зовнішнього попиту на металопродукцію, зернові, азотні добрива та динаміки цін на цю продукцію на світових ринках, які зростають, зазвичай за підвищення світового попиту і падають за його зниження. На графіку, наприклад, представлено довготривалу з 2003 р. тенденцію взаємозв'язку між зростанням і спадом ВВП і динамікою цін на український експорт чорних металів.

Аналіз цінової динаміки по основних позиціях українського імпорту та експорту свідчить про те, що цінові умови торгівлі протягом 2014–2015 рр. погіршилися. Це було спричинено несприятливим для України співвідношенням динаміки цін на енергоресурси, та на основні товарні групи українського експорту.

Дія чинника динаміки світових цін та позаекономічних чинників була настільки потужною, що навіть різке зростання цінової конкурентоспроможності українського експорту в 2014–2015 рр. (на 25–35%) відносно рівня грудня 2013 р. не призвело до відповідного посилення експортних позицій вітчизняного виробника на переважній більшості ринків.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Прискорене економічне зростання економіки України на тлі розв'язання наявних адміністративних та процедурних (дозвільних) проблем, виходячи із стану економіки та її виробничої сфери, залежатиме від того, як і в яких масштабах здійснюватиметься процес інтенсифікації інвестування, на шляху до якого необхідно подолати бар'єри та забезпечити інституційні зміни в грошово-кредитній та банківській системах, провести зміни у фіскальній політиці та здійснити заходи щодо заохочення легалізації та повернення виведених з України капіталів, обсяги яких є одним із найсуттєвіших фінансових ресурсів підтримки макроекономічної стабільності та фінансування інвестицій.

2.1. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

У наших припущеннях щодо основних макропоказників на 2016–2020 рр. передбачається необхідність зміни монетарної політики, орієнтованої на забезпечення відповідного рівня монетизації економіки. У 2015 р. рівень реальної монетизації становить 92%, що підтверджує наявність кризи в економіці України. У припущеннях модельних сценаріїв цільового прогнозу до 2020 р. рівень монетизації має бути змінений в рамках монетарної політики. Зокрема, в цільовому прогнозі передбачається зростаюча тенденція річної зміни МЗ із 23,4% у 2015 р. до 38,2% у 2020 р. Це відповідає більш високими припущеннями щодо ділової активності; у фінансовому плані — є відображенням потреби відновлення кредитування реального сектора, що є необхідним як для поповнення обіговими коштами підприємств, так і реалізації їх інвестиційних програм.

Слід зазначити, що високі (32–38%) темпи зростання грошей у координатах кризового періоду 2014–2015 рр. не є високими для очікуваного періоду економічного прискорення. Про це свідчать приклади з українського минулого, зокрема: зростання МЗ на 45,4% забезпечувало 5,93% росту реального ВВП у 2000 р.; зміна МЗ на 41,8% підтримувала 5,2% зростання у 2002 р.; 31,9% грошей були потрібні для 12,1% ВВП у 2004 р.; 51,7% збільшення МЗ забезпечувало підтримку 7,9% зростання ВВП у 2007 році.

Зростаюча грошова маса при зростаючій товарній масі й обсягах наданих послуг, завдяки поверненню довіри до банківської системи та контролю й ефективному застосуванню заходів грошово-кредитної політики (і перекритому каналі валютних спекуляцій) не провокуватиме зростання інфляції і частково осяде на депозитних рахунках банків, збільшуючи у перспективі національну норму заощаджень. Останнє є дуже важливим, оскільки **при зростаючій нормі заощаджень її перевищення над нормою інвестування створює підґрунтя для зменшення залежності від зовнішнього фінансування**, а це у перспективі при значному борговому навантаженні держави та бізнесу розширить внутрішні фінансові ресурси розвитку, що є основою забезпечення прискореного економічного зростання.

Важливо звернути увагу на те, що окрім ВВП, створеного «офіційною» економікою, грошова маса обслуговує також **і тіньовий її сектор**. Навіть за дуже стриманими оцінками експертів Мінекономрозвитку він зростає: рівень тіньової економіки вже **досяг 47% від обсягу офіційного ВВП¹** (за розрахунками у 1 кварталі 2015 р.).

Для більш коректної оцінки необхідної кількості грошей, що потребує вся вітчизняна економіка для переходу до зростання, слід робити коригування в сторону збільшення як виробленого продукту так і грошової маси, оскільки окрім гривні, що перебуває в обігу, увесь ВВП (офіційний та тіньовий) обслуговує також і значна маса іноземної готівки.

Для успішної реалізації стратегії прискореного економічного розвитку на 2016–2020 рр. та забезпечення необхідних монетарних умов для відновлення позитивних темпів економічного зростання (при виконанні основного завдання НБУ щодо зниження рівня інфляції в середньостроковому періоді до 5% річних), вже з наступного року слід запроваджувати необхідні зміни існуючої монетарної політики НБУ, яка має враховувати такі особливості:

1) не тільки монетарні фактори серед причин розкручування інфляції

¹ Почти 50% украинской экономики оказалось в тени... [Електронний ресурс]. — Доступно з: <http://business.vesti-ukr.com/110979-pochti-50-jekonomiki-okazalos-v-teni>.

Незважаючи на жорстку монетарну політику упродовж 2014 – 1 півріччя 2015 рр., ціни демонструють зростаючу динаміку, тобто, боротьба з інфляцією лише шляхом стиснення грошової маси і підвищення процентних ставок не є ефективною.

В період стагфляції, коли — галопуюча інфляція, падіння виробництва та зростаючий рівень безробіття підтримують один одного — класичні монетарні рецепти боротьби лише поглиблюють проблеми. Для того щоб вивести економіку із стагфляційного стану, потрібно застосувати комплекс дій, направлених на створення системи активного оптимального управління ліквідністю банківського сектора й посилення впливу процентних ставок НБУ²; недопущення значної волатильності курсу, згладжуючи коливання валютних потоків; використання заходів структурної підтримки економічного зростання, де активізація економічної динаміки може зменшити рівень безробіття і підняти рівень життя населення.

2) зміни в динаміці та характері емісії гривні

Операції з купівлі-продажу державних цінних паперів та активне використання депозитних сертифікатів для мобілізаційних заходів, що відіграють на сьогоднішній день ключову роль в процесі емісії гривні, спрямовані переважно **на вирішення проблем фінансування бюджету, а не всієї економіки.**

Для виправлення ситуації для операцій на відкритому ринку використовувати не тільки ОВДП, але й облігації, випущені іншими банками та інститутами розвитку для фінансування інвестиційних проектів (як це робиться розвиненими країнами) із використанням всіх інструментів нагляду й контролю, щоб заблокувати можливість нецільового використання коштів (зокрема, перенаправлення їх на валютний ринок).

3) підвищення ролі відсоткової політики

2 Буковинський С., Унковська Т. До питання оптимізації стратегії монетарної політики Національного банку України / С. Буковинський, Т. Є. Унковська // Економічна теорія. - 2014. - № 2. - С. 70-85. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecte_2014_2_7.pdf.

Буковинський С.А., Унковська Т.Є., Джус М.О. До питання розробки монетарної стратегії подолання стагфляційної кризи / С.А. Буковинський, Т.Є. Унковська Т.Є., М.О. Джус // Економіка України. — 2015. — №8.

В умовах існуючої системи процентних ставок даний інструментарій монетарної політики зменшує ефективність роботи міжбанківського ринку як механізму перерозподілу ліквідності, знижує мотивацію банків до кредитування.

Важливо внести зміни у відсоткову політику, що має базуватись «на формуванні ефективного відсоткового коридору короткострокових ставок НБУ, усередині якого перебувала б решта ставок грошового ринку: ставка рефінансування за кредитами «овернайт» має бути максимальною серед усіх ставок (її рівень повинен мати штрафний характер), а ставка мобілізаційних операцій НБУ за депозитами «овернайт» — мінімальною»³.

В такому випадку НБУ не буде давати шанс реалізації спекулятивних операцій та девальваційного тиску на валютному ринку для банків, що отримують дешеві надкороткострокові ресурси (при низьких ставках рефінансування за кредитами «овернайт»), а також це зменшить вартість обслуговування дорогих мобілізаційних операцій.

Для того, щоб зниження ставок за депозитними сертифікатами не вплинуло на перетік ліквідності на валютний ринок, варто розширити асортимент альтернативних інструментів.

Важливість посилення ролі відсоткових ставок в інструментарії монетарної політики визначається також їх антиінфляційним впливом на ринку депозитів, адже відволікання вільних коштів із споживчого ринку на депозитні рахунки зменшує попит і на валютному ринку.

4) формування позитивних очікувань клієнтів (домогосподарств та юридичних осіб)

Вплив цього суб'єктивного чинника не слід недооцінювати, адже негативне сприйняття ситуації та недовіра до вітчизняної банківської системи спровокувало паніку та відтік депозитів з банківських установ під час кризи 2009–2010 рр. і стримує динаміку депозитних вкладів у 2015 р.

Як свідчать результати соціологічних опитувань, невпевненість українців у короткостроковій та середньостроковій перспективі підсилює розгортання інфляційних процесів: **індекс інфляційних очікувань** населення

3 Буковинський С.А., Унковська Т.Є., Джус М.О. До питання розробки монетарної стратегії подолання стагфляційної кризи / С.А. Буковинський, Т.Є. Унковська Т.Є., М.О. Джус // Економіка України. — 2015. — №8.

досягав у 2014 р. високих 190,4% (аналогічно кризовому 2009-му року), дещо знизившись улітку 2015 р. до 172,6%⁴.

Індекс ділових очікувань підприємств, що розраховується фахівцями НБУ, вже із 3 кварталу 2014 перебуває нижче позначки у 100%⁵, чого не було вже давно після кризи 2009-го (у 2 кварталі 2015 р. ІДО=94,5), тобто бізнес демонструє невпевненість у найближчій перспективі.

Оскільки поточний період (2015–2016 рр.) є свого роду перехідним етапом, підготовкою до повноцінного впровадження інфляційного таргетування і досягнення у середньостроковому періоді низької інфляції, то вже сьогодні варто проводити активні заходи щодо комунікації з громадськістю, направлені на підвищення фінансової грамотності населення, пояснення рішень НБУ та влади, що забезпечуватиме формування позитивних очікувань.

5) підвищення довіри до Національного банку

Для ефективної реалізації політики інфляційного таргетування необхідним фактором є довіра до заходів, які реалізує центральний банк країни. На жаль, під час кризи довіра до НБУ і, відповідно, підтримка його дій була низькою.

Як свідчать результати дослідження, які періодично проводились соціологічною службою Центру Разумкова: у 2008–2009 рр. велика частина з опитаних (70%) не підтримувала дії НБУ, що не сприяло стійкості банківського сектора загалом. Хоча поступово довіра почала відновлюватись — у 2010–2013 рр. повна підтримка у 7–8%, а недовіра лише у 41–43% опитаних, однак на початку 2015 року⁶ не підтримували дії НБУ вже 77,3% при повній підтримці тільки 1,9% респондентів.

Регулярне здійснення комунікацій з громадськістю, бізнесом, урядовими структурами через офіційні оголошення, публікації (Інфляційного звіту, Монетарного огляду й ін.), круглі столи дасть — ознайомлення з макроекономічним прогнозом НБУ, публічне обґрунтування рішень монетарної політики — можливість представити офіційну позицію НБУ щодо бачення проблем і факторів розвитку банківського сектора та економіки. Така скла-

⁴ Якщо індекс перевищує 100%, то це означає, що респонденти очікують погіршення ситуації

⁵ Якщо індекс нижче 100%, то це означає, що респонденти очікують погіршення ситуації

⁶ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками.

дова роботи НБУ сприятиме підвищенню довіри до нього у суспільстві, зменшуватиме ймовірність появи нових загроз розкручування інфляційних процесів.

6) врахування впливу курсових ризиків

Відхід від фіксованого валютного курсу, який був «якорем» і інструментом макроекономічного балансування, не створив ще на даному етапі нового альтернативного якоря, який триматиме рівновагу на ринках і буде орієнтиром для суб'єктів на всіх рівнях економіки. Відсутність такого якоря залишає реальними загрози для фінансової стабільності, яка необхідна для прискорення економічної динаміки.

Перехід до режиму гнучкого курсу при значній відкритості української економіки та її досить високій імпортозалежності посилює **ризик зростання інфляції внаслідок дії ефекту «переносу»** (впливу змін курсу на інфляцію). Для нівелювання негативного впливу девальваційних шоків на розкручування інфляційних процесів (в структурі ІСД значна частка імпортованих товарів) монетарна влада має бути зосереджена на стабілізації валютного ринку, що матиме безпосередній **вплив і на динаміку грошової пропозиції**.

Значна роль волатильності курсу та шоків на валютному ринку, які можуть призвести до валютної кризи та інфляції, змушувала країни, що планували запровадження інфляційного таргетування, приділяти значну увагу даній проблемі ще на етапі підготовки. Більшість з них, **поступово посилювали гнучкість обмінного курсу** вже після переходу до інфляційного таргетування (ІТ). Підстави для виваженої валютної політики давали їм, зокрема, емпіричні дослідження ефекту «переносу» для різних країн, які підтверджували, що для країн з ринком, що формується, вплив змін курсу на динаміку цін є значно сильнішим, ніж у розвинутих індустріальних (в середньому в 4 рази більшим)⁷.

Беручи до уваги значну роль курсу в українській економіці, високий рівень її відкритості, значну волатильність потоків капіталу, заяви про **перехід до плаваючого режиму курсоутворення мають бути виваженими** (оскільки вислови «НБУ більше не відповідає за курс» лише посилюють нестабільність ринку), а швидкість лібералізації базуватись на детальному аналізі ситуації та прогнозі, що під час ІТ має велике значення для процесу формування інфляційних очікувань.

⁷ Calvo G., Reinhart C. Fixing for your Life [Електронний ресурс]. — Доступно з: <http://core.ac.uk/download/pdf/6501766.pdf>.

Досвід країн, що запровадили інфляційне таргетування, свідчить про його плюси та мінуси. Зокрема, серед плюсів — після досягнення інфляційних цілей знизилась також і волатильність цін. Однак результати ІТ щодо ефектів на ВВП не настільки очевидні, особливо для країн, що розвиваються. Емпіричні дослідження показують, що дезінфляція під час переходу до ІТ супроводжується зменшенням темпів зростання; а після впровадження — волатильність ВВП зменшується, розрив випуску стає менш чутливим до шоків інфляції⁸. **Однозначного висновку щодо позитивного впливу ІТ на економічне зростання не зроблено** через коротку історію інфляційного таргетування (що не дає необхідної статистичної значущості).

Пошук альтернативи дав можливість фахівцям сформулювати для країн, що розвиваються, ряд рекомендацій відносно проведення грошово-кредитної політики (ГКП), які полягали у змінах/модернізації режиму ІТ (необхідності більшої уваги монетарної влади до валютного курсу та зміни методики розрахунку індексу інфляції), та навіть в більш кардинальному перегляді діяльності центрального банку (поряд з інфляцією в список цільових показників грошово-кредитної політики пропонувалось включення показників зайнятості, валютного курсу, інвестицій)⁹.

Автори ряду теоретичних та емпіричних робіт найбільш успішним у світовій практиці режимом ГКП вважають гнучке інфляційне таргетування (**Flexible Inflation Targeting**), де йдеться про існування пріоритетної цілі з підтримки низького та стабільного рівня інфляції та другої цілі — внеску в стабільну динаміку реальної економіки (випуску та/або зайнятості). Критерієм успішності (оптимальності) тут виступає головна місія ГКП — можливість **забезпечити стійке економічне зростання у довгостроковому періоді при різних макроекономічних умовах (включаючи шоки)**¹⁰, що, власне, і відстоюється в цілеспрямованому прогнозі щодо прискорення зростання

8 Inflation Targeting and the IMF. International Monetary Fund, 2006. [Електронний ресурс]. — Доступно з: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2006/031606.pdf>.

Peterson T. The effects of inflation targeting on macroeconomic performance, 2004. [Електронний ресурс]. — Доступно з: http://www.suerf.org/docx/s_afdec7005cc9f14302cd0474fd0f3c96_1031_suerf.pdf

9 Эпштейн Д., Йеланд Э. Разработка альтернативы неолиберальному подходу к денежно-кредитной политике. [Електронний ресурс]. — Доступно з: http://www.icss.ac.ru/research/dkr/central_banks.php.

10 Svensson L. E. O. (2000). Open-Economy Inflation Targeting // NBER Working Paper. No 6545.

Gambacorta L., Signoretti F. M. (2013). Should Monetary Policy Lean Against the Wind? An Analysis Based on a DSGE Model with Banking BIS Working Papers. Monetary and Economic Department. No 418. July.

економіки України та реалізації відповідної економічної та монетарної політик.

Ми виходимо з того, що для України, в рамках уже взятих зобов'язань, при впровадженні інфляційного таргетування і виконанні рекомендацій МВФ, розбудовуючи по-новому свою монетарну політику, необхідно не забувати про важливість поєднання стратегічних орієнтирів ІТ з довгостроковими цілями розвитку, яких без стійких темпів економічного зростання не досягнути.

2.2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ТА БАНКІВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.2.1. БАНК РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Суть проблеми

В Україні, у зв'язку з хронічною нестачею фінансових ресурсів та їх нерациональним використанням, склалася катастрофічна ситуація із рівнем зношеності основних фондів та їх здатністю забезпечити випуск конкурентоспроможної продукції.

Серед основних причин такого стану можна назвати:

- недоступність довгострокового і середньострокового кредитування через високу вартість кредитів, тривалий термін окупності більшості інвестиційних проектів;
- обмеженість власних фінансових ресурсів у реальному секторі;
- неефективність і безконтрольність прямого бюджетного фінансування, практична відсутність державних інвестицій виробничого призначення та їх розпорошеність по великій кількості державних програм;
- відсутність повноцінної кредитної установи, яка б гарантувала здійснення фінансування найбільш ефективних інвестиційних проектів, що відповідають національним пріоритетам.

Світовий досвід

Досвід діяльності банків розвитку в таких країнах, як Німеччина, Японія, Республіка Корея, Китай, Чехія, Бразилія, Мексика, Казахстан, Білорусь та інших вказує на їх ключову роль у фінансуванні або співфінансуванні стратегічних сфер. Банки розвитку, як спеціалізовані фінансово-кредитні установи, сприяли вирішенню таких проблем: післявоєнне відновлення економіки; підтримка економіки у період фінансово-економічної кризи; реалізація економічних національних пріоритетів або розвитку стратегічних галузей; стимулювання розбудови депресивних регіонів; підтримка

інноваційної діяльності; участь у фінансуванні міжнародних проектів у частині вирішення кліматичних програм, енергетики тощо.

Банки розвитку різняться за формами власності, сукупністю джерел формування ресурсної бази та механізмами залучення довгострокових ресурсів, напрямками і масштабами діяльності, видами фінансового контролю тощо. Практично у всіх країнах була підтверджена доцільність та ефективність створення такого важливого інституту кредитної системи.

Стан вирішення проблеми в Україні

Формально Банк реконструкції та розвитку України був створений у 2004 році відповідно до Постанови Кабміну України від 05.05.03 р. № 655 «Деякі питання розвитку інноваційної інфраструктури в Україні та напрями діяльності Української державної інноваційної компанії у 2003 році», проте він не став дієвою кредитною установою, як це склалося у світовій практиці, оскільки не був наділений необхідними функціями та капіталом.

Цілі та завдання

Цілями створення Державного банку розвитку України має бути сприяння відновленню виробничого потенціалу та забезпеченню економічного розвитку країни шляхом фінансової підтримки державної інвестиційної політики, спрямованої на реалізацію національних пріоритетів і активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств.

До основних завдань Банку розвитку України доцільно віднести:

- 1) забезпечення стабільності фінансування середньострокових та довгострокових інвестиційних проектів, спрямованих на реалізацію національних пріоритетів;
- 2) створення дієвої системи концентрації державних інвестицій та їх цільового використання на умовах співфінансування з приватними та іноземними інвесторами в інвестпроекти, що суттєво зменшить розпорошення фінансових ресурсів та забезпечить ефективність інвестиційної політики держави.

Необхідні кроки

1. Розробити законопроект «Про Банк розвитку України», у якому передбачити:

- особливий правовий статус: 100% акцій — власність держави; на Банк не поширюються на окремі положення законодавства про банки і банківську діяльність; пріоритети кредитування, кількісні обмеження на запозичення, ліміти, напрямки, можливі умови, порядок та строки кредитування, надання гарантій та виконання функцій агента;
- основні завдання: фінансування на середньостроковій і довгостроковій основі проектів, що передбачають інвестиції для створення нових, розширення та модернізацію наявних виробництв та інфраструктурних об'єктів; виконання функції агента Уряду з обслуговування проектів, що визначені Кабміном України як пріоритетні і фінансуються за рахунок позик, забезпечених державними гарантіями; акумулювання фінансових ресурсів із внутрішніх і зовнішніх джерел для реалізації державної інвестиційної політики;
- джерела формування статутного капіталу Банку: відповідні кошти державного бюджету та частина виручки від приватизації державного майна; разовий внесок НБУ коштів за рахунок грошової емісії з одночасним випуском Урядом на цю суму ОВДП терміном до 20-ти років та доходністю 1–2%; майно та акції Українського банку реконструкції та розвитку, що належать державі; частина прибутку Банку;
- ресурсну базу Банку мають складати: бюджетні асигнування і позики (передбачені на фінансування проектів виробничого призначення, включених в державні програми); кошти державного бюджету, що надійшли від приватизації державного майна; позики, отримані шляхом розміщення на внутрішньому та зовнішньому ринках боргових цінних паперів, що емітуються як від свого імені (під гарантію держави), так і за дорученням Уряду; кредити, надані Урядом або Банку розвитку міжнародними організаціями економічного розвитку, закордонними органами управління, банками для реалізації інвестиційних програм; кредити НБУ, передбачені для рефінансування банків на довгостроковій основі (за рахунок емісії), за ставкою на рівні 1–2%; депозити юридичних осіб, що беруть участь у реалізації проектів, які фінансуються Банком.

Варто зазначити, що вплив грошової емісії, здійсненої для надання кредитів Банку розвитку як одного із провідних джерел формування його ресурсів, на рівень інфляції буде мінімальним, тому що механізм їх використання забезпечує довгострокове відтермінування зростання готівкового грошового обороту, оскільки левова частина готівки надійде в обіг лише після того, як фінансові ресурси пройдуть стадію інвестування, що виходитиме за межі принаймні 1–2-х років. Це створить умови для здійс-

снення НБУ м'якої грошової політики, більш сприятливої для прискорення економічного розвитку.

Етапи реформи

I етап (до березня 2016 р.):

- прийняття закону України «Про Банк розвитку України» та змін до діючого законодавства, пов'язаних з його ухваленням (законів «Про банки і банківську діяльність», «Про Державний бюджет України на 2016 рік» та ін.).

II етап (до червня 2016 р.):

- реєстрація та відкриття Банку розвитку України;
- формування статутного капіталу Банку.

III етап (до вересня 2016 р.):

- прийняття банком до фінансування перших інвестиційних проектів (експорт, імпортозаміщення, сільське господарство, енергетика), здійснення яких забезпечується ресурсною базою банку.

Індикатори успіху (2016–2017 рр.):

- реалізація інвестиційних проектів, яка сприятиме досягненню національних пріоритетів і прискоренню економічного розвитку України;
- створення урядового органу з відбору ефективних інвестиційних проектів, який здійснюється на основі прозорого й об'єктивного відбору проектів для затвердження Кабміном України. Основою такого відбору мають стати методичні положення, які базуються на чітких критеріях, апробованих практикою потужних зарубіжних інвестиційних банків та міжнародних фінансових організацій;
- надання переваги інвестиційним проектам, фінансування яких буде здійснюватися за участю приватного капіталу;
- активізація і прогнозованість державної інвестиційної політики, що може стати реальним стимулом припливу іноземних інвестицій;
- зниження процентної ставки за кредитами нефінансовим корпораціям до 5–7% річних;
- створення нових робочих місць;

- прискорення економічного розвитку регіонів в результаті нарощення інвестиційних фінансових ресурсів, у тому числі за рахунок залучення на розбудову інфраструктури регіонів коштів місцевих рад;
- здійснення інвестиційних проектів виробничого призначення, за підтримки Банку розвитку, в обсязі 20 млрд грн сприятиме зменшенню ступеню зносу у переробній та видобувній промисловості на 0,2–0,9 в.п.

2.2.2. КРЕДИТНА ПІДТРИМКА ЕКСПОРТЕРІВ

Суть проблеми

Запровадження державної підтримки експорту товарів та послуг викликане такими суспільними потребами:

- прискореною девальвацією гривні щодо долара США, яка створила умови для консервації старих технологічних укладів у промисловості України та зменшила частку товарів з відносно високою доданою вартістю (з 16 до 4%) у національному експорті;
- хронічним дефіцитом торговельного балансу, сировинною монокультурою експорту й залежністю від кон'юнктури міжнародних ринків за цими групами товарів (метал, зерно, олія, добрива);
- падінням попиту на продукцію машинобудування, пов'язаним із закриттям ринку РФ, повільним освоєнням нових ринків, на яких конкуренти мають державну підтримку експорту;
- набранням з 2017 року чинності Закону України «Про державну підтримку суб'єктів господарювання», за яким Україна має привести власну систему державної підтримки бізнесу до стандартів СОТ та ЄС.

Світовий досвід

Досвід країн ОЕСР, таких як ФРН, Японія, Республіка Корея, Чехія, Польща та БРІКС — Бразилія, КНР, ПАР, колишніх держав СРСР — Казахстану, Білорусі свідчить про активну роль держави у фінансовій підтримці національного експортера. Каналами експортної підтримки виділяється до 67% коштів, що призначені з державних бюджетів цих країн власним товаровиробникам. Майже уся світова торгівля машинами й обладнанням здійснюється за наданням експортерам комерційної позики (розстрочення термінів платежу), субсидуванні вартості експортних позик, страхових полісів, гарантій.

До 80% світової торгівлі підтримується різними видами фінансування або кредитними гарантіями. Наявність державної підтримки експорту не суперечить нормам антиконкурентних конвенцій СОТ/ГАТТ. За умови ратифікації країною Домовленості про офіційно підтримані експортні кредити 1978 року (з п'ятьма галузевими додатками), така форма державної підтримки національного товаровиробника не тягне за собою антидемпінгових та інших відповідних обмежувальних заходів.

Стан вирішення проблеми в Україні

В Україні відсутня система державної підтримки експорту товарів з високою доданою вартістю та послуг. Поза тим, існуюча система адміністрування податків (ПДВ насамперед) та мит, створили умови для вигіднішого виконання будь-якої імпоротної операції замість експорту, яка усереднено в 1,6 разу є більш ефективною. Результатом є падіння темпів розвитку української промисловості, зниження рівня зайнятості та обсягу науково-дослідних та конструкторських робіт, вплив кадрів. Експортери машин, обладнання й комплексних послуг не в змозі конкурувати із зарубіжними компаніями, яких підтримують національні Експортно-кредитні агенції (ЕКА) в рамках державної системи сприяння експорту.

Цілі та завдання

Створення ЕКА має відбуватися паралельно зі створенням інституційно-правових та фінансових передумов функціонування цілісної державної системи. До таких елементів належать зміни й доповнення до Бюджетного кодексу, до законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про банки й банківську діяльність», «Про страхування», «Про міжнародні договори» тощо. ЕКА має бути утворена Кабінетом Міністрів України як самостійна юридична особа зі спеціальним статусом, визначеним окремим законодавством. ЕКА повинна перебрати на себе функцію підготовки, надання та погашення суверенних гарантій на розвиток експорту товарів й послуг, що мають високу частку доданої вартості.

Необхідні кроки

1. Розробити законопроекти, якими були б прийняті зміни й доповнення до чинного законодавства в частині державного фінансування заходів та інструментів експортної підтримки товаровиробників і надавачів послуг, визначені терміни, предмет регулювання та повноваження голов-

ного розпорядника бюджетних коштів за операціями державної підтримки експорту (видатків та доходів), статус і корпоративне управління ЕКА, управління ризиками, порядок формування необхідних фондів, фіскального режиму тощо.

2. Забезпечити ратифікацію Домовленості про офіційно підтримані експортні кредити (Консенсус ОЕСР) 1978 року з п'ятьма галузевими додатковими угодами та розпочати укладання двосторонніх угод про взаємне сприяння й захист інвестицій, якими передбачити механізм забезпечення ліквідності фінансових інструментів ЕКА.

3. Запланувати видатки та здійснити організаційні заходи з утворення Експортно-кредитного агентства (ЕКА), наділити його відповідним статутним капіталом, розрахованим на підставі аналізу й техніко-економічного обґрунтування його величини.

4. Забезпечити прийняття законодавства стосовно спеціалізованих банків з державним капіталом, передбачивши спеціалізацію ПАТ «Укрексімбанк» на здійсненні державного фінансування експорту готової продукції та послуг.

Етапи реформи

I етап (до березня 2016 р.):

- прийняття закону України «Про Експортно-кредитне агентство» та змін до діючого законодавства, пов'язаних з його ухваленням (Бюджетного кодексу, законів «Про банки і банківську діяльність», «Про Державний бюджет України на 2016 рік» та ін.).

II етап (до червня 2016 р.):

- реєстрація та відкриття ЕКА України;
- формування статутного капіталу ЕКА.

III етап (до вересня 2016 р.):

- прийняття ЕКА до фінансування перших проектів розвитку експорту;
- закінчення формування капіталу та подання розрахунків до проекту Державного бюджету України на 2017 рік як головного розпорядника відповідної статті.

2.2.3. РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМСТВ

Суть проблеми

Необхідність реформи державної допомоги суб'єктам господарювання обумовлена такими чинниками:

- **надмірне навантаження на бюджет.** Протягом останніх 10 років обсяги державної підтримки підприємств (у % ВВП) в Україні збільшилися вдвічі — з 5,3% у 2004 році до 10,4% у 2014 році. Для порівняння: видатки на освіту у зведеному бюджеті 2014 року становили 6,4%, на охорону здоров'я — 3,7%;
- **суттєві обсяги державної підтримки підприємств не забезпечують її належної ефективності.** Найбільші обсяги державної допомоги надаються компаніям та галузям, що із року в рік субсидуються з бюджету, однак залишаються збитковими. Зокрема, до таких отримувачів належить НАК «Нафтогаз України», що отримала 4,5% ВВП державної підтримки в 2012 році, 2,4% — в 2013 році та 6,2% ВВП України у 2014 році;
- реформа державної допомоги суб'єктам господарювання є міжнародним зобов'язанням України в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (Розділ 4 «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», глава 10 «Конкуренція», Частина 2 «Державна допомога»).

Причинами неефективності державної допомоги підприємствам в Україні є:

- відсутність критеріїв допустимості допомоги, а також чітких вимог до різних видів державної допомоги в Україні;
- відсутність конкретних показників, яких підприємство має досягти в результаті отримання державної підтримки, та термінів досягнення таких показників (наприклад, вихід на рівень прибутковості, збільшення кількості зайнятих працівників на підприємстві тощо);
- надання переважних обсягів державної допомоги державним збитковим та неконкурентоспроможним підприємствам, тоді як наявні перспективні напрямки діяльності лишаються без необхідної підтримки;

• непрозорий процес прийняття рішень та відсутність належного контролю за наданням державної допомоги містять корупційні ризики.

Цілі та завдання

Цілями реформи є:

- підвищення ефективності державної допомоги суб'єктам господарювання;
- зниження навантаження на державні фінанси.

Досягнення цілей на період реформи передбачає вирішення таких завдань:

- забезпечення прозорості надання державної допомоги суб'єктам господарювання;
- скорочення обсягів державної допомоги за рахунок проведення реструктуризації збиткових державних компаній та забезпечення конкурентоспроможності останніх;
- перехід до форм державної допомоги, що забезпечують інноваційний розвиток вітчизняних підприємств.

Необхідні кроки

1. Підготувати та прийняти підзаконні акти до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», які, зокрема, передбачатимуть встановлення конкретних критеріїв та вимог для всіх категорій державної допомоги.

2. Прийняти нормативно-правовий акт, який передбачає прозорі та чіткі вимоги до допомоги для запобігання банкрутству та реструктуризації підприємств, зокрема:

- обов'язковість плану фінансової реструктуризації та виробничої модернізації підприємства;
- наявність очікуваних результатів щодо прибутковості та рентабельності компанії, яких необхідно досягти завдяки державній допомозі;
- обмеження частоти та тривалості надання допомоги та обсягів її мінімального рівня.

3. Відмовитися від надання державної допомоги на покриття поточних витрат підприємств, оскільки вона не сприяє відновленню конкурентоспроможності компаній.

4. Переорієнтувати державну допомогу підприємствам з підтримки окремих галузей та державних підприємств на заходи щодо нарощування експорту, наповнення внутрішнього ринку товарами національних виробників, стимулювання науково-дослідних розробок та інновацій; проєктів, спрямованих на захист навколишнього середовища; регіонального розвитку; підтримку зайнятості та інших заходів відповідно до пріоритетів економічної політики. Більш ефективно використовувати для цієї мети можливості кредитної системи, зокрема, створеного Державного банку розвитку.

5. Розробити та впровадити вимоги щодо прозорості державної підтримки. Визначити обов'язковим опублікування інформації про отримувачів допомоги; інструменти та обсяги допомоги; дату надання; регіон та галузь, до яких належить отримувач, а також результати, яких передбачається досягти протягом певного терміну.

6. Забезпечити ефективну організацію роботи Антимонопольного комітету як органу влади, який з серпня 2017 року регулюватиме надання державної допомоги підприємствам. Зокрема, затвердити порядок збору та обробки інформації про надану державну допомогу; порядок контролю за державною допомогою та порядок проведення розслідувань у випадку незаконного надання допомоги тощо.

2.2.4. РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО РОЛІ В ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Суть проблеми

Консервація низькотехнологічного виробничого укладу, експорт товарів з малою доданою вартістю через низьку питому вагу випуску високотехнологічних товарів значною мірою сформували для національного банківського бізнесу відповідну клієнтську базу та попит на банківські продукти.

Високі щорічні темпи кредитування у 2003–2007 роках (від 60% до 80%) банківський сектор значною мірою спрямував не на розвиток виробничого сектора, а на стимулювання імпорту та споживче кредитування.

За нинішніх масштабних шоків, декапіталізації, падіння довіри до регулятора і фінансових посередників повноцінне відновлення кредитуван-

ня підприємств реального сектора об'єктивно не відбудеться (за нашими оцінками, проблемність кредитного портфеля банків сягає 70%).

Об'єктивна необхідність технологічних змін і структурних зрушень в економіці вимагають швидких темпів оновлення необоротних активів, що неможливо без розвинутого банківського сектора і є, поряд з іншими чинниками, передумовою стабільного довгострокового економічного розвитку. Дисфункціональність банків (насамперед у плані кредитно-інвестиційної функції) уповільнює міжгалузеву мобільність капіталу, що призводить до нижчих темпів економічного зростання.

Враховуючи масштабність наслідків хибної політики регуляторів щодо запобігання проявам фінансової нестабільності банків, прогалин існуючої системи пруденційного нагляду за діяльністю фінансових інститутів та якості корпоративного управління, передумовою відновлення функціональної спроможності банків є реструктуризація банківського сектора.

Сучасний стан вирішення проблеми

Масштабне виведення банків з ринку (понад 60 за 2014 р. – першу половину жовтня 2015 р.), ініційоване Національним банком України, лише частково вирішує проблему реструктуризації банківського сектора. Однак суттєві проблеми в банківському секторі залишаються.

У поточних умовах на етапі потрапляння в сферу відповідальності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб банківські установи є абсолютно нежиттєздатними, їх активи неякісними, а Фонд не має шансів на повернення коштів, виплачених вкладникам.

Посилення позицій державних банків у банківському секторі відбувається безсистемно — по жодному з них держава як власник не затвердила стратегії діяльності.

Функціонально в секторі відсутні важливі інститути фінансування розвитку (Банк розвитку, ЕКА).

За нашими оцінками, у 2016 р. на ринку можуть залишитися близько 80–100 банків, що сегментовані таким чином: банки з іноземним капіталом (європейським та російським), державні банки, великі приватні банки, контрольовані українським капіталом, 15–20 робочих невеликих банків з національним капіталом.

Цілі та завдання

Ключова мета реструктуризації банківського сектора полягає у відновленні їх кредитної діяльності та зміцненні довіри позичальників до сти-

мулювання економічного розвитку на основі реіндустріалізації національної економіки.

Необхідні заходи

1. Розпочати активне **використання державних банків** та банків, у яких держава є одним із акціонерів, **як ефективного інструменту стимулювання розвитку економіки** України, для цього затвердити **стратегії розвитку і діяльності** кожного з **державних банків** та забезпечити ефективний контроль з боку наглядових рад цих банків за виконанням цих стратегій.

2. Терміново розгорнути у практичну площину наявні розробки, в тому числі й у даній Плані, щодо формування в банківському секторі інституту розвитку — Банку реконструкції та розвитку, а також створення інституту підтримки національного експорту — ЕКА.

3. Удосконалити систему гарантування вкладів за такими напрямками:

1) посилити функціональну спроможність щодо мінімізації ризиків та передчасного виявлення загроз фінансовій стійкості банківських установ;

2) запровадити після стабілізації ситуації у банківській сфері спільне страхування, що сприятиме зниженню морального ризику з боку вкладників (наприклад, гарантійна сума не може перевищувати 70% від вкладу). Навіть у разі відміни цієї норми в період кризи це буде позитивним сигналом щодо підвищення рівня захисту вкладників;

3) поширити гарантії на депозитні вклади підприємців та юридичних осіб, що дасть змогу збільшити надходження до Фонду;

4) запровадити агреговану гарантію по всіх депозитних вкладах, на додачу до існуючої системи, що дасть можливість усунути зловживання гарантійним захистом (наприклад, при порозі гарантування в 200 тис. грн встановити гарантійний сумарний захист на суму 1 млн грн на рік за всіма вкладами).

2.2.5. КАПІТАЛІЗАЦІЯ БАНКІВ ЯК ФАКТОР РОЗШИРЕННЯ ЇХ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Суть проблеми

Після кризи 2008–2009 рр. обсяги капіталу фінансового сектора економіки України зростали: протягом 2013 р. капітал банківських установ збільшився на 30 млрд грн, а небанківських фінансових установ — на

23 млрд грн. Протягом 2014–2015 рр. відбувається декапіталізація фінансового сектора — спочатку у банківському сегменті та, із запізненням, у секторі небанківських фінансових інститутів.

За даними НБУ, власний капітал банків з початку 2014 р. по 1 серпня 2015 р. зменшився на 101 млрд грн. Враховуючи, що державні банки, отримали більш ніж 20 млрд грн¹¹, реальні масштаби декапіталізації можна оцінити на рівні 120 млрд грн. Якщо не брати до уваги неплатоспроможні банки, обсяги декапіталізації «працюючих» банків становитимуть 65 млрд грн, а за показником регулятивного капіталу — 66 млрд грн. У результаті декапіталізації банківського сектора норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (нормативне значення — не менше 10%) знизився з 18,26% на початку 2014 р. до 7,09% на 01.10.2015 р.

Масштабна декапіталізація фінансового сектора економіки, насамперед у банківському та страховому субсекторах, та уповільнення темпів зростання гібридного капіталу небанківських фінансових інститутів послабили функціональну спроможність цього сектора щодо трансформації заощаджень в інвестиції. Наслідком декапіталізації фінансових інститутів стали втрата довіри до фінансового сектора і зниження рівня монетизації економіки країни з 53,2 до 50,2% ВВП.

Фундаментальною причиною декапіталізації банківського сектора є низька норма чистих заощаджень та «проїдання» капіталу протягом 2010–2013 рр., що сприяло встановленню моделі економіки споживання.

Недостатність капіталу фінансових інститутів залишатиметься однією із основних перешкод для відновлення обсягів боргового та пайового фінансування реального сектора економіки, що ускладнить запуск ринкових механізмів економічного пожвавлення в країні.

Необхідність рекапіталізації банківського сектора України зумовлена:

1) **недостатністю власного капіталу для відновлення довіри до фінансових інститутів.** Подолання тотальної недовіри суспільства до банків вимагає масштабної рекапіталізації, яка б продемонструвала готовність власників розділити із вкладниками високі фінансові ризики на період до 2020 року;

2) **неможливістю відновлення процесів боргового фінансування підприємств реального сектора економіки.** Протягом 2014 р. – першої половини 2015 р. обсяги кредитування підприємств у гривні скоротились на

¹¹ Гонтарева В. «Ці статки й ця так звана олігархія — дугі бульбашки». — [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/valeriya-gontaryeva-ci-statki-y-cya-tak-zvana-oligarhiya-duti-bulbashki-_ .html

86 млрд грн, в іноземній валюті — на 8,8 млрд (еквівалент) дол. США, а обсяги вкладень банків в облігації підприємств зменшилися на 4,9 млрд грн. Основною причиною скорочення обсягів боргового фінансування підприємств реального сектора була недостатність капіталу фінансових установ для покриття вже існуючих кредитних ризиків.

Поточний стан вирішення проблеми

На відміну від 2008–2009 рр., протягом 2014–2015 рр. держава не здійснювала рекапіталізації банків. Винятком є лише державні банки, які отримали вливання капіталу більш ніж на 20 млрд грн. Невеликим і недержавним системним банкам, які втратили капітал, державна фінансова підтримка у формі рекапіталізації не надавалась. Водночас проводилося масштабне рефінансування банків, а також фінансова підтримка Фонду гарантування вкладів, який здійснював виплати вкладникам неплатоспроможних банків. Фактично мало місце перебирання державою на себе проблем збанкрутілих банків і виконання їх зобов'язань перед вкладниками за рахунок коштів платників податків. У той же час механізм відновлення платоспроможності банків за участю держави залишається не врегульованим, що призводить до безвідповідальності та викликає у суспільства недовіру до держави.

Цілі та завдання

Підвищення капіталу банківських інститутів для відновлення обсягів боргового та пайового фінансування реального сектора економіки.

Необхідні заходи

Враховуючи, що системні перешкоди вирішення проблеми рекапіталізації банків лежать у площині відновлення довіри банків та регулятора, необхідно:

1. На рівні Верховної Ради України:

- терміново прийняти Закон України «Про валютне регулювання і валютний контроль», який би передбачав чітке закріплення функціональних повноважень НБУ на валютному ринку, що унеможливило б надалі експерименти з курсоутворенням;
- ухвалити Закон України «Про державний борг»;

- законодавчо врегулювати проблеми валютних позичальників і посилити захист кредиторів (в частині задоволення їхніх вимог за рахунок звернення стягнення на заставлене майно).

2. Міністерству фінансів України спільно з Національним банком України розробити Порядок надання державної допомоги для відновлення платоспроможності та реструктуризації банків, у якому передбачити розподіл ризиків між державою та власниками банків (державна участь не повинна перевищувати 50% додаткового випуску акцій).

3. Запровадити механізм участі держави у капіталі банків, які отримують державну допомогу у формі внесків до капіталу, шляхом придбання привілейованих акцій, за якими сплачуються дивіденди, з правом їх конвертації у боргові зобов'язання (облігації) банків після відновлення життєздатності банку.

4. На рівні Національного банку України:

- забезпечити об'єктивність і незаангажованість підходу до визнання банків проблемними;

- переглянути норми Методики стрес-тестування або провести її обговорення за участю НАБУ, НБУ і МВФ, що сприятиме реальному відображенню ризиків банків і, відповідно, визначенню необхідного розміру їх докапіталізації;

- спростити вимоги для стимулювання консолідаційних процесів у банківському секторі;

- банківський нагляд переорієнтувати на забезпечення раннього виявлення проблем у банках та націлити на своєчасну їх корекцію.

5. На рівні ФГВФО необхідно забезпечити максимально прозорий розпродаж активів банків, що ліквідуються.

2.2.6. РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ЗНИЖЕННЯ РИЗИКІВ УЧАСНИКІВ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

Суть проблеми

Неналежає забезпечення захисту інтересів учасників кредитних відносин в Україні зумовлює їх підвищену ризикованість та обмежує їх розвиток. Дана проблема актуальна як для кредиторів, так і позичальників. Недосконалість нормативно-правового забезпечення повернення проблемних кредитів виявляється, зокрема, у вигляді:

- наявних можливостей затягування судових справ, відмов у їх порушенні, суддівської переваги надавати відстрочку позичальникам, без-

контрольної діяльності судових виконавців (виконується в середньому тільки 30% судових рішень) тощо;

- неповноти та непередбачуваної мінливості відповідного законодавства: введення мораторію на відчуження заставленого житла, неможливості виселення позичальників, неврегульованості ситуації з пропискою неповнолітніх;

- недосконалої процедури продажу заставленого майна на аукціоні (торгуюча організація часто необґрунтовано знижує ціну об'єкта);

- недосконалої процедури банкрутства (неможливо проводити банкрутство на користь 3-ї особи тощо).

Дані обставини зумовлюють складність, тривалість та непередбачуваність судового вирішення процедур звернення стягнення на заставлене майно, обмежують довгострокове інвестиційне кредитування банками, стимулюють здорожчення кредитів та ускладнюють управління проблемними активами.

Для позичальників незахищеність їхніх інтересів виявляється у можливості застосування кредиторами юридичного і фінансового ресурсу для дискримінаційних дій щодо боржників, використання прихованих умов в угодах, а також некоректній поведінці колекторів. Невирішеним лишається питання захисту інтересів позичальників в умовах надмірної девальвації. Дані фактори провокують банкрутство громадян та зростання недовіри до банківського сектора загалом.

Сучасний стан вирішення проблеми

До кризи було здійснено ряд цілеспрямованих кроків до запровадження практики позасудового стягнення по кредитних договорах на підставі виконавчого напису нотаріуса, й у 2009–2011 рр. цей механізм почав використовуватися. Проте, починаючи з 2012 р., напрям законодавчих ініціатив повернувся до захисту громадян-позичальників і звернення стягнення на підставі рішення суду, що суттєво підвищує юридичні ризики, затягує період реалізації заставленого майна, збільшує витрати кредитора, а відтак — зменшило зацікавленість банків і постало на заваді відновленню кредитного ринку.

Суттєво порушують рівновагу та захист інтересів учасників кредитного ринку наявність мораторію на відчуження заставленого майна, встановленого Законом «Про мораторій на стягнення майна громадян України, поданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті», та тривала неспроможність реалізувати вже вироблену домовленість про реструктуризацію зобов'язань громадян за кредитами в іноземній валюті.

Цілі та завдання

Заходи посилення захисту інтересів учасників кредитних відносин покликані знизити ризикованість кредитних угод, підвищити стійкість фінансового ринку України, кредитоспроможність банківських установ, відновлення їх кредитної діяльності та зміцнення довіри позичальників.

Вирішення проблеми незадовільного захисту інтересів учасників кредитних угод також сприятиме зменшенню вразливості споживачів фінансових послуг через усунення наявних неузгодженостей та протиріч у законодавчих нормах, спрощенню відповідних судових процедур та підвищенню фінансової та правової грамотності населення.

Необхідні заходи

Для посилення захисту інтересів учасників кредитних відносин необхідно:

- посилити захист прав учасників фінансового ринку, удосконаливши нормативно-правове регулювання процесу звернення стягнення та реалізації заставленого майна;
- стимулювати розвиток інституту досудового вирішення спорів. Використання інститутів альтернативного вирішення спорів підвищує довіру споживачів до фінансового ринку, прискорює та здешевлює процес;
- удосконалити стандартизацію кредитних продуктів, зокрема типову форму договорів з надання фінансових послуг фінансовими установами;
- удосконалити нормативно-правове забезпечення колекторської діяльності та скасувати мораторій на відчуження заставленого майна.

2.2.7. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ КРЕДИТУВАННЯ

Суть проблеми

Відновленню банками інвестиційного кредитування перешкоджає проблема браку інструментів для залучення довгострокових фінансових ресурсів, зниження частки проблемної заборгованості та ризикованості кредитних угод.

Перспективи вирішення даного завдання відкриває використання механізму сек'юритизації фінансових активів. Саме у тих випадках, коли ринок капіталу потерпає від браку ліквідності і доступ до нього для компа-

ній та фінансових установ обмежений, сек'юритизація надає можливість залучити фінансові ресурси шляхом перетворення низьколіквідних активів на високоліквідні цінні папери.

Поточний стан вирішення проблеми

Значний потенціал використання механізму сек'юритизації обумовлюється широким спектром доступних активів. Так, тільки поточний портфель іпотечних кредитів (як найбільш надійних), що потенційно може бути сек'юритизований, становить на 01.09.15 р. 120–160 млрд грн залежно від реальної частки проблемних іпотечних кредитів (20–40%). Потенціал сек'юритизації вітчизняного банківського кредитного ринку можна оцінити у 600–800 млрд грн (при 20–40% проблемних). При цьому йдеться про кредити, що обслуговуються, тоді як сек'юритизації піддаються і проблемні кредити. Для цього потрібно поширити наявне законодавство на застосування механізму сек'юритизації і для інших активів.

Цілі та завдання

Поширення на вітчизняному фінансовому ринку механізму сек'юритизації активів спрямоване на вирішення завдання запровадження сучасних фінансових механізмів забезпечення фінансової стабільності, динамічного розвитку фінансового сектора, посилення захисту прав позичальників, кредиторів та інвесторів, розвитку інституційної інфраструктури та сучасних світових інструментів фінансових ринків.

Необхідні заходи

За наявного досвіду успішної сек'юритизації та ринкового попиту на облігації, забезпечені активами, їх поширення в Україні значною мірою стримується недостатнім нормативно-правовим забезпеченням. З огляду на це необхідно:

- узагальнити та формалізувати основні вимоги до учасників, умов та процедур процесу сек'юритизації, розглянувши та прийнявши закон про облігації, забезпечені відокремленими активами;
- привести у відповідність нормативну базу страхового, пенсійного, банківського та інших сегментів фінансового ринку;
- монетарним органам сприяти поширенню використання механізму сек'юритизації пільговою відсотковою політикою та реалізацією програм цільового рефінансування під заставу забезпечених облігацій;

- реалізувати заходи поглиблення стандартизації процесу емісії та обігу облігацій, забезпечених сек'юритизованими активами, удосконалення інформаційного забезпечення учасників процесу та розширення відповідної інфраструктури, що дозволить спростити використання механізму сек'юритизації.

2.2.8. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У КОНТЕКСТІ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Суть проблеми

Інструментарій державних запозичень дозволяє здійснювати фінансування багатьох важливих інвестиційних проектів, які, зокрема, пов'язані з реформою житлово-комунального господарства, муніципальної та транспортної інфраструктури, енергоефективних технологій та ін.

В Україні ринок державних запозичень через певні обставини був «зав'язаний» на пріоритетності фінансування бюджетного дефіциту. Розширення використання ДЦП в Україні в системі антикризових заходів призвело до зростання участі держави на ринку як покупця та посередника, в тому числі й опосередковано — через державні банки та компанії. Державні облігації були використані для покриття потреби державного бюджету у фінансуванні, для чого застосовувався механізм непрямого кредитування Національним банком України, а також відшкодування ПДВ експортерам у формі ПДВ–ОВДП.

Крім того, держава за допомогою ДЦП змогла зняти критичний рівень фінансових ризиків з низки банківських установ та НАК «Нафтогаз України». Відбулося значне розширення інструментарію та значення внутрішніх залучень. Ринок ДЦП почав відігравати значну роль у антикризових заходах та став основним драйвером фондового ринку. У результаті відбувається значна деформація ринкової інфраструктури, на ринку накопичуються цінні папери з неринковими параметрами, надзвичайно висока активність НБУ та державних банків на ринку, інструменти короткострокові.

Вже сьогодні ринок надає позитивні сигнали щодо ОВДП та казначейських зобов'язань, номінованих у іноземній валюті, певний потенціал має і попит населення, однак, як і спекулятивний попит нерезидентів, він не є постійним і надійним джерелом фінансування.

Інструментарій державних запозичень вкрай важливий для розвитку недержавного пенсійного забезпечення, інших форм колективного інвестування, страхових компаній.

Значні резерви для зростання ринку державних запозичень становлять заощадження населення та реформа медичного страхування.

Поточний стан вирішення проблеми

В Україні державні запозичення представлені єдиним довгостроковим інструментом — облігаціями внутрішніх державних позик. Кошти, залучені через ОВДП, йдуть на покриття дефіциту бюджету та на виконання соціальних гарантій держави, фінансування інвестиційних проектів не є пріоритетом. Держава, випускаючи ОВДП як високоліквідні інструменти, фактично вимиває кошти з економіки, оскільки банки надають перевагу вкладенню в менш ризикові інструменти з оптимальною ставкою дохідності.

НБУ, оптимізуючи перелік застав за кредитами рефінансування, включив з нього іпотечні облігації, цінні папери Державної іпотечної установи, облігації місцевих запозичень як такі, що не знайшли розповсюдження на фондовому ринку. Тому вкрай важливо задіяти такі інструменти на фондовому ринку з іншими умовами фінансування та забезпечення.

В умовах накопичення на ринку цінних паперів з неринковими параметрами існує необхідність удосконалення ринкової інфраструктури в напрямі її консолідації, що дасть можливість підвищити ліквідність на вторинному ринку ДЦП.

Важливою проблемою на сучасному етапі є низька участь держави у процесах, пов'язаних з розбудовою вторинного ринку (при ліквідному ринку ці функції на себе перебирають професійні учасники ринку).

Проблемою є вихід НБУ як кредитора з ринку державних цінних паперів: для підтримання стабільності фінансової системи необхідним є значне зниження частки ДЦП у його власності, втім, неринковий характер таких паперів ускладнює використання низки механізмів для цього.

Цілі та завдання

- диверсифікація інструментів державних запозичень;
- активізація розвитку вторинного сегмента ринку ДЦП;
- стимулювання припливу фінансових ресурсів для фінансування інфраструктурних проектів;
- збільшення кількості якісних ліквідних довгострокових інструментів на вітчизняному фондовому ринку.

1. Розробити механізм для випуску на ринок довгострокових інвестиційних інструментів: муніципальні облігації; інфраструктурні облігації.

2. Забезпечити стимулюючий вплив держави на розбудову вторинного ринку ДЦП в чотирьох ключових сферах (депозитарна система, кліринг, маркетмейкерство, біржова діяльність).

3. Посилити функціональні позиції держави в усіх елементах інфраструктури за рахунок її консолідації, а також усунути перепони для подальшого розвитку ринку (зокрема, РЦ ускладнює професійним учасникам надання супутніх послуг на ринку).

4. Для підвищення ліквідності вторинного ринку ДЦП України необхідно здійснити консолідацію ринкової інфраструктури (розрахункової, біржової, депозитарної). Вертикальна (об'єднання функцій) та горизонтальна (об'єднання сегментів ринку) інтеграція суб'єктів депозитарної системи з одночасним збереженням контролю НБУ над депозитарною системою (через участь в капіталі) може підвищити ефективність функціонування ринкової інфраструктури за рахунок зниження трансакційних витрат та уніфікації системи розрахунків по цінних паперах.

5. У середньостроковій перспективі, у міру відновлення макрофінансової стабільності, пріоритетними завданнями розвитку ринку ДЦП має бути зменшення адміністративного тиску на ринок ОВДП; зниження частки НБУ до передкризового рівня у 15–20%; уніфікація цінних паперів для підвищення ліквідності ринку через виведення цінних паперів, що не мали необхідного попиту серед інвесторів; підвищення якісних характеристик залучених фінансових ресурсів; залучення заощаджень дрібних інвесторів.

2.3. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

План модернізації економіки України в сфері фінансової політики передбачає створення надійного та стабільного фундаменту для забезпечення економічного зростання шляхом вжиття заходів для нормалізації конкурентного середовища, визначення стимулів для залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, а також випереджаючого зростання експортних виробництв.

Основними опорними елементами модернізації економіки України в сфері фінансової політики мають стати:

1) перехід від безсистемної та хаотичної до виваженої та стабільної фінансової політики шляхом проведення системної податкової реформи з залученням до її проведення представників бізнесу та професійних громадських об'єднань з подальшим впровадженням 3-річного мораторію на внесення змін до податкового законодавства;

2) вирішення проблем податкового адміністрування шляхом усунення суперечностей та можливостей множинного тлумачення законодавства під час проведення податкової реформи та законодавчого впровадження:

- прямої фінансової відповідальності держави за несвоєчасне бюджетне відшкодування ПДВ і несвоєчасне повернення переплат (за аналогією із відповідальністю платників податків);
- дисциплінарної та матеріальної відповідальності контролюючих органів та їх посадових осіб за прийняття неправомірних рішень або бездіяльність, а також кримінальної відповідальності (аналогічно до відповідальності для посадових осіб платників податків), якщо дії або бездіяльність посадових осіб органів ДФС призвели до значних збитків платників податків;

3) вирішення проблем митного адміністрування передусім шляхом дефіскалізації діяльності митниці, її відокремлення від органів ДФС та впровадження дієвих інструментів постаудиту;

4) прийняття законодавства щодо дієвого стимулювання зовнішніх та внутрішніх інвестицій, включаючи і фінансові стимули та гарантії щодо них;

5) прийняття законодавства щодо випереджаючого розвитку експортних виробництв як локомотива розвитку економіки, включаючи фінансові стимули та гарантії щодо них.

2.3.1. ІСНУЮЧИЙ СТАН ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.3.1.1. БЕЗСИСТЕМНІСТЬ ТА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

За роки незалежності податкова система України зазнавала постійних численних змін. В 2011 році набрав чинності Податковий кодекс України, який встановив вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податковий кодекс передбачав механізм стабілізації податкової системи шляхом встановлення прямої заборони щодо внесення поправок до будь-яких елементів податків та зборів пізніше ніж за 6 місяців до початку нового бюджетного періоду. Проте і після прийняття Податкового кодексу принцип стабільності податкової системи не витримувався.

За період дії Податкового кодексу до нього було внесено зміни майже 100 законами, у тому числі тільки впродовж 2015 року більш ніж двадцятьма законами. До того ж прийнятті протягом останніх півтора року зміни були спрямовані передусім на підвищення податкового тиску шляхом збільшення ставок податків, розширення баз оподаткування та впровадження нових платежів.

Нестабільність податкового законодавства та безсистемність у прийнятті змін до нього унеможлиблює ефективне фінансове планування, підвищує бізнес-ризик, що не сприяє зовнішньому та внутрішньому інвестуванню, призводить до деградації української економіки, ліквідації виробництв, скорочення робочих місць.

Крім власне податків, значну роль у перерозподілі ВВП відіграє єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — ЄСВ), який до податкової системи не входить. Розмір ЄСВ є занадто обтяжливим, що не сприяє детінізації фінансових потоків, пов'язаних з виплатою заробітної плати та інших видів доходів фізичним особам. Наміри Уряду щодо реформування ЄСВ поки що не мали успіху, але можливим є прийняття законодавчих змін щодо зменшення ставки ЄСВ з 01.01.16 р. на 40%.

2.3.1.2. ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ПОДАТКОВОМУ ТА МИТНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

Поряд з проблемою нестабільності податкового законодавства існують ще й проблеми в адмініструванні податків, а також митному адмініструванні. Головним у системі центральних органів виконавчої влади з формування державної податкової і митної політики є Міністерство фінансів України. Державна фінансова служба України (далі — ДФС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування ЄСВ.

ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

ДФС була утворена в 2014 році на базі Міністерства доходів і зборів, під дахом якого у грудні 2012 року були об'єднані податкова та митна служби та якому було передано адміністрування ЄСВ. DFS наслідувала всі проблеми податкового адміністрування, які були притаманні Міністерству доходів і зборів та його попередникам: Державній податковій адміністрації та Державній податковій службі, зокрема:

1) Відсутність матеріальної та будь-якої іншої відповідальності контролюючого органа та персональної відповідальності його посадових осіб за прийняття неправомірних рішень та/або бездіяльність. Безпосереднім наслідком зазначеної відсутності відповідальності є масове прийняття неправомірних рішень під час контрольно-перевірочної роботи, а також реалізація результатів перевірок у незаконний спосіб (наприклад, без виписки податкового повідомлення-рішення), безпідставне порушення кримінальних проваджень, безпідставне вилучення обігових коштів у платників податків шляхом накопичення заборгованості з відшкодування ПДВ та переплат (на сьогодні загальний обсяг таких вилучень сягнув 100 млрд грн), ручне втручання до електронних процедур взаємодії з платниками податків (зокрема, щодо блокування можливості подання податкової звітності та/або реєстрації податкових накладних, коригування списків отримувачів автоматичного відшкодування ПДВ, анулювання реєстрації платників ПДВ тощо).

2) Корупційність системи податкового адміністрування, особливо щодо відшкодування ПДВ, контрольно-перевірочної діяльності, боротьби з податковими правопорушеннями (податкова міліція), адміністрування акцизного податку.

3) Фіскальне тлумачення ДФС положень податкового законодавства, які допускають множинне розуміння.

4) Неефективність системи адміністративного оскарження дій (рішень) ДФС.

5) Застосування принципу превалювання форми над змістом, коли дрібні відхилення від встановлених правил оформлення первинних документів або граматичні помилки в них використовуються як підстава для збільшення об'єкта оподаткування податком, накладання штрафів тощо.

ПРОБЛЕМИ МИТНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Існуюча практика застосування інструментів митного регулювання спрямована насамперед на максимізацію отримання бюджетних доходів за рахунок нівелювання функцій із захисту економічної безпеки держави, притаманних митниці (контроль за дотриманням заходів нетарифного регулювання, заборон та обмежень, недопущення незаконного переміщення товарів, сприяння міжнародній торгівлі та транзиту, організація взаємодії з митними органами інших держав тощо):

1) Функції з забезпечення формування єдиної державної митної політики на сьогодні закріплено за Міністерством фінансів, тоді як більша частина митної політики має безпосереднє відношення передусім до завдань Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

2) Структурно митниця входить до складу Державної фіскальної служби та фактично підпорядковується інтересам податкової служби, при цьому є наміри подальшого пониження статусу митниці, зокрема, шляхом ліквідації регіональних митниць.

3) У роботі митниці превалює фіскальна функція. Митниця фактично виконує функцію авансового збирання податку на додану вартість при оформленні ввезення товарів на митну територію України, визначаючи ще й митну вартість, за рахунок чого забезпечується надходження майже 50% доходів бюджету, тоді як у європейських країнах внесок митниць у формування бюджету становить 2–10%.

4) Митниця не контролює процедури проведення постаудиту (підрозділи, що мають займатися постаудитом, структурно входять до складу підрозділів аудиту фіскальної (податкової служби), що фактично унеможливує перехід до випуску товарів у вільний обіг за заявленою вартістю. При цьому у митних службах розвинених країн (наприклад, ЄС та США) митний постаудит є основною формою митного контролю, гнучке застосування якої дозволяє значно пришвидшити випуск товарів на митниці. За таких умов митні органи мають широкі повноваження щодо проведення постау-

дит-контролю, в Україні, навпаки, з метою передання цієї функції фіскальній (податковій) службі передбачається поширення на митний постаудит законодавства щодо податкових перевірок.

5) На практиці не працюють положення Митного кодексу щодо уповноваженого економічного оператора.

2.3.1.3. ПРОБЛЕМИ В АДМІНІСТРУВАННІ ОКРЕМИХ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

1) База оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання самостійно виготовлених товарів/послуг не може бути нижчою за їх собівартість, але Кодексом не встановлено, яку саме собівартість.

2) Обмеження права платника на реєстрацію податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних:

- блокування реєстрації податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних (далі — ЄРПН) та відмова у прийнятті податкової звітності у зв'язку із присвоєнням вищим податковим органом платнику ПДВ стану;

- при анулюванні реєстрації платника податку платник з дня анулювання позбавляється права на реєстрацію податкових накладних у ЄРПН, виписаних до дати анулювання, хоча законодавством встановлено 15-денний термін для реєстрації податкових накладних з дня їх виписки, одночасно з дня анулювання такий платник позбавляється права на подання уточнюючих декларацій за попередні періоди.

3) Недосконалість системи електронного адміністрування (СЕА):

- діюча нормативна база системи електронного адміністрування не враховує у формулі при розрахунку суми, на яку платник податку, що застосовує касовий метод, має право зареєструвати податкові накладні у ЄРПН, розмір податкового кредиту по податкових накладних, виписаних до 01.07.15 р.;

- часто платник ПДВ, що відправив на реєстрацію виписану податкову накладну, не отримує квитанцію про її прийняття, причина відмови у реєстрації не повідомляється, що спричиняє конфлікти з покупцями та позбавляє можливості платника оперативно управляти своїм електронним рахунком;

- при запровадженні змін до формули по врахуванню від'ємного значення для формування суми, на яку має право платник зареєструвати виписані ним податкові накладні, не передбачено право платника на

уточнення суми від'ємного значення у податкових періодах після червня 2015 року. Таким чином, уточнюючі декларації за червень 2015 року, надані після 20.07.15 р., не впливають на суму, що сформована за формулою на рахунку платника у СЕА.

4) Неправомірні донарахування податку, що тягнуть за собою тривалі процедури судових оскаржень.

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК

З 1 січня 2015 року змінено порядок визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток — він визначається шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності, на різниці, які виникають при нарахуванні амортизації необоротних активів, формуванні резервів (забезпечень), виконанні операцій, що підпадають під трансфертне ціноутворення, здійсненні фінансових операцій.

Із запровадженням такого порядку визначення оподатковуваного прибутку відбулось суттєве зближення податкового та бухгалтерського обліку. За цими новими правилами український бізнес ще не визначав податок на прибуток, форма декларації тільки обговорюється, тому проблеми в адмініструванні цього податку ще не визначені.

Існуючий механізм уплати авансових внесків з податку на прибуток, який у період економічного спаду призвів до значного вимивання грошових коштів, частково компенсується нормою, яка набула чинності у вересні 2015 року і дозволяє не сплачувати авансові внески, якщо платник отримує збитки за результатами не тільки 1 кварталу, а й шести або дев'яти місяців поточного звітного періоду.

АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК

З 1 січня 2015 року внесено зміни до акцизного податку. Зокрема розширився перелік об'єктів, що оподатковуються акцизним податком, його розмір та перелік платників. Відтепер об'єктами оподаткування є операції з роздрібною торгівлю підакцизними товарами, оптового постачання електричної енергії, переобладнання ввезеного на митну територію України транспортного засобу в підакцизний легковий автомобіль.

Введені зміни мають низку невідповідностей деяким іншим нормативним документам. Через некоректність формулювань щодо введення роздрібного 5-відсоткового акцизу виникли проблеми в його адмініструванні, зокрема щодо виду податку — місцевий або загальнодержавний. Існує правова колізія щодо встановлення органами місцевого самовря-

дування ставки акцизного податку з реалізованих роздрібною торгівлю підакцизних товарів: ставка податку встановлена Кодексом та не має максимальної та мінімальної межі; крім того, зазначений акцизний податок діючим законодавством до місцевих податків не відноситься.

Крім того, встановлення акцизного податку з реалізації через роздрібну торговельну мережу підакцизних товарів фізичним особам та іншим кінцевим споживачам не відповідає Директиві ЄС №118 від 16.12.08 р.

У презентації податкової реформи Мінфіну передбачене різке підвищення ставок акцизу, зокрема, планується підвищення акцизу на сигарети в 2016 році на 40%. У 2014 році акциз на тютюнову продукцію теж був підвищений на 40%, але не відбулось аналогічного збільшення надходжень до бюджету. Чергове підвищення ставок акцизу на 40% не гарантує пропорційного поповнення бюджету, але несе ризики спаду обсягів виробництва галузі. Необхідно встановити реалістичні строки для наближення ставок акцизу до європейського рівня. Новим країнам — членам ЄС свого часу для цього знадобилося 13–15 років.

Окремою проблемою справляння акцизного податку (особливо з алкогольних виробів та нафтопродуктів) є значний ступінь ухилення від його сплати та високій рівень корумпованості органів державної влади, що здійснюють контроль за виробництвом підакцизних товарів та адмініструванням акцизу.

ЄДИНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ВНЕСОК ТА ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

На сьогодні податкове навантаження на ФОП становить понад 55%, у т. ч. ЄСВ за рахунок роботодавця — від 36,76% до 49,7%, за рахунок робітника разом — ЄСВ, ПДФО та військовий збір — від 18,5% до 22,6%. Це стимулює роботодавців платити мінімальну заробітну плату і, відповідно, податки тільки з неї, а решту — в «конверті». Це не вигідно ні працівнику, який отримує мінімум соціальних виплат, а згодом мінімум пенсії, ні роботодавцю, який або несе великі витрати на оплату праці, або змушений порушувати закон, ані державі, що недоотримує кошти до бюджету та соціальних фондів.

Одним із кроків реформування ЄСВ стало запровадження понижуючого коефіцієнту у розмірі до 0,4 до ставки ЄСВ у 2015 році (за умови виконання роботодавцем певних критеріїв з підвищення заробітної плати найманих працівників) та коефіцієнту 0,6 до розміру ЄСВ у 2016 році.

Хоча застосування коефіцієнту 0,4 у 2015 році значно зменшує розмір діючих ставок ЄСВ (до мінімального рівня від 14,7% до 20%), це не

призвело до виведення зарплат з тіні та створення нових робочих місць, оскільки для застосування коефіцієнту необхідно виконати ряд умов, що призводять до істотного (більш ніж удвічі) збільшення ФОП. Це, в свою чергу, збільшує базу для нарахування та утримання ЄСВ, ПДФО і військового збору, створює додаткове навантаження на фонд оплати праці.

Запропонований на 2016 рік понижуючий коефіцієнт 0,6 до розміру ставок ЄСВ також остаточно не вирішить проблему легалізації доходів платників, оскільки разом з ПДФО навантаження на ФОП становитиме 40–50%.

ПОДАТОК НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Існуюча законодавча інтерпретація податку на нерухомість свідчить про громіздкість його адміністрування:

- наявна електронна база даних про нерухомість містить обмежену інформацію про об'єкти нерухомості, що призведе до помилок при розрахунках сум податку і надсиланні повідомлень за призначенням;
- має місце неузгодженість у нарахуванні податку на житлову нерухомість (застосуванні ставок та пільг) для платників, що володіють нерухомістю у різних населених пунктах;
- відсутність фіксованих ставок податку призводить до плутанини при його розрахунку у різних населених пунктах.

Проблемними також залишаються такі питання:

- соціальна несправедливість самого податку, оскільки він обчислюється залежно від площі об'єкта нерухомості, а не від його вартості;
- в умовах фінансової кризи, що супроводжується зниженням доходів населення, не є правильним включення до об'єкта оподаткування допоміжних (нежитлових) приміщень, таких як сараї, хліви, гаражі, літні кухні тощо, які переважно знаходяться у сільській місцевості та є невід'ємною частиною ведення підсобного господарства.

ТРАНСПОРТНИЙ ПОДАТОК

Головною проблемою податку є його соціальна несправедливість, оскільки він обчислюється від об'єму циліндрів двигуна, а не від вартості автомобіля.

РЕНТНА ПЛАТА

На тлі загальної тенденції використання політичної влади для лобювання змін податкового законодавства на користь окремих галузей економіки реформування рентної політики в 2015 році звелось виключно до підвищення ставок рентної плати. Встановлені ставки не відповідають економічній ситуації та не враховують коливання цін на ринку, внаслідок чого продукція, наприклад, металургійної промисловості стає неконкурентоспроможною.

Введення квартального звітного періоду не враховує коливань цін на світовому ринку для руд чорних, кольорових та легувальних металів, оскільки база для нарахування податку визначається один раз на квартал, а не на місяць.

Різке, удвічі й більше, підвищення ставки рентної плати за природний газ, яка в окремих випадках сягає 70% від фактичної ціни реалізації, призвело до значного зростання його ціни, у тому числі газу для потреб населення. Підвищення комунальних тарифів уряд намагається компенсувати програмою субсидій, а збільшення надходжень до бюджету частково нівелюється витратами того ж бюджету.

Більшість платників рентної плати за газ не мають можливості своєчасно сплачувати задекларовані зобов'язання, що веде до накопичення податкового боргу, накладання штрафів, арешту активів. В результаті знижуються обсяги видобутку газу та інвестиційна привабливість галузі, а в найближчій перспективі можливе фактичне знищення пріоритетної для України галузі. Рентна плата за газ нараховується та сплачується за обсяги, видобуті в звітному періоді, в період формування запасу газу на опалювальний сезон значна кількість видобутих обсягів газу практично всіх платників рентної плати на вимогу уряду закачується в підземні сховища. Відсутність реалізації газу унеможливорює своєчасну сплату задекларованих сум рентної плати.

Діюча редакція Податкового кодексу містить дискримінаційні норми для таких платників рентної плати за природний газ як спільна діяльність, яким встановлено значно завищену порівняно з іншими платниками ставку податку на аналогічні об'єкти оподаткування, що є неконституційним та суперечить самому Податковому кодексу, який декларує рівність всіх платників податків. На даний час є інформація про судові позови іноземних учасників спільної діяльності, які вклали значні кошти в розвиток нафтогазовидобувної галузі, але отримали значно занижені прибутки внаслідок дискримінаційних ставок рентної плати.

ЄДИНИЙ ПОДАТОК

Єдиний податок за своєю суттю представляє собою альтернативну систему оподаткування, запроваджену державою для стимулювання розвитку малого бізнесу. На даний час уряд здійснює наступ на єдиний податок, головним чином звинувачуючи його в тому, що великий бізнес за допомогою платників єдиного податку «відмиває» гроші, переводить їх у готівкову форму тощо. Частково зазначені претензії справедливі, адже для платників єдиного податку досі не працюють механізми фіскального контролю (для значної частини платників не є обов'язковою наявність реєстратора розрахункових операцій), які створюють можливості для використання єдиного податку в схемах переведення грошей у готівкову форму, виплат заробітної плати у «конвертах» тощо.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Існуюча законодавча база стосовно інвестиційної діяльності в Україні встановлює ускладнену процедуру проведення експертизи інвестиційних проектів, не містить достатніх преференцій, які сприятимуть збільшенню зацікавленості з боку інвесторів та, відповідно, зростанню обсягу інвестицій в економіку України.

2.3.2. ЗАСАДИ НОВОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.3.2.1. ПОДАТКОВА РЕФОРМА

Головною метою реформування податкової системи є досягнення компромісу між її фіскальною функцією та інтересами бізнесу. Реформа податкової системи має зробити Україну інвестиційно привабливою як для внутрішнього, так і для зовнішнього інвестора, стимулювати зростання економіки, внутрішнє споживання та експорт. Фіскальна служба має здійснювати функції контролю за дотриманням законодавства всіма платниками податків, за нарахуванням та сплатою податків відповідно до законодавства.

Податкова реформа має забезпечити:

- стабільність законодавства, яке має надати можливості для ефективного фінансового планування та зменшення до мінімуму бізнес-ризиків;

- якісність норм податкового законодавства, що усуває їх неоднозначне трактування і конфлікти платників податків з контролюючими органами;

- збереження та поповнення обігових коштів підприємств, що дасть можливість вкладати їх у розвиток виробництва та створення нових робочих місць;

- ліквідацію існуючих тіньових схем та запобігання створенню нових.

Реформування податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску має також забезпечити баланс між фіскальною та соціальною функціями цих податків, сприяти виведенню доходів громадян з тіні, пожеввленню внутрішнього ринку.

ЗАГАЛЬНЕ ПОДАТКОВЕ ТА МИТНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Для забезпечення стабільності

Після реформування податкової системи встановити мораторій на внесення будь-яких змін до Податкового кодексу протягом не менш ніж трьох років, за винятком необхідності врегулювання технічних неузгодженостей. Протягом цього періоду не повинні змінюватись перелік податків та зборів, їх база, ставки та податкові періоди, строки подання декларацій та сплати податків.

Встановити в Податковому кодексі пряму норму щодо порядку набрання чинності таких змін до нього:

- зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситись пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного (планового) періоду;

- в іншому разі норми відповідних законів застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом.

Якісність норм податкового законодавства забезпечити шляхом:

- запровадження дисциплінарної та матеріальної відповідальності контролюючих органів та їх посадових осіб за прийняття неправомірних рішень або бездіяльність, а також передбачити кримінальну відповідальність (аналогічно до відповідальності для посадових осіб платників податків), якщо дії податкових органів призвели до значних збитків платників податків;

- законодавчого встановлення автоматичного закриття кримінальних проваджень при набранні законної сили рішенням суду про скасування донарахованих сум податків;

- реформування неефективної системи адміністративного оскарження дій (рішень) контролюючих органів.

Для збереження та поповнення обігових коштів платників податків:

- запровадити законодавчо фінансову відповідальність держави за несвоєчасне бюджетне відшкодування та/або несвоєчасне повернення переплат і забезпечити її застосування на практиці на зразок відповідальності, що встановлена законодавством для платників податків при несвоєчасній сплаті податків до бюджету (фінансова санкція);
- знизити існуючі ставки податків та скасувати справляння авансових внесків, крім податку на прибуток;
- забезпечити обов'язкове залучення представників бізнесу, професійних громадських об'єднань до процесу реформування податкового законодавства, перед поданням законопроектів до парламенту обов'язково проводити їх експертизу представниками фахових організацій;
- зробити відкритим процес обговорення законопроектів шляхом надання інформації у ЗМІ та Інтернеті щодо пропозицій бізнес-структур та професійних громадських об'єднань, а також мотивів їх прийняття або відхилення;
- припинити порочну практику встановлення планів донарахувань податків при проведенні перевірок.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Для забезпечення стабільності:

- знизити ставку податку до 17%, як було передбачено Податковим кодексом у редакції до 28.12.14 р.

Якісність норм податкового законодавства забезпечити шляхом:

- визначення, що база оподаткування операцій з постачання самостійно виготовлених товарів/послуг визначається, виходячи з їх договірної вартості, але не нижче їх виробничої собівартості;
- унеможливлення анулювання реєстрації платника ПДВ лише на підставі запису про відсутність його за місцезнаходженням та/або запису про відсутність підтвердження відомостей про юридичну особу;
- приведення у відповідність до норм Податкового кодексу порядку адміністрування ПДВ у частині права платника, якому анульовано реєстрацію, реєструвати податкові накладні у ЄДРПН протягом 15-денного терміну з дня їх виписки, а також у частині збереження за таким платником

права на подання уточнюючих декларацій за попередні (до анулювання) податкові періоди;

- систематичного вдосконалення технічного забезпечення системи електронного адміністрування з метою досягнення повної відповідності його алгоритму нормам податкового законодавства.

Для збереження та поповнення обігових коштів, запобігання ухиленню від сплати податку та знищення тіньових схем необґрунтованого отримання бюджетного відшкодування з ПДВ підтримати запровадження СЕА та вдосконалити чинні норми.

З метою вирішення неузгодженостей перехідного періоду в СЕА внести зміни до чинного законодавства, якими:

- передбачити для платників, що застосовують касовий метод, можливість збільшувати суму, на яку платник має право зареєструвати податкові накладні у ЄРПН, на розмір податкового кредиту по податкових накладних, виписаних до 01.07.15 р.;
- встановити, що на підставі декларацій за червень 2015 року по уточненню від'ємного значення з ПДВ, наданих після 20.07.15 р., сума, що сформована за формулою на рахунок платника у системі електронного адміністрування, підлягає коригуванню.

Внести зміни до Податкового кодексу щодо дієвого механізму контролю за своєчасним виконанням органами ДФС та Державної казначейської служби встановлених законом термінів для бюджетного відшкодування ПДВ та повернення переплат з запровадженням фінансової відповідальності держави за порушення встановлених термінів.

Запровадити бюджетне відшкодування ПДВ виключно в автоматичному режимі для усіх сум ПДВ, підтверджених СЕА ПДВ.

Запровадити обов'язок відшкодовувати ПДВ виключно у порядку черговості надходження заяв та прийняти норму закону, відповідно до якої реєстри підприємств на відшкодування будуть публічними та доступними для всіх платників.

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ

Для забезпечення стабільності:

- встановити ставку податку на прибуток на рівні 16%, що відповідає ставці, яка була визначена до застосування з 01.01.16 р. Податковим кодексом у редакції до 28.12.14 р.;
- залишити існуючий механізм справляння податку на прибуток шляхом коригування фінансового результату до оподаткування за даними бух-

галтерського обліку на податкові різниці. У складі податкових різниць залишити лише ті, які виникають:

- за операціями, в яких застосовується професійне судження: нарахування забезпечень (крім тих, що пов'язані із оплатою праці), визначення теперішньої вартості довгострокових активів та зобов'язань, визначення справедливої вартості активів тощо;
- при амортизації нового устаткування, обладнання та комплектуючих, придбаних платником податку, що виконує проекти у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності;
- на суми капіталу в дооцінках необоротних активів, які періодично включаються до складу нерозподіленого прибутку в сумі, пропорційній нарахуванню амортизації об'єкта, що зазнав переоцінки, відповідно до правил бухгалтерського обліку, або на суми капіталу в дооцінках необоротних активів, які включаються до нерозподіленого прибутку при ліквідації об'єкту, що зазнав переоцінки;
- під час здійснення контрольованих операцій.

Для збереження та поповнення обігових коштів:

- скасувати авансові внески з податку на прибуток при виплаті дивідендів;
- встановити нульову ставку з податку на прибуток підприємствам, які спрямовують отриманий прибуток на придбання та модернізацію основних засобів та нематеріальних активів.

АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК

Якісність норм податкового законодавства забезпечити таким шляхом:

- вилучити з Податкового кодексу положення, згідно з якими органи місцевого самоврядування наділені правом встановлювати ставки акцизного податку, та класифікувати акцизний податок з реалізації через роздрібну торговельну мережу підакцизних товарів фізичним особам та іншим кінцевим споживачам як місцевий податок.

Для збереження та поповнення обігових коштів:

- ввести реалістичний довгостроковий план поступового підвищення ставок акцизного податку на тютюнову продукцію, пиво, алкогольні напої не більш як на 15% на рік, при якому Україна зможе вийти на європейські ставки протягом 5–10 років.

ЄДИНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ВНЕСОК ТА ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Для забезпечення балансу між фінансовою та соціальною функціями, виведення доходів громадян з тіні:

- замінити норму щодо застосування коефіцієнту 0,6 у 2016 році на єдину ставку ЄСВ у розмірі 20% на фонд оплати праці та інші доходи, на які нараховується ЄСВ, для підприємств, підприємців та самозайнятих осіб;
- залишити розмір ставки ЄСВ 8,41% для працюючих інвалідів;
- скасувати ЄСВ, що утримується із заробітної плати (доходу) робітників (фізичних осіб) у розмірі 2%; 2,6%; 2,85%; 3,6%; 6,1%;
- зменшити ставки ПДФО з 15% до 10% та з 20% до 15% — бази оподаткування відповідних доходів;
- встановити ставку 15% до доходів календарного місяця, що перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного податкового року;
- скасувати військовий збір.

ПОДАТОК НА МАЙНО

Якісність норм податкового законодавства забезпечити таким шляхом:

- вирішити питання обмеженості електронної бази даних про нерухомість;
- встановити фіксовані ставки податку на нерухоме майно;
- визначати бази оподаткування залежно від вартості майна;
- звільнити від оподаткування допоміжні (нежитлові) приміщення, такі як: сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси тощо.

РЕНТНА ПЛАТА

Забезпечення стабільності

Встановити єдині ставки рентної плати за видобування природного газу для всіх платників цього податку.

Якісність норм податкового законодавства забезпечити таким шляхом:

- встановити, що рентна плата, для якої визначені ставки податку в іноземній валюті, сплачується у національній валюті і розраховується за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, встановленим Національ-

ним банком України, що діє на перший день звітного податкового періоду, в якому здійснюються оподатковувані операції та/або оподатковувана діяльність, і залишається незмінним протягом звітного податкового періоду;

- скасувати авансові внески з рентної плати або перевести платників, які на даний час мають їх сплачувати, на місячний звітний (податковий) період.

Збереження та поповнення обігових коштів

Впровадити диференційовані ставки рентної плати: підвищені на певний коефіцієнт при експорті сировини та/або продукції первісної переробки цієї сировини за межі митної території України та без застосування підвищуючого коефіцієнту при достатньому ступені переробки видобутої сировини на території України.

Поновити застосування коефіцієнту, який враховує частку заліза в товарній продукції для залізної руди, або встановити для неї базу оподаткування на рівні середньої митної вартості конкретного виду товарної продукції.

Ввести місячний звітний податковий період для платників рентної плати з видобування руд чорних, кольорових та легувальних металів.

Знизити ставки рентної плати на природний газ для всіх об'єктів оподаткування до 29% (для покладів до 5000 м) та 14% (для покладів понад 5000 м), а для тих, хто реалізує інвестиційні проекти, незалежно від дати їх затвердження встановити ставку ренти на газ не вище 20% та 10% відповідно з одночасним введенням надбавки до податку на прибуток у розмірі не вище діючої ставки податку на прибуток із застосуванням цього механізму і для газу, видобутого в процесі спільної діяльності.

Передбачити на законодавчому рівні надання «податкових канікул» для затверджених обсягів газу, що закачуються в сховища. При цьому на ці податкові зобов'язання не нараховувати проценти, які передбачені для розстрочення податкового боргу, та не застосовувати податкової застави.

ЄДИНИЙ ПОДАТОК

З метою досягнення балансу фіскальної та соціальної функцій податкової системи та зменшення ризиків використання платників єдиного податку в тіньових схемах після реформування податкового адміністрування переглянути дозволений обіг для платників податків третьої групи та/або передбачити поетапне впровадження дієвих механізмів фіскального контролю.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Для зростання обсягу інвестицій в матеріальне виробництво України вжити заходів щодо запровадження спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні шляхом розробки спеціального Закону.

Основними інструментами залучення інвестицій визначити застосування:

- прискореної амортизації або розділення ризиків з державою при амортизації нових основних засобів шляхом віднесення на витрати 100% понесених витрат на їх придбання (виготовлення) при реалізації інвестиційних проектів;
- податкових векселів з ПДВ під час ввезення нового устаткування та комплектуючих з терміном погашення 3 роки (1095 днів);
- зменшеної ставки ЄСВ на 50% для фонду оплати праці додаткової чисельності робочих місць на підприємствах;
- звільнення від сплати ввізного мита при ввезенні на територію України нового устаткування та комплектуючих виробів;
- пільг зі сплати земельного податку у розмірі, встановленому органами місцевого самоврядування.

До додаткових преференцій для інвесторів пропонується зарахувати:

- звільнення підприємств від сплати пайової участі в розвитку інфраструктури населеного пункту;
- звільнення підприємств від обов'язкового продажу валюти та заборону зменшення термінів розрахунків в іноземній валюті з передбачених 180 календарних днів;
- застосування принципу субсидіарності для найбільш ефективної реалізації заходів з підтримання інвестиційної діяльності.

2.3.2.2. МИТНА РЕФОРМА

Основою митної реформи має стати повернення митниці до виконання основних притаманних їй функцій. Цієї мети можна досягти шляхом дефіскалізації митної справи, відокремлення митниці від фіскальної (податкової) служби та передачі функцій із забезпечення формування єдиної державної митної політики за належністю.

Для досягнення зазначеної мети необхідно:

- функції із забезпечення формування єдиної державної митної політики від Міністерства фінансів передати до Міністерства економічного розвитку і торгівлі;

- відновити роботу Митно-тарифної ради при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі;
- митну службу структурно відокремити від фіскальної (податкової) служби, закріпити за митною службою функції з реалізації єдиної державної митної політики, розглянути питання щодо її підпорядкування Міністерству економічного розвитку і торгівлі (до закінчення процесу дефіскалізації митної служби зберегти її підпорядкування Міністерству фінансів);
- передбачити випуск товарів, що імпортуються в Україну, у вільний обіг за заявленою суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності митною вартістю;
- передати функції з митного постаудит-контролю до митної служби, передбачивши широкі можливості для його застосування щодо випущених у вільний обіг товарів;
- забезпечити внесення змін до Митного кодексу України в частині виконання передбачених Угодою про асоціацію України та ЄС зобов'язань України, зокрема, практичне впровадження інституту уповноваженого економічного оператора відповідно до вимог законодавства ЄС, впровадження митних спрощень для осіб, які відповідають певним визначеним митною службою критеріям, приєднання України до системи спільного транзиту ЄС та ЄАВТ.

2.3.2.3. РЕФОРМУВАННЯ ДФС

Відокремити податкові та митні підрозділи, підпорядкувавши їх Мінфіну (в рамках дефіскалізації митної служби розглянути питання щодо її підпорядкування у подальшому Міністерству економічного розвитку і торгівлі).

Створити єдині бази даних фіскальної служби та митниці на рівні Міністерства фінансів.

Ліквідувати податкову міліцію зі скороченням її поліцейсько-силових функцій та передачею функцій щодо запобігання ухиленню від сплати податків до підрозділу фінансових розслідувань.

Скоротити чисельність працівників органів фіскальної служби, в основному за рахунок керівного складу з одночасним збільшенням фонду оплати праці тих фахівців, що залишаться на службі.

Підвищити кваліфікаційні вимоги до працівників фіскальної служби.

2.4. ПОЛІТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ПОВЕРНЕННЯ ВІВЕДЕНИХ З УКРАЇНИ КАПІТАЛІВ

2.4.1. СУТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (АМНІСТІЇ) КАПІТАЛУ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Амністія капіталу — це сукупність адміністративних і економічних заходів, спрямованих на повну або часткову легалізацію фінансових ресурсів тіньового ринку і господарських процесів, що раніше вважалися незаконними, а також на помилування осіб, які здійснили правопорушення у формі ухилення від оподаткування (зменшення податкової бази) або незаконного виведення капіталу за межі країни. Процедура легалізації капіталу надає можливість економічним суб'єктам — юридичним та фізичним особам задекларувати свій капітал, який до цього мав тіньовий характер. Об'єктами легалізації можуть виступати грошові кошти і банківські депозити, акції та інші цінні папери, нерухомість та майнові активи підприємств.

Гігантські масштаби відпливу капіталу з України є серйозним викликом для економічної політики, яка має орієнтуватися на мобілізацію ресурсів, як зовнішнього, так і внутрішнього походження, для поживлення інвестиційної діяльності і відновлення економічного зростання в країні. Оцінки на основі національних рахунків України вказують на те, що у період 2003–2012 рр. чисте придбання фінансових активів резидентами України (за винятком валютних резервів НБУ) становило щонайменше 126,5 млрд дол. США. Тобто за десятиріччя обсяги відпливу вітчизняного капіталу в середньому дорівнювали 12,65 млрд дол. США на рік. Найбільші обсяги відпливу капіталу було зафіксовано у 2007 р. (32,6 млрд дол. США), 2008 р. (24,1 млрд дол. США) і 2010 р. (19,9 млрд дол. США). Домінуючою формою набуття зовнішніх активів для резидентів України були готівкові валютні кошти та депозити, значну питому вагу займали також цінні папери.

Основними каналами відпливу українського капіталу за кордон є заниження цін експортованих товарів і завищення цін імпортованих товарів; укладення фіктивних зовнішньоекономічних угод на імпорт послуг, які фактично не надаються; оплата імпортних контрактів, які не виконуються внаслідок "несумлінних дій" закордонного партнера; сплата резидентами України фіктивних штрафних санкцій закордонним партнерам; перегонка сміттєвих акцій; неповернення нерезидентами отриманих від українських компаній і банків кредитів тощо. Фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень оцінено обсяги щорічного виведення капіталу через

заниження цін експорту та основі методу «дзеркальної статистики». За їхніми оцінками, у 2007–2011 роках щорічні обсяги впливу капіталу за зазначеною статтею становили 6,2–8,1 млрд дол. США¹².

Масовий вплив вітчизняного капіталу стає причиною виснаження фінансово-інвестиційного потенціалу України, при цьому найбільш очевидними негативними наслідками впливу капіталу є: звуження потенційних джерел фінансування інвестицій, скорочення податкової бази і звуження грошових агрегатів. Зазначені процеси набули критичного характеру у період 2014–2015 рр., а продовження процесу виведення капіталів стало одним із чинників руйнування фінансової системи України та призвело до поглиблення макрофінансових деформацій в економіці.

Сума збитків великих і середніх підприємств України в I півріччі 2015 р. становила 395,8 млрд грн, або 48,4% ВВП за 2014 р. Сумарний фінансовий результат великих і середніх підприємств (з урахуванням прибутку прибуткових підприємств) дорівнював -224,5 млрд грн, або 27,5% ВВП. Поточні зобов'язання підприємств — кредиторська заборгованість і короткострокові кредити банків — на початку 2015 року сягали 3151,3 млрд грн, або вдвічі перевищували розмір річного ВВП. При цьому за 2014 р. поточні зобов'язання підприємств збільшилися на 50,6% ВВП.

Державний і гарантований державою борг України станом на 31.08.15 р. становив 1494,9 млрд грн і був еквівалентним 95,4% ВВП за 2014 рік. Державний бюджет України у січні — серпні було зведено з профіцитом 7,7 млрд грн, але такого результату досягнуто, передусім, за рахунок різкого скорочення видатків бюджету в реальному вимірі. Крім того, у складі бюджетного дефіциту не відображалися витрати уряду на рекапіталізацію банків, НАК «Нафтогаз України» та Фонду гарантування вкладів.

Розмір міжнародних резервів України станом на кінець серпня становив лише 12,6 млрд дол. США, що забезпечує покриття 2 місяців імпорту, і ледь перевищує 1/5 розміру короткострокового зовнішнього боргу України. Водночас за кордоном перебуває значно більше, ніж 100 млрд дол. США фінансових ресурсів країни.

Актуальність проблематики повернення в Україну вивезених раніше капіталів обумовлюється таким:

- дефіцит фінансових ресурсів в економіці України при незначному вкладенні іноземних інвестицій поглиблює кризовий стан економіки та вимагає залучення до економічного обороту всіх потенційно можливих джерел;

¹² Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання — К.: НІСД, 2013. — 39 с.

- дефіцит довіри економічних суб'єктів до державної політики, що формувався десятиріччями, частково міг би бути компенсований проведенням ліберальної і зрозумілої податкової амністії та амністії капіталу;

- лібералізація і спрощення податкової системи в поєднанні з успішною амністією капіталу могли б забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Водночас маємо вказати на ризики і стримуючі фактори масового повернення та легалізації капіталу:

- високий ступінь правової захищеності виведеного капіталу за кордоном поєднується з частими випадками порушення прав власності в Україні;

- довіра громадян до української держави ще не відновилася, і на даний час без дієвих стимулів виявиться мало бажаючих задекларувати свої «сірі» заощадження;

- вивезені раніше капітали навіть без проголошення легалізації мають можливість повертатися в країну під виглядом іноземних інвестицій, що здійснюються, як правило, офшорними компаніями;

- власники капіталу активно б повертали і легалізували вивезені за кордон капітали за наявності впевненості в довгострокових сприятливих тенденціях розвитку економіки і при формуванні ефективних ринкових інститутів, які поки що в Україні відсутні.

З іншого боку, **на користь легалізації капіталу свідчать такі аргументи:**

- 1) зусилля світового співтовариства щодо зменшення привілеїв для офшорних юрисдикцій, звуження сфери дії банківської таємниці та налагодження міжнародного обміну інформацією з податкових питань робить закордонні вкладення громадян України менш надійними і безпечними;

- 2) за кордоном капітали заможних українців вкладені переважно в нерухомість, цінні папери та банківські депозити, які дають їм незначний пасивний дохід, а започаткування легального самодостатнього бізнесу пов'язано з безліччю об'єктивних і суб'єктивних труднощів; водночас капіталодефіцитна економіка України в разі реформ надає безліч можливостей для прибуткового вкладення коштів у середовищі, яке є близьким і зрозумілим для вітчизняних інвесторів;

- 3) світовий досвід дає чимало прикладів проведення успішних амністій капіталу при зміні політичної ситуації у країні і радикальному покращенні інвестиційного клімату;

- 4) легалізація капіталу надає можливості великим підприємцям відійти від «сірих схем» ведення бізнесу, звільнитися від загроз кримінальних

переслідувань за економічні правопорушення та почати працювати з повним дотриманням норм податкового, валютного і кримінального законодавства.

У цілому доволі велика кількість українських репатріантів віддала б перевагу поверненню нелегально вивезеного капіталу в Україну при наданні їм достатніх гарантій непереслідування з боку держави, стабілізації економічної ситуації в країні та кардинальному покращенні інвестиційного клімату. Тому амністія капіталу надає Україні унікальний шанс для повернення багатомільярдних статків, вивезених резидентами за кордон, та інвестування капіталу в знекровлену економіку країни, що могло б надати потужний імпульс для відродження і зростання національної економіки.

2.4.2. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ПОЛІТИКИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ І СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КАПІТАЛУ.

Цілями легалізації капіталу є:

- залучення в економіку країни додаткових ресурсів і збільшення внутрішнього нагромадження основного капіталу;
- збільшення податкової бази і доходів бюджету за рахунок легалізації капіталу і включення його до економічного обороту;
- зменшення обсягів тіньової економіки і переведення економічних трансакцій в легальну площину;
- стабілізація платіжного балансу внаслідок припливу іноземної валюти за фінансовим рахунком у період амністії та зменшення відпливу капіталу в довгостроковому періоді.

Досягнення цілей легалізації капіталу передбачає вирішення таких завдань:

- посилення інвестиційної привабливості України, як для іноземних, так і для вітчизняних інвесторів, перетворення України на регіонального лідера серед країн-реципієнтів прямих іноземних інвестицій (ПІІ);
- зменшення фіскального тиску на економічних суб'єктів в Україні та посилення відповідальності за порушення податкового законодавства у період після амністії;
- створення адекватного організаційно-правового механізму для декларування і легалізації економічними суб'єктами України вивезених попередньо капіталів;
- звільнення економічних суб'єктів України від відповідальності за порушення податкового і валютного законодавства України в минулому та

надання їм можливостей працювати безпечно і ефективно в рамках офіційної економіки.

Легалізація капіталу має стати складовою системи заходів з підготовки щорічного загального декларування доходів громадян, що має надати поштовх для детінізації економіки і зменшення масштабів ухилення від оподаткування.

2.4.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ І СХЕМА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ

У практичній площині процедура легалізації капіталу передбачає прийняття відповідного Закону, яким мають бути встановлені загальні принципи, правові та організаційні засади легалізації тіньових доходів юридичних і фізичних осіб, а також гарантії держави з відповідним врегулюванням процесу і умов легалізації капіталу. Зазначеним законом слід:

- визнати право усіх фізичних та юридичних осіб — резидентів України щодо їх незаперечної власності на всі капітали (окрім тих, що були отримані за рахунок кримінальних злочинів і заборонених видів діяльності), які отримані ними до початку дії програми;
- заохочувати інвестиційне спрямування капіталів, що легалізуються, зокрема, і шляхом звільнення від оподаткування легалізованих коштів, які інвестуються в реальний сектор економіки та довгострокові фінансові інструменти;
- включати диференційовану ставку оподаткування для коштів, які переведено в Україну, і коштів, майна, що залишаються поза межами України та легалізуються як закордонні активи.

Термін легалізації капіталу доречно обмежити календарним роком (наприклад, з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2016 року).

До об'єктів легалізації доцільно зарахувати такі активи:

- готівкові кошти і вклади в банках;
- цінні папери і частки участі (паї) в капіталі юридичних осіб;
- будівлі (споруди) і земельні ділянки;
- нерухоме майно, що знаходиться за межами України;
- об'єкти інтелектуальної власності.

Не повинні підлягати легалізації кошти і майно, отримані в результаті скоєння тяжких злочинів — злочинів проти особи, конституційних прав і свобод людини, основ конституційного ладу і безпеки держави, міжна-

родного правопорядку, а також у сфері виробництва та обігу наркотичних засобів.

Доречно передбачити, щоб грошові кошти (в національній та іноземних валютах), задекларовані суб'єктами під час легалізації, підлягали зарахуванню на спеціальні рахунки в банках України. При цьому власник коштів повинен мати право вільного розпорядження і використання легалізованих коштів. При інвестуванні задекларованих коштів у довгострокові фінансові інструменти чи капітал підприємств, зареєстрованих на території України, суб'єкт легалізації має звільнитися від сплати будь-яких податків і обов'язкових платежів. В іншому випадку, якщо після отримання свідоцтва про легалізацію суб'єкт знімає або перераховує кошти із спеціального рахунку без надання банку підтверджуючих документів про інвестиційне спрямування легалізованих коштів, доречно утримати на користь бюджету обов'язковий збір за легалізацію в певному розмірі (3–5% легалізованих коштів).

Суб'єкти, що легалізують кошти в іноземній валюті, повинні мати можливість їх зарахування на рахунки, відкриті в іноземній валюті. Для того, аби не перешкоджати репатріації та легалізації вітчизняного капіталу, кошти в іноземній валюті, внесені на спеціальні банківські рахунки, не повинні підлягати обов'язковій конвертації в гривню і продажу на міжбанківському валютному ринку. Сума легалізованих коштів не повинна визнаватися доходом суб'єкта легалізації, що підлягає оподаткуванню на загальних підставах.

Якщо капітал, що легалізується, має форму рухомого і нерухомого майна, яке знаходиться за межами України, рахунків у банках-нерезидентах, цінних паперів і часток (паїв) у капіталі юридичних осіб, зареєстрованих в іноземних юрисдикціях, та процес їх легалізації не супроводжується переведенням відповідних активів в Україну, тоді доречно передбачити сплату суб'єктами легалізації збору за легалізацію закордонних коштів і майна за підвищеною, наприклад, 7–10% їх оціночної вартості.

У разі вивезення/переведення суб'єктом легалізованих коштів за межі України або інших коштів у сумі, меншій, еквівалентній або більшій за розмір легалізованого капіталу, у певний період з моменту отримання свідоцтва про легалізацію такий суб'єкт повинен сплачувати обов'язковий збір за підвищеною ставкою (7–10% легалізованих коштів).

Держава повинна надати юридичним і фізичним особам — суб'єктам легалізації достатньо дієві і непорушні гарантії того, що проти них не порушуватимуться кримінальні справи, не розпочинатимуться провадження у справі про адміністративні правопорушення з підстав порушення податкового, валютного чи іншого законодавства у зв'язку з отриманням капіталу, який декларується.

Суб'єкти легалізації повинні бути звільнені від обов'язку надання інформації про джерела походження легалізованих доходів, а також від податкових зобов'язань на легалізований капітал (за винятком випадків його розміщення за кордоном або використання на поточні потреби в Україні). А інформація, яку отримують відповідні державні органи та їх посадові особи під час легалізації, повинна мати конфіденційний характер.

Мають бути надані такі гарантії держави суб'єктам легалізації капіталу:

- непереслідування за несплату податків, зборів та інших платежів до державного бюджету, внесків на державне соціальне страхування;
- звільнення від надання інформації про джерела походження легалізованого капіталу;
- забезпечення конфіденційності (таємниці) відносно суб'єктів легалізації капіталу;
- незастосування у майбутньому дискримінаційних заходів щодо оподаткування суб'єктів легалізації;
- ненадання фінансовими установами й органами юстиції відомостей/інформації фіскальним органам і органам внутрішніх справ про суб'єктів легалізації капіталу.

Легалізація не повинна поширюватися на капітали, отримання яких пов'язане із скоєнням тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я і волі особи, миру і безпеки людства, міжнародного правопорядку, а також у сфері виробництва і обігу наркотичних засобів. Тому доцільно було б передбачити вичерпний перелік злочинів, на які не поширюється амністія.

Гарантії держави щодо недоторканності капіталу, який легалізується, дотримання таємниці і непереслідування суб'єктів легалізації **повинні всебічно висвітлюватися у ході масштабної інформаційної кампанії.** Така кампанія має бути спрямована на ознайомлення широких мас населення і підприємців з цілями легалізації капіталу, перевагами при проходженні легалізації, процедурними моментами легалізації. Крім того, важливим завданням інформаційної кампанії має стати переконання і надання до-

казів громадськості щодо невідворотності покарання у разі продовження приховування доходів від оподаткування і накопичення зовнішніх активів з порушенням валютного законодавства.

Якісна інформаційна кампанія зазвичай є вагомою складовою успішної легалізації капіталу, особливо якщо вона націлена на фізичних осіб та індивідуальних підприємців. Якщо ж цільовою аудиторією легалізації є здебільшого юридичні особи, то при виробленні формату амністії слід зробити її доступною для податкових консультантів, аудиторів і фінансових менеджерів, які б надавали відповідні консультації корпоративним клієнтам.

При поширенні інформації про легалізацію капіталу варто постійно наголошувати на тому, що суб'єкти легалізації зможуть без будь-яких обмежень використовувати своє непорушене право володіти, користуватись і розпоряджатись коштами і майном, які пройдуть процедуру легалізації.

2.4.4. ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ І ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ (ПІДТРИМУЮЧІ ЗАХОДИ), ЯКІ ВИЗНАЧАТИМУТЬ УСПІХ КАМПАНІЇ З ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ

Масове повернення вивезеного капіталу можливе лише при кардинальному покращенні умов для економічної діяльності, проведенні дієвих реформ державного апарату та досягненні нової якості ринкових інститутів. Держава, яка очікує на повернення вітчизняних капіталів, повинна мати значний кредит довіри в очах економічних суб'єктів і демонструвати позитивні результати проведених економічних і політичних реформ.

Покращення інвестиційного клімату в країні має стати основною ціллю реформаторських зусиль уряду. В широкому контексті економічне середовище, сприятливе для бізнесу, включає такі складові: дієва і вільна від корупції система державного управління; ефективна, незалежна судова система (яка гарантує виконання контрактних зобов'язань і захист прав власності); проста, прозора і доступна регуляторна система; сучасна і розгалужена матеріально-технічна інфраструктура для економічної діяльності.

У таблиці 2.1. наведено політичні, фінансові та економічні ризики інвестування в Україну для іноземних інвесторів за результатами моніторингу PRS Group Inc. На початку 2015 року в Україні для інвесторів найбільш вагомими були ризики, пов'язані з динамікою реального ВВП, нестабільністю обмінного курсу, низькою міжнародною ліквідністю країни і високим рівнем зовнішнього боргу, а також з поганими соціально-економічними умовами, бюрократизацією економічної діяльності та високим рівнем корупції. Відповідно для заохочення вітчизняних та іноземних інвесторів

економічна політика уряду має забезпечувати достатньо швидкі позитивні зміни і поступове зменшення гостроти зазначених проблем.

ТАБЛИЦЯ 2.1. ПОЛІТИЧНІ, ФІНАНСОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНУ ЗА КОМПОНЕНТАМИ

Країна	Цілі економічної політики
Компоненти ризиків	% від максимального балу (низький % балу — високий ризик)
Політичний ризик	
стабільність уряду	58,3
соціально-економічні умови	37,5
інвестиційний профіль	50,0
внутрішні конфлікти	62,5
зовнішні конфлікти	62,5
корупція	25,0
військова складова у політиці	83,3
релігійна напруженість	83,3
закон і порядок	66,7
етнічна напруженість	66,7
демократична відповідальність	83,3
бюрократична складова	25,0
Фінансовий ризик	
зовнішній борг, % ВВП	30,0
обслуговування боргу, % експорту	95,0
поточний рахунок, % експорту	76,7
міжнародна ліквідність, місяців імпорту	20,0
стабільність обмінного курсу, % зміни	15,0
Економічний ризик	
ВВП на душу населення	20,0
зростання ВВП	0,0
рівень інфляції	70,0
баланс бюджету, % ВВП	50,0
поточний рахунок, % ВВП	70,0

Джерело: складено автором за даними «International Country Risk Guide».

У практичній площині покращення інвестиційного клімату в Україні неможливе без вирішення таких завдань, як спрощення системи оподаткування, захист економічної конкуренції, викоренення корупції, захист прав інтелектуальної власності, вдосконалення законодавства у сферах державного контролю, землеустрою і видачі дозволів на будівництво, ліцензування підприємницької діяльності, технічного регулювання, з питань банкрутства та приведення його у відповідність до кращої світової практики.

Важливим аспектом при проведенні легалізації капіталу є необхідність досягнення макроекономічної стабілізації: стабільного валютного курсу і помірних темпів інфляції. Високий ризик інфляції і девальвації сприяє відпливу заощаджень економічних суб'єктів в інші країни, де гарантується безпека для вкладів та інвестицій. Відповідно, створення стабільного макроекономічного середовища дозволяє країні провести амністію капіталу, розраховуючи на його масове повернення з-за кордону.

Реформування податкової системи і посилення відповідальності за приховування доходів і незаконне виведення капіталу за кордон є іншою важливою компонентою заходів із стимулювання повернення вітчизняного капіталу. Оскільки ухилення від сплати податків і відплив капіталу часто є похідними від неадекватної економічної політики, високого рівня податкового навантаження та/або нездорового адміністрування, легалізація капіталу може бути успішною лише при поєднанні з нагальними реформами системи оподаткування. Основними орієнтирами податкової реформи в Україні мають стати: зниження і вирівнювання податкового тягара, спрощення податкової системи, мінімізація витрат на виконання й адміністрування податкового законодавства, заохочення інвестиційної діяльності та накопичення амортизаційних фондів.

Слід враховувати й таке: якщо репатріанти капіталу усвідомлюють, що амністія капіталу є свідченням слабкості систем податкового адміністрування та валютного контролю, і такі системи не будуть оновлюватися у майбутньому, вони матимуть достатньо сильні мотиви для ігнорування зусиль держави з легалізації капіталу і продовження виведення капіталів за кордон. Тобто одним із ключових чинників, необхідних для досягнення цілей амністії капіталу, є проведення заходів з поліпшення податкового адміністрування, особливо створення ефективної системи контролю за сплатою податків і системи штрафних санкцій.

Проведення легалізації має поєднуватися з більш жорсткими умовами відповідальності економічних суб'єктів за подальше приховування доходів.

Тобто однією з ланок процесу легалізації та повернення капіталів є **посилення відповідальності та невідворотність покарання за протиправні**

діяння. При цьому суть обмежувально-каральних заходів має стосуватися не лише строків ув'язнення чи сум фінансових санкцій, а й можливості повноцінно вести підприємницьку діяльність. Зокрема, слід було б ввести обмеження для офшорних компаній із заплутаною системою власності щодо участі в електронних торгах на державні закупівлі в Україні, заборонити обслуговування державного сектора економіки, отримувати державні гарантії і податкові пільги, підтримку вітчизняних іноземних представництв за кордоном.

Налагодження міжнародного обміну податковою та митною інформацією по моделі ОЕСР і Ради Європи є іншою складовою ефективних заходів з легалізації та повернення вітчизняних капіталів. Слід вивести діяльність фіскальної служби України на якісно новий рівень міжнародного співробітництва щодо обміну податковою та митною інформацією та розкриття фіскальних правопорушень. Вагому роль при цьому мають відіграти імплементація положень типової Угоди ОЕСР про обмін інформацією з податкових питань, а також Конвенції Ради Європи та ОЕСР про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах. Можуть також використовуватися положення Конвенції про взаємну допомогу між північними країнами, міжнародні угоди про допомогу в судових справах, Конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах.

Слід налагодити тісну співпрацю з податковими та митними органами інших країн і міжнародними організаціями з питань обміну податковою та митною інформацією і припинення податкових та митних злочинів, максимально спростивши цей процес і надавши йому автоматичного характеру. Надалі в процесі лібералізації системи валютного регулювання України можливе введення законодавчої заборони на переведення активів у офшорні юрисдикції, з якими не укладені угоди про обмін податковою інформацією по моделі транспарентності ОЕСР.

З метою забезпечення репатріації вітчизняних капіталів в Україну та усунення стимулів до виведення капіталу за кордон у майбутньому варто розпочати процес **перегляду міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування**. Метою такого перегляду повинна стати ліквідація податкових пільг, що передбачаються Угодами про уникнення подвійного оподаткування, які діють щодо корпоративних структур, інкорпорованих за кордоном. Варто також домагатися гармонізації ставок оподаткування прибутків і доходів в Україні та в офшорах, а також перенесення центру оподаткування в українську юрисдикцію при отриманні доходів джерелом походження з України. На даний час більшість міжнародних податкових договорів України практично не обмежують податкові пільги для компаній, зареєстрованих резидентами України в закордонних юрисдикціях. Це сти-

мулює широке використання українським бізнесом у схемах мінімізації податків юрисдикцій з пільговим режимом оподаткування.

На глобальному рівні в останні роки активно обговорюється проблема скорочення переліку офшорних зон та ліквідації «податкових лазівок», які створюються такими зонами.

Політика легалізації і стимулювання повернення капіталу в Україну повинна координуватися з лібералізацією системи валютного регулювання (складовою якої буде посилення відповідальності за тіньове накопичення зовнішніх активів). Проведення амністії капіталу повинно дати старт лібералізації системи валютного регулювання в Україні, яка тривалий час стримує процес інтеграції України у світовий фінансовий простір, порушує свободи громадян щодо вільного розпорядження власними коштами та знижує ефективність/створює перешкоди для транскордонної підприємницької діяльності.

Під час лібералізації системи валютного регулювання в Україні має бути запроваджена система обов'язкового звітування (декларування) резидентів України щодо їхніх активів та економічної діяльності за кордоном. Зокрема, для власників офшорних компаній — громадян України повинна бути введена обов'язкова вимога щодо реєстрації в Україні їх закордонних активів в офшорних та інших юрисдикціях (в т. ч. у формі опосередкованого володіння майновими правами). В майбутньому за порушення вимог щодо обов'язкового звітування (декларування) резидентами України їх активів та економічної діяльності за кордоном має бути передбачена сувора відповідальність, включаючи кримінальну, і накладення значних фінансових санкцій.

На наш погляд, банківські рахунки, компанії і цінні папери резидентів України в офшорних зонах та інших юрисдикціях, задекларовані і легалізовані в ході амністії капіталу, мали б використовуватись в економічному обороті України чи просто фігурувати у звітності (деклараціях) резидентів без застосування будь-яких санкцій, а незадекларовані зовнішні активи резидентів після проведення амністії капіталу мали б вважатися такими, що набуті чи виведені незаконно, при виявленні яких для власників таких активів наступатиме сувора юридична та фінансова відповідальність.

2.4.5. ВИСНОВКИ З МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ І ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ

Проведення амністій часто розглядається як спроба залучення додаткового капіталу в економіку, активізації підприємницької діяльності та оновлення податкової системи. Міжнародний досвід надає багато як пози-

тивних, так і негативних прикладів проведення амністій капіталу та податкових амністій. У різний час такі амністії проводилися в США, Італії, Бельгії, ПАР, Індії, Росії, Ірландії, Аргентині, Мальті, Франції, Аргентині, Філіппінах, Пакистані та інших країнах. Одні держави можуть похвалитися позитивним досвідом, в інших країнах економічні суб'єкти слабо реагували на ініціативу уряду і цілей з надходжень до бюджету в результаті амністії не було досягнуто (наприклад, у Бельгії, Грузії). Звичайно ж, умови, терміни і порядок реалізації заходів з амністії капіталу у кожній країні були різними. Але загальні принципи і цілі були аналогічними — звільнення від сплати податкових боргів і від кримінальної відповідальності, поповнення бюджету, розширення бази оподаткування, залучення фінансових ресурсів в економіку країни.

Прикладами проведення успішних амністій капіталу можуть вважатися амністії в Бельгії (2003), Ірландії (1988), Південній Африці (2003), Італії (2001), Польщі (2003), Казахстані (2001), Швейцарії (1968), Індії (1997), Аргентині (1995), Колумбії (1987), Португалії (1988).

Одна з найуспішніших у світовій практиці фінансових амністій була проведена в Італії, де вдалося усунути причини, які призводили до відпливу капіталів і ухилення від сплати податків. Податкова амністія тривала протягом 2002–2003 рр., зокрема, у 2002 році було задекларовано 60 млрд дол. США, а у 2003 р. — 15 млрд дол. США, з яких близько половини було повернуто в економіку країни. Згідно з Декретом про легалізацію, заявник зобов'язаний був заплатити 2,5% від задекларованої вартості активів або придбати італійські цінні папери на суму, що дорівнює 12% вартості прихованого майна. Під час амністії видавалися спеціальні «сертифікати конфіденційного внеску», що містили гарантії звільнення від сплати податкових заборгованостей і аудиту коштів, отриманих до амністії, а також повної конфіденційності даних про легалізацію.

Успіх податкової амністії в Ірландії 1999 р. обумовлювався новими повноваженнями, які отримали ірландські податківці з доступу до інформації, що раніше охоронялася банківською таємницею, а також посиленням відповідальності за ухилення від оподаткування. Зібрані в ході амністії кошти становили 2,5% ВВП цієї країни, що перевищувало бюджетний дефіцит того року. Так звані «номерні» рахунки, які користувалися популярністю в Ірландії в 90-х, перестали бути безпечними для їх власників. І незважаючи на жорсткі умови амністії (ухильник повинен був сплатити всю суму податку і навіть фінансові санкції, хоча і в обмеженому обсязі), Ірландії вдалося зібрати внаслідок амністії 227 млн євро і виявити 3675 платників податків, що ухилялися від їх сплати.

Міжнародний досвід свідчить, що для результативного проведення амністії капіталу необхідним є дотримання таких умов: одноразове проведення амністії; неконфіскаційний характер амністії; достатні гарантії щодо звільнення від відповідальності за задекларовані суми; поєднання амністії з більш жорсткими умовами відповідальності у випадку подальшого приховування доходів; активна пропаганда, рекламна кампанія у засобах масової інформації.

Амністія повинна стати частиною загальної перебудови податкової системи і реорганізації податкових органів. І справді, якщо планується посилення контролю за дотриманням податкової дисципліни і реорганізація адміністрацій, то амністія може стати ефективним інструментом для полегшення переходу до нового податкового режиму. У такому випадку амністія має певні переваги, по-перше, вона генерує прямі податкові надходження, по-друге, «розблоковує» історію певних платників, які раніше ухилялися від оподаткування, і по-третє, очищає баланси від заборгованості перед урядом. Разом з тим важливим є й те, чи переконані громадяни в тому, що надалі відбудеться покращення умов оподаткування.

Міжнародний досвід свідчить про те, що у процесі легалізації капіталу обсяги репатрійованих капіталів становлять від 0,4% до 4,5% ВВП. Проте важливим аспектом є те, що успіх такої ініціативи залежить від того, наскільки сприятливі умови для ведення підприємницької діяльності буде створено у країні, яка збирається проводити фінансову амністію. Поліпшення інвестиційного клімату за всіма його складовими має стати головною ціллю такої ініціативи. Крім того, репутація уряду має ключове значення для формування довірчих відносин між державою та її громадянами у намірах про проведення податкової амністії і легалізації капіталу.

При мінімізації ризиків, пов'язаних з легалізацією капіталу, та реалізації комплексу економічних і правових реформ (наведених вище) **очікуваними результатами політики стимулювання повернення і легалізації вітчизняного капіталу є:**

- зменшення масштабів тіньової економіки і зовнішніх активів резидентів України, які утримуються за кордоном незаконно;
- закріплення прав власності на майно і грошові кошти за реальними власниками, що підвищуватиме ефективність управління бізнес-процесами;
- розширення податкової бази і можливе збільшення доходів бюджету, внаслідок залучення до економічного обороту репатрійованих капіталів.

Враховуючи звільнення від оподаткування та помірні ставки збору за легалізацію, держава не повинна розраховувати на залучення до бюджету

значних доходів від легалізації капіталу. Якщо кампанія з амністії капіталу виявиться успішною, то основні переваги її матимуть загальноекономічне, а не фіскальне значення.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВНІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВНІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. ПРИРОДНІ ПЕРЕВАГИ УКРАЇНИ

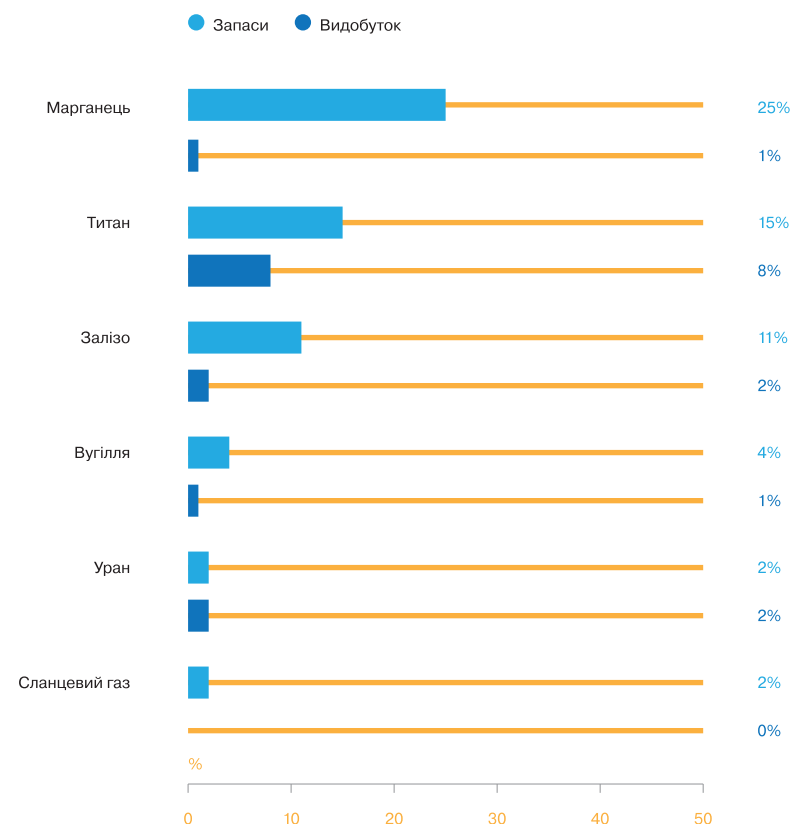
Україна має ряд природних переваг, важливих для розвитку економіки. Ці переваги, якщо ними правильно розпорядитися, здатні стати опорою стабільного економічного зростання. До них, у тому числі, належать внутрішні ресурси та можливості, зокрема:

1. **Багаті джерела природної ренти** — наявність значних обсягів мінеральних корисних копалин, лісових ресурсів, родючих ґрунтів та сприятливих агрокліматичних умов тощо;
2. **Трудові ресурси**, конкурентоздатні за вартістю, рівнем освіти та кваліфікацією;
3. **Географічне розташування** в центрі Європи, межування з країнами ЄС, з виходом до моря, та поєднаними з цим логістичними можливостями;
4. **Потенційно ємний внутрішній ринок** зі значним потенціалом зростання.

Багаті джерела природної ренти

Надра України формують ~5% мінерально-сировинного потенціалу світу. Найвагомішими є запаси марганцю, титану, заліза, урану, вугілля та сланцевого газу (рис. 3.1.). Показники видобутку корисних копалин в країні істотно відстають від рівня запасів.

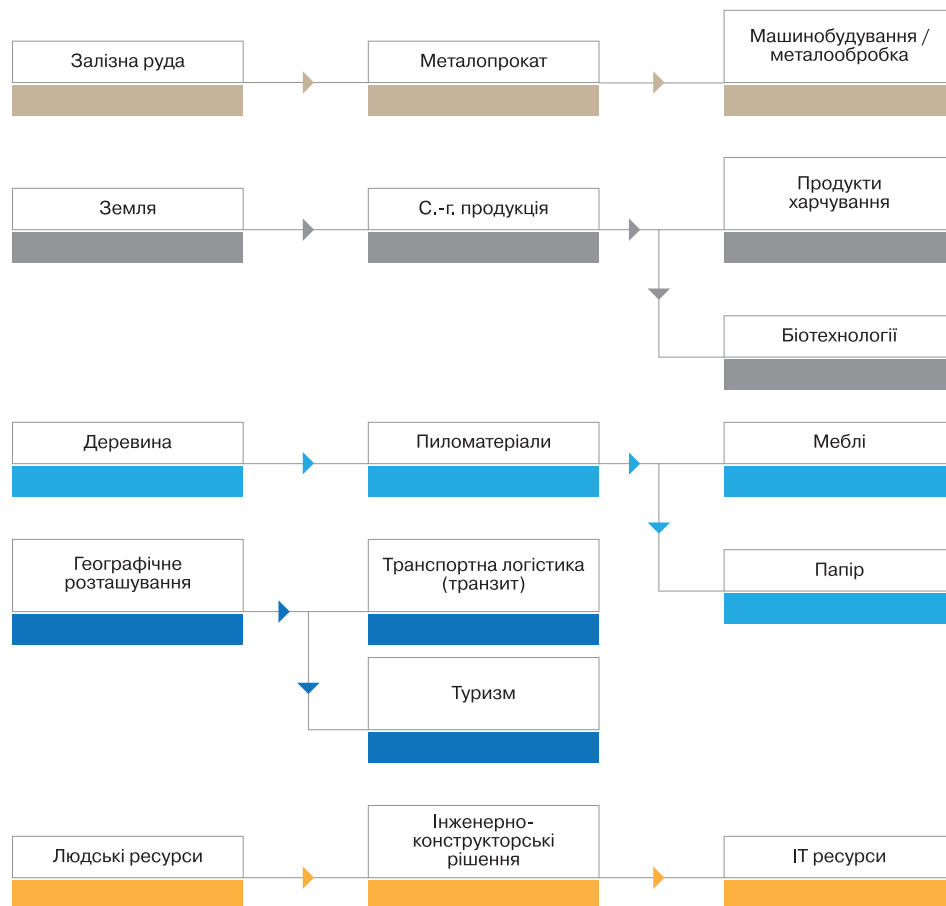
РИС. 3.1. ЗАПАСИ ТА ВИДОБУТОК КОРИСНИХ КОПАЛИН В УКРАЇНІ В 2014 Р., % СВІТОВИХ ОБСЯГІВ

Наявні джерела природної ренти та географічне розташування дають виняткові можливості створення ланцюгів доданої вартості на території України. Однак ці можливості використовуються незадовільно. Так, в даний час Україна експортує більше 80% виробленого металопрокату та майже 50% вирощеного зерна. Обсяги транзитних вантажів автомобільним і залізничним транспортом протягом 2005–2014 років знизилися в 3,5 рази через переорієнтацію вантажопотоків на сусідні країни. Деякі приклади виробничих ланцюгів, які потрібно розвивати, приведено на рис.3.2. та

в Додатках 3 і 4. Продукція частини цих ланцюгів презентуватиме економіку 5-ого та 6-ого технологічних укладів (біотехнології, ІТ-послуги).

РИС. 3.2. ПРИКЛАДИ ВИРОБНИЧИХ ЛАНЦЮГІВ, ЯКІ ПОТРІБНО РОЗВИВАТИ

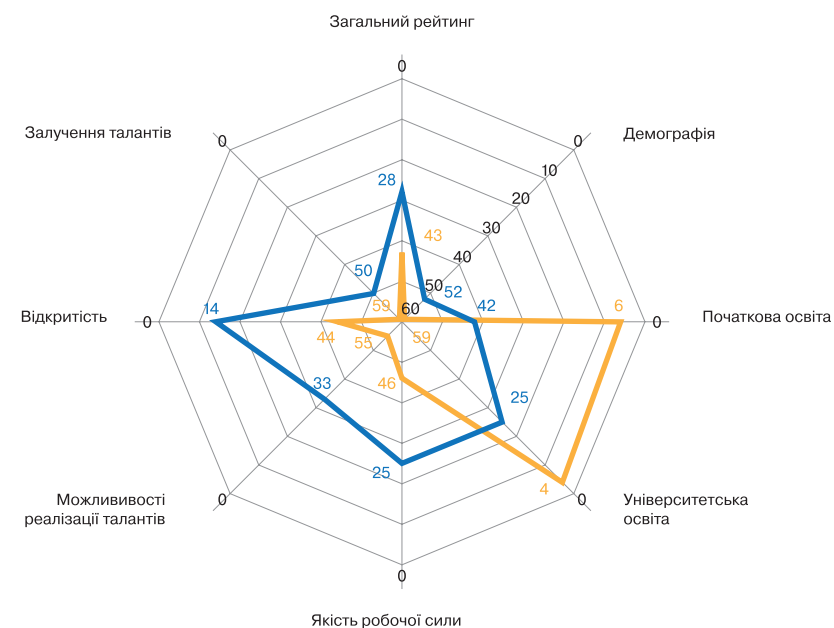
Конкурентоздатні трудові ресурси

Людський капітал є основним ресурсом постіндустріального (інформаційного) суспільства. Тому ефективна інтеграція в це суспільство потре-

бує наявності освічених, компетентних і талановитих громадян та відповідних умов для реалізації їх здібностей. У глобальному рейтингу талантів, який складає Economist Intelligence Unit, Україна посідає 43 місце з 60 країн (рис. 3.3.). Особливо відзначаються фізико-математичні здібності осіб, народжених в Україні.

Основні переваги України — високий рівень охоплення початковою (6 місце) та університетською (4 місце) освітою. Тобто, українці мають високий базовий освітній рівень. Водночас негативні демографічні показники (59 місце), а також несприятливі умови залучення (59 місце) та реалізації талантів (59 місце) знижують загальний рейтинг.

РИС. 3.3. РЕЙТИНГ УКРАЇНИ У GLOBAL TALENT INDEX 2015
(У РЕЙТИНГУ — 60 КРАЇН, МЕНШЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЙТИНГУ ОЗНАЧАЄ
ВИЩИЙ ПОКАЗНИК КРАЇНИ)¹

1 [http://www.economistinsights.com/sites/default/files/downloads/GTI%20FINAL%20](http://www.economistinsights.com/sites/default/files/downloads/GTI%20FINAL%20REPORT%205.4.11.pdf)
REPORT%205.4.11.pdf

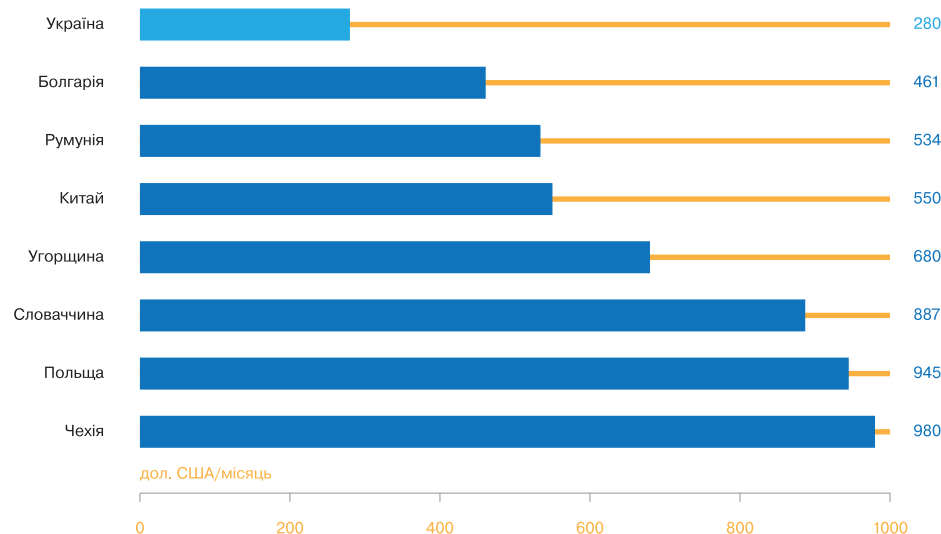
Станом на кінець 2014 року загальна кількість осіб працездатного віку (вікова категорія 16–55 років (для жінок) і 16–60 років (для чоловіків) в Україні складає 19,03 млн осіб, із яких безробітними (за методологією Міжнародної організації праці) є 1,88 млн осіб (9,9%).

У віці 15–70 років повну загальну середню освіту має 99,5% населення України, професійно-технічну — 46,4%, повну вищу — 21, 9%. У 2014 році професійно-технічні навчальні заклади випустили ~182 тис. фахівців, вищі навчальні заклади (I–IV рівнів акредитації) ~484 тис. спеціалістів. Питання подальшого підвищення рівня людського капіталу в Україні буде далі розглянуте в Розділі 6.

Середньомісячна заробітна плата в Україні за результатами 2014 року в кілька разів нижча, ніж в сусідніх східноєвропейських країнах, та вдвічі нижча ніж в Китаї (рис. 3.4.). Станом на 01.10. 15 р. цей показник ще зменшився і склав приблизно **190 доларів США на місяць**.

Слід зазначити, що вартість праці в Китаї протягом 2003–2013 рр. зросла в 6 разів, що знизило інвестиційну привабливість країни. Внаслідок цього крупні ТНК переміщують виробництва в інші країни, з нижчою вартістю робочої сили (В'єтнам, Індія, Малайзія тощо).

РИС. 3.4. СЕРЕДНЬОМІСЯЧНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ І КИТАЇ В 2014 РОЦІ, ДОЛ. США НА МІСЯЦЬ

ВИГІДНЕ ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ

Переваги географічного розташування України полягають насамперед в її **наближеності до ринків збуту**. Україну оточують економічно розвинені держави з високою купівельною спроможністю. Так, Україна межує з Євросоюзом (спільний кордон 1391 км) — найбільшим регіональним ринком світу, ємністю 14,3 трлн євро.

На західному кордоні України з країнами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією) функціонує 11 залізничних і 18 автомобільних прикордонних переходів. Поблизу залізничних прикордонних переходів обладнано ~30 спеціалізованих терміналів, які швидко здійснюють заміну колісних пар або перевантаження вантажів.

На сході Україна межує з Російською Федерацією. Незважаючи на сьогодиншній конфлікт, потрібно враховувати, що Митний Союз потребує великих обсягів імпорту продукції сільського господарства, машинобудування, легкої промисловості і буде її імпортувати.

Україна має вихід до Чорного і Азовського морів. Загальна протяжність морської берегової лінії складає 1355 км, на якій розташовано ~45 морських торгових портів і спеціалізованих вантажних терміналів сумарною потужністю 180 млн т/рік. Морські порти мають залізничне та автомобільне сполучення. Басейн Чорного моря дає можливість заходу в судноплавні ріки, що глибоко врізаються в континент, — Дніпро, Дунай, Дон з виходом до Волги.

Перебуваючи в географічному центрі Європи, Україна водночас межує з Азією. Це робить її зручною ланкою в транзитних коридорах. Класичним є шлях з Півночі на Південь («з варягів в греки») та модерні варіації «шовкового шляху» (див. карту, Додаток 1).

Україна має всі умови для зручної внутрішньої логістики. В напрямку з півночі на південь протікає судноплавна річка Дніпро, на березі якої розташовані крупні міста і потужні індустріальні центри, що формують вантажну базу — Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Херсон. Річковий транспорт як найдешевший вид транспорту скорочує логістичні витрати на доставку продукції в морські порти.

В Україні існує розгалужена транспортна інфраструктура. Незважаючи на значний рівень зносу (понад 90%), відновлення доріг, трубопроводів, терміналів, річних та морських портів є дешевшим ніж їх нове будівництво.

Географічне розташування та наявність розвиненої транспортної і портової інфраструктури створюють сприятливі логістичні можливості для розміщених в Україні виробництв. Переваги України добре ілюструє на-

ступний приклад, що порівнює її з Китаєм. В 2014 році середня вартість доставки контейнера з Китаю в Європу становила близько 3250 дол. США/FEU², термін — 2 місяці. Аналогічна доставка контейнера з України займе до 7 діб, вартість — до 500 дол. США.

ПОТЕНЦІЙНО ЄМНИЙ ВНУТРІШНІЙ РИНОК

В 2015 році в рейтингу глобальної конкурентоздатності Україна зайняла 45 місце зі 140 країн за показником привабливості внутрішнього ринку³.

² В 3-ому кварталі 2015 року вартість доставки контейнера з Китаю до Європи знизилася до близько 1000 дол. США. Різке падіння вартості фрахту протягом 1–3 кварталів 2015 р. до рівнів, що навіть не покривали витрати на паливе, пов'язане з надлишковою пропозицією контейнеровозів та намірами крупних операторів контейнерних ліній консолідувати ринок шляхом демпінгу.

³ <http://www.weforum.org/reports>

3.2. КЛЮЧОВІ ЗОВНІШНІ СПРИЯТЛИВІ ОБСТАВИНИ ТА РИЗИКИ

В даний час діє низка **сприятливих зовнішніх обставин**, що допоможуть реалізувати зазначений потенціал:

- **Наявність Угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі з ЄС.** Угода надає безмитний доступ до найбільшого у світі регіонального ринку. Так, сумарний зовнішній імпорт країн ЄС-28 в 2014 р. склав ~2 трлн дол. США. Організація виробництва продукції, конкурентоздатної на європейському ринку, дозволить також задовольнити внутрішній попит і замінити імпорт (імпортозаміщення) та збільшити експорт на ринки третіх країн.
- **Динамічне зростання низки товарних ринків, що обумовлено економічним розвитком країн зі значною чисельністю населення.** Йдеться, насамперед, про попит з боку країн, що розвиваються. Його драйверами є зростаючі доходи і збільшення чисельності населення. Перспективними товарними сегментами є: 1) продукти харчування та харчові інгредієнти; 2) промислові біотехнології; 3) хімічна продукція та хімічні технології; 4) металообробка та машинобудування; 5) легка промисловість; 6) продукти деревообробки. Темпи щорічного зростання цих ринків перевищують 4%.
- **Наявність виробничих потужностей вітчизняних промислових підприємств, які можна використати для модернізації української економіки.** Необхідність модернізації зношеної інфраструктури та виробничих фондів вимагає величезних обсягів будівельних матеріалів, металопрокату, що виробляються українськими підприємствами. Насамперед, це стосується виробників металопродукції і підприємств машинобудування, розташованих на сході України, які втратили замовлення на ринку Російської Федерації. Угода про асоціацію з ЄС та приєднання України до Другого та Третього енергетичних пакетів вимагають від України досягнення жорстких стандартів енергоефективності та охорони довкілля, зокрема шляхом здійснення додаткових інвестицій в електроенергетику в обсязі понад 100 млрд євро та в промисловість — 10 млрд євро до 2020 р.⁴
- **Сприятливі умови для отримання зовнішнього фінансування інфраструктурних проектів.** Сприятливі умови пов'язані з чітким визна-

⁴ Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України, Наукова доповідь НАНУ ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», стор. 37, 2014.

ченням вектору розвитку України, підписанням Угоди про асоціацію з ЄС та розумінням необхідності фінансової підтримки реформ. Проекти, що підтримуються цими організаціями, стосуються, насамперед, інфраструктури, енергоефективності та охорони довкілля.

- **Тенденція до розміщення нових виробництв за межами Китаю і підвищення актуальності інших країн, зокрема України, як виробничих майданчиків.** Тенденція обумовлена значним зростанням витрат на робочу силу в Китаї. Так, протягом 2001–2014 рр. вартість години праці в Китаї зросла з 0,6 до 2,7 дол. США⁵. В Україні вартість робочої години в промисловості в 2014 р. становила 1,6 дол. США/год.

Поряд з можливостями існують наступні ризики продовження рецесії української економіки, які були викладені у Розділі 1.

⁵ Згідно з даними Morgan Stanley

3.3. УКРАЇНА — НОВИЙ ПРОМИСЛОВИЙ МАЙДАНЧИК СВІТУ. ТОП-200 КОНКУРЕНТНИХ ТОВАРІВ ДЛЯ ЗОВНІШНІХ РИНКІВ

Низка обставин, що викладені вище (див. п.п. 3.1., 3.2.), зокрема багаті джерела природної ренти та географічна наближеність до ринків збуту, вирізняють **Україну як винятково сприятливу територію для розміщення експортно-орієнтованих виробництв**. Ці обставини, за умови їх поєднання зі сприятливим інвестиційним кліматом, здатні перетворити **Україну на новий промисловий майданчик**, надзвичайно привабливий для міжнародних інвесторів.

Зараз Україна, переважно, виробляє та експортує сировину, напівфабрикати і продукцію нижчих технологічних переділів, задовольняючи внутрішній попит на якісну готову продукцію імпортом. Тому йдеться про виробництво продукції переробної промисловості, розвиток якої забезпечить зміну існуючої структури економіки та нову модель інтеграції України в глобальний економічний простір. Сучасні заводи, переробляючи місцеву сировину, збільшать додану вартість виробленої продукції та створять робочі місця.

3.3.1. КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ КОНКУРЕНТОЗДАТНИХ ТОВАРІВ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Стан, в якому знаходиться Україна, потребує максимально швидкого і сталого зростання економіки темпами не нижче 5–7% щорічно. Для цього є відповідні можливості і сприятливі обставини (див. п.п. 3.1., 3.2.), і цього реально досягнути через рішучий розвиток переробної промисловості, зокрема шляхом інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості.

Як вже зазначалося, в даний час Україна інтегрована в світову економіку через експорт сировини, напівфабрикатів та продукції низьких технологічних переділів, і задовольняє внутрішній попит на якісну готову продукцію імпортом. Розвиток переробної промисловості забезпечить зміну існуючої структури економіки та нову модель інтеграції в глобальний економічний простір. Сучасні виробництва перероблятимуть місцеву сировину, збільшать додану вартість виробленої продукції та створять нові робочі місця.

Для практичної ілюстрації можливостей України як нового міжнародного виробничого майданчика було проведено окреме дослідження з метою відбору конкретних видів продукції, для виробництва яких в Україні

існують особливо сприятливі передумови. Відібрані перспективні товари можуть розглядатися як драйвери загального економічного зростання.

При виборі перспективних до виробництва в Україні товарів враховувалися наступні фактори.

- Україна межує з Євросоюзом, який є найбільшим в світі імпортерим ринком — обсяги зовнішнього імпорту протягом останніх років склали ~2 трлн дол. США. Угода про вільну торгівлю передбачає зниження середньозваженого ввізного мита в ЄС на українську продукцію з 6,05% до 0,06%. **Україна повинна відгравати значно більшу роль на цьому ринку, включаючи часткове заміщення інших постачальників, зокрема географічно віддаленого Китаю. Тому перспективним є виробництво продукції, що користується попитом в ЄС.**

- В якості перспективних товарів розглядалася продукція переробної промисловості. Не розглядалися сировинні товари (зерно, рудна та нерудна сировина тощо) та енергоносії (видобуток нафти, газу, виробництво нафтопродуктів тощо). Виробництво останніх заслуговує окремої державної політики в рамках забезпечення енергетичної безпеки держави.

- Для організації в Україні нових переробних виробництв важливим є наявність як експортної ринкової ніші (значні обсяги світового та європейського імпорту), так і ніші на внутрішньому ринку (суттєві обсяги українського імпорту відповідної продукції). Для глобальних ТНК наявність ємного внутрішнього ринку є важливим фактором, який при інших сприятливих умовах позитивно впливає на ухвалення ними рішення щодо організації виробництва в Україні.

Враховуючи вищевикладене, для визначення перспективних до виробництва в Україні товарів аналізувалися чотири групи показників:

1. Сукупний об'єм потенційних ринків збуту товарів: обсяги світового імпорту, обсяги імпорту в ЄС (в т.ч. поточні позиції Китаю та України в ньому) і обсяги українського імпорту.
2. Середньорічний приріст обсягів світової торгівлі у вартісному вимірі протягом останніх 10 років.
3. Наявність в Україні сировинної бази.
4. Наявність в Україні виробничої бази, виробничих навичок та кваліфікованих трудових ресурсів.

До переліку перспективних для виробництва в Україні включалися товари, на які протягом останніх 10 років спостерігався значний (>4% щорічно) приріст світового імпорту (зростання світового ринку) і наявний зовнішній імпорт в ЄС-28.

Наявність всіх чотирьох груп показників дозволяє розглядати виробництво цього товару як найбільш перспективне, і проводити подальший поглиблений аналіз щодо можливостей його прискореного розвитку в Україні.

3.3.2. ТОВАРИ, ПЕРСПЕКТИВНІ ДО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Дослідження товарних ринків^{6, 7}, за вищезазначеними критеріями дало можливість визначити близько 200 найменувань товарів, виробництво яких в Україні може бути конкурентоздатним (перелік товарних груп не є вичерпним). Вся визначена продукція є перспективною для експорту. Йдеться як про продукцію, що вже виробляється в Україні (наприклад, соняшникова олія), так і ту, виробництво якої ще потрібно організувати.

Сумарно на визначені товари в 2014 р. припадала значна частина обсягів товарних ринків: 40% світового імпорту (7 181 млрд дол. США), 34% зовнішнього імпорту в ЄС (691 млрд дол. США) та 28% українського імпорту (15 млрд дол. США).

За своєю природою та технологічністю цей перелік можна об'єднати у вісім основних груп:

1. **Продукти харчування та харчові інгредієнти (м'ясопродукти, сири, борошно, яблучні соки, вершкове масло, сухе молоко, клейковина, цукрові сиропи тощо).**
2. **Харчові біотехнології (лимонна кислота, лізин тощо).**
3. **Поглиблене оброблення деревини та виробництво картонно-паперової продукції.**
4. **Хімічна продукція (пестициди, фармацевтика, мило та мийні засоби).**
5. **Легка промисловість (одяг, взуття).**
6. **Будматеріали та меблі (керамічні та сантехнічні вироби, флоат-скло, меблі).**
7. **Продукція металообробки (металопрокат, металеві зливки, титановий прокат, труби, метизи).**
8. **Продукція машинобудування (транспортні засоби, комп'ютерна техніка, побутова техніка, сільськогосподарська техніка, гірничошагтне обладнання, підйомно-транспортне устаткування)**

6 Звіт «Концепція модернізації промисловості України до 2020 року. Заходи із припинення економічного спаду та збереження робочих місць в 2015–2016 рр.», 2015 рік

7 Звіт «Дослідження інвестиційних можливостей з організації виробничих кластерів в Україні», 2015 рік

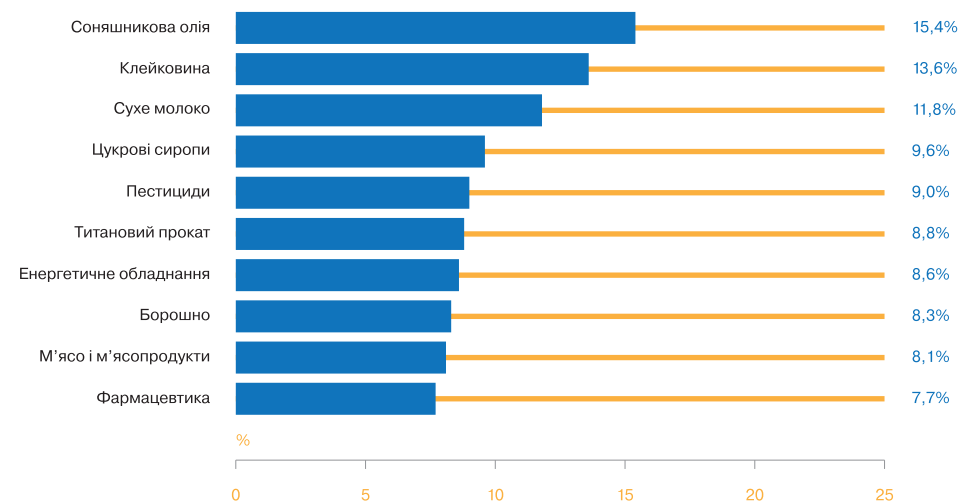
Рейтингування перспективних товарів здійснювалося за темпами середньорічного приросту обсягів світової торгівлі протягом 2005–2014 рр., його результати наведено в Додатку 2.

Серед продуктів харчування найвищі середньорічні темпи приросту обсягів світової торгівлі протягом 2005–2014 рр. демонстрували соняшникова олія (+15,4%), клейковина (+13,6%), сухе молоко (+11,8%), цукрові сиропи (+9,6%), борошно (+8,3%), м'ясо та м'ясопродукти (+8,1%). Для цих товарів характерна наявність в Україні сировинної бази, виробничих потужностей і трудових ресурсів відповідної кваліфікації.

Україна вже є крупним виробником і найбільшим в світі експортером соняшникової олії. Це приклад практичної реалізації існуючих можливостей (наявність сировини і виробничих компетенцій, зручна логістика) (рис. 3.5.).

Серед інших видів продукції найвищі середньорічні темпи зростання обсягів світової торгівлі демонструють пестициди (+9%), титановий прокат (+8,8%), енергетичне обладнання (+8,6%), фармацевтична продукція (+7,7%), світлотехніка (+7,5%), мило і мийні засоби (+7,1%), сільськогосподарська техніка (+7%), метизи (+6,9%) і сталеві труби (+6,3%).

РИС. 3.5. СЕРЕДНЬОРІЧНІ ТЕМПИ ПРИРОСТУ ОБСЯГІВ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПРОДУКЦІЇ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В 2005–2014 РР., %

Джерело: Державна служба статистики України

По кожній з цих товарних груп, крім сприятливої динаміки зовнішніх та внутрішнього ринків, наявні інші позитивні передумови, зокрема:

1) наявність стабільної сировинної бази в Україні, а саме: аграрної сировини, деревини, металопрокату, каолінових глин, піску (Додаток 3);

2) наявність діючих підприємств і виробничих компетенцій, інфраструктури та кваліфікованих кадрів (стосується практично всіх напрямків, але існуючий стан речей лише частково відповідає сучасним вимогам і потребує суттєвої модернізації);

3) близькість до великого потенційного ринку збуту в ЄС-28 (всі напрямки);

4) достатньо високий рівень освіти населення/працівників для сприйняття та опанування нових виробничих технологій (всі напрямки).

Важливо, що розвиток виробництва зазначених товарів забезпечить структурну перебудову промисловості країни, оскільки:

1) у більшості випадків визначені сегменти промислового виробництва мають низький або середній рівень питомого споживання енергії. Розвиток виробництва у цих напрямках призведе до зменшення енергоємності промисловості та економіки в цілому;

2) промислове виробництво у визначених секторах буде здійснюватися в рамках середніх за розміром, а інколи малих підприємств. Це створить передумови для більш рівномірного територіального структурування виробництва, і зменшить соціальну напругу в регіонах;

3) створення виробництва товарів поблизу великого потенційного ринку збуту (країни ЄС) формує конкурентні переваги над виробниками з далеких азійських країн (в першу чергу Китаю), що дає значні можливості для зміцнення експортного потенціалу країни.

Перспективні товари, з огляду на особливості організації виробництва і продажу, згруповані у наступні групи, кожна з яких потребує окремої політики розвитку:

Стандартні товари.

Товари, що виробляються в контрольованих ТНК ланцюгах доданої вартості.

Товари, у виробництві яких українські виробники зберігають можливості контролю ланцюгів доданої вартості.

Частина із визначеного переліку товарів може вироблятися в рамках неконтрольованих глобальними компаніями ланцюгів доданої вартості. Це стосується стандартної продукції, виробництво якої здійснюється однією компанією з місцевої сировини і виробник має власні можливості продажу виробленої продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках:

1. Продукти харчування та інгредієнти (соняшникова олія, клейковина, цукрові сиропи, борошно, м'ясо й м'ясопродукти, сухе молоко, масло вершкове, сири, згущене молоко, сік яблучний).
2. Біотехнологічні продукти (лізин, лимонна кислота).
3. Мило і мийні засоби.
4. Будматеріали виробу з кераміки (плитка, санітарно-технічні вироби, флоат-скло).
5. Метал та вироби з металу (титановий прокат, труби зі сталі, металеві зливки з легованої сталі, ливарна продукція, металопрокат).
6. Папір та паперові вироби.
7. Вироби з деревини.

Більша частина такої продукції в Україні поки що або не відповідає вимогам/стандартам іноземних споживачів, або виробляється в незначних обсягах, або не виробляється взагалі.

Йдеться про організацію в Україні нових сучасних переробних виробництв та технологічну модернізацію існуючих. Переробка місцевої сировини із використанням сучасних технологій дасть можливість створити в Україні глобально-конкурентні виробничі ланцюги стандартних товарів, і змінити інтеграцію країни у світовому виробничому просторі з постачальника сировини на постачальника продукції переробної промисловості.

В Додатку 3 наведено перелік і опис неконтрольованих виробничих ланцюгів перспективних видів продукції.

ТОВАРИ, ЩО ВИРОБЛЯЮТЬСЯ В КОНТРОЛЬОВАНИХ ТНК ЛАНЦЮГАХ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

Виробництво іншої частини перспективних товарів здійснюється в рамках контрольованих глобальних ланцюгів доданої вартості, де процес розробки, виробництва та реалізації готової продукції контролюється крупними ТНК. Це, насамперед, продукція легкої промисловості, побутова техніка, електроніка та окремі види продукції машинобудування:

1. Одяг і взуття.
2. Легкові автомобілі, автокомплектуючі, мотоцикли і велосипеди.
3. Комп'ютери і побутові електронні вироби, побутова техніка, телевізори, електричне освітлювальне устаткування.
4. Машини і устаткування для сільського господарства.
5. Ручні електромеханічні і пневматичні інструменти.
6. Підймальне та вантажно-розвантажувальне устаткування.
7. Дитячі та інвалідні коляски.
8. Меблі.
9. Фармацевтичні продукти і препарати.
10. Пестициди.
11. Напівпровідниковий кремній.

ТНК частину робіт ланцюга передають на умовах аутсорсингу з використанням неакціонерних моделей контролю (НАМ)⁸. Така модель роботи перебувала в основі приходу корпорацій на ринки Південно-Східної Азії та Китаю. Лише така модель є реальною для України.

В Додатку 4 наведено поточний і перспективний статус інтеграції вітчизняних виробників в контрольовані глобальні ланцюги доданої вартості. При побудові перспективної моделі інтеграції України враховувалися існуючі передумови та можливості, які, передусім, полягають в наявності сировини, трудових ресурсів, виробничої бази, виробничих компетенцій і зручній логістиці.

З огляду на досвід інших країн і практику діяльності ТНК, Україна протягом найближчих 5–7 років повинна претендувати, щонайменше, на організацію збиральних виробництв і виробництво комплектуючих.

Виключення складає виробництво одягу і взуття, оскільки тут можуть з'явитися українські національні бренди з власними дизайном і продажами. Що вже і відбувається протягом останніх 5 років.

У відношеннях з ТНК повинен бути закладений принцип збільшення компонентів місцевого виробництва та підвищення рівня локалізації понад 50%.

Для ТНК організація виробництва в Україні покращить доступ до внутрішнього ринку, оскільки така продукція буде конкурентніша за ціною порівняно з імпортом. Наявність потенційно ємного внутрішнього ринку

⁸ Неакціонерні моделі контролю (НАМ) представлені різноманітними контрактними угодами, а саме: контрактним виробництвом, аутсорсингом послуг, франчайзингом, ліцензуванням та іншими, які дозволяють ТНК координувати та контролювати діяльність компаній-партнерів у цільових країнах.

є важливим фактором, який за інших сприятливих умов відіграватиме вирішальну роль при ухваленні ними рішення щодо організації виробництва в Україні. Комплектуючі, які вироблятимуться в Україні, постачатимуться як на українські збиральні виробництва, так і на експорт. Також вітчизняні компанії на аутсорсингу будуть здійснювати сервісне обслуговування реалізованої на українському ринку продукції машинобудування.

*ТОВАРИ, У ВИРОБНИЦТВІ ЯКИХ УКРАЇНСЬКІ ВИРОБНИКИ ЗБЕРІГАЮТЬ
МОЖЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЛАНЦЮГІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ*

Окремо слід виділити сегменти машинобудівної продукції, де українські виробники завдяки власним НДДКР контролюють ланцюги доданої вартості і зберігають глобальну конкурентоздатність, а саме:

- 1) Військово-промисловий комплекс (ВПК).
- 2) Виробництво енергетичного обладнання: турбіни, генератори, трансформатори і компресорне обладнання.
- 3) Авіабудування.
- 4) Ракетобудування.
- 5) Вагонобудування.
- 6) Виробництво гірничошахтного обладнання: вуглевидобувні комбайни для тонких вугільних пластів.
- 7) Виробництво вантажних автомобілів для кар'єрів.
- 8) Суднобудування.

Надзвичайно важливо зберегти і розвивати зазначені виробництва в Україні. Наявність власного конкурентного ВПК, авіабудування та ракетобудування свідчить про високий інженерно-технічний потенціал країни, і відрізняє Україну від країн третього світу. Ці галузі володіють низкою розробок, які зберігають конкурентоздатність на світовому ринку.

Україна входить до числа 10-ти найбільших світових експортерів зброї, і має потенціал стати регіональним центром субпідрядної діяльності для глобальної оборонної промисловості. Трансферт оборонних технологій та інноваційних розробок в інші сектори економіки сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності.

3.3.3. РОЗВИТОК ВИРОБНИЧИХ КЛАСТЕРІВ

Виробничі кластери важливі для економіки, оскільки забезпечують концентрацію зусиль взаємопов'язаних виробників та науково-дослідних

і конструкторських установ, що надає можливість трансферу технологічних розробок у виробництво. Випуск частини нових перспективних товарів сприятиме розвитку таких кластерів.

З огляду на визначену номенклатуру товарів та існуючу світову практику, перспективним є формування в Україні наступних кластерних груп:

Кластери пошиття одягу і взуття. Включає: модельні та дизайнерські студії; виробництво тканин, фурнітури і компонентів (гудзики, нитки, голки, підошви тощо); пошиття одягу і взуття; сервіс і обслуговування швейного обладнання.

Кластери глибокої переробки зерна. Включає: наукові центри біотехнологій; зерновий елеватор; помольні і сиропні виробництва; біотехнологічні потужності з виробництва лізину і лимонної кислоти; склади готової продукції.

Деревообробні кластери. Включає: дизайнерські студії та конструкторські установи; первинну переробку деревини; потужності з виробництва деревних виробів; потужності з подрібнення технічної деревини в щепу; потужності з виробництва деревних плит; потужності з виробництва деревних пелет та брикетів.

Кластери з виробництва телевізорів, комп'ютерної і побутової техніки. Включає: науково-конструкторські заклади; виробництво комплектуючих; збиральні виробництва.

Кластери сільськогосподарського машинобудування. Включає: науково-конструкторські заклади; виробництво комплектуючих; збиральні виробництва.

Автомобільні кластери. Включає: конструкторські заклади; виробництво автокомплектуючих; автоскладальні потужності.

Кластери світлотехніки. Включає: науково-конструкторські заклади; виробництво компонентів і комплектуючих; збиральні виробництва.

Кластер з виробництва гірничошахтного і підйомно-транспортного обладнання. Включає: науково-конструкторські заклади; виробництво комплектуючих; збиральні виробництва.

Кластер ВПК, авіа- і ракетобудування. Включає: проектно-конструкторські установи; виробників комплектуючих і готових виробів; випробувальні та сервісні центри.

Кластери з пошиття одягу і взуття та кластери складальних виробництв (телевізори, електроніка, побутова техніка, світлотехніка) є трудомісткими. Тому їх слід розмішувати в місцях з високим рівнем безробіття. Зараз через економічний спад і зупинку промислових підприємств це характерно практично для всіх областей України.

Кластери глибокої переробки зерна слід розміщувати в областях, де виробляються значні обсяги зерна, зокрема це Центр і Південь країни.

Деревообробні кластери слід розміщувати в регіонах зі значними обсягами заготівлі лісу, насамперед в Західній Україні та в Поліссі. Також ці області наближені до країн ЄС, які розглядаються як перспективні ринки збуту продукції з деревини.

Оскільки гірничошахтне і підйомне обладнання є великоваговим і для зменшення собівартості необхідно мінімізувати відстань до сировини (металопрокату) і ринків збуту, кластери з їх виробництва доцільно розміщувати в південно-східних областях, неподалік металургійних заводів, морських портів, рудних та вугільних шахт.

Сучасні автоскладальні потужності в Запоріжжі (АвтоЗАЗ) Закарпатті (Соломоново, «Єврокар») і Черкасах («Богдан») можуть бути «якірними» виробництвами для формування в цих регіонах автомобільних кластерів. Слід зазначити, що в західних областях (в т.ч. в Закарпатській) вже є експортоорієнтовані виробництва окремих видів автокомплектуючих.

Опорними для організації кластерів з виробництва сільськогосподарської техніки можуть бути існуючі виробництва сільгосптехніки в Кіровограді, Білій Церкві, Херсоні і Харкові.

Регіональна пріоритетність розміщення окремих типів виробничих кластерів в Україні приведена в табл. 3.1.

ТАБЛИЦЯ 3.1. МОЖЛИВІ ПРИКЛАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРІОРИТЕТНОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Тип кластеру	Пріоритетні області розташування
Кластери глибокої переробки зерна	Черкаська, Київська, Вінницька, Полтавська, Кіровоградська, Одеська, Херсонська, Миколаївська
Деревообробні кластери	Львівська, Закарпатська, Рівненська, Чернігівська
Кластери з виробництва телевізорів, комп'ютерної і побутової техніки	Всі області України
Кластери світлотехніки	
Кластери пошиття одягу і взуття	
Автомобільні кластери	м. Запоріжжя, Закарпатська область (Соломоново), м. Черкаси
Кластер сільськогосподарського машинобудування	Кіровоградська, Київська, Харківська, Херсонська
Кластер гірничошахтного і підйомно-транспортного обладнання	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька

Джерело: Державна служба статистики України

3.3.4. ЧАСОВІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ РЕСУРСИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НОВИХ ВИРОБНИЦТВ

Створення нових виробництв потребує часу. Найшвидше можуть бути перепрофільовані існуючі потужності — від кількох місяців до 2-х років, залежно від технологічної складності і готовності власника до відповідних змін. Перепрофілювання дозволить задіяти існуючі виробничі потужності і швидко розпочати випуск нової продукції.

В Україні найшвидше можна перепрофілювати підприємства харчової промисловості. В інших секторах необхідна капітальна модернізація підприємств, яка в більшості випадків за витратами часу співмірна з будівництвом нових потужностей. Це стосується як крупних індустріальних гігантів (металургія, важке машинобудування, хімічне виробництво), так і малих і середніх підприємств (деревообробка, легка промисловість).

Будівництво нових виробничих потужностей вимагатиме значно більших затрат часу — від 2-х до 4-х років, включаючи розробку проектної документації та узгодження проекту. В той же час, нове будівництво дозволяє реалізувати сучасні технологічні рішення.

Нижче в таблиці 3.2. приведено обсяг інвестицій на одиницю потужності реалізованих в різних країнах світу проектів, а також їх економічна ефективність (рентабельність по EBITDA). В Україні сучасні виробництва через дешевшу сировину і нижчу вартість робочої сили здатні забезпечити вищу економічну ефективність.

ТАБЛИЦЯ 3.2.

ОРІЄНТОВНА ІНВЕСТИЦІЙНА ВАРТІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЕКТІВ З ВИРОБНИЦТВА ПЕРСПЕКТИВНИХ ВИДІВ ПРОДУКЦІЇ

Перспективні продукти	Обсяг інвестицій на одиницю річної потужності	Рентабельність проектів в світі (EBITDA/продажі), %
М'ясо й м'ясопродукти	5–8 тис. дол. США/т м'яса	14–19%
Яловичина		
Свинина		
Птиця		

Сухе молоко	500–850 дол. США/т молока	17–26%
Сири		
Вершкове масло		
Згущене молоко	1200–1500 дол. США/т молока	21–25%
Борошно	150–200 дол. США/т зерна	18–32%
Цукрові сиропи	600–700 дол. США/т зерна	25–32%
Клейковина		
Лізин	1200–1500 дол. США/т зерна	22–31%
Лимонна кислота		
Соняшникова олія	500–680 дол. США/т насіння соняшника	19–27%
Яблучний сік	550–850 дол. США/т яблук	35–48%
Вироби з деревини	380–470 дол. США/м³ деревини	23–27%
Деревні плити	350–420 дол. США/м³ плити	19–25%
Меблі	120–150 дол. США/од. меблів	20–29%
Папір і паперові вироби	1250–1500 дол. США/т паперу	19–28%
Пошиття одягу	150–250 дол. США/1 000 од.	18–22%
Пошиття взуття	240–380 дол. США/1 000 од.	
Сантехніка	400–550 дол. США/1 од.	23–28%
Керамічна плитка	400–750 дол. США/1 000 од.	24–30%
Двоокис титану	2,5–3,7 тис. дол. США/т двоокису (сульфатна технологія) 4,2–5,1 тис. дол. США/т двоокису (хлорна технологія)	21–27%
Металеві злитки	850–1 100 дол. США/т злитків	18–27%
Металопрокат	а) виплавка сталі — 150–250 дол. США/т б) прокатка — 250–400 дол. США/т в) цинкування і плакування прокату — 350–450 дол. США/т	14–27%

Труби	Прокатка — 1 500–2 000 дол. США/т труб	15–27%
Метизи	1 500–1 800 дол. США/т металопрокату	18–37%
Титановий прокат	15–25 тис. дол. США/т прокату	23–35%
Мило та мийні	450–650 дол. США/т продукції	18–26%
Засоби захисту рослин (пестициди)	250–400 дол. США/т продукції	21–27%
Флоат-скло	800–1 100 дол. США/т скла	21–25%
Напівпровідниковий кремній	3,5–4,7 тис. дол. США/т напівпровідникового кремнію	27–35%
Збирання великої побутової техніки	75–120 дол. США/од. річної потужності	17–23%
Збирання дрібної побутової техніки і телевізорів	30–40 дол. США/од. річної потужності	
Збирання кліматичної техніки	40–60 дол. США/од. річної потужності	
Комплектуючі для побутової техніки	1 дол. США інвестицій на 4–4,8 дол. США річних обсягів виробництва	
Збирання світлотехніки	50–70 дол. США/од. річної потужності	
Комплектуючі для світлотехніки	1 дол. США інвестицій на 4–4,8 дол. США річних обсягів виробництва	
Збирання комп'ютерів і побутових електронних виробів	30–40 дол. США/од. річної потужності	
Комплектуючі для комп'ютерів і побутових електронних виробів	1 дол. США інвестицій на 4–4,5 дол. США річних обсягів виробництва	19–23%
Енергетичне машинобудування	1 дол. США інвестицій на 3–4,5 дол. США річних обсягів виробництва	
Збирання автомобілів	500–750 дол. США/авто в рік	18–25%
Автокомплектуючі	1 дол. США інвестицій на 2–4 дол. США річних обсягів виробництва	21–25%
Виробництво мотоциклів	1 дол. США інвестицій на 3,1–4,0 дол. США річних обсягів виробництва	18–23%

Сільськогосподарське машинобудування (включаючи виробництво комплектуючих)	1 дол. США інвестицій на 2,5–4,0 дол. США річних обсягів виробництва	22–27%
Залізничне машинобудування (вагонобудування)	1 дол. США інвестицій на 2,5–4,0 дол. США річних обсягів виробництва	17–21%
Суднобудування	1 дол. США інвестицій на 3–4,5 дол. США річних обсягів виробництва	18–25%
Гірничошахтне обладнання	1 дол. США інвестицій на 2,7–3,4 дол. США річних обсягів виробництва	19–28%

Джерело: інформація реалізованих інвестиційних проектів

Загальний обсяг інвестицій у модернізацію існуючих та організацію нових виробництв перспективних товарів, з огляду на наявний ринковий потенціал і можливості України, **на період до 2025 року** оцінюється в **90–100 млрд дол. США**. Ця сума не повинна сприйматися як нереальна. Такі країни, як Польща і Словаччина, протягом 2000–2014 рр. інвестували в основний капітал, відповідно, 1 138 млрд дол. США і 262 млрд дол. США⁹. Інвестиції у нові виробництва **створять близько 2 млн робочих місць**.

3.3.5. СТИМУЛЮЮЧІ ПОЛІТИКИ У ПЕРЕРОБНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ

Виходячи з номенклатури перспективної продукції та особливостей організації її виробництва, пропонується **три типи стимулюючої державної політики для визначених товарних груп**:

1. Політика щодо виробництва стандартних товарів.
2. Політика щодо товарів, які виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості.
3. Політика щодо товарів, у виробництві яких українські виробники через наявність НДДКР зберігають можливості контролю ланцюгів доданої вартості.

По кожній з них пропонується свій набір інструментів і заходів, зокрема тих, що впливають на рішення інвесторів (табл. 3.3.).

Виробничі цикли стандартних товарів зазвичай локалізовані в межах однієї країни, а самі виробники мають власні можливості щодо реалізації виробленої продукції. Організація таких виробництв в Україні потребує спрощеного доступу до землі та інфраструктури, імпорту технологій та капіталу і підтримки експорту. Інструменти досягнення цього розкриті в п. 5.1.

Товари, які виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості, можуть випускати як вітчизняні підприємства, так і глобальні аутсорсингові компанії шляхом розміщення в Україні власних виробничих потужностей. Глобальні аутсорсери приходять вже з готовими замовленнями та формалізованим виробничим та бізнес-процесами.

В Додатку 5 наведено рейтинг найбільших світових компаній, які надають послуги контрактного виробництва та аутсорсингу послуг, та перелік основних іноземних ТНК за секторами, що використовують аутсорсинг.

Зараз в українській економіці виробництво на умовах НАМ (неакціонерна модель контролю) присутнє лише фрагментарно в окремих секторах переробної промисловості, в інформаційних технологіях, торгівлі та у сфері послуг.

Так, в Україні наявні потужності світових лідерів виробничого аутсорсингу: Jabil Circuit (електроніка), Yazaki Corporation (електропроводка для автомобілів), Flextronics (апаратура для автоматів, споживчої електроніки, медичного, телевізійного, медійного обладнання), LEONI Wiring Systems (кабельні системи для автомобільної промисловості).

Вітчизняні автокомпанії «Єврокар» і «Богдан» пропонують світовим автоконцернам послуги контрактного дрібновузлового збирання легкових автомобілів. Найбільш активно у виробничому аутсорсингу на умовах толінгу задіяна вітчизняна легка промисловість, яка надає послуги з пошиття одягу для глобальних брендів (Hugo Boss, New Look, Marks & Spencer, Next, Laura Ashley, Top Shop, Zara, Mexx, Triumph, BCBG, Esprit тощо). Послуги офшорного програмування в ІТ-сфері надаються як місцевими ІТ-компаніями, так і українськими підрозділами міжнародних розробників програмного забезпечення EPAM Systems, Luxoft, SoftServe, GlobalLogic. В секторі фастфуду на умовах франчайзингу оперують McDonalds, KFC та Domino's Pizza.

Важливими особливостями вимог іноземних ТНК є посилений захист прав інтелектуальної власності (політичний фактор), вимоги до технологічних, якісних, продуктивних стандартів місцевих компаній (бізнес фактор), наявність заслугуючих довіру місцевих бізнес-партнерів (економічний

фактор) і максимально спрощені процедури ввезення комплектуючих та вивезення готових товарів.

Товари, у виробництві яких українські виробники через наявність НДДКР зберігають можливості контролю ланцюгів доданої вартості, вже інтегровані у світову економіку через закупівлю комплектуючих у відомих світових виробників. Наприклад, це продукція авіабудівної компанії «Антонов», «Південмаш», концерн «Укроборонпром», «Мотор Січ», «АвтоКРАЗ», «Запоріжжестрансформатор», концерн «Укрросметал», «Турбоатом» тощо. Однак ці підприємства ризикують втратити зовнішні ринки через загрозу технологічного відставання та неспроможність запропонувати конкурентоздатні умови продажу та сервісу клієнтам порівняно з постачальниками з інших країн. Тому політика щодо них повинна включати державне замовлення, лобювання експорту на найвищому державному рівні, державне співфінансування НДДКР, стимулювання експортних поставок і внутрішнього інвестиційного попиту на їхню продукцію.

ТАБЛИЦЯ 3.3. МОЖЛИВІ ПОЛІТИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЯ У ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

Група товарів	Продукція	Політики	
		Загальні	Спеціалізовані
Стандартні товари	1. продукти харчування та інгредієнти (соняшникова олія, клейковина, цукрові сиропи, борошно, м'ясо й м'ясопродукти, сухе молоко, масло вершкове, сири, згущене молоко, сік яблучний);	• Забезпечення економічних свобод (захист приватної власності, справедливе судочинство, рівні умови конкуренції, дерегуляція); • Макроекономічна стабільність (низька інфляція, бюджетна консолідація, стабільність валютного курсу); • Грошово-кредитна та банківська політика (вартість кредитів до 10%); • Передбачуваність зміни законодавства та стабільність регуляторного середовища; • Фіскальна політика (необтяжливе оподаткування); • Запровадження міжнародних норм технічного регулювання; • Наявність соціальної інфраструктури	• Спрощений доступ до землі та інфраструктури
	2. біотехнологічні продукти (лізин, лимонна кислота);		• Зниження інвестиційних витрат (звільнення від ввізного мита і ПДВ імпорту обладнання та пайового внеску)
	3. мило і мийні засоби;		• Зниження операційних витрат (прискорена амортизація, зниження ЄСВ, пільгова ставка податку на землю)
	4. будматеріали виробу з кераміки (плитка, санітарно-технічні вироби, флоат-скло);		• Підтримка експорту
	5. метал та вироби з металу (титановий прокат, труби зі сталі, металеві зливки з легованої сталі, ливарна продукція, металопрокат);		
	6. папір та паперові вироби;		
	7. вироби з деревини		

Товари, що виробляються в контрольованих ТНК ланцюгах доданої вартості	одяг, взуття, легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди, комп'ютери і побутові електронні вироби, побутова техніка, телевізори, електричне освітлювальне устаткування, машини і устаткування для сільського господарства, ручні електромеханічні і пневматичні інструменти, підймальне та вантажно-розвантажувальне устаткування, дитячі та інвалідні коляски, меблі, фармацевтичні продукти і препарати, пестициди, напівпровідниковий кремній	-//-/-	• Режим вільної митної зони (звільнення всього імпорту від ввізного мита і ПДВ) • Зниження операційних витрат (прискорена амортизація, зниження ЄСВ, пільгова ставка податку на землю) • Спрощений доступ до землі та інфраструктури • Активне залучення інвесторів в Україну за участю уряду • Залучення місцевих підприємств до роботи в форматі НАМ*
Товари, у виробництві яких українські виробники зберігають контроль ланцюгів доданої вартості	1. продукція енергетичного машинобудування (турбіни, генератори, трансформатори, компресори); 2. ВПК, авіа- та ракетобудування (зброя, військово-транспортні та регіональні пасажирські літаки, ракетноносії); 3. суднобудування (кораблі); 4. гірничошахтне обладнання; 5. транспортне машинобудування (вантажні автомобілі для кар'єрів, залізничні вагони).	-//-/-	• державне співфінансування НДДКР • Підтримка експорту • Стимулювання внутрішнього попиту, держзамовлення

Джерело: Державна служба статистики України

Номенклатура продукції, яка може і повинна вироблятися в Україні, не обмежується вищенаведеним переліком 200 перспективних товарів. Існує значна кількість товарів з меншими обсягами ринків, у виробництві яких Україна має конкурентні переваги і здатна зайняти провідні позиції на світовому ринку.

Прикладом такої продукції є льоноволокно, яке зараз активно замінює неекологічне скловолокно у тепло- і звукоізоляції в автомобілебудуванні, меблевій промисловості та будівництві. Потреба лише автомобілебудівних компаній в країнах ЄС складає ~120 тис. т/рік (250 млн дол. США). Україна, яка в радянські часи займала перше місце в світі за посівними площами льону (~200 тис. га), може відновити його вирощування і поставляти льоноволокно на європейський ринок. Іншими прикладами є бурштин, льняна олія, базальтове волокно і фібра, брикети із торфу, штучні кристали тощо.

3.3.6. ІНВЕСТИЦІЇ В ІНФРАСТРУКТУРУ ЯК ОКРЕМА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Хронічне недоінвестування основних фондів в Україні протягом 2000–2014 рр. призвело до збільшення їх зношеності, відповідно, з 43,7% до 83,5%. Найбільш критична ситуація в інфраструктурних об'єктах — в транспорті (зношеність 97,9% в 2014 р.) та енергетиці (61,4%). Високий рівень зношеності транспортної і енергетичної інфраструктури несе загрози техногенного характеру та стримує розвиток промисловості і залучення інвестицій в нові проекти.

В рамках Угоди про асоціацію Україна повинна протягом 5–10 років прийняти законодавство і стандарти ЄС в сфері енергетики і транспорту. Це вимагає значних інвестицій. Тому надзвичайно важливо вже в 2016 році започаткувати процеси модернізації енергетичної та транспортної інфраструктури.

Дефіцит електроенергії, через нерозвиненість енергомереж, вже зараз не дає можливості будувати нові підприємства в центральних (Київська, Черкаська, Полтавська, Вінницька) і південних (Одеська, Херсонська, Миколаївська) областях України.

В таблиці 3.4. приведено оцінку інвестиційного попиту в транспортній і енергетичній інфраструктурі, виходячи з розуміння поточного стану основних фондів та задекларованих/оприлюднених проектів з модернізації.

Більш детально ефект інвестицій на прикладі заміни зношеного парку напіввагонів Укрзалізниці розраховано у Додатку 6.

ТАБЛИЦЯ 3.4.

ПРИКЛАДИ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОПИТУ В ТРАНСПОРТНІЙ І ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ УКРАЇНИ

Напрямок	Продукція	Кількість	Сумарні інвестиційні потреби, млн дол. США
Оновлення вагонного та локомотивного парку	Напіввагони	40 000 од.	2 400
	Пасажирські вагони	750 од.	250
	Фітингові платформи	5 000 од.	250
	Зерновози	5 000 од.	400
	Електровози	500 од.	1 000
	Швидкісні потяги	40 од.	800
	Дизель-потяги	250 од.	500
	Маневрові тепловози	500 од.	500
	ВСЬОГО		6 100
Модернізація залізничного полотна	Капітальний ремонт залізничних колій	10 000 км	2 000
Будівництво і капітальний ремонт автомобільних доріг	Капітальний ремонт	50 000 км	10 000
	Будівництво нових	5 000 км	12 500
	ВСЬОГО		22 500
Модернізація комунального господарства	Заміна труб (водоканал, каналізація)	25 000 км	25 000
	Модернізація очисних споруд	250 од.	5 000
	ВСЬОГО		30 000
Модернізація ГТС	Заміна труб, компресорів	1 250 км	1 500
Модернізація та будівництво газопроводів та нафтодобувних вишок	Газові бурові вишки	50 од.	1 000
	Нафтодобувні вишки	55 од.	1 200
	ВСЬОГО		2 200

Модернізація енергогенерації і ліній енергопередач	ГЕС (модернізація, будівництво малих ГЕС)		500
	модернізація АЕС (продовження терміну експлуатації)		15 000
	модернізація ТЕС		25 000
	Заміна ЛЕП і трансформаторів		1 000
	ВСЬОГО		41 500
Модернізація портової інфраструктури	Оновлення портових кранів		1 500
	Збільшення пропускної здатності припортових з/д станцій		250
	ВСЬОГО		1 750
ВСЬОГО			107 550

Джерело: оцінка ДП «Укрпромзовнішпекспертиза» на базі інформації компаній, інфраструктурних операторів, органів державної влади

Відкладений сумарний інвестиційний попит в транспортній і енергетичній інфраструктурі оцінюється, щонайменше, в **107,6 млрд дол. США**.

В комунальному господарстві це, насамперед, заміна зношених труб водо- і теплопроводів. Згідно з інформацією Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, в критичному стані перебуває і вимагає термінової заміни 25 тис. км магістральних трубопроводів і 250 одиниць очисних споруд, для чого необхідно 30 млрд дол. США (в цінах 2012 року). Через неякісні тепломережі і водогони втрачається до 45% тепла та до 40% води. Застарілі очисні системи не забезпечують належної якості питної води та призводять до шкідливих викидів у навколишнє середовище.

В енергетиці основний інвестиційний попит формують модернізація енергогенеруючих потужностей (40,5 млрд дол. США) та ліній електропередач (1 млрд дол. США). Практично на всіх ТЕС і АЕС нормативний термін експлуатації вже закінчився або закінчується в найближчі роки. Енергетична Стратегія України до 2030 року передбачає на період до 2030 року будівництво нових і модернізацію існуючих станцій загальною потужністю 48 ГВт, на загальну суму 85 млрд дол. США (в цінах 2012 року).

Поточні втрати електроенергії при її транспортуванні магістральними лініями згідно інформації «Укренерго», складають 15–17%. Їх мо-

дернізація (включаючи заміну трансформаторів) дозволить знизити цей показник до 5–7%. Тобто, інвестування 1 млрд дол. США збереже до 10% електроенергії, яка виробляється в Україні, що еквівалентно ~850 млн дол. США/рік.

В транспортній інфраструктурі основна інвестиційна потреба пов'язана з будівництвом нових та капітальним ремонтом автошляхів (22,5 млрд дол. США), модернізацією залізничних шляхів (2 млрд дол. США) і портової інфраструктури (1,75 млрд дол. США), а також з придбанням нового локомотивного і вагонного залізничного парку (6,1 млрд дол. США).

В поточний час загальна довжина українських автомобільних доріг складає 170 тис. км, з яких дороги державного значення становлять 20,5 тис. км (12%), місцевого значення — 148,9 тис. км (88%). В рейтингу конкурентоздатності Україна за показником якості автодоріг займає 142 місце серед 144 країн світу. Згідно інформації Укравтодору, станом на вересень 2015 року майже 95% автодоріг в Україні перебувають в незадовільному стані, 55 тис. км вимагають термінового капітального ремонту. Також Укравтодор планує протягом наступних 10–15 років побудувати ~5 тис. км нових автошляхів, зокрема, в рамках міжнародних транспортних коридорів №№ 3, 5 і 9. **Загальна потреба в інвестиціях для цих цілей складає 22,5 млрд дол. США. (детальніше див. Розділ 4).**

Протяжність залізничних колій загального користування складає 22,3 тис. км, із яких, за інформацією Укрзалізниці, майже половина (10 тис. км) вимагає капітального ремонту. Вартість капітального ремонту 1 км залізниці складає ~2 млн дол. США, і сумарна інвестиційна потреба в модернізації залізниці оцінюється в 2 млрд дол. США.

Морські порти України забезпечують перевалку експортно-імпорتنих і транзитних вантажів, і від ефективності їх роботи залежить діяльність вітчизняної промисловості. Найбільша поточна інвестиційна потреба морських торгових портів полягає в модернізації портових кранів та розширенні пропускної здатності припортових залізничних станцій. Останнє особливо актуальне для портів Великої Одеси (Одеський, Іллічівський, Південний МТП¹⁰), припортові станції яких завантажені на 120–140%.

Сумарний парк вантажних вагонів в Україні станом на середину 2015 року складає 185 тис. од., пасажирських — майже 7 тис. од. Основна частина вантажних вагонів (понад 90%) має вік понад 25 років, тобто вони відпрацювали свій нормативний термін експлуатації. Найбільш критична ситуація з напіввагонами, фітінговими платформами та зерновозами. Су-

10 Морський торговий порт

марна потреба в цих типах вагонів протягом найближчих 5 років оцінюється Укрзалізницею в 50 тис. од., в т.ч. 40 тис. напіввагонів, 5 тис. платформ і 5 тис. зерновозів. Аналогічна ситуація з пасажирськими вагонами — їх поточний дефіцит Укрзалізниця оцінює в 750 од., і він продовжує зростати. Локомотивний парк Укрзалізниці складає ~5 тис. од., і він майже повністю відпрацював свій нормативний ресурс. Згідно з оцінками Укрзалізниці, в 2015–2017 рр. критична потреба в нових електровозах, дизель-потягах і маневрових тепловозах складає, відповідно, 1000 од., 510 од. і 525 од. Для розвитку в Україні швидкісного пасажирського руху необхідно додатково 40 нових швидкісних потягів.

Деградацію інфраструктури ілюструє стан металофонду¹¹. Протягом 1991–2013 рр. обсяг металофонду в Україні знизився з 760 млн т до 570 млн т¹². Частка металофонду, що відпрацював свій ресурс, зросла до 70%, і становить 390 млн т.

Отже, розвиток транспортної і енергетичної інфраструктури повинен стати окремою складовою політики прискореного економічного зростання. Ця складова дозволяє вирішувати кілька завдань:

1. Інфраструктурне забезпечення потреб економіки, зокрема нових інвестиційних проектів у переробній промисловості.
2. Формування попиту на інвестиційну продукцію вітчизняних виробників.
3. Виконання умов Угоди про асоціацію/ЗВТ України з ЄС щодо модернізації енергетичної та транспортної інфраструктури, підвищення енергоефективності економіки та зменшення рівня шкідливих викидів.

Важливо, що значна частина інвестиційної продукції для проектів у транспортній і енергетичній інфраструктурі (обладнання та будівельних матеріалів) виробляється в Україні. Відповідно, інвестиційний попит створить портфель замовлень для конкурентоздатних вітчизняних підприємств.

Поточна корпоративна структура української економіки дозволяє активізувати інвестиції в інфраструктуру через відносно невелику кількість

¹¹ Металофонд — весь чорний метал на території України: в обладнанні, будівлях, комунікаціях, трубопроводах, транспортних засобах тощо

¹² ДП «Укрпромзовнішпекспертиза», НДР «Розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо збільшення споживання металопрокату на внутрішньому ринку в контексті оновлення металофонду України», 2014 р.

крупних компаній, основна частина з яких є державними (табл. 3.5.). Зараз ці компанії неефективні, і вимагають реформування. В результаті реформи компанії повинні набути здатності ефективного управління інвестиційними проектами.

ТАБЛИЦЯ 3.5. СПОЖИВАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ КРУПНИМИ ДЕРЖАВНИМИ ІНФРАСТРУКТУРНИМИ КОМПАНІЯМИ

Інфраструктурна компанія	Промислова продукція, що споживається і виробляється в Україні	Можливі виробники промислової продукції в Україні
Укрзалізниця	Пасажирські вагони, зерновози, напіввагони, магістральні тепловози, електровози, швидкісні потяги, стрілочні переводи	«Азовмаш», «Стаханівський ВБЗ», «Дніпровагонмаш», «Крюківський ВБЗ», «Луганськтепловоз», «Дніпропетровський стрілочний завод»
Укргазвидобування	Труби, компресори, бурові вишки	НВО ім. Фрунзе, «Зоря-Машпроект», «Техмаш», «Енергомаш», «Інтерпайп», «Укрросметал»
Укртрансгаз	Труби, компресори	«Харцизький трубний завод», «Зоря-Машпроект», НВО ім. Фрунзе, «Укрросметал»
Укрнафта	Труби, компресори, бурові вишки	«Харцизький трубний завод», «Зоря-Машпроект»
Укртранснафта	Труби, компресори	«Харцизький трубний завод», «Зоря-Машпроект», НВО ім. Фрунзе
Енергоатом, Укрідрое-нерго, Центренерго	Турбіни, генератори, трансформатори, металопрокат та металопродукції	«Турбоатом», «Констар», «Запоріжтрансформатор», «Електроважмаш», «Арселор-Міттал Кривий Ріг», ДМК ім. Дзержинського, Єнакіївський МЗ, «Укрстальконструкція»
Укренерго	Трансформатори, кабелі, металеві опори ЛЕП	«Запоріжтрансформатор», «Південкабель», «Азовкабель», «Укрстальконструкція»
Адміністрація морських портів України	Портові крани, металопрокат (причали)	НКМЗ, «Азовмаш», «Арселор-Міттал Кривий Ріг», ДМК ім. Дзержинського, «Єнакіївський МЗ»

Джерело: Державна служба статистики України

Виробництво в Україні вищезазначеної інвестиційної продукції характеризується високою інтенсивністю існуючих міжгалузевих зв'язків в економіці. Тому пропонується політика модернізації забезпечить високий макроекономічний ефект.

Так, згідно з проведеними розрахунками¹³ на основі міжгалузевих балансів (таблиці Леонтьєва), додаткові інвестиції в інфраструктуру в обсязі 7,5 млрд дол. США забезпечать зростання ВВП на 3,5%, промислового виробництва — на 5,3%, і створять 245 тис. нових робочих місць.

Державний бюджет та банківська система України повинні збільшувати витрати на економічну діяльність. Однак через дефіцит ресурсів вони в даний час, очевидно, не можуть розглядатися як основне джерело довгострокового фінансування інфраструктурних проектів. Тому серед джерел фінансування необхідно розглядати:

- власні кошти інфраструктурних підприємств, зокрема отримані за рахунок оптимізації операційних витрат та підвищення ефективності закупівель;
- залучення банківських кредитів, зокрема від міжнародних фінансових організацій (ЄБРР, ЄІБ, Світовий банк, МФК);
- залучення приватного акціонерного капіталу у випадку корпоративізації та приватизації державних підприємств.

Основним джерелом оптимізації операційних витрат державних підприємств є підвищення ефективності тендерних закупівель. В даний час значні кошти підприємств вимиваються саме через завищення закупівельних цін на тендерах.

3.3.7. ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ДОСЯГНЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Економіка України входить до 10-ти найменш енергоефективних у світі — енергоемність ВВП у 2,9–3,5 разу перевищує аналогічний показник країн Євросоюзу та в 1,4–1,7 разу — показники пострадянських країн (рис. 3.6.).

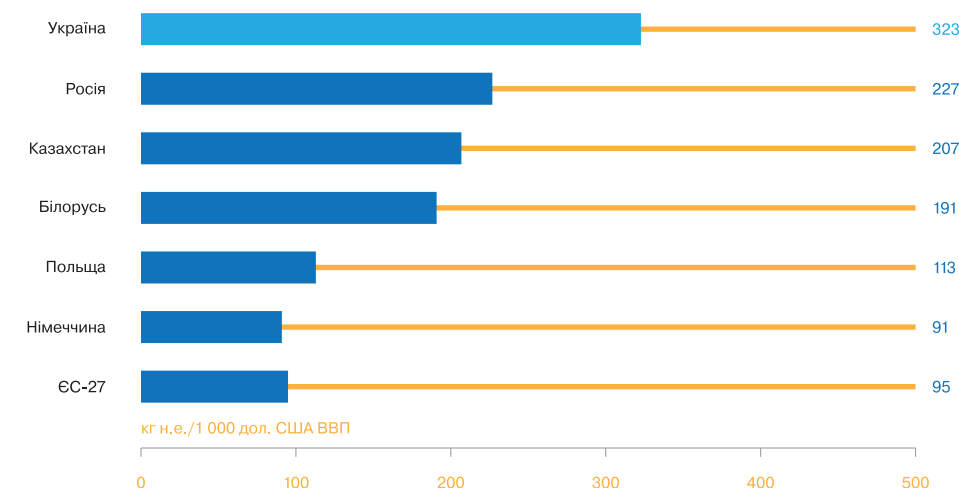
Висока енергоемність руйнує конкурентоспроможність економіки в цілому, знижує ефективність роботи окремих підприємств, погіршує пла-

¹³ ДП «Укрпромзовнішпекспертиза», НДР «Підготування науково обґрунтованих рекомендацій щодо комплексної модернізації промисловості України в сучасних умовах», 2014 рік

тіжний баланс через додатковий імпорт енергоресурсів, і потребує додаткових бюджетних субсидій на покриття надмірних енерговитрат. Також це вимагає додаткової енергогенерації, що збільшує шкідливі викиди в навколишнє середовище.

Водночас унікальність України полягає в тому, що вона за рахунок енергоефективності може подвоїти ВВП без додаткового виробництва енергії. Для цього потрібно вийти на енергоемність економіки рівня сусідніх країн Центральної і Східної Європи.

РИС. 3.6. СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГІЇ В 2012 РОЦІ НА 1 000 ДОЛ. США ВВП (ЗА ПКС У ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ 2011 РОКУ)¹⁴

Джерело: World Bank

Згідно з даними Енергетичного балансу України за 2013 рік¹⁵, у структурі споживання первинних енергоресурсів в Україні домінує викопне паливо (вугілля, природний газ і нафта — сумарно 78,5%) та атомна енергія (18,8%). Частка відновлювальних енергоресурсів (ГЕС, ВЕС, СЕС і біопа-

¹⁴ Останні доступні дані Word Bank на момент підготовки Програми (01.11.2015 р.)
Останні доступні дані Державної служби статистики на момент підготовки Програми (01.11.2015)

¹⁵ Останні доступні дані Державної служби статистики на момент підготовки Програми (01.11.2015)

ливо) незначна і сумарно становить лише 2,7%. Для порівняння — в країнах ЄС частка відновлювальних джерел в енергобалансі сягає 14%, у Білорусі — 7%. Україна практично не використовує існуючі можливості щодо ресурсів біопалива — соломи, біогазу від переробки відходів, відходів деревообробки тощо.

Україна є нетто-імпортером енергоресурсів — частка імпорту в енергобалансі в 2013 році становила 34,3%, у т.ч. природний газ (19,5%), вугілля (7,8%) і нафтопродукти (7,0%)¹⁶.

Кінцеве споживання енергоресурсів в Україні в 2013 році дорівнювало 69,6 млн т н.е., з яких основна частина припала на побутовий сектор (34%) і промисловість (32%). Як сировина споживається 5,0 млн т н.е. енергоресурсів (7%), головним чином це природний газ для виробництва міндобриб.

З огляду на обсяги і структуру енергоспоживання, найбільший потенціал енергозбереження мають житловий сектор і промисловість.

Житловий сектор, що є найбільшим споживачем енергоресурсів, включає житловий фонд обсягом ~1 млрд м², який вирізняється надзвичайно низькою енергоефективністю. Так, середньорічні енерговитрати в розрахунку на 1 м² житлової площі становлять ~24,5 кг н.е.¹⁷ Це майже вдвічі перевищує аналогічні витрати в Польщі (~13 кг н.е./1 м²)¹⁸, де погоднокліматичні умови подібні до українських.

Високі енерговитрати в житловому фонді України викликані тим, що понад 95% житла побудовано ще за радянських часів без енергозберігаючих технологій. Використання радянських нормативів щодо опалення та низькі субсидовані урядом тарифи на комунальні послуги й енергоресурси не стимулювали населення утеплювати житло. Комунальні котельні й тепломережі в містах через хронічне недоінвестування зношені більш ніж на 70%, і третина перебуває в аварійному стані. Реальні втрати тепла в тепломережах сягають 45%. Споживачі багатоквартирних будинків у містах не мають альтернативи централізованому тепlopостачанню.

¹⁶ Енергетичний баланс України за 2013 рік, Державна служба статистики України

¹⁷ ЖИТЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПРАВОВІ, РЕГУЛЯТОРНІ, ІНСТИТУЦІЙНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ. Підготовлено для Європейського банку реконструкції та розвитку, 2012 рік.

¹⁸ ЖИТЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПРАВОВІ, РЕГУЛЯТОРНІ, ІНСТИТУЦІЙНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ. Підготовлено для Європейського банку реконструкції та розвитку, 2012 рік.

Згідно з результатами проведеного норвезькою компанією ENSI дослідження¹⁹, реалізація енергозберігаючих проектів дасть змогу вдвічі знизити енергоспоживання в житловому секторі. Найбільший ефект матимуть такі заходи:

- Теплоізоляція стін житлових будинків (котеджів і багатоквартирних) — зниження на 5 млн т н.е.
- Модернізація комунальної інфраструктури (котельні і тепломережі) — 4,3 млн т н.е.
- Заміна вікон на термoeфективні — 2,9 млн т н.е.
- Теплоізоляція даху — 2,7 млн т н.е.
- Заміна внутрішнього освітлення — 0,4 млн т н.е.

Необхідний обсяг інвестицій для реалізації зазначеного комплексу енергозберігаючих рішень у житлово-комунальному господарстві становить 720 млрд грн у цінах 2011 року (еквівалент 90 млрд дол. США)²⁰. Розрахункова окупність проектів з енергоефективності в житловому секторі в умовах низьких і субсидованих урядом комунальних тарифів у 2011 році становила 5–12 років²¹. Після суттєвого зростання тарифів у 2014–2015 рр. термін окупності знизився до 3–7 років, що робить такі проекти інвестиційно привабливими.

Водночас відсутність повноцінного обліку стримує інвестиції в енергоефективність житлово-комунального господарства. Лише протягом останніх років почали встановлювати теплові лічильники на багатоквартирних будинках. Однак завершити цей процес планується лише в 2017 році. Відсутність повноцінного обліку стримує інвесторів, незважаючи на інвестиційну привабливість сектора.

У промисловості основне споживання енергоресурсів припадає на чорну металургію (12,1 млн т н.е./рік) та хімічну і нафтохімічну промисловість (1,8 млн т н.е./рік). Промислові підприємства мають високий рівень зношеності основних фондів (понад 65%) і використовують застарілі та енергонеефективні технології. Так, у чорній металургії все ще викорис-

¹⁹ ЖИТЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПРАВОВІ, РЕГУЛЯТОРНІ, ІНСТИТУЦІЙНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ. Підготовлено для Європейського банку реконструкції та розвитку, 2012 рік.

²⁰ ЖИТЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПРАВОВІ, РЕГУЛЯТОРНІ, ІНСТИТУЦІЙНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ. Підготовлено для Європейського банку реконструкції та розвитку, 2012 рік.

²¹ ЖИТЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ПРАВОВІ, РЕГУЛЯТОРНІ, ІНСТИТУЦІЙНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ. Підготовлено для Європейського банку реконструкції та розвитку, 2012 рік.

товується мартенівська виплавка сталі («Запоріжсталь» і «Арселор Міттал Кривий Ріг»), а на установках МНЛЗ розливається лише 60% виробленої сталі.

Споживання енергії на одиницю промислової продукції в Україні в 2013 році, згідно з інформацією OECD²², на 34–45% перевищувало аналогічні показники в країнах Євросоюзу. Потенціал енергозбереження в промисловості оцінюється в ~8 млн т н.е./рік, у т.ч. у чорній металургії — ~6 млн т н.е. Необхідний обсяг інвестицій для цього становить²³ 130 млрд грн (еквівалент 16,3 млрд дол. США) у цінах 2011 року, в т.ч. у чорній металургії — 95 млрд грн (11,9 млрд дол. США). Реалізація енергозберігаючих проектів у промисловості дасть змогу також знизити обсяг шкідливих викидів.

Можливе зниження споживання енергоресурсів від запровадження енергозберігаючих технологій становить ~31 млн т н.е./рік, або 45% від показника 2013 року. Сумарна потреба в інвестиціях на реалізацію проектів з підвищення енергоефективності в житлово-комунальному господарстві і промисловості оцінюється в ~110 млрд дол. США (в цінах 2011 року). Проекти з енергоефективності створять попит на нові будматеріали, значна частина яких виробляється в Україні або може вироблятися.

В Україні з 1994 року діє Закон «Про енергоефективність», який має дуже загальний і декларативний характер. Також протягом останніх років було прийнято більш ніж 10 різноманітних програм у сфері енергозбереження й енергоефективності. Однак через безсистемність та відсутність дієвих юридичних і економічних механізмів їх реалізації вони також переважно мали декларативний характер і були малоефективними.

Практика показала, що найбільш ефективними для стимулювання енергоефективності в Україні стали економічні чинники. Так, збільшення цін на газ до 400–450 дол. США/1 000 м³ стимулювало запровадження металургійними заводами технології пиловугільного вдування в доменному виробництві. Інші промислові виробники замінили природний газ на альтернативні енергоресурси — вугілля і пелети. Зростання комунальних тарифів на тепло і газ для населення призвело до активізації процесів встановлення лічильників на багатоквартирних будинках і заміни в індивідуальних помешканнях старих газових котлів на більш ефективні.

З огляду на масштаб і значимість питання енергоефективності, пропонуються такі напрямки відповідної політики:

1. Проведення достовірного енергоаудиту щодо виробництва і споживання енергоресурсів.

²² Energy Transition for Industry: India and the Global Context Energy. OECD/IEA

²³ Галузева програма енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року

2. Розробка довготермінової Стратегії з енергоефективності, яка повинна базуватися на результатах енергоаудиту та прогнозі розвитку економіки.

3. Розробка та прийняття окремого Закону з енергоефективності.

Закон повинен об'єднати весь комплекс заходів у цій сфері та передбачати такі положення:

1. Запровадження сучасних енергозберігаючих стандартів/вимог, що діють у країнах ЄС, як обов'язкових для нового житлового і промислового будівництва.

2. Видача населенню цільових субсидій/дотацій та пільгових кредитів для термоізоляції будівель і заміни котельного обладнання на більш ефективне.

3. Стимулювання розвитку відновлювальної енергетики через запровадження «зелених» тарифів.

4. Розробка і запровадження нових підходів до тарифоутворення на електроенергію та тепло, а саме: включення до тарифу інвестиційної складової на покращення енергоефективності та встановлення відповідальності енерговиробника та/або енергопостачальника щодо досягнення цільових показників енергоефективності.

5. Запровадження можливості для споживачів змінювати технологічні рішення щодо власного енергозабезпечення, які б передбачали: а) приєднання до централізованих мереж із гнучким графіком споживання, або б) встановлення споживачем власних генеруючих потужностей, або в) організацію мікро- чи мініенергетичних систем групами споживачів, які мешкають на відповідних локальних територіях, або г) шляхом поєднання зазначених елементів.

6. Введення обов'язкової енергетичної паспортизації будівель, запровадивши на законодавчому рівні інститут енергетичних аудиторів.

7. Запровадження директивної вимоги щодо приведення у відповідність до вимог/стандартів енергетичної ефективності будівель будь-якого капітального об'єкта, який підлягає відчуженню (крім спадкування та примусового відчуження).

8. Реформування та посилення ролі Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності) в частині реалізації державної політики з енергоефективності та розвитку альтернативних видів палива — проведення енергоаудиту, розробка сучасних стандартів та законодавчо фінансових стимулів тощо.

У Законі мають бути зазначені цільові показники досягнення енергоефективності в часі. Також повинен бути впроваджений моніторинг виконання заходів з енергоефективності. Функції моніторингу доцільно покласти на Держенергоефективності, для чого необхідно створити кілька регіональних філій Агентства.

3.4. МОДЕРНІЗАЦІЯ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Транспортна система України є однією з найважливіших складових економіки, стабільне функціонування якої впливає на розвиток всього господарства країни. Продовження структурного реформування, організації та техніко-технологічної модернізації транспорту у 2015–2020 роках створить умови для нарощення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та допоможе вийти на кращі світові стандарти в обслуговуванні вантажопотоків та життєзабезпеченні громадян держави.

Функціонування транспортної системи України перебуває під впливом таких факторів, які відображаються на завантаженості та стані інфраструктури нашої держави в останні роки:

- спад у промисловості за перше півріччя 2015 р. становив 20,5%, у сільському господарстві — 9,3%, а реальна заробітна плата знизилась на 23,9%; відповідно до цих тенденцій знижується мобільність населення, а саме: падає попит на перевезення пасажирів всіма видами транспорту на 18,2% (за 1 півріччя 2015 року перевезено 1388 млн пас. проти 1712 млн пас. у 2014 р.);
- обвал експорту за перше півріччя 2015 р. сягнув 35,4%, у т.ч. в РФ — у 2,2 рази, залежність від зовнішньої кон'юнктури на експортну продукцію України (продукція машинобудування, хімічної, харчової промисловості традиційно користувалась попитом на ринку РФ) належить до ключових чинників зростання ВВП України й негативно впливає у 2014–2015 рр. на його динаміку;
- зниження надійності України як бізнес-партнера;
- зниження динаміки капітальних інвестицій (-21% за 2014 р. та -14,8% у першому кварталі 2015 р.); у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність за січень–червень 2015 р. спрямовано 37,9 млн грн (3,9% до загального обсягу), що на 86,3% менше, ніж у звітному періоді минулого 2014 року (і є найгіршим показником серед інших видів діяльності);
- скорочення перевезення вантажів за I півріччя 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року на 22,3% з 298,1 млн т до 230 млн т; за видами транспорту найбільше падіння спостерігалось на ринку залізничних перевезень — мінус 18,9%, автомобільних — мінус 28,3%, авіаційних — мінус 80% до аналогічного періоду минулого року;
- вантажообіг морських портів України за січень–вересень 2015 р. показує приріст на 1,7% до аналогічного показника минулого року, най-

більше зростання — у Одеси (на 17,5%), Іллічівська (6,5%) та Південного (4,6%), загалом наростили перевалку 8 портів із 13;

- стан транспортної інфраструктури в результаті анексії АР Крим та неоголошеної війни: зменшення статичних показників транспортної інфраструктури, які за останні 23 роки практично не змінювалися (зменшення довжини автомобільних доріг загального користування на 6,3 тис. км до 163,2 тис., довжини залізниць — на 630 км, кількості торговельних портів — з 18 до 13 (діяльність портів Євпаторія, Керч, Феодосія, Севастополь, Ялта припинена указом Мінінфраструктури), кількості аеропортів (Сімферополь, Бельбек, Керч, Донецьк і Луганськ);

- також на 2014–2016 роки припадають найбільші виплати за раніше взятими кредитами від МФО на фінансування інфраструктурних проектів, будівництво яких розпочато в 2011–2013 роках (суми з виплат перевищують суми нових запозичень);

- майже на 1,5 млрд грн знизився рівень капіталовкладень у галузі (табл. 3.6.).

Таким чином, відбувається реальна переорієнтація вантажопотоків на території України, що відображається на показниках завантаження транспортної інфраструктури, показниках вантажообігу і пасажирообороту транспортного комплексу України.

Разом з тим, забезпечення стабільності функціонування транспортної системи та великі інвестиційні проекти у сфері транспортної інфраструктури за умови задіяння вітчизняної промисловості на засадах державно-приватного партнерства зможуть розширити внутрішній ринок, піднявши внутрішній попит, та стати каталізатором економічного зростання в Україні.

ТАБЛИЦЯ 3.6. КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ «ТРАНСПОРТ, СКЛАДСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, ПОШТА ТА КУР'ЄРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА «ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ» (ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗОК), МЛН ГРН

	2010	2011	2012	2013	2014
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19591,7	25976,6	32807,9	18833,3	15498,2
Наземний та трубопровідний транспорт	6770,7	9051,0	15144,3	4601,4	3916,2
Вантажний залізничний транспорт	2093,6	2872,5	6189,9	...	...
Інший пасажирський наземний транспорт	1644,9	2315,2	2107,1	1281,5	1045,2
Вантажний автомобільний транспорт, надання послуг з перевезення речей	1200,7	1693,3	1572,6	1448,7	1470,5
Трубопровідний транспорт	1831,5	2170,0	2400,5	932,6	577,7
Водний транспорт	178,5	149,3	117,3	132,6	204,8
Авіаційний транспорт	616,9	853,4	775,4	540,5	410,2
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	11901,0	15771,7	16385,4	13347,3	108737,0
Поштова та кур'єрська діяльність	124,6	151,2	385,5	211,5	130,0
Телекомунікації (електрозв'язок)	6366,0	6518,4	6781,5	6886,4	5664,0

3.4.1. ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ УКРАЇНИ

ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ

Протягом останніх років спостерігається повільна, проте стала динаміка зменшення обсягів перевезення залізничним транспортом внутрішніх та транзитних вантажів (рис. 3.7., рис. 3.8.).

У 2007 році питома вага залізничного транспорту в перевезенні вантажів становила 26%, а у 2014 — 23,8%. Це обумовлено як суто технічними чинниками (дефіцит рухомого та тягового складу; непрогнозована тарифна політика, низька якість послуг, що надаються Укрзалізницею), так і недосконалістю державної політики (неефективна система управління залізничним транспортом; штучне обмеження доступу приватних компаній до здійснення залізничних перевезень тощо).

РИС.3.7. ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ У 2000–2014 РР., ТИС. Т

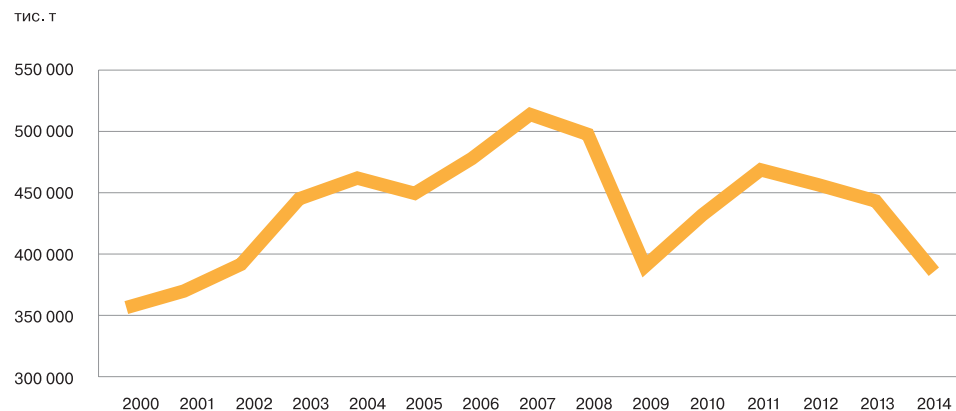
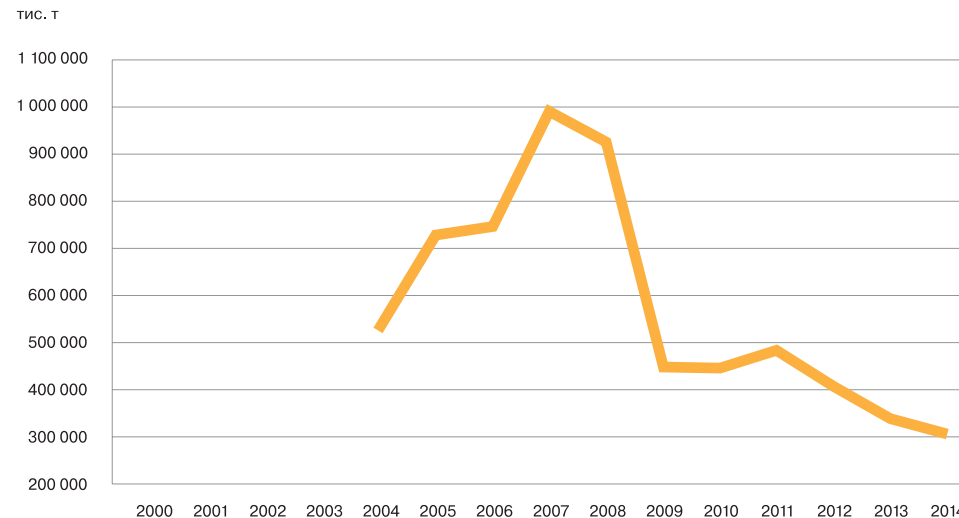

РИС. 3.8. ТРАНЗИТНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ У 2004–2014 РР., ТИС. Т

РЕФОРМУВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

Реформування залізничного транспорту України є важливим кроком на шляху забезпечення інституційних перетворень у галузі, першочерговим результатом якого повинна стати зміна організаційної та фінансової моделі ринку залізничних перевезень¹.

Основною метою реформування залізничного транспорту є розвиток конкуренції на ринку залізничних перевезень та підвищення ефективності діяльності галузі. Крім того, реформування сприятиме створенню нової сучасної ринково орієнтованої організаційної структури, забезпеченню рівних умов доступу до ринку перевезень та інфраструктури перевізників, формуванню нової тарифної політики тощо.

Реформування залізничного транспорту також є необхідним з огляду на наближення українського законодавства до європейського в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Відставання процесів реформування залізничного транспорту України від інших країн

¹ Реформи залізничного транспорту [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://new.mtu.gov.ua/content/reformi-zaliznichnogo-transportu.html>.

СНД і Європи знижує конкурентні можливості на світовому ринку транспортних послуг, робить неможливим використання повною мірою ринкових механізмів господарювання і подальший розвиток галузі.

ЗМІНА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Розділення традиційної організаційної структури залізничного транспорту України в рамках його модернізації на два сектори (управління інфраструктурою та управління перевізним процесом, яке вперше в ЄС було визначено в директиві 91/440/E40 від 29.07.91 р. й стало важливим кроком вперед), змушує залізницю запроваджувати нові правила й принципи управління задля організації цих специфічних сфер діяльності, визначення відповідних вимог до власного майна, власних розрахунків, тобто власних фінансових показників.

Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування»² визначає особливості створення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування та внесення майна до його статутного капіталу, а також створення умов щодо підвищення ефективності його функціонування для задоволення потреб національної економіки і населення в перевезеннях.

Відповідно до даного Закону Кабінет Міністрів України повинен був у тримісячний термін прийняти рішення про утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування, проте державна реєстрація публічного акціонерного товариства «Українська залізниця» на базі активів Державної адміністрації залізничного транспорту «Укрзалізниця» відбулася через три роки — 21 жовтня 2015 року³. Завершення процесу корпоратизації Укрзалізниці планується до кінця року.

Це дозволить забезпечити розмежування функцій державного та господарського управління галуззю, стане передумовою структурних перетворень з метою утворення вертикально інтегрованої системи управління всередині ПАТ «Українська залізниця», підвищить ефективність управління залізничним транспортом.

² Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012. — № 49. — С. 553.

³ Состоялась регистрация ПАО «Украинская железная дорога» [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://cfts.org.ua/news/sostoyalas_registratsiya_pao_ukrainskaya_zheleznyaya_doroga_30111.

СТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОГО РЕГУЛЯТОРА

На сьогодні Укрзалізниця як Державна адміністрація залізничного транспорту здійснює частину функцій державного управління, що суперечить Указу Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15.12.99 р. № 1572, Господарському кодексу України, законам України «Про управління об'єктами державної власності», «Про природні монополії» та «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»⁴.

Крім того, директивою 91/440/ЄС про розвиток залізниць Співтовариства визначено, що «держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення незалежного статусу залізничних підприємств у сфері управління, адміністрування і внутрішнього контролю за адміністративними, економічними і фінансовими питаннями, відповідно до якого вони, зокрема, матимуть майно, бюджет і рахунки, відокремлені від майна, бюджету і рахунків держави».

Прийняття законів України «Про залізничний транспорт» та «Про державне регулювання у сфері транспорту» має забезпечити передумови реформування залізничної галузі.

Проектом Закону України «Про державне регулювання у сфері транспорту»⁵ визначено правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суміжних ринків за участю суб'єктів природних монополій у сфері транспорту України, принципи регулювання діяльності суб'єктів господарювання на ринках транспортних послуг, а також порядок утворення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, її функції, завдання та повноваження.

Утворення ПАТ «Українська залізниця» передбачає передачу функцій державного управління до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, а Укрзалізниця здійснюватиме бізнес-функцію, реалізовуватиме функції господарського управління. Такий підхід підвищить ефективність управлінських процесів та приведе їх у відповідність до європейського зразка.

⁴ Реформи залізничного транспорту [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://new.mtu.gov.ua/content/reformi-zaliznichnogo-transportu.html>.

⁵ Проект Закону України «Про державне регулювання у сфері транспорту» // <http://new.mtu.gov.ua/news/396.html>.

Розвиток конкурентного середовища та запровадження ринкової моделі функціонування залізничного транспорту має бути досягнутий шляхом поступової зміни державного регулювання на ринкові відносини між суб'єктами господарювання, які здійснюють конкурентні види діяльності.

Серед пріоритетів реформування залізничного транспорту України, окрім модернізації інфраструктури та рухомого складу, повинно бути надання можливості приватним транспортним підприємствам вийти на ринок перевезень (надати необхідні ліцензії, доступ до залізничних колій та мереж тощо). **Умови оплати за використання інфраструктури мають бути однаковими для всіх перевізників, включаючи й Укрзалізницю. Залізнична інфраструктура має стати відкритою як для державних компаній, так і для приватних.** Відповідно до європейських директив, доступ до використання інфраструктури повинен мати будь-який перевізник.

Обов'язковою передумовою забезпечення рівноправного доступу до залізничної інфраструктури є організаційне та фінансове розділення.

Необхідно забезпечити відкритість та рівноправний доступ всіх суб'єктів господарювання до залізничної інфраструктури, залишаючи державне регулювання ринку лише для тих елементів, які необхідні для гарантування належного рівня безпеки.

ЗМІНА ФІНАНСОВОЇ МОДЕЛІ РИНКУ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Недостатня фінансова прозорість господарської діяльності призвела до зменшення доходів та низького рівня фінансової стійкості та, як результат, наявності дефіциту фінансування, у т.ч. через збільшення боргового навантаження та витрат на його обслуговування.

Одночасно з розробкою нормативно-правових актів та проведенням структурних перетворень планується здійснювати реформування **фінансової моделі та системи встановлення тарифів** на залізничному транспорті.

Директива Ради 91/440/ЄЕС від 29.07.91 р. про розвиток залізниць Співтовариства стосується незалежності управління залізничними підприємствами (компаніями) та їх самостійності на ринку перевезень.

Зокрема, основна вимога для держави — вживати необхідних заходів щодо забезпечення **незалежного статусу залізничних підприємств у сфері управління, адміністрування і внутрішнього контролю за адміністративни-**

ми, економічними і фінансовими питаннями з правом мати майно, бюджет і рахунки, відокремлені від майна, бюджету і рахунків держави.

Під час реформування передбачається розділення управління кожним окремим видом бізнесу, що дасть змогу:

- розділити фінансові рахунки кожного виду діяльності та підвищити прозорість фінансових потоків в Укрзалізницю;
- підвищити ефективність управління за рахунок забезпечення можливості визначення ефективності кожного виду діяльності;
- визначити види діяльності, які є непрофільними для Укрзалізниці;
- провести аналіз витрат кожного виду діяльності та розробити реальні методики розрахунку кожної складової тарифу;
- бачити реальну суму перехресного субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних, а, отже, забезпечити державну підтримку збиткових видів перевезень та ліквідувати перехресне субсидування.

Наявність перехресного субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних і діючий механізм розподілу доходів не дозволяє досягти необхідного рівня фінансової прозорості й реалізувати потенціал ринкових механізмів, а також установлювати обґрунтовані тарифи на перевезення вантажів та пасажирів.

Тому необхідно:

1. Запустити національні інвестиційні проекти на залізничному транспорті із залученням усіх можливих джерел фінансування, а саме: коштів державного бюджету, приватних інвестицій, кредитних ресурсів та ресурсів міжнародних фінансових організацій, використовуючи для запуску проектів публічно-приватне партнерство як дієвий інструмент за досвідом країн ЄС.

2. Дотримуватись пріоритетності фінансування інвестиційних проектів, а саме:

- проекти з розвитку матеріально-технічної бази галузевих господарств залізниць доцільно здійснювати за рахунок власних підприємств;
- для фінансування проектів державного або регіонального значення необхідно залучати інвестиції з бюджетів відповідних рівнів;
- за допомогою лізингу можна оновлювати тяговий рухомий склад, вантажні та пасажирські вагони, будівельно-монтажну техніку, виробниче обладнання для вагонних та локомотивних депо тощо;
- для фінансування комерційно-прибуткових проектів із незначними строками реалізації і невисоким рівнем ризику слід залучати кредити банків; найбільш перспективним напрямом залучення коштів у дов-

готермінові та капіталомісткі інфраструктурні проекти є проектне фінансування⁶.

3. Розробити чіткі механізми реалізації інвестиційних проектів та забезпечення їх правового підґрунтя через внесення змін до нової редакції Закону України «Про залізничний транспорт» або в Закон України «Про державно-приватне партнерство».

ЗМІНА СИСТЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ТАРИФІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Вимоги пакета директив, прописаних в Угоді про асоціацію між ЄС та Україною, потребують встановлення недискримінаційних тарифів для всіх учасників ринку.

До того ж, за вимогами приватного бізнесу, проект Закону України «Про залізничний транспорт» потребує суттєвого доопрацювання й не може бути прийнятий в існуючій редакції через те, що зауваження приватного бізнесу не були враховані.

До основних недоліків даного законопроекту представники бізнесу відносять такі:

- декларативний характер та відсутність чітких механізмів реалізації базових цілей, які повинні стати фундаментом структурних перетворень;
- покладення відповідальності за збереження вантажу на перевізника, який не має для цього інструментів і необхідної інфраструктури (водночас Укрзалізниця має і вагове господарство, і позавідомчу охорону);
- закріплення монопольного права за Укрзалізницею на проектування, будівництво інфраструктури загального користування та позбавлення бізнесу можливості контролювати ефективність використання наданих коштів. Такий підхід може стати суттєвим обмежувачем для реалізації перспективних інфраструктурних проектів;
- відсутність зрозумілого механізму визначення окремих цільових складових у тарифі та термінів їх перегляду. У такому формулюванні інвестиційна складова може постійно змінюватися, що призведе до істотних

6 Реформи залізничного транспорту [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://new.mtu.gov.ua/content/reformi-zaliznichnogo-transportu.html>.

коливань вартості доступу до інфраструктури. Крім того, відсутня система обмежень за нецільове використання інвестиційних коштів⁷.

Система тарифоутворення повинна влаштовувати всіх учасників ринку, що дасть змогу одержати відповідні результати процесу реформування.

Необхідно прийняти Верховною Радою нову редакцію Закону України «Про залізничний транспорт» після його доопрацювання з врахуванням зауважень представників бізнесу щодо тарифної політики, механізмів інвестування в об'єкти інфраструктури тощо для відпрацювання спірних питань, що створить передумови для лібералізації ринку залізничних перевезень та залучення інвестицій, впровадить поняття замовлень на соціальні перевезення і введе в дію нові принципи формування тарифів.

ЕЛЕКТРИФІКАЦІЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ МЕРЕЖІ ТА УСУНЕННЯ «ВУЗЬКИХ» МІСЦЬ В ІНФРАСТРУКТУРІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Одним із пріоритетів під час реформування залізничної галузі повинна бути **модернізація інфраструктури** та покращення доступу громадян і підприємств до залізничних послуг.

Електрифікація залізничних колій, попри значні капіталовкладення, є дуже вигідною інвестицією, оскільки в кінцевому підсумку сприятиме значному зменшенню експлуатаційних витрат на перевезення вантажів залізницею. Собівартість перевезень теплотягою на 55–60% більша, ніж електротягою⁸.

Програма електрифікації залізниць України на 2008–2020 рр., якою передбачалось розмежування вантажного і пасажирського сполучення на лінії Львів–Київ (у рамках створення загальномережевого швидкісного пасажирського коридору Схід–Захід), була виконана менш ніж на 15%.

Основними перешкодами на шляху її реалізації стали: 1) загострення дефіциту фінансових ресурсів; 2) зниження обсягів російського транзиту; 3) геополітичні зміни в країні (відпав кримський напрямок, заблоковано розвиток донецького вузла тощо). В результаті, відбулося зміщення акцентів електрифікації та залучення альтернативного транзиту з країн Європи, Білорусі, Молдови.

7 Чому грузоотправители критикуют законопроект о ж.д. транспорте [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://cfts.org.ua/articles/pochemu_gruzootpraviteli_kritikuyut_zakonoproekt_o_zhd_transporte_926.

8 Де буде струм? [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.magistral-uz.com.ua/articles/de-bude-strum.html>.

Нова програма електрифікації залізниць України на 2015–2020 роки передбачає електрифікацію понад 860 км колії на Одеській, Львівській, Південно-Західній та Придніпровській магістралях. Пріоритетними напрямками визначено: розвиток в напрямку Білорусі та електрифікація портових спрямувань, до 2020 року Укрзалізницею заплановано п'ять основних проектів з електрифікації залізничної мережі, що потребують пошуку нових джерел фінансування.

Необхідно:

1. Забезпечити електрифікацію перспективних ліній залізничної мережі з високою інтенсивністю руху поїздів, що сприятиме відносно швидкій окупності.

2. Забезпечити стійкий програмно-цільовий розвиток залізниць, що є дієвим **заходом з оновлення та розвитку інфраструктури, особливу увагу приділивши короткостроковим програмам, спрямованим на модернізацію та капітальний ремонт, зробивши наголос на перших етапах цих програм на усунення «вузьких місць» і знайдення рішень для випадків, де потенціал існуючих ліній не використовується повністю.**

3. Розробити проекти модернізації транзитної залізничної інфраструктури для подальшого розвитку міжнародних транспортних коридорів в Україні, що створить сприятливі умови для переміщення транзиту території країни на зразок проекту «Бескидський тунель».

4. Запровадити автоматичну систему переходу залізничного рухомого складу з однієї ширини колії на іншу (система автоматизованої зміни колісних пар), що сприятиме інтеграції залізниць України до європейської залізничної інфраструктури, зменшить час пасажирів у дорозі, збільшить конкурентоспроможність залізничного транспорту.

ПОДАЛЬШЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ШВИДКІСНОГО РУХУ

Подальше **впровадження швидкісного руху** має здійснюватись за рахунок побудови відповідної інфраструктури та розподілу мережі на лінії з переважно вантажним і переважно пасажирським рухом. Невідповідність швидкості залізничного транспорту зростаючим споживчим вимогам та міжнародним стандартам призводить до зниження користування залізничним транспортом з боку іноземних перевізників, які обирають більш привабливі за часом та ціною маршрути транспортування.

У 2012 р. в Україні запроваджено швидкісний рух пасажирських поїздів, який є найсучаснішим видом перевезень і прискореними темпами розвивається в багатьох країнах світу. Сьогодні швидкісним рухом в Укра-

їні охоплено напрямки перевезень, які користуються найбільшим попитом пасажирів⁹.

Однак, уживаючи термін «швидкісне пасажирське сполучення», треба зауважити, що максимальна (а не маршрутна) швидкість українських швидкісних поїздів становить 100–120 км на годину, тоді як у Європі цей показник є 160 та більше км на годину.

Подальше впровадження швидкісного руху слід розглядати як довготермінові та інноваційні засади розвитку залізниць України з метою входження в залізничне європейське співтовариство, враховуючи світові тенденції щодо розвитку швидкісних вантажних і пасажирських перевезень.

Необхідно:

1. Здійснити аналіз потенційних переваг розділення залізничної мережі для окремого використання пасажирським та вантажним залізничним сполученням на стратегічних залізничних дорогах.

2. Визначити лінії для обслуговування пасажирських перевезень, які з'єднують швидким сполученням обласні центри із Києвом та між собою, сприятимуть підвищенню мобільності населення, кращій інтеграції сусідніх міст, дозволять створити швидкісний західний коридор, а також підвищити рівень сервісу для пасажирів та лінії для вантажних перевезень, що дасть змогу певним чином привести швидкісні показники роботи залізничного транспорту до європейських, покращити безпеку на залізничних шляхах та рівень сервісу для вантажовласників.

ОНОВЛЕННЯ ЛОКОМОТИВНОГО ПАРКУ ЗАЛІЗНИЧНИХ ДОРІГ

Оновлення тягового рухомого складу сьогодні потребує негайного вирішення. Пов'язано це головним чином із невиконанням планів попередніх років щодо закупівлі нових локомотивів та стосовно ремонтів.

Станом на 1 серпня 2015 р. прострочені терміни проведення капітальних ремонтів були у 743 локомотивів, або 34,2% від експлуатаційного парку. Ступінь зношення локомотивів перевищує 91%, а середній вік електровозів — 38,2 року¹⁰.

Причиною такого стану справ є постійне скорочення фінансування, а також зростання цін на витратні матеріали, запчастини, енергоносії тощо.

⁹ Швидкісними поїздами за 8 місяців скористалося у 2,6 разу більше пасажирів, ніж у минулому році [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.magistral-uz.com.ua/news/shvidkisnimi-poizdami-za-8-misjaciv-skoristalosja-u-26-razu-bilshe-pasazhiriv-nizh-u-minulomu-roci.html>.

¹⁰ Стратегія для тяги [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.magistral-uz.com.ua/articles/strategija-dlja-tjagi.html>.

Необхідно:

1. Прискорити оновлення локомотивного парку залізничного транспорту України новітніми зразками вітчизняної техніки, що відповідають сучасним вимогам і нададуть можливість підвищити їх продуктивність з одночасним зменшенням енергозатрат та значно подовжити терміни експлуатації.

2. Здійснити модернізацію наявного парку на основі застосування якісно нових технічних рішень, що суттєво підвищують економічність локомотива і подовжують термін його служби з подальшим сервісним обслуговуванням модернізованих машин.

3. Відновити локомотивний парк різними видами ремонту (зі встановленими сучасними електронними приладами обліку електроенергії), в т.ч. проведення капітальних ремонтів в умовах депо та спеціалізованих заводів з метою збільшення міжремонтних пробігів, вивчення можливості подовження терміну служби низки моделей локомотивів та активне втілення в життя розробок вітчизняних підприємств.

ООНОВЛЕННЯ ПАСАЖИРСЬКОГО ТА ВАНТАЖНОГО РУХОМИХ СКЛАДІВ

Через граничну зношеність та низьку продуктивність пасажирського рухомого складу майже вичерпано резерви провізних спроможностей. Неприйняття дієвих заходів щодо оновлення пасажирського рухомого складу призведе до неможливості виконання пасажирських перевезень в повному обсязі та, як наслідок, зниження мобільності населення¹¹.

Перспективними є заходи, спрямовані на виробництво вітчизняних швидкісних поїздів. Підґрунтям таких висновків є те, що на Крюківському вагонобудівному заводі (КВБЗ) вийшов на ходові випробування двосистемний швидкісний електропоїзд з техніко-економічними показниками, аналогічними закордонним зразкам.

Вартість експериментального зразка на 3 млн дол. США нижча (Hyundai — 29 млн дол. США) від закордонних аналогів. При серійному виробництві вартість може бути значно знижена. Виробничі потужності КВБЗ дозволяють виробляти 5–6 електровозів на рік.

Покращення матеріально-технічної бази залізниць можливе через налагодження співпраці з українським виробником, що в свою чергу сприятиме розвитку економіки. Виробництво більшої частини (до 80%) сучасного рухомого складу залізничного транспорту може бути виконано на

¹¹ Інформація про Українські залізниці [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://new.mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaliznici.html>.

вітчизняних підприємствах та надасть вагомих стимул для розвитку внутрішнього ринку машинобудівної, металургійної та інших галузей реального сектору економіки.

Необхідно:

- сформувати державне замовлення на рухомий склад нового покоління для пасажирських перевезень на вітчизняних підприємствах задля підтримки українського виробника;
- впровадити нові технологічні параметри оновлення вантажного рухомого складу (інновації на вагонах).

Строк служби нового вантажного рухомого складу має бути не менше 32 років, а термін експлуатації до першого поточного ремонту — не менше п'яти років (наразі — чотири роки), або 500 тис. км пробігу, а також підвищення вагових норм згідно зі світовими тенденціями¹².

Проблеми низького технічного рівня залізничного транспорту та невідповідності його техніко-економічних характеристик сучасним вимогам накопичувались протягом багатьох років, тому навіть за умов повноцінного фінансування потрібен час для відновлення їх технічного стану.

Такий стан залізничного транспорту значною мірою пояснюється також відсутністю держпідтримки модернізації та оновлення вантажного й пасажирського рухомого складу Укрзалізниці, катастрофічною зношеністю й невідповідністю між придбанням та вибуттям рухомого складу. Виходячи з цього, виникає загроза втрати ринку вантажо- та пасажироперевезень держкомпанії Укрзалізниця з подальшими втратами держбюджету та незабезпеченістю необхідних обсягів перевезень вантажів та пасажирів.

Необхідно:

1. Вивчити досвід європейських країн щодо ремонту та модернізації залізничного рухомого складу, впровадження нових технологій перевезень.

2. Сформувати та реалізувати державну політику, спрямовану на підтримку вітчизняного виробника, одним із головних завдань якої є закріплення на законодавчому рівні пріоритетного виділення коштів державного бюджету на оновлення рухомого складу залізничного транспорту та державна підтримка отримання довгострокового банківського кредитування за доступними відсотками.

¹² Нові вимоги до рухомого складу <http://www.magistral-uz.com.ua/reformuvannya/novi-vimogi-do-ruhomogo-skladu.html>.

3.4.2. АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ ТА ДОРОЖНЄ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АВТОМОБІЛЬНИМИ ДОРОГАМИ

Реформування головного монополіста на автомобільному транспорті — Укравтодору — передбачає поєднання централізованого управління мережею автомобільних доріг державного значення та управління автомобільними дорогами місцевого значення на регіональному рівні, оптимізацію мережі автомобільних доріг державного значення, передачу автомобільних доріг місцевого значення місцевим органам виконавчої влади, реорганізацію ПАТ «ДАК «Автомобільні дороги України» та утворення на її базі державних підприємств (окремі з яких можуть бути приватизовані). Подальше виконання робіт з розвитку мережі та утримання автомобільних доріг на конкурсних засадах з поступовим поширенням європейського досвіду щодо укладення довгострокових договорів (контрактів) про утримання автомобільних доріг державного значення за принципом забезпечення їх експлуатаційного стану відповідно до нормативно-правових актів, норм та стандартів¹³.

Таким чином, згідно з новою структурою управління дорогами загального користування, Укравтодор відповідатиме за утримання доріг загального користування державного значення, а облдержадміністрації — за утримання доріг загального користування місцевого значення, при цьому будівництво, реконструкція та ремонт доріг як державного, так і місцевого значення залишаться за Укравтодором.

Місцеві органи виконавчої влади за умов внесення змін до законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про автомобільні дороги» отримають можливість виділяти кошти на дороги загального користування місцевого значення, адже до цього таких прав вони не мали, а Укравтодор не поспішав з ремонтом доріг, віддалених від великих міст України¹⁴.

¹³ Концепція реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування [Електронний ресурс] / офіц. сайт Верховної Ради України. — Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/739-2011-p>

¹⁴ Нардеп от Одесской области поддержал законопроект о передаче управления автодорогами местным властям [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://trassae95.com/all/popular/2013/11/15/nardep-ot-odesskoj-oblasti-podderzhal-zakonoproekt-o-peredache-upravleniya-avtodorogami-mestnym-vlastyam-10741.html>

Таким чином, з 169,6 тис. км доріг загального користування на баланс обласних адміністрацій буде передано близько 117,8 тис. км, що дозволить Укравтодору зосередитися на реабілітації існуючих автомобільних доріг, що є складовими міжнародних транспортних коридорів, а в перспективі — на будівництві нових автомагістралей¹⁵.

Необхідно:

1. Децентралізувати систему управління автомобільними дорогами України шляхом передачі автомобільних доріг загального користування місцевого значення з підпорядкування Укравтодору місцевим державним адміністраціям із законодавчо закріпленими повноваженнями за кожним із органів влади.

2. Провести реорганізацію ПАТ «ДАК «Автомобільні дороги України» шляхом оптимізації структури дочірніх підприємств Компанії та передачі частини їх майна, прав та обов'язків до сфери управління обласних адміністрацій.

3. Запровадити довгострокові контракти на експлуатаційне утримання доріг, проведення відкритих конкурсів з ремонту та утримання доріг і забезпечення контрактів новою системою кількісних показників для оцінки результатів роботи підрядника з визначенням відповідальності та гарантування якості.

4. Внести зміни до Закону України «Про місцеві державні адміністрації», оскільки у цьому Законі не виписано повноваження для ОДА щодо управління автомобільними дорогами загального користування місцевого значення (обласними та районними) і, відповідно, фінансування на них не передбачено, тому облдержадміністрації лише забезпечують організацію транспортного обслуговування.

5. Відновлення захищеного державного фонду, оскільки, з 2000 р. дія статті 3 Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України»¹⁶ в частині формування дорожніх фондів щорічно призупинялася законами про державний бюджет. Державний дорожній фонд фактично не працював, що стало однією з причин недофінансування дорожнього господарства. Згідно з частиною другою статті 2 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на

¹⁵ Офіційний сайт Укравтодору [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://www.ukravtodor.gov.ua/novini/c_oblasni-raionni-ta-silski-avtomobilni-dorogi-stanut-vlasnisty-mistsevikh-organiv-radi.html

¹⁶ Про джерела фінансування дорожнього господарства України: Закон України від 18.09.91 р. № 1562-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1562-12>.

2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України», цю норму виключено.

Також законами про державний бюджет щорічно призупинялася дія статті 40 Закону України «Про автомобільні дороги», якою передбачено фінансування нового будівництва та реконструкцію об'єктів дорожнього господарства із загального фонду державного бюджету, таким чином нового будівництва автомобільних доріг в Україні не велося.

Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2015 р.», а також недавніми змінами до Податкового та Бюджетного кодексів України, цільові джерела фінансування дорожнього господарства, які раніше акумулювалися в спецфонді держбюджету, були скасовані, а фінансування всіх витрат дорожнього господарства було запроваджено із загального фонду держбюджету. *Це не дає розуміння обсягів коштів, які будуть передбачені на наступний рік, а отже, виключає довгострокове планування робіт з урахуванням перспективи.*

Необхідно відновити захищений Державний дорожній фонд у складі Спеціального фонду державного бюджету України шляхом внесення змін до Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» та Бюджетного кодексу України, що дозволить акумулювати значні кошти на розвиток інфраструктурних проектів, які стосуються автодорожнього господарства.

ЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ ДЕРЖАВНОГО ДОРОЖНЬОГО ФОНДУ

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку спрямування коштів державного бюджету, призначених для фінансування розвитку мережі і утримання автомобільних доріг загального користування» № 1731 від 05.11.03 р. передбачено фінансування з Державного дорожнього фонду не лише за цільовим призначенням, а й на інші цілі, що не дає можливості зосередити кошти на цільовому використанні, а саме будівництві та утриманні автомобільних доріг.

Загальноєвропейська практика полягає в тому, що за дороги платять користувачі, тобто автомобілісти. В Україні цей принцип також застосовується шляхом стягнення акцизного податку при заправці транспортних засобів бензином чи дизпаливом. *Оскільки українці споживають близько 10 млн т пального (бензину і дизельного пального) на рік, сплачуючи при цьому 2,6 грн акцизу з кожного літру бензину та 2 грн з 1 л дизпалива, то у ДДФ могли б надходити кошти в розмірі 30–35 млрд грн на рік, що є мінімальною потребою дорожньої галузі.*

Згідно з поправками до чинного Податкового кодексу України, з 1 січня 2015 року були впроваджені транспортний податок, акцизний збір на автобуси, вантажний транспорт та електродвигуни, а також відновлений акцизний збір на переобладнані автомобілі. *Платники податків у січні-вересні 2015 року сплатили до бюджету 343,2 млн грн транспортного податку¹⁷.*

Але по факту через відсутність цільового спрямування фінансових ресурсів, усі ці кошти не надходять до ДДФ і, відповідно, не йдуть на будівництво, ремонт та утримання автомобільних доріг.

Ще одне питання — це виділення коштів на дороги, як правило, наприкінці місяця за залишковим принципом, після того, як будуть задоволені потреби інших сфер економіки, що мають захищені статті або цільові джерела фінансування у спецфонді держбюджету.

Тому необхідно:

1. Спрямувати кошти Дорожнього фонду (особливо акцизного та транспортного податків) на цільове використання — будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування.

2. Мінімізувати затримку у виплатах запланованих коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування.

3. Перерозподіляти з кінця року на I півріччя видатки, яких вимагають терміни ремонтно-будівельного сезону, що дозволить забезпечити не тільки виконання робіт, а й своєчасний розрахунок за них, що знизить боргове навантаження.

4. Запровадити звітування перед громадськістю щодо цільового використання коштів дорожнього фонду на фінансування будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування, що дозволить зменшити корупцію та підвищити ефективність державних інвестицій в інфраструктуру.

¹⁷ Українці з початку року сплатили понад 343 мільйони транспортного податку [Електронний ресурс] / сайт Інформаційного агентства УНІАН. — Доступний з: <http://economics.unian.ua/transport/1159120-ukrajintsi-z-pochatku-roku-splatili-ponad-343-milyoniv-transportnogo-podatku.html>

ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ НАПОВНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ДОРОЖНЬОГО ФОНДУ

Джерелами наповнення ДДФ є: акцизний збір та ввізне мито на нафтопродукти; акцизний збір та ввізне мито на імпорتنі транспортні засоби та шини до них; плата за передачу доріг у концесію або в оренду; плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; плата за проїзд автомобільними дорогами України транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів іноземних держав; плата за проїзд платними автомобільними дорогами в порядку та за тарифами, встановленими Кабінетом Міністрів України; добровільні внески юридичних та фізичних осіб, у тому числі іноземних, об'єднань громадян, міжнародних організацій тощо; інші надходження, що не суперечать законодавству.

По факту більшість джерел надходження до ДДФ є досить формальними (так, наприклад, плата за проїзд платними автомобільними дорогами в Україні не стягується через відсутність доріг високої якості), що не сприяє наповненню Державного дорожнього фонду фінансовими ресурсами. Наразі ДДФ більшою мірою поповнюється за рахунок акцизного податку, що справляється з автовласників при купівлі бензину та дизпалива. Також одним із джерел наповнення ДДФ є плата за передачу доріг у концесію, що суперечить світовій практиці.

Потрібне чітке визначення реальних джерел наповнення ДДФ, таких як транспортний податок тощо; внесення змін в частині визначення розміру відсотка від акцизного збору на нафтопродукти, що має надходити до ДДФ, а також внесення як одного з джерел наповнення ДДФ платежів від компаній, які обслуговують платні автостради, а як одну із статей витрат коштів ДДФ передбачити платежі (у вигляді винагороди за доступність) компаніям, що будують або вже експлуатують платні автостради.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСУВАННЯ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ

Невирішеним залишається питання децентралізованого фінансування, оскільки субвенції на збереження і розвиток комунальної дорожньої мережі скасовані, натомість введено новий акцизний податок — 5% з роздрібного продажу підакцизних товарів: нафтопродуктів, іншого палива, який акумулюється в загальному фонді місцевих бюджетів.

Досі немає чіткої норми, наприклад, порядку використання субвенції на будівництво, реконструкцію та ремонт автомобільних доріг комунальної власності, який вимагав би від місцевої влади спрямовувати 100% зазначених надходжень виключно на дороги комунальної власності та місцевого значення, а не на інші потреби бюджету¹⁸.

Реформування автодорожньої галузі вимагає забезпечення децентралізованого фінансування, що вимагає закріплення податків за органами місцевої влади для виконання робіт з утримання доріг місцевого значення.

18 Автомобільний транспорт. - Электронный бюллетень «ТРАНСПОРТ-news» №3/3 (854) 18 марта 2015 г. стор. 44 [Електронний ресурс]. — Доступний з: www.transport-journal.com

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ
ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

У 2015 р. на фінансування дорожнього господарства закладено 25,5 млрд грн, з яких близько 3,4 млрд грн (13%) — витрати на ремонт і будівництво дорожньої мережі, а 22,1 млрд грн (87%) — погашення боргових зобов'язань Укравтодору (табл. 3.7.).

ТАБЛИЦЯ 3.7. ЗАЛУЧЕННЯ ОСНОВНИХ КРЕДИТІВ
ДЕРЖАВНИМ АГЕНТСТВОМ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ УКРАЇНИ
(УКРАВТОДОРОМ), МЛН ГРН

Рік	2011	2012	2013
Кредитні ресурси ЄБРР та ЄІБ	1 087,7 на ремонт дороги Київ–Чоп за Третім проектом «Ремонт автомобільної дороги Київ–Чоп»	101,7 на ремонт дороги Київ–Чоп за Третім проектом «Ремонт автомобільної дороги Київ–Чоп»	44,2 за роботи, виконані в минулому році з ремонту дороги Київ–Чоп за Третім проектом «Ремонт автомобільної дороги Київ–Чоп»
Кредитні ресурси МБРР	713,5 на ремонт дороги Київ–Харків–Довжанський за проектом «Покращення автомобільних доріг та безпеки руху»	923,4 за двома проектами «Покращення автомобільних доріг та безпеки руху»	1 338,5 за двома проектами «Покращення автомобільних доріг та безпеки руху»
Кредитні ресурси ЄБРР та ЄІБ	703,1 на реалізацію проекту «Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Києва»	1 520,3 на реалізацію проекту «Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Києва»	1 278,8 на реалізацію проекту «Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Києва»
Надано кредитів, усього	2 504,3	2 545,4	2 661,5
Погашення та обслуговування кредитів	4 162,0	3 153,4	6 200,0
Сальдо	-1 657,7	-608,0	-3 538,4

Джерело: складено авторами на основі Звітів Державного агентства автомобільних доріг України за 2011, 2012, 2013 роки [Електронний ресурс] / сайт Укравтодору. — Доступний з: www.ukravtodor.gov.ua

Варто зазначити, що щорічна потреба дорожньої галузі у фінансуванні становить 35–40 млрд грн. Значне недофінансування галузі вимагає негайного перегляду системи фінансування галузі та пошуку нових джерел його наповнення, таких як державно-приватне партнерство та безвідсоткова фінансова допомога.

Йдеться про механізми, до яких на даний час допускаються тільки країни — члени ЄС, такі як Інфраструктурна допомога платіжного балансу (Balance-of-payments Assistance Facility), Європейський механізм фінансової стабільності (European Financial Stability Mechanism), Європейський фонд регіонального розвитку чи Європейський соціальний фонд.

Необхідно перейти від фінансування транспортних інфраструктурних проектів виключно за рахунок кредитних коштів МФО на збалансовану модель фінансування із залученням внутрішніх активів, у тому числі приватних інвесторів. Йдеться про сприятливі для вітчизняної економіки державно-приватні механізми фінансування, які дозволяли б стимулювати внутрішній ринок, а не нарощувати зовнішній борг.

Необхідно:

1. Диверсифікувати джерела фінансування шляхом створення умов для активізації інвестування за рахунок видатків з державного бюджету, кредитів міжнародних фінансових організацій, недержавних інвестицій на основі державно-приватного партнерства, а також фінансової безвідсоткової допомоги, що реалізується через такі механізми, як Інфраструктурна допомога платіжного балансу (Balance-of-payments Assistance Facility), Європейський механізм фінансової стабільності (European Financial Stability Mechanism), Європейський фонд регіонального розвитку чи Європейський соціальний фонд.

2. Вдосконалити механізм державно-приватного партнерства, що вимагає прозорих і зрозумілих для приватних концесіонерів умов інвестування в дорожнє будівництво, для чого необхідно внести відповідні зміни до законодавства України.

3. Залучити кошти портів та стивідорних компаній для реконструкції та будівництва під'їзних шляхів у припортовій зоні, що зменшить кількість заторів та зменшить втрати портів.

4. Застосувати досвід розподілення дороги, що планується передати у концесію на окремі ділянки (лоти), що знизить рівень витрат для концесіонера та зменшить корупційну складову завдяки можливості контролю.

Підвищення якості автомобільних доріг — один із найголовніших пріоритетів для автотранспортної галузі, оскільки економіка України щорічно втрачає великі кошти через неякісні дороги — це перевитрати пального та загальне зростання витрат на перевезення через зменшення швидкості, а також витрати на додатковий ремонт автомобілів.

Недотримання користувачами автодоріг норм і правил у сфері перевезення великогабаритних та великовагових вантажів призводить до руйнування дорожнього полотна. В Україні перевищення вантажоперевізниками допустимих норм перевантаження транспорту спостерігається в 50% випадках.

Сума шкоди дорожньому господарству через перевезення вантажів з перевищенням вагових параметрів становить близько 2 млрд грн на рік, що викликає необхідність організації належного габаритно-вагового контролю транспортних засобів.

Наразі майже всі автомобільні шляхи України проходять через населені пункти, що не відповідає міжнародним вимогам. Вирішенню цього питання сприятиме будівництво нових автомобільних доріг відповідно до європейських стандартів.

Ще однією причиною, що заважає будівництву нових доріг, є той факт, що більшість земель навколо доріг мають сільськогосподарське призначення та є розпайованими, тому постає проблема відведення доріг або їх викупу під нове будівництво.

Необхідно:

1. Здійснювати розвиток транспортної мережі, особливо міжнародних транспортних коридорів, та забезпечувати будівництво нових магістралей і швидкісних доріг; а також виконання робіт з проектування, будівництва і реконструкції, ремонту та експлуатаційного утримання доріг державного значення, в т.ч. під'їзних шляхів до пунктів пропуску через державний кордон України, та підвищувати капітальність дорожніх покриттів, що сприятиме розвитку транзитного потенціалу, створенню нових робочих місць та можливостей для бізнесу.

2. Організувати належний габаритно-ваговий контроль транспортних засобів шляхом використання системи зважування під час руху, створеної за допомогою технології камер і сенсорних датчиків, вмонтованих в асфальтобетонному покритті, та впровадження її на всій території України, що дозволить попередньо визначати вагові та габаритні параметри.

Розвиток автодорожнього господарства є особливо важливим для України як транзитної держави. Україна має великий потенціал для здійснення транзитних перевезень завдяки досить розгалуженій мережі автомобільних шляхів та проходженню через країну трьох європейських транспортних коридорів, які співпадають з напрямками доріг загальногo користування державного значення. Але незважаючи на це, протягом останніх років Україна частково втрачає позиції у міжнародних і навіть внутрішніх вантажних перевезеннях, що призводить до щорічних втрат економіки в розмірі 2,5–3 млрд дол. США (рис. 3.9., рис. 3.10.).

РИС. 3.9. ДИНАМІКА ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ, МЛН Т

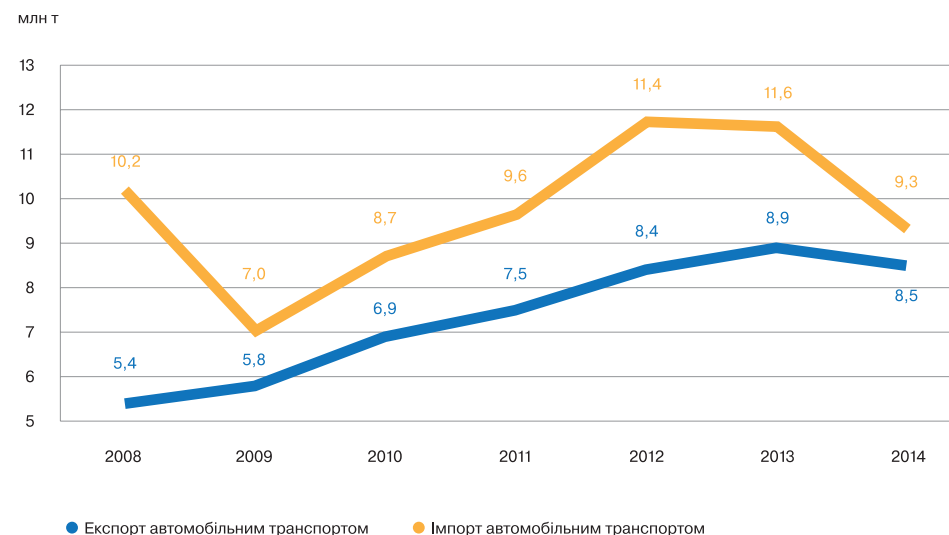
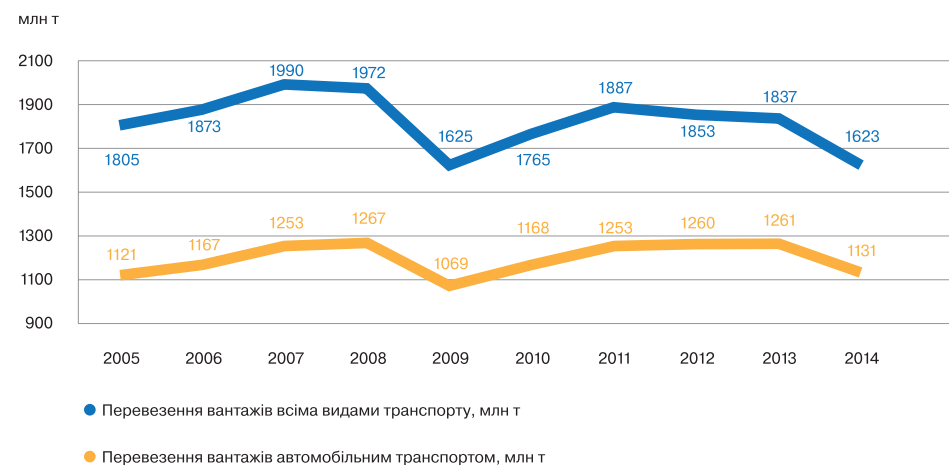

РИС. 3.10. ДИНАМІКА ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ, ЗОКРЕМА АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ, МЛН Т

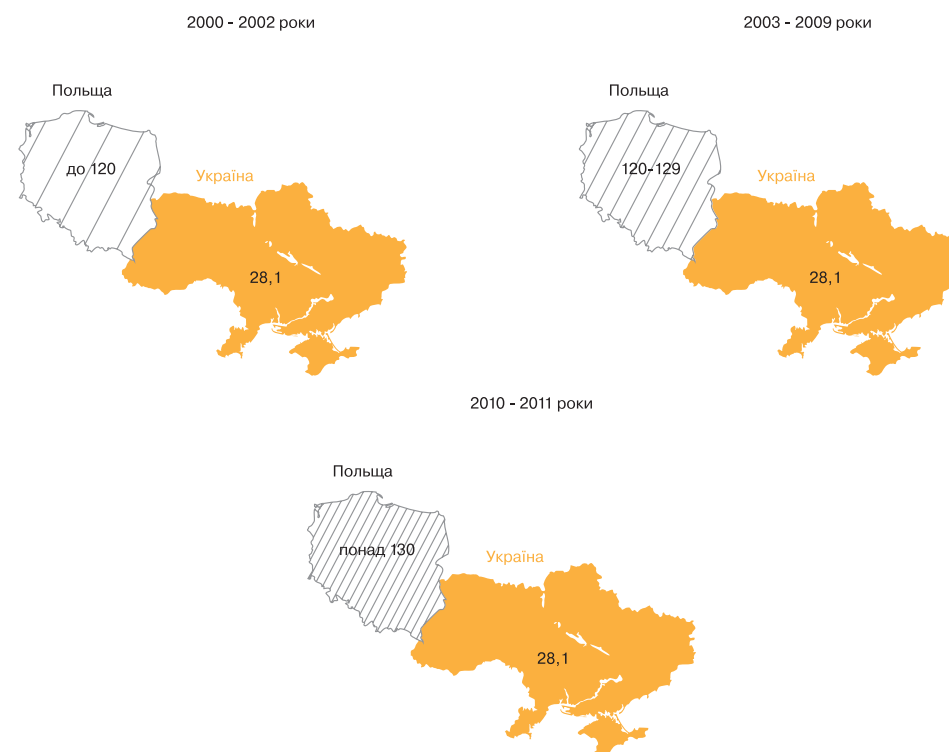
Попри те, що в останні декілька років спостерігається певне зростання обігу транзитних вантажів автомобільним транспортом, транзитні вантажопотоки дедалі частіше почали оминати територію держави (рис. 3.11.).

РИС. 3.11. ДИНАМІКА ТРАНЗИТУ ВАНТАЖІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ, МЛН Т

За оцінками фахівців, сьогодні Україна посідає лише 130-те місце за ефективністю використання своєї транзитної можливості. Це пов'язано з незадовільним станом транспортної інфраструктури України, що не відповідає європейським стандартам та призводить до подорожчання процесу доставки товару, через що держава щороку втрачає сотні мільйонів доларів США надходжень від перевезення вантажів та пасажирів (рис. 3.12.).

РИС. 3.12. ПРИКЛАД ПОРІВНЯЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ЩІЛЬНОСТІ (КМ ДОРІГ/КМ²) ТА ПРОТЯЖНОСТІ 1 ТИС. КМ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Серйозна проблема для перевізників — це відсутність дорожньої інфраструктури, що знижує швидкість перевезень, не надає гарантій збереження вантажів. Україна приєдналася до Європейської угоди про режим праці і відпочинку екіпажів транспортних засобів, що виконують міжнарод-

ні перевезення (ЄУТР), якою жорстко регламентується час праці та відпочинку водія. При цьому найменші порушення обкладаються великими штрафами (порушення режиму роботи на 5 хвилин обкладається штрафом у 1 500 євро), тому що повноцінний відпочинок водія — це запорука безпеки на дорозі¹⁹. В Україні ж спостерігається відсутність місць для відпочинку водія, які відповідають європейським стандартам.

Серед причин втрати транзиту можна відзначити й високий рівень транспортних тарифів та необґрунтовані затримки з боку перевіряючих органів на кордонах України, а також недостатню пропускну спроможність пунктів перетину кордонів²⁰.

Необхідно:

1. Розробити довгострокову програму розвитку транзитного потенціалу, що дасть змогу наблизити стандарти транзитних перевезень щодо швидкості, неперервності, цілісності вантажів, тарифів і цін до міжнародних вимог, а також сприятиме залученню додаткових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

2. Забезпечити розвиток дорожньої інфраструктури, пунктів автомобільного сервісу, транспортних зупинок під охороною, пунктів зв'язку, кафе, готелів, кемпінгів тощо, що сприятиме розвитку міжнародних автоперевезень, безпеці дорожнього руху, а також покращенню іміджу України як транзитної держави.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕДОВИХ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Для розв'язання проблем в автомобільній галузі та впровадження інноваційних технологій з 2011 р. почала досить активно формуватися нормативно-правова база. Так, у 2011 р. було затверджено Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку автомобільного транспорту на період до 2015 р., метою якої стала модернізація системи надання послуг автомобільного транспорту, створення конкурентного середовища на ринку транспортних послуг, підвищення рівня екологічності та енергоефективності транспортних засобів, забезпечення розвитку інфраструктури галузі автомобільного транспорту, забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері гарантування безпеки дорожнього руху, та прийнято Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної ді-

¹⁹ Автомобільні шляхи Європейського рівня в Україні: чи реально //Перевізник. — 2015. - №8. — С. 3.

²⁰ «Відновлення транзитного потенціалу в контексті підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному ринку транспортних послуг». Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.niss.gov.ua/articles/1844/>

яльності в Україні», який визначив пріоритетний напрямок інноваційної діяльності автомобільного транспорту України на 2011–2021 рр.

У 2013 році було ухвалено постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 роки». Але незважаючи на досить солідну кількість нормативно-правових документів, стан інноваційного розвитку на автомобільному транспорті перебуває на дуже низькому рівні, тоді як технологічний розвиток та впровадження інновацій можуть стати інструментами оновлення виробничої бази та підвищення конкурентоспроможності ринку автомобільних транспортних послуг. Технічне переоснащення дорожнього господарства, впровадження нових матеріалів і технологій, модернізація та розвиток виробничої бази, удосконалення методів проектування та будівництва автомобільних доріг дозволить зменшити собівартість дорожніх робіт.

Так, наприклад, формування інтелектуальних транспортних систем в Україні перебуває на початковому етапі (розробляються стандарти, законодавча база, технології та загальні принципи системи). Є приклади застосування нових технологій у ремонті доріг, таких як «холодний ресайклінг» (на автомобільній дорозі Н-09 Мукачеве–Рахів–Богородчани–Івано-Франківськ–Рогатин–Бібрка–Львів).

Необхідно:

1. Підняти рівень конкуренції на ринку автомобільних перевезень шляхом освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи (інтелектуальних транспортних систем, супутникових систем навігації, стеження та управління рухомими об'єктами), що дозволить підвищити ефективність перевезень та знизити транспортну складову в собівартості продукції.

2. Залучати провідні світові технології ремонту автодорожнього полотна, такі, наприклад, як «холодний ресайклінг», що дозволяє використовувати перероблені верхні шари старого дорожнього покриття, а це дає змогу скоротити витрати на нові природні матеріали, зокрема щебінь, піщано-щебеневі суміші і пісок, та на їх доставку до місця виконання робіт.

3. Підвищити якість дорожніх робіт на основі вдосконалення інженерного супроводу та моніторингу, удосконалення методів перспективного й оперативного планування дорожніх робіт на основі результатів функціонування системи управління станом покриття.

4. Розробити Стратегію розвитку інтелектуальних транспортних систем.

У прив'язці до цін 2015 р. орієнтовна нормативна вартість 1 км асфальтової автодороги 1 категорії становить від 70 до 100 млн грн, капремонт — 20–30 млн грн, поточного середнього ремонту — 8–12 млн грн²¹, тоді як будівництво 1 км бетонних доріг сягає близько 20–30 млн грн. Довжина доріг, які необхідно побудувати, становить близько 5 тис. км, строк реалізації такого проекту займе близько 5 років. Собівартість будівництва бетонних доріг в Україні на горизонті експлуатації 30 років на 30–40% нижча, ніж асфальтових, оскільки при будівництві асфальтових доріг використовується імпортований матеріал бітум (імпортовані складові в будівництві асфальтових доріг займають більш як 70%), а виробництво цементу в Україні дуже розвинуто²².

Україна має спеціалістів, які володіють досвідом будівництва бетонних доріг, але наразі не має необхідної спецтехніки для будівництва. Для зацікавлення будівельних компаній у придбанні такої техніки (варіантами можуть бути взяття її в оренду або придбання техніки, що була у використанні протягом 5–10 років), їм потрібні горизонти в 3–5 років для впевненості в тому, що замовлення в них будуть та вони зможуть цю техніку амортизувати.

В Україні бюджет планується на один рік, що виключає можливість використовувати довгострокові кредити через відсутність гарантій з боку держави. Але існує можливість використання довгострокових міжнародних кредитів, під які держава дає гарантії. **При цьому виникає проблема відсутності сфери будівництва та експлуатації доріг у КВЕДах, за якими ці гарантії можна надавати**²³.

Бетонні дороги найбільш доцільно будувати в припортових зонах, а також на більш великій відстані там, де багато сільгоспвиробників, які перевозять зернові до портів. Наразі такий варіант доставки зернових вантажів автомобільним транспортом є найбільш вигідним порівняно з перевезенням залізницею.

²¹ Стоимость строительства 1 км бетонных дорог составляет 20-30 млн грн // Журнал. Транспорт. - 2015. - № 4/2 (857). — С. 3

²² Бетонні дороги в Україні почнуть будувати з ділянки Херсон–Миколаїв–Кіровоград [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство УНІАН. — Доступний з: <http://economics.unian.ua/transport/1094404-betonni-dorogi-v-ukrajini-pochnut-buduvati-z-dilyanki-hersonmikalajivkirovograd.html>

²³ Как будут строить бетонные дороги к портам — интервью с куратором реформы «Укравтодора» [Електронний ресурс] / Центр Транспортних Стратегій. — Доступний з: http://cfts.org.ua/articles/kak_budut_stroit_betonnye_dorogi_k_portam__intervyu_s_kuratom_reformy_ukravtodora_921

Будівництво бетонних доріг у рамках експериментального проекту може бути розпочато на ділянці автодороги Херсон–Миколаїв–Кіровоград, а також на підходах до морських торгових портів України.

Необхідно:

1. Здійснювати будівництво цементобетонних доріг на під'їздах до морських портів, а також на найбільш зруйнованих та нових дорогах, що дозволить зменшити собівартість перевезень на 20–30%, скоротити витрати на утримання до 50%, збільшити життєвий цикл таких доріг вдвічі та досягти якомога більшого імпортозаміщення.

2. Внести до КВЕДів, за якими можна надавати гарантії по довгострокових кредитах, КВЕД з будівництва та експлуатації доріг з метою зацікавлення будівельних компаній у придбанні техніки для будівництва бетонних доріг.

3.4.3. ПОРТОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

Проведений аналіз потужностей морських портів України, динаміку та структуру перевалки вантажів та порівняння з іншими портами Азово-Чорноморського регіону доводить, що сьогодні розвитку вітчизняної портової інфраструктури держава не приділяє достатньої уваги. Про це свідчить скорочення показників обсягів перевалки вантажів морськими портами — найважливіший показник ефективності роботи морського порту (рис. 3.13., рис. 3.14., табл. 3.7., табл. 3.8.).

У свою чергу, збільшення цього показника підвищує вимоги до стану портової інфраструктури. Залежність цих показників продемонстровано на прикладі МП «Южний»: збільшення глибини стоянки біля причалів підвищило обсяги перевалки вантажів утричі. У зв'язку з цим, більш детально окреслимо основні завдання та сучасні цілі розвитку інфраструктури морських портів України: організаційно-фінансова та техніко-технологічна модернізація.

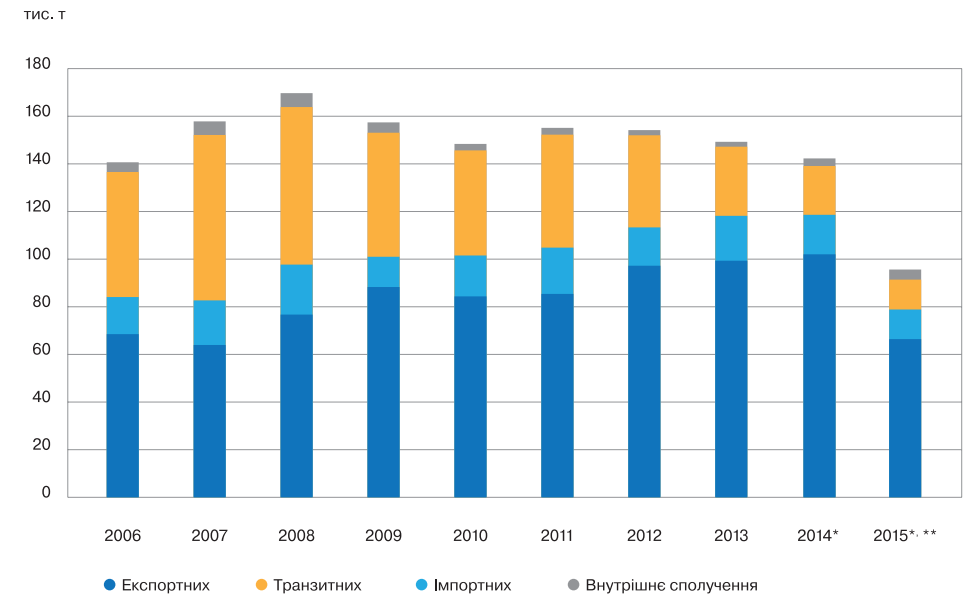
РИС. 3.13. ДОПОМІЖНІ ТРАНСПОРТНІ ПОСЛУГИ МОРСЬКИХ ПОРТІВ ТА ПРИЧАЛІВ З ОБРОБКИ ВАНТАЖІВ, МЛН Т ЗА 2006–2014 РР.

Джерело: Складено Федяй Н.О. на основі даних Державної служби статистики України <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь

РИС. 3.14. ДИНАМІКА ДОПОМІЖНИХ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ МОРСЬКИХ ПОРТІВ ТА ПРИЧАЛІВ З ОБРОБКИ ВАНТАЖІВ ТА ЇХ СТРУКТУРА, ТИС. Т ЗА 2006–2014 РР.

Джерело: Складено Федяй Н.О. на основі даних Державної служби статистики України, взятих з сайту <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь

** Дані за січень–серпень 2015 року

ТАБЛИЦЯ 3.7. ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ПОТУЖНОСТЕЙ ТА ОБСЯГІВ
ПЕРЕРОБКИ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Порт	К-сть причалів, шт.	Довжина причалів, м	Максимальна глибина стоянки біля причалів порту, м		Загальна площа складських приміщень (критих та не критих), тис. м ²	Загальні обсяги переробки вантажів у морських портах за 2013 рік, тис. т	Загальні обсяги переробки вантажів у морських портах за 2014 рік, тис. т	Загальні обсяги переробки вантажів у морських портах за січень–липень 2015 року, тис. т
Бердянський морський порт	9	1400	8,37		118,40	2163,50	3197,10	2585,40
Білгород-Дністровський морський порт (з портопунктом Бугаз)	10	1230	6,80		156,40	667,36	614,72	467,46
Ізмаїльський морський порт	24	2619	7,50		220,80	2762,65	3092,98	2913,71
Іллічівський морський порт	29	6000	14,00		602,00	16458,53	17613,18	10065,62
Маріупольський морський порт	18	4200	9,75		277,80	15499,01	13003,20	5334,59
Миколаївський морський порт	15	2420	11,20		208,80	20304,00	20802,83	12295,38
Одеський морський порт	54	9000	13,50		425,07	23170,60	24579,15	14148,96
Ренійський морський порт	30	3927	12,00		225,00	2789,06	1464,76	592,63
Скадовський морський порт	6	800	6,00		11,30	276,25	58,38	24,80
СМП "Октябрьск"	7	1900	10,50		309,40	5567,27	6975,07	3947,21
Морський порт "Усть-Дунайськ"						39,10	61,55	10,10
Херсонський морський порт	10	1262	8,25		200,0	4133,16	3900,95	2136,53
Морський порт "Южный"	9	3000	25,00		187,50	43441,40	47431,70	27521,98

Джерело: Складено Федяй Н.О. на основі даних, взятих з електронного джерела <<http://www.sifservice.com>> (частина, що стосується потужностей морських портів України); та на основі даних, взятих з сайту Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» <http://uspa.gov.ua/>> (частина, присвячена обсягам переробки вантажів у морських портах України).

ТАБЛИЦЯ 3.8. ДОПОМІЖНІ ТРАНСПОРТНІ ПОСЛУГИ МОРСЬКИХ ПОРТІВ ТА ПРИЧАЛІВ З ОБРОБКИ ВАНТАЖІВ

ЗА 2006 – СІЧЕНЬ–СЕРПЕНЬ 2015 РР. У МЛН Т *

Рік	Всього	У тому числі			
		експортних	імпортних	транзитних	внутрішнє сполучення
2006	140,61	68,3311	15,1994	53,1649	3,9194
2007	157,88	63,857	18,3339	69,5854	6,1068
2008	169,70	76,3306	21,1452	66,3079	5,916
2009	157,18	88,0819	12,8394	52,1644	4,0964
2010	148,14	84,0376	17,4406	44,1873	2,4703
2011	155,05	84,895	19,4174	47,5992	3,1404
2012	153,97	96,8481	16,4937	38,7806	1,8442
2013	149,43	99,2412	18,6232	29,2514	2,3137
2014*	142,36	101,8942	16,8317	20,4703	3,1616
січень–серпень 2015 р.*	95,63	66,3391	12,5114	12,102	4,6757

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь

Джерело: Складено Федяй Н.О. на основі даних Державної служби статистики України
<<http://www.ukrstat.gov.ua/>>

ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

Українські морські порти залишаються привабливими для інвесторів з огляду на їх вигідне розташування з точки зору транзитних перевезень.

Як приклад, про це свідчить підписання меморандумів про наміри інвестувати в порти України The Soufflet Group, «АрселорМіттал Кривий Ріг» та Cargill¹. Підписанням документа представники французької агропромислової корпорації The Soufflet Group засвідчили намір корпорації збудувати на базі Іллічівського порту зерновий перевантажувальний комплекс

¹ Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. Доступно з: <<http://new.mtu.gov.ua/news/>>

потужністю 1–1,2 млн т на рік. Обсяг запланованих інвестицій у проект становитиме близько 70 млн дол. США.

Підписання документа з «АрселорМіттал Кривий Ріг» засвідчує намір створити стивідорну компанію на базі кількох причалів ДП «Спеціалізований морський порт «Октябрьск» на умовах оренди. Підписаний меморандум передбачає передачу частини потужностей порту в довгострокову оренду на конкурсних засадах. Зі свого боку, інвестор зобов'язується провести реконструкцію та модернізацію орендованих об'єктів інфраструктури.

У Міністерстві інфраструктури підписано тристоронній меморандум про наміри реалізувати інвестиційний проект у МТП «Южний». Підписаний документ засвідчує намір компанії Cargill придбати 51% перевантажувального термінала, який стивідорна компанія «МВ Карго» побудує в порту «Южний» (м. Одеса). За умовами меморандуму АМПУ зобов'язується створити на підході до термінала акваторію з належним рівнем днопоглиблення. Пропускна здатність першої черги будівництва становитиме до 5 млн т. Друга черга передбачає збільшення потужності ще на 2–4 млн т. Сума запланованих інвестицій сягає близько 130 млн дол. США. Протягом року після підписання договору сторони матимуть можливість розпочати реалізацію проекту. Запуск термінала попередньо запланований на 2017 рік.

Отже, фінансування оновлення інфраструктури портів повинно здійснюватись з державних коштів, коштів інвесторів та із залученням коштів із фондів ЄС, але **основним джерелом інвестування в інфраструктурні проекти залишаються державні кошти та кошти приватних інвесторів**. Зокрема, на державному рівні для більш ефективного залучення коштів приватних інвесторів необхідно:

1. Оптимізувати механізм проведення інвестиційних конкурсів шляхом впровадження обов'язкових попередніх оцінок щодо економічних, соціальних та екологічних ефектів.

2. Проводити презентації МП України для представлення їх на всеукраїнських форумах, подіях у торгово-промислових палатах, агенціях регіонального розвитку, технологічних центрах. Обмін інформацією та досвідом у веденні портового господарства необхідний для більш ефективного впровадження новачій та залучення інвестицій.

3. Брати активну участь у міжнародних виставках та форумах із вже згаданими бізнес-планами.

4. Використовувати інформаційну та консультативну мережу Європи Enterprise Europe Network (EEN)² як інструмент пошуку інвесторів та партнерів з метою налагодження ефективної міжнародної кооперації та партнерства.

*ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕСІЇ ЯК НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНОЇ ФОРМИ
ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У МОДЕРНІЗАЦІЮ ІНФРАСТРУКТУРИ*

Концесія — одна з форм залучення інвестицій, якій слід приділити окрему увагу. З прийняттям рішення щодо реформування портової галузі у 2013 році під час обговорення механізмів взаємодії між державою і приватними інвесторами концесія була обрана як найбільш ефективна і прийнятна форма оформлення державно-приватного партнерства. Слід зазначити, що переваги концесії як механізму інвестування в портову галузь і зумовили вибір та впровадження саме цієї моделі розвитку галузі провідними морськими країнами: прозорість залучення інвесторів, ефективність контролю з боку держави, правовий захист інвестицій, цільовий розвиток об'єктів портової інфраструктури, а також гарантії виконання зобов'язань всіма учасниками концесійних договорів.

Задля уникнення зловживань більшість країн надають перевагу короткостроковим концесіям, які сприяють розвитку конкуренції. Тривалі концесійні договори європейські уряди укладають тільки тоді, коли мають намір отримати великі капіталовкладення. Європейці, переважно, обирають термін на 15–25 років з можливістю пролонгації при достроковому виконанні інвестиційних зобов'язань.

1. У зв'язку з недостатнім висвітленням на законодавчому рівні проблематики передачі у концесію морських портів та їх інфраструктурних об'єктів внести в Закон України «Про концесії» такі зміни:

- 1) серед об'єктів, які можуть надаватися у концесію — будівництво та/або експлуатація залізниць, аеропортів, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів, інших шляхів сполучення, метрополітенів, інфраструктури морських і річкових портів;
- 2) передбачити, що концесійний договір укладається на строк, визначений у договорі, який має бути не менше 10 років та не більше

² Реформа морських портів України — передумови. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури. Доступно з: <http://mtu.gov.ua/uk/general_information/35485.html>

50 років, за винятком договорів щодо концесії інфраструктури морських портів, які мають бути укладені на строк не менше 10 років та не більше 25 років;

3) внести зміни до Методики розрахунку концесійних платежів, в якій необхідно принципово змінити формулу розрахунку розміру річного концесійного платежу, де його розмір прив'язати до обсягів інвестицій, а не коефіцієнту фондовіддачі.

2. Розширити коло потенційних інвесторів за рахунок великих провідних міжнародних компаній, що спеціалізуються на переробці вантажів та зацікавлені у розвитку морського порту. Це можливо за рахунок посилення контролю державою вибору потенційного інвестора, а також представлення вітчизняних морських портів на міжнародних виставках та бізнес-форумах.

*МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОРТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ
ДИВЕРСИФІКОВАНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСУВАННЯ*

Роль портової інфраструктури як компонента інфраструктури країни вимагає активної участі державних органів у її розвитку. Зростання вантажообробки в МП «Южний» внаслідок збільшення глибин біля причалів свідчить про пряму залежність між покращенням якості інфраструктури та збільшенням обсягів обробки вантажів у МП. Саме тому виникає необхідність модернізації портової інфраструктури. Подальший розвиток складських потужностей та поглиблювальні роботи біля причалів морських портів України передбачають зростання обсягів обробки вантажів, а також вимагають відповідної якості залізниць та під'їзних шляхів. Модернізувати інфраструктуру морських портів — означає підвищити їх конкурентоспроможність, збільшити кількість підприємств, що надають послуги у морських портах, інтенсифікувати зв'язки з іншими портами, диверсифікувати стивідорів.

Як показує практика провідних морських країн, оновлення основних фондів портів має фінансуватися з різних джерел, у тому числі і з фондів ЄС. На фінансування галузевих стратегій та проектів розвитку транспорту, зокрема й морського, у таких європейських країнах, як Польща та Румунія досить вагома частка виділяється фондами Євросоюзу.

Наприклад, на реалізацію Стратегії розвитку морських портів Польщі до 2015 року³ було виділено загальний бюджет на 2007–2013 рр. (строк основних інвестиційних проектів) обсягом 713,9 млн євро, з яких Фондом єдності виділялось 606,8 млн євро.

Необхідно реалізовувати інфраструктурні проекти із збільшення глибин біля причалів морських портів, що дозволить приймати судна більшої ємності; розвитку автоматизованих навігаційних систем; реконструкції та будівництва нових складських терміналів; модернізації інфраструктури у портовій зоні — автомобільних та залізничних шляхів, згідно з планами розвитку портів, застосовуючи практику диверсифікації джерел фінансування.

*РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ НА ОСНОВІ
ПОРТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА ЗАСАДАХ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДЕРЖАВОЮ
ТА ПРИВАТНИМИ КОМПАНІЯМИ*

Основним завданням підвищення конкурентоспроможності українських портів є посилення їх ролі у соціально-економічному розвитку країни та у міжнародній транспортній мережі. Сьогодні українські МП виступають як набір приватних та державних підприємств, що надають інфраструктурні послуги на території морської та сухопутної зони морського порту. На нашу думку, ефективніше МП будуть розвиватися, коли на їх базі будуть створюватись відповідні логістичні платформи — транспортно-логістичні центри, які можуть формуватися не лише на базі окремого морського порту, а й на базі декількох морських портів. Вивчення практики управління розвитком морськими портами інших країн дозволяє засвідчити те, що стратегії підвищення конкурентоспроможності морських портів як Польщі, так і Румунії зосереджені на певній кількості портів, а не усіх портах країни. Такий підхід ефективний для модернізації ключових об'єктів, які згодом зможуть бути локомотивами для певного регіону та розташованих поряд об'єктів. Наприклад, модернізована інфраструктура Одеського МП буде використовуватись також Іллічівським МП та МП «Южний» (мається на увазі взаємодія залізничних, авто- та внутрішніх водних підходів до портів). Тому доцільно морські порти України об'єднати в регіональні групи за те-

³ Strategia rozwoju portów morskich do 2015 roku [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<https://www.mir.gov.pl>>

риторіальним принципом, на основі яких, власне, слушно розвивати транспортно-логістичні центри.

Основною ознакою виділених груп є обслуговування відповідних підприємств свого регіону, національних та міжнародних транспортних коридорів:

- 1) найбільшою за масштабами групою є порти Великої Одеси — Одеса, Южний та Іллічівськ;
- 2) Азовський регіон, який об'єднує порти Маріуполь і Бердянськ;
- 3) у Дніпро-Бузький регіон входять порти Миколаїв, Херсон, Олександрія, Скадовськ;
- 4) Придунай'є — українські ворота в Європу — об'єднує порти Рені, Ізмаїл, Білгород-Дністровський та Усть-Дунайськ.

Зміцнення внутрішніх зв'язків у портах сприятиме:

- посиленню якості та швидкості обслуговування;
- зниженню витрат переміщення вантажів через порт;
- покращенню екологічної безпеки;
- відкритості роботи порту та порядку надання послуг.

Посилення міжпортових зв'язків у транспортно-логістичному центрі та між такими центрами сприятиме:

- поліпшенню інвестиційного клімату;
- прискоренню модернізації портової інфраструктури;
- розвитку промисловості, в першу чергу, яка зосереджена в містах та регіонах відповідного вузла;
- розвитку конкурентного середовища між портами.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК

1

ДОДАТОК 2

Перспективні про- дукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
Соняшникова олія	1 620	15,4%	10 518	3 554	2
Клейковина	202	13,6%	1 487		2
Сухе молоко	2 885	11,8%	24 451	95	6
Цукрові сиропи	693	9,6%	7 219	16	13
Пестициди	3 225	9,0%	35 829	14	608
Титановий прокат	393	8,8%	4 464	49	59
Енергетичне обладнання	4 327	8,6%	50 316	297	138
Компресори	2 046	8,9%	22 991	34	96
Турбіни	1 439	7,9%	18 214	235	24
Генератори	522	10,7%	4 878	23	7
Трансформатори	262	8,4%	3 120	6	8
Котли	62	5,6%	1 113	0	3
Борошно	493	8,3%	5 938	75	2
М'ясо й м'ясопродукти, всього	11 937	8,1%	147 376	394	201
М'ясо великої рогатої худоби, заморожене	3 012	12,7%	23 720	51	6
М'ясо свійської птиці, заморожене	1 882	9,5%	19 806	273	58

РЕЙТИНГ ТОВАРІВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВНИХ
ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Виробни- цтво	Трудові ресурси	Виробни- цтво	Експорт
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України				
916	0	635	+	+	+	
6	5			+	+	+
13	0	0	+	+	+	
245	10	0	+	+	+	+
1 860	140	1	+	+	+	+
1 108	73	3		+	+	+
4 235	603	4				
1 418	387	3	+	+		
2 287	125	0	+	+		
373	65	0	+	+		
130	20	1	+	+		
26	6		+	+		
96	1	1	+	+	+	+
6 498	145	44	+	+	+	+
496		0	+	+	+	
374	0	42	+	+	+	

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
М'ясо великої рогатої худоби, свіже чи охолоджене	1 404	6,4%	21 936	24	1
Продукти з м'яса, м'ясних субпродуктів чи крові, готові та законсервовані, інші, крім готових страв з м'яса та субпродуктів	1 249	7,8%	16 014	7	15
Свинина, свіжа чи охолоджена	1 033	6,0%	17 220	16	3
М'ясо та харчові субпродукти, інші, свіжі, охолоджені чи заморожені	992	12,4%	7 996	4	29
М'ясо свиней, заморожене	649	5,0%	12 976	11	77
М'ясо свійської птиці, свіже чи охолоджене	553	7,7%	7 176	3	0
Ковбаси й подібні продукти з м'яса, м'ясних субпродуктів чи крові	418	8,8%	4 747	4	5
Борошно, крупка та гранули з м'яса, непридатні для харчування людини; шкварки	353	18,6%	1 900	1	7

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
1 472	0		+	+	+	
1 761	113	2	+	+	+	
12	0		+	+	+	
217	30		+	+	+	
35	1	0	+	+	+	
2		0	+	+	+	
9	0		+	+	+	
25	0	0	+	+	+	

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
М'ясо та м'ясні субпродукти, інші, харчові, солені, у розсолі, сушені чи копчені (крім свинини та м'яса великої рогатої худоби); борошно та крупка з м'яса чи м'ясних субпродуктів, харчові	343	27,9%	1 231	0	
М'ясо овець, заморожене	254	6,5%	3 911	0	0
Баранина, свіжа чи охолоджена	186	6,1%	3 055	0	
Субпродукти харчові свійської птиці	186	247,9%	75		
Свинина у відрубках, солена, засушена чи копчена (бекон і шинка)	159	4,7%	3 391	0	0
Субпродукти харчові великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней та інших тварин родини конячих, свіжі чи охолоджені	97	8,6%	1 133	0	
М'ясо кіз, заморожене	43	11,4%	373		
М'ясо великої рогатої худоби, солоне, засушене чи копчене	16	6,8%	241	0	
М'ясо коней та інших тварин родини конячих, заморожене	3	0,6%	477		

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
746	0		+	+	+	
672			+	+	+	
516			+	+	+	
			+	+	+	
7			+	+	+	
10			+	+	+	
3			+	+	+	
43			+	+	+	
98			+	+	+	

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
Лимонна кислота	124	7,9%	1 574	0	7
Масло вершкове	633	7,7%	8 215	20	48
Фармацевтичні продукти і препарати	46 027	7,7%	597 757	273	2 580
Електричне освітлювальне устаткування	6 055	7,5%	80 734	46	134
Лампи та світильники, інші (лампи-спалахи, гірлянди, прожектори тощо)	4 281	11,9%	35 978	16	38
Лампи та світильники	1 657	6,7%	24 724	17	59
Лампи розжарювання та газорозрядні електричні; лампи дугові	318	2,1%	15 125	10	33
Частини ламп і освітлювального устаткування	309	6,3%	4 907	3	3
Сири	2 391	7,5%	31 879	120	68
Мило і мийні засоби	3 017	7,1%	42 498	89	296
Машини і устаткування для сільського господарства	3 974	7,0%	56 774	149	689
Трактори сільсько-господарські	1 100	5,3%	20 748	43	200
Частини машин і устаткування для сільського господарства	992	8,8%	11 268	23	43
Машини сільсько-господарські, інші	511	8,5%	6 011	25	66

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
			Виробни- цтво	Трудові ресурси	Виробни- цтво	Експорт
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України				
196	165				+	+
184			+	+	+	+
83 047	4 093	28	+	+	+	+
10 302	7 625	13				
4 464	2 961	8		+		
3 889	3 324	1		+		
1 286	877	4		+		
662	463	0		+		
578	0	0	+	+	+	
1 720	212	5	+	+	+	+
3 406	518	12				
1 686	71	1	+	+	+	+
732	194	4		+	+	+
212	55	1	+	+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Машини для підготовки чи обробки ґрунту	464	9,0%	5 161	38	174
Інші машини для збирання врожаю	328	6,7%	4 892	12	59
Машини для розкидування, розбризкування чи розпилювання рідин або порошків	262	8,6%	3 044	3	26
Комбайни зернозбиральні	253	6,1%	4 153	1	96
Причепи та напівпричепи сільськогосподарські	71	10,8%	656	4	9
Машини для збирання коренеплодів і бульбоплодів	35	7,6%	460	0	2
Трактори, керовані людиною, що йде поруч (мотоблоки)	30	7,8%	382	1	17
Взуття	8 953	6,9%	129 751	188	387
Метизи	3 005	6,9%	43 548	47	92
Лізин	118	6,9%	1 706	0	21
Комп'ютери і побутові електронні вироби	134 895	6,5%	2 075 310	268	1 538
Апаратура зв'язку	112 485	17,0%	661 678	192	746
Складники електронні	47 894	6,1%	785 141	25	290
Комп'ютери та периферійні пристрої	7 497	1,4%	535 490	24	450

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
286	111	5	+	+	+	+
127	22	0		+	+	+
178	59	0	+	+	+	+
157	1	0		+	+	+
6	1	0	+	+	+	+
2	0	0		+	+	+
18	3	0		+	+	+
20 860	9 957	97	+	+	+	+
5 398	846	4	+	+	+	+
419	101	0		+	+	+
194 937	106 309	135				
74 818	41 006	97				
30 972	8 027	3				
77 407	48 639	25				

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Середньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Середньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Український експорт у 2014 р.	Український імпорт у 2014 р.
Мікрофони, гучномовці, апаратура приймальна для радіотелефонного та радіотелеграфного зв'язку	2 199	7,0%	31 418	18	18
Інша апаратура електронна побутова	2 061	7,4%	27 857	4	8
Плати електронні з умонтованими складниками	394	6,4%	6 155	2	15
Радіоприймачі	-552	-3,4%	16 242	2	8
Апаратура для записування та відтворення звуку й зображення	-1 303	-11,5%	11 330	0	4
Підймальне та вантажно-розвантажувальне устаткування	5 873	6,4%	91 772	134	264
Частини підймального та вантажного устаткування	1 097	5,2%	21 101	71	30
Дерик-крани суднові; крани; ферми підймальні пересувні, навантажувачі портальні та вантажівки, оснащені устаткуванням для підймання та переміщення	1 078	7,1%	15 182	12	28

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
3 567	2 556	8				
4 665	4 177	3				
576	196	0				
1 740	969	0				
1 193	739	0				
4 568	1 544	25	+	+	+	+
1 523	485	15	+	+	+	+
487	236	0	+	+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Середньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Середньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Український експорт у 2014 р.	Український імпорт у 2014 р.
Машини та устаткування для підймання, переміщення, навантажування чи розвантажування, інші	951	7,8%	12 186	15	17
Автонавантажувачі з вилковим захватом, інші навантажувачі; тягачі, що використовуються на залізничних платформах	863	5,1%	16 915	2	48
Підіймачі та конвеєри безперервної дії пневматичні та інші для товарів і матеріалів	606	6,1%	9 927	17	84
Ліфти, скіпові підіймачі, ескалатори та пішохідні рухомі доріжки	511	7,9%	6 470	7	31
Лебідки шахтних підіймальних установок надшахтного розміщення; лебідки, спеціально призначені для використання під землею; лебідки, інші; кабестани	387	12,9%	3 003	3	6
Домкрати; підіймачі, призначені для підймання транспортних засобів	185	5,9%	3 131	3	11

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
856	76	3	+	+	+	+
534	272	1		+	+	+
302	37	3	+	+	+	+
170	102	0	+	+	+	+
177	50	0		+	+	+
333	212	0		+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
Талі та підйимачі	162	9,0%	1 801	0	5
Ковші, грейфери, захвати та черпаки до кранів, екскаваторів і подібного устатку- вання	99	4,8%	2 056	4	6
Труби зі сталі	5 541	6,3%	87 953	1 109	136
Безшовні труби	2 278	6,3%	36 160	730	63
Фітинги до труб чи трубок, не литі	1 426	8,2%	17 388	15	28
Труби та трубки зо- внішнього діаметра не більше ніж 406,4 мм, зі сталі, інші	1 307	5,2%	25 144	127	35
Труби зварні, кругло- го поперечного пере- різу, зовнішнього діаметра більше ніж 406,4 мм	565	6,1%	9 260	237	10
Керамічні плитки і плити	1 134	5,9%	19 219	140	90
Керамічні санітарно-техніч- ні вироби	358	5,9%	6 060	39	12
Телевізори	5 862	5,9%	99 362	247	360
Металеві зливки легованої сталі	231	5,7%	4 057	67	9
Ливарна продукція	699	5,5%	12 700	69	33
Інші вироби литі з чорних металів	348	5,4%	6 442	56	26

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробни- цтво	Трудові ресурси	Виробни- цтво	Експорт
96	40	0		+	+	+
88	33	2		+	+	+
4 741	799	229				
1 428	182	173	+	+	+	+
1 308	507	2	+	+	+	+
1 499	100	52	+	+	+	+
506	10	3	+	+	+	+
580	147	6	+	+	+	+
527	222	7	+	+	+	+
9 808	5 526	107	+	+		
287	16	30	+	+	+	+
1 581	779	1	+	+	+	+
1 053	496	0	+	+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
Фітинги до труб і трубок з ливарного чавуну	195	6,0%	3 248	1	4
Труби з ливарного чавуну	86	4,2%	2 055	3	2
Вироби столові, ку- хонні або інші побуто- ві вироби з ливарного чавуну, емальовані	79	15,0%	529	0	0
Вироби столові, ку- хонні або інші побуто- ві вироби з ливарного чавуну, неемальовані	15	7,6%	195	3	0
Радіатори та їх части- ни з ливарного чавуну	-4	-2,5%	142	6	0
Ванни з ливарного чавуну, емальовані або неемальовані	-1	-0,9%	89	0	1
Побутова техніка	7 018	5,5%	127 607	251	762
Машини електро- механічні побутові з умонтованим елек- тродвигуном	1 445	7,5%	19 267	10	91
Холодильники та мо- розильники побутові	1 224	5,8%	21 109	43	196
Прилади електрона- грівальні, інші	1 088	8,8%	12 359	4	90
Устаткування по- бутове неелектричне для приготування та підігрівання їжі	689	5,3%	12 999	32	48

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробни- цтво	Трудові ресурси	Виробни- цтво	Експорт
285	177	0	+	+	+	+
125	16	0	+	+	+	+
63	59	0	+	+	+	+
23	20	0	+	+	+	+
27	7		+	+	+	+
4	4		+	+	+	+
16 966	10 724	93				
3 076	2 412	0	+	+		
2 577	1 128	7	+	+		
1 987	1 693	0				
1 258	723	2	+	+		

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Печі інші, плити, котли для варіння; грилі та ростери	663	6,6%	10 038	8	54
Частини побутових електричних приладів	358	5,3%	6 763	9	6
Машина пральні та сушильні побутові	314	2,8%	11 221	20	125
Машина посудомийні побутові	224	5,4%	4 139	1	12
Водонагрівачі електричні надшвидкого нагрівання чи акумулювальні; нагрівачі електричні занурювані	206	7,7%	2 673	7	49
Елементи опору нагрівальні	189	5,4%	3 505	65	13
Електроприлади для обігрівання приміщень і обігрівання ґрунту	187	5,7%	3 272	13	17
Апарати електронагрівальні перукарські та сушарки для рук; праски електричні	176	3,5%	5 023	3	22
Електробритви, машинки для видалення волосся, машинки для підстригання волосся, з умонтованим електродвигуном	167	4,9%	3 408	2	10

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
1 248	611	0	+	+		
859	519	8				
1 383	410	9	+	+		
565	235					
459	302	3		+		
350	100	51	+	+		
555	422	4	+	+		
934	813	0		+		
427	318	0	+	+		

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Вентилятори, венти-ляційні чи рециркуля-ційні витяжні ковпаки або шафи, побутові	145	2,5%	5 791	33	11
Печі мікрохвильові	106	2,5%	4 243	0	16
Частини печей, плиток, приладів для підігрівання їжі та по-дібних неелектричних побутових приладів	55	3,5%	1 561	0	3
Електроковдри	24	10,1%	235	0	0
Транспортне машинобуду-вання	103 459	5,4%	1 915 912	3 127	2 578
Автомобілебудування	68 452	4,8%	1 426 089	1 302	2 234
Виробництво пові-тряних і космічних літальних апаратів, супутнього устатку-вання	28 259	8,6%	328 590	892	117
Суднобудування	3 922	5,1%	76 901	93	24
Виробництво заліз-ничних локомотивів і рухомого складу	1 921	6,9%	27 842	837	122
Виробництво вело-сипедів, дитячих та інвалідних візків	1 743	7,30%	23 876	2	40
Виробництво мото-циклів	861	3,1%	27 764	0	29

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробни-цтво	Трудові ресурси	Виробни-цтво	Експорт
416	325	9	+	+		
689	589	0	0	0		
148	91	0		+		
36	34	0				
150 236	9 990	745				
67 489	4 846	639	+	+		
59 160	792	29	+	+		
13 435	1 704	8	+	+	+	+
1 470	168	69	+	+	+	+
4 903	1 610	0		+		
3 324	649	0		+		

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Виробництво інших транспортних засобів і обладнання, не віднесених до інших угруповань	194	7,4%	2 616	1	11
Виробництво військових транспортних засобів	74	3,3%	2 234		
Машини й устаткування для гірничих робіт, робіт у кар'єрі та для будівництва	6 814	5,3%	128 567	188	225
Частини машин і устаткування для гірничих робіт, робіт у кар'єрі та для будівництва	3 374	6,7%	50 355	97	63
Навантажувачі ковшові фронтальні самохідні	934	4,6%	20 297	3	16
Машини врубові для добування вугілля чи гірських порід і тунеле-прохідницькі машини; машини бурильні чи прохідницькі, інші	700	8,2%	8 537	14	21

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
277	220	0		+		
50	0	0	+	+	+	+
7 134	1 005	23				
2 954	775	14	+	+	+	+
2 098	24	0			+	+
234	14	4	+	+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Машини й устаткування для сортування, подрібнення, змішування та подібної обробки ґрунту, каміння, руд та інших мінеральних речовин	645	6,8%	9 483	53	49
Машини трамбувальні та дорожні катки, самохідні	457	4,1%	11 155	3	20
Машини й устаткування землерийні, інші	318	6,2%	5 130	6	7
Відвали бульдозерів неповоротні чи поворотні	222	3,0%	7 412	1	14
Грейдери та планувальники, самохідні	143	6,1%	2 338	0	1
Бульдозери з неповоротним і поворотним відвалом, самохідні	96	2,3%	4 178	2	6
Скрепери самохідні	88	4,0%	2 209	3	1
Трактори гусеничні	76	4,7%	1 621	3	8
Елеватори та конвеєри безперервної дії для підземних робіт	9	4,6%	202	1	2

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
195	51	1	+	+	+	+
568	31	1		+	+	+
280	69	1		+	+	+
267	4	0		+	+	+
41	2	0		+	+	+
170	2	0		+	+	+
77	18	1		+	+	+
90	0			+	+	+
7	6			+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед-ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед-ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005–2014 рр., %	Світовий імпорт у 2014 р.	Україн-ський експорт у 2014 р.	Україн-ський імпорт у 2014 р.
Лопати механічні, екскаватори та одноковшові навантажувачі, з обертанням верхньої частини на 360°, самохідні, крім фронтальних одноковшових навантажувачів	5	0,1%	5 392	2	15
Лопати механічні, екскаватори та одноковшові навантажувачі самохідні, інші; машини самохідні для гірничих робіт, інші	-4	-1,5%	257	0	1
Згущене молоко	144	5,1%	2 825	26	7
Одяг	22 221	5,0%	444 410	566	670
Меблі	7 498	4,9%	153 022	448	190
Сік яблучний	111	4,4%	2 520	161	4
Ручні електромеханічні і пневматичні інструменти	1 021	4,3%	23 748	2	96
Напівпровідниковий кремній	479	4,1%	11 673	6	0
Металопрокат	12 010	3,7%	324 595	10 577	1 004
Плоский прокат	6 868	3,4%	201 998	3 383	758
Довгий прокат	5 021	5,3%	94 742	2 852	220
Напівфабрикати зі сталі	306	1,1%	27 854	4 342	26
Папір та паперові вироби	8 591	3,7%	232 190	981	1 459
Папір і картон	2 424	2,1%	115 438	329	870

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробництво	Трудові ресурси	Виробництво	Експорт
146	5	1		+	+	+
7	3	0		+	+	+
3	0		+	+	+	
91 561	35 608	372	+	+		
15 501	9 084	81	+	+	+	+
209	14	46	+	+	+	+
3 673	2 467	0	+	+		
803	72	2		+		
21 064	4 331	2 893	+	+	+	+
11 912	3 354	975	+	+	+	+
5 474	957	377	+	+	+	+
3 320	20	1 540	+	+	+	+
14 220	2 252	76	+	+	+	+
4 980	404	26	+	+	+	+

Перспективні продукти	Ринки, млн дол. США				
	Серед- ньорічний приріст світового імпорту (розрах.)	Серед- ньорічні темпи приросту світового імпорту в 2005– 2014 рр., %	Світовий ім- порт у 2014 р.	Україн- ський експорт у 2014 р.	Україн- ський імпорт у 2014 р.
Маса паперова	2 351	5,8%	40 537	0	46
Вироби паперові гос- подарсько-побутово- го та санітарно-гігіє- нічного призначення	2 298	7,4%	31 049	172	353
Папір і картон гоф- ровані, паперова й картонна тара	1 295	5,6%	23 117	123	92
Вироби паперові та картонні, інші	438	3,2%	13 678	28	70
Шпалери	202	9,2%	2 193	324	13
Вироби канцелярські, паперові	105	1,7%	6 178	5	15
Вироби з деревини	3 498	2,7%	129 568	879	315
Деревина, розпиляна чи стругана	1 063	2,1%	50 609	393	9
Інші вироби з дере- вини	763	4,4%	17 337	28	33
Фанера, дерев'яні буді- вельні плити і панелі, шпон	724	2,0%	36 192	289	213
Інші дерев'яні буді- вельні конструкції і столярні вироби	532	2,8%	19 002	88	44
Дерев'яна тара	154	4,0%	3 849	27	3
Щитовий паркет	57	2,2%	2 579	55	12
Флоат-скло	35	0,6%	5 883	0	87

Імпорт ЄС-28 у 2014 р. (зовнішній)			Наявність виробничої бази в Україні		Наявність сировини в Україні	
Всього	в т.ч. з Китаю	в т.ч. з України	Виробни- цтво	Трудові ресурси	Виробни- цтво	Експорт
5 165	38		+	+	+	+
1 107	368	29	+	+	+	+
1 622	817	12	+	+	+	+
626	220	5			+	+
55	16	4	+	+	+	+
639	388	1		+	+	+
11 684	3 087	563	+	+	+	+
3 637	207	247	+	+	+	+
3 540	1 668	49			+	+
2 697	566	195	+	+	+	+
974	285	15	+	+	+	+
325	22	27	+	+	+	+
511	340	30	+	+	+	+
163	24	0	+	+	+	+

ДОДАТОК 3

Неконтрольовані виробничо-продуктові ланцюги перспективних видів продукції

1) Виробничо-продуктовий ланцюг переробки зерна

Україна є великим виробником і експортером зерна з позитивною динамікою їх розвитку. Так, протягом останніх 10 років виробництво зерна в Україні практично подвоїлося (з 33–35 млн т/рік до 60–63 млн т/рік), а експорт зріс з 5–10 млн т/рік до 24–27 млн т/рік. Основні види зерна, що вирощуються і експортуються в Україні, — пшениця та кукурудза.

У сегменті переробки зерна перспективними видами продукції є пшеничне борошно, продукція глибокої переробки зерна (глютен і цукрові сиропи) і біотехнологічна продукція (лимонна кислота і лізин).

На сьогодні в Україні є помольні виробництва, однак основна їх частина побудована ще за радянських часів і вирізняється високим рівнем фізичного та морального зносу та високою енергоємністю. Для досягнення глобальної конкурентоспроможності необхідна їх модернізація в частині покращення якості борошна (відповідно до параметрів міжнародних стандартів), підвищення ресурсо- та енергоефективності (для зниження собівартості).

Для виробництва глютену, цукрових сиропів, лимонної кислоти і лізину слід будувати в Україні нові підприємства з обов'язковим використанням сучасних технологій і залученням провідних іноземних інжинірингових компаній.

Слід зазначити, що організація переробки зерна суттєво збільшить обсяги доданої вартості, яка формується в Україні. Так, вирощування й експорт однієї тонни зерна пшениці створює ~110 дол. США доданої вартості, тоді як його переробка в борошно забезпечує додатково ~40 дол. США/т, а глибока переробка — ще ~120 дол. США/т доданої вартості. Тобто вирощування і глибока переробка однієї тонни зерна забезпечать створення ~270 дол. США доданої вартості.

Помел 1 млн т/рік зерна пшениці в борошно і глибока переробка 0,5 млн т/рік зерна пшениці і кукурудзи в глютен і цукрові сиропи, з подальшим експортом отриманої продукції, забезпечать додатково ~120 млн дол. США/рік доданої вартості.

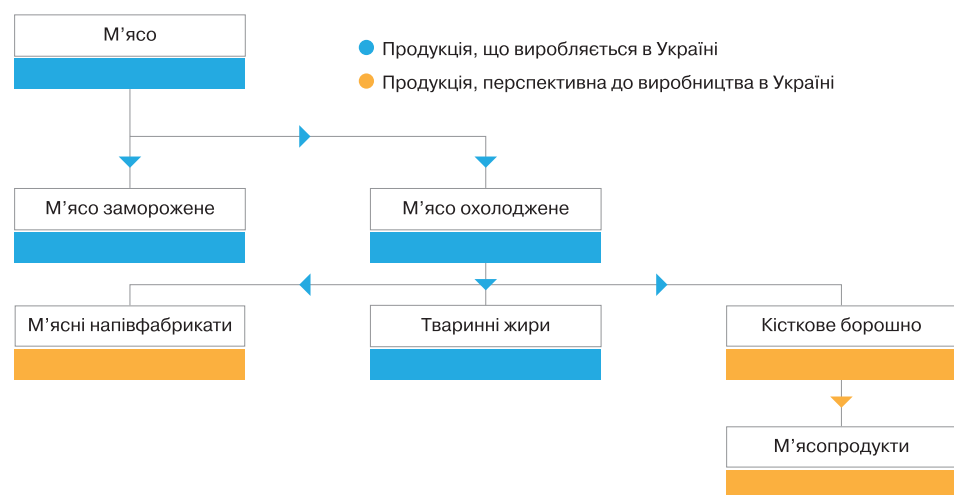
Організація виробництва лимонної кислоти та лізину з використанням біотехнологій сприятиме підвищенню технологічної укладності національної економіки.

2) Виробничо-продуктовий ланцюг переробки м'яса

В Україні щорічно заготовляється ~2,5 млн т м'яса (не враховується м'ясо, вирощене населенням для власного споживання), і протягом останніх 10 років спостерігається позитивна динаміка збільшення цього показника.

У сегменті м'ясопереробки перспективною продукцією є м'ясо заморожене, м'ясо охолоджене, м'ясні напівфабрикати і м'ясні продукти.

Зараз Україна на глобальних ринках представлена м'ясом замороженим і охолодженим, насамперед, птиці, а експорт м'ясних напівфабрикатів і виробів є мізерним.

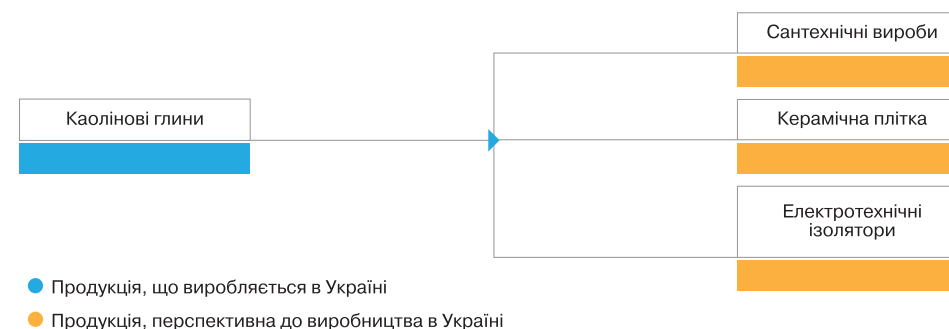

Виробництво м'ясних напівфабрикатів і м'ясних виробів забезпечує створення ~900 дол. США доданої вартості в розрахунку на тону переробленого м'яса. Тобто переробка 150 тис. т/рік м'яса в напівфабрикати та м'ясні продукти, з подальшим їх експортом, забезпечить ~135 млн дол. США/рік доданої вартості. Також в результаті м'ясопереробки утворюється тваринний жир, який є цінною сировиною для виробництва мила, що також належить до переліку перспективних видів продукції.

3) Виробничо-продуктовий ланцюг переробки каолінових глин

Україна щорічно видобуває ~2,5 млн т каолінових глин, з яких майже третина (~700 тис. т/рік) експортується. Країни-імпортери з даної сировини виробляють сантехнічні й керамічні вироби, поставляючи їх також і в Україну (обсяг імпорту — 100–120 млн дол. США/рік).

У сегменті переробки каолінових глин перспективною продукцією є сантехнічні вироби, керамічна плитка та електротехнічні ізолятори. Організація нових сучасних виробництв даної продукції сприятиме, зокрема, імпортозаміщенню. Однак їх також слід орієнтувати на експорт (глобальну конкурентоспроможність), оскільки орієнтація лише на внутрішній ринок не забезпечить ринкової стійкості проектам.

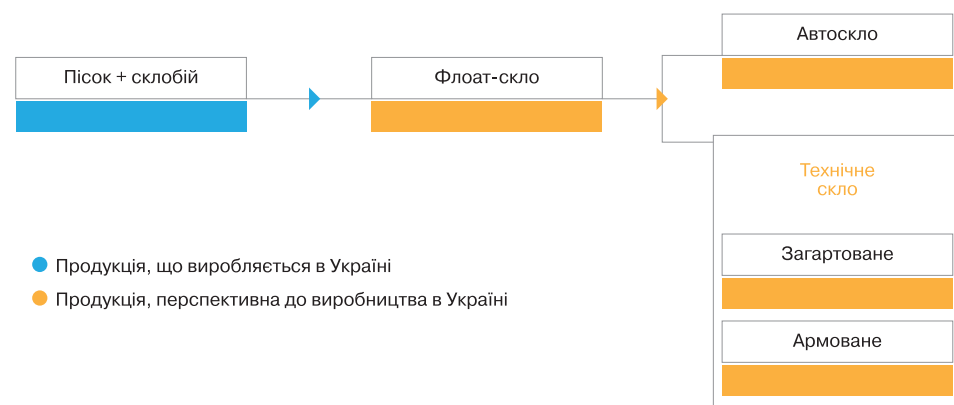

Переробка каолінових глин, залежно від виду продукції, забезпечує створення доданої вартості в обсязі ~150–180 дол. США в розрахунку на 1 тону глини. Тобто переробка 700 тис. т/рік глини, яка зараз щорічно експортується, здатна забезпечити 90–126 млн дол. США/рік доданої вартості.

6) Виробничо-продуктовий ланцюг виробництва листового флоат-скла і виробів з нього

Єдиний в Україні виробник листового флоат-скла — Лисичанський завод «Пролетарій», не працює, і попит на скло на внутрішньому ринку повністю задовольняється за рахунок імпорту. Відсутність власного виробництва флоат-скла стримує розвиток подальших виробництв, зокрема автоскла, загартованого й армованого скла, попит на яке зростає як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

В Україні є достатні запаси високоякісного піску для організації одного або кількох нових виробництв флоат-скла. Наявність зовнішнього і внутрішнього ринків диверсифікують ринкові ризики таких проєктів.

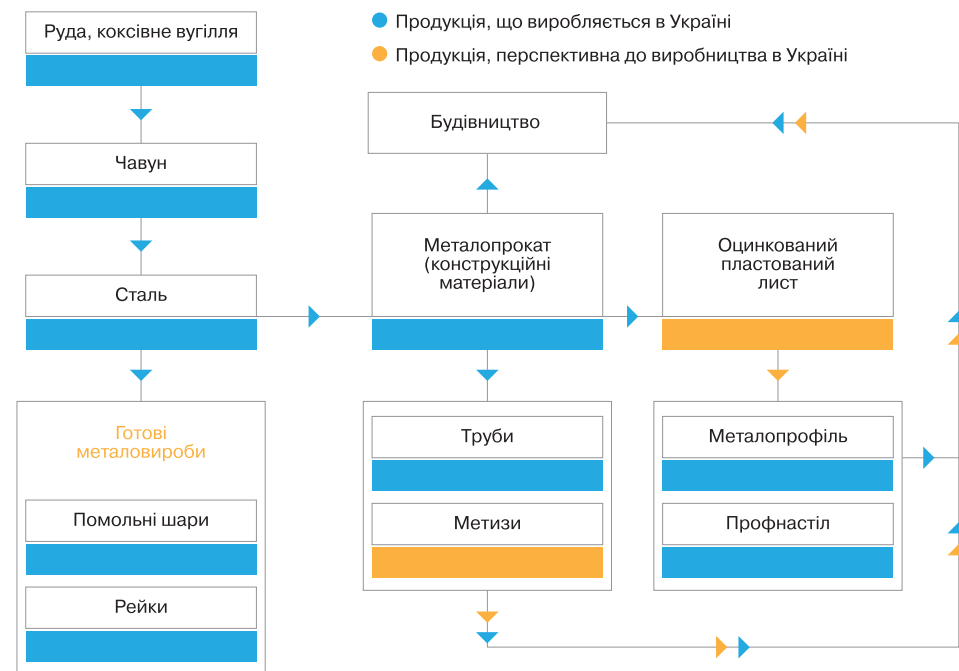

Слід зазначити, що 100% залежність від імпорту флоат-скла несе в собі суттєві ринкові й цінові ризики після відновлення інвестиційного процесу і зростання обсягів будівництва в Україні.

4) Виробничо-продуктовий ланцюг у чорній металургії

Україна традиційно є великим виробником і експортером продукції чорної металургії, зокрема металопрокату та труб, що обумовлено наявністю власної залізної руди, коксівного вугілля і успадкованих з часів СРСР великих меткомбінатів. Однак поточна номенклатура вітчизняних підприємств включає напівфабрикати (квадратна заготовка і сляб) і металопродукцію рядових марок сталі середньої і низької якості. Попит на високоякісний металопрокат і труби на внутрішньому ринку покривається за рахунок імпорту (1,2–1,5 млрд дол. США/рік).

Зокрема, в Україні відсутнє виробництво автомобільного листа (використовується в автомобілебудуванні та виробництві побутової і комп'ютерної техніки), оцинкованого і плакованого листового прокату. Також, незважаючи на наявність власного виробництва металопрокату, відсутнє сучасне виробництво метизів (імпорт 90–100 млн дол. США/рік).

Слід зазначити, що виробництво автомобільного листа необхідне для розвитку в Україні автомобілебудування, сільськогосподарського машинобудування і виробництва побутової та комп'ютерної техніки з високим рівнем локалізації.

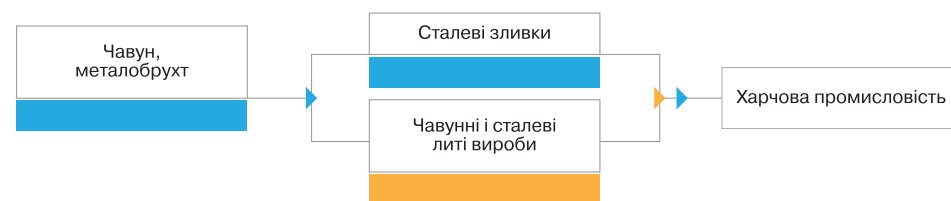
Виробництво оцинкованого і плакованого прокату необхідне для розвитку виробництва металопрофілю і профнастилу, які є важливими конструкційними матеріалами в сучасному будівництві.

Через значно вищий рівень цін виробництво автомобільного листа, оцинкованого і плакованого листового прокату забезпечить більший обсяг створення доданої вартості в Україні порівняно з поточним виробництвом напівфабрикатів і рядового металопрокату.

5) Виробничо-продуктовий ланцюг у виробництві чавунного і сталевих литва

В Україні є ливарне виробництво, однак основна частина потужностей побудована ще за радянських часів і вирізняється високим рівнем фізичного та морального зносу (ресурсо- і енергозатратність). Українські ливарники надзвичайно слабо інтегровані в глобальний ринок, зокрема через відсутність сертифікації продукції за міжнародними стандартами.

Водночас наявність металобрухту і виробництва ливарного чавуну, зручна логістика створюють сприятливі передумови для організації в Україні сучасних ливарних виробництв та їх інтеграції у глобальні ланцюги з провідними машинобудівними корпораціями світу, які ливарну продукцію замовляють на аутсорсингу.

- Продукція, що виробляється в Україні
- Продукція, перспективна до виробництва в Україні

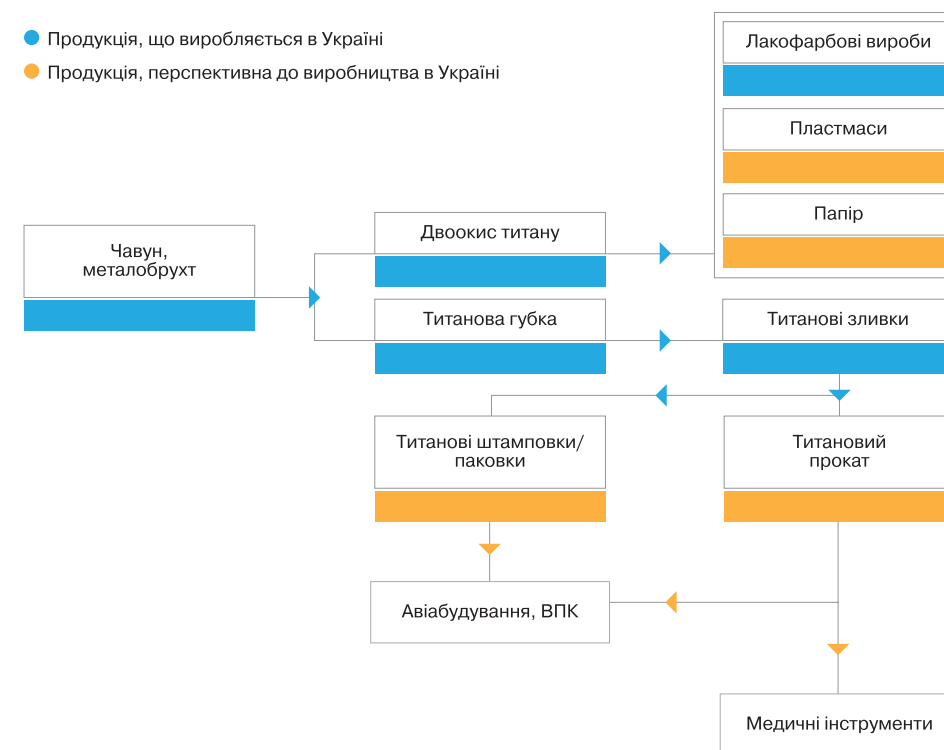
6) Виробничо-продуктовий ланцюг титанового виробництва

Титан має низку властивостей, які обумовлюють сферу його застосування у двох напрямках — металевому (титановий прокат і титанові сплави) і хімічному (двоокис титану — білий пігмент).

Металічний титан використовується в авіабудуванні, ВПК, енергетичному машинобудуванні, автомобілебудуванні, шельфовому нафто- і газодобудуванні, виробництві спортінвентарю тощо. Всі згадані вище галузі належать до сучасних виробництв, а використання титану значно підвищує надійність виробничих процесів та кінцевої продукції. В деяких галузях він є критично незамінним, тому доступ до титану є важливою складовою для налагодження конкурентоспроможних високотехнологічних виробництв. З огляду на вищевикладене, роль титану в новітніх виробничих процесах неодмінно зростатиме.

У хімічній промисловості титан використовується у вигляді двоокису (TiO_2) як білий пігмент у виробництві фарб, білого паперу, пластмаси, гумових виробів, кераміки тощо. Попит на титановий пігмент у світі щороку зростає.

Україна має значні запаси титану, наявний видобуток титанової сировини і виробництво металічного (губка, зливки) та хімічного (двоокис) титану. Водночас перспективною є організація виробництва титанового прокату і титанових штампованих виробів, що можливо за умови інтеграції з провідними світовими компаніями (Boeing, Airbus, Rolls-Royce), аналогічно розвитку інших двох виробників із країн СНД — ВСМПО-АВИСМА (Росія) і УКТМК (Казахстан). Останні мають спільні виробництва титанового прокату, відповідно з Boeing і Airbus.

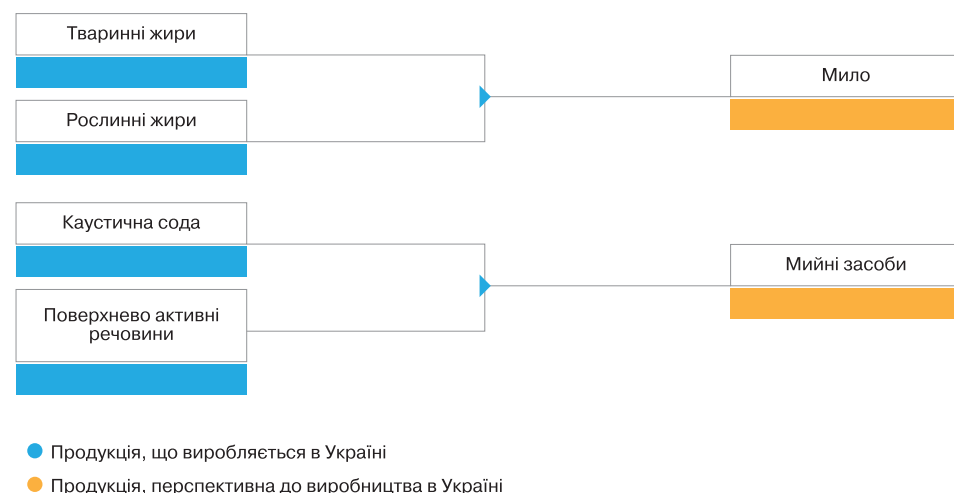

- Продукція, що виробляється в Україні
- Продукція, перспективна до виробництва в Україні

7) Виробничо-продуктовий ланцюг виробництва мила і мийних засобів

В Україні є виробництво мила і мийних засобів, однак основна частина потужностей побудована ще за радянських часів і вирізняється високим рівнем фізичного та морального зносу. Номенклатура продукції не відповідає сучасним вимогам і стандартам, внаслідок чого експорт обмежений, а попит на високоякісну продукцію покривається імпортом.

Водночас наявність сировини і виробництва основної компонентної бази створюють гарні передумови для організації сучасних виробництв в Україні, які також сприятимуть імпортозаміщенню. Тут важливо відзначити, що нові виробництва слід орієнтувати на можливість експорту (глобальну конкурентоспроможність), оскільки орієнтація лише на внутрішній ринок не забезпечить ринкової стійкості проектам.

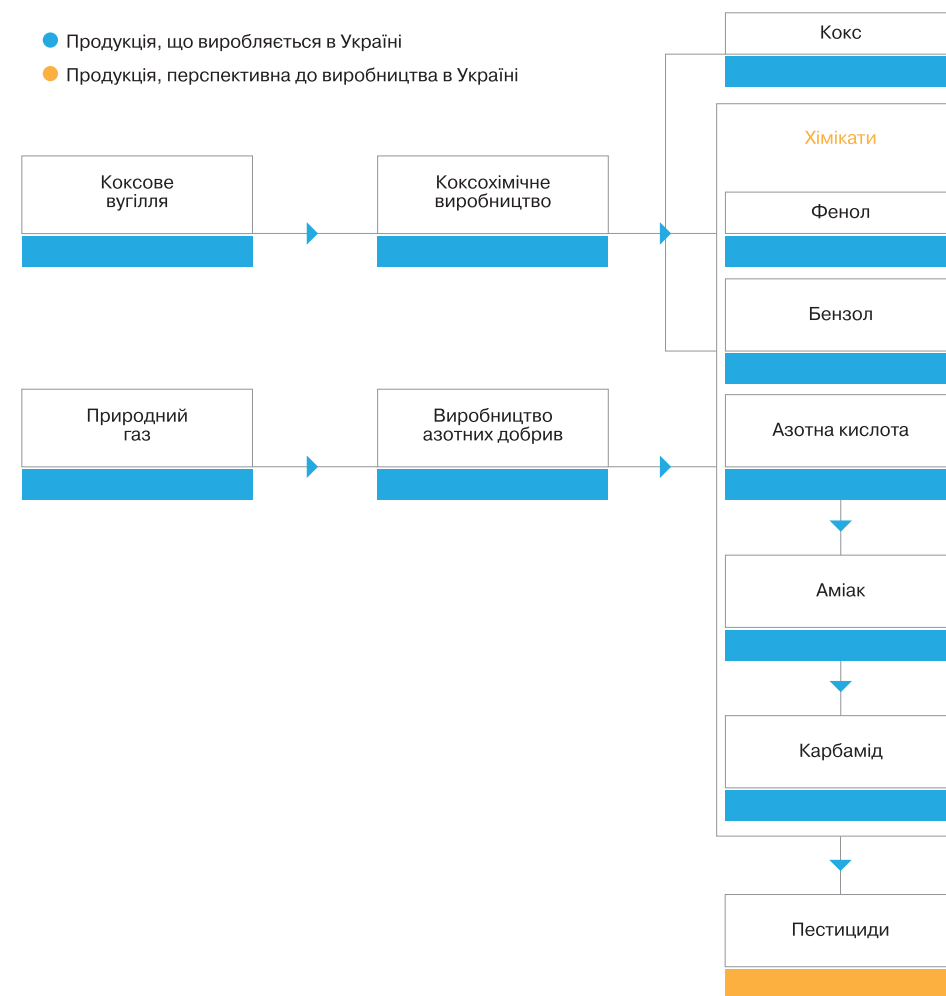

8) Виробничо-продуктовий ланцюг виробництва пестицидів (дженериків)

Пестициди незамінні в сучасному сільськогосподарському виробництві, і попит на них у світі стійко зростає.

Україна є великим споживачем пестицидів, і зараз попит здебільшого покривається за рахунок імпорту (600–800 млн дол. США/рік). Водночас наявність сировини і компонентної бази створює гарні передумови для

організації виробництва пестицидів в Україні, що також сприятиме імпортозаміщенню. Нові виробництва слід орієнтувати на можливість експорту (глобальну конкурентоспроможність), оскільки орієнтація лише на внутрішній ринок не забезпечить ринкової стійкості проектам.

ДОДАТОК 4

МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В
КОНТРОЛЬОВАНІ ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ СТВОРЕННЯ ДОДАНОЇ
ВАРТОСТІ ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННЯ ОБСЯГІВ ЕКСПОРТУ ТА ПОСТАВОК НА
ВНУТРІШНІЙ РИНОК

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Взуття	Поточний							
	Перспективний							
Одяг	Поточний							
	Перспективний							
Електричне освітлювальне устаткування								
Лампи розжарювання та газорозрядні електричні; лампи дугові	Поточний							
	Перспективний							
Лампи та світильники	Поточний							
	Перспективний							

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Лампи та світильники, інші (лампи-спалахи, гірлянди, прожектори тощо)	Поточний							
	Перспективний							
Котли	Поточний							
	Перспективний							
Комп'ютери і побутові електронні вироби								
Комп'ютери та периферійні пристрої	Поточний							
	Перспективний							
Апаратура для записування та відтворення звуку й зображення (за винятком телевізорів)	Поточний							
	Перспективний							
Апаратура зв'язку	Поточний							
	Перспективний							

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Мікрофони, гучномовці, апаратура при- ймальна для радіотелефонного та радіо- телеграфного зв'язку	Поточний							
	Перспективний							
Плати електронні з умонтованими склад- никами	Поточний							
	Перспективний							
Радіоприймачі	Поточний							
	Перспективний							
Складники електронні	Поточний							
	Перспективний							
Інша апаратура електронна побутова	Поточний							
	Перспективний							

Товарна група/Товар	Статус		
Машини й устаткування для гірничих робіт, робіт у кар'єрі та для будівництва			
Бульдозери з неповоротним і поворотним відвалом, самохідні	Поточний		
	Перспективний		
Відвали бульдозерів неповоротні чи поворотні	Поточний		
	Перспективний		
Грейдери та планувальники, самохідні	Поточний		
	Перспективний		
Елеватори та конвеєри безперервної дії для підземних робіт	Поточний		
	Перспективний		
Лопати механічні, екскаватори та одноковшові навантажувачі самохідні, інші; машини самохідні для гірничих робіт, інші	Поточний		
	Перспективний		

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Лопати механічні, екскаватори та одно- ковшові навантажувачі, з обертанням верхньої частини на 360°, самохідні, крім фронтальних одноковшових навантажу- вачів	Поточний							
	Перспективний							
Машини й устаткування для сортування, подрібнення, змішування та подібної обробки ґрунту, каміння, руд та інших мінеральних речовин	Поточний							
	Перспективний							
Машини й устаткування землерийні, інші	Поточний							
	Перспективний							
Машини трамбувальні та дорожні котки, самохідні	Поточний							
	Перспективний							
Навантажувачі ковшові фронтальні само- хідні	Поточний							
	Перспективний							
Скрепери самохідні	Поточний							
	Перспективний							

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус	
Трактори гусеничні	Поточний	
	Перспективний	
Машини і устаткування для сільського господарства		
Трактори сільськогосподарські	Поточний	
	Перспективний	
Трактори, керовані людиною, що йде поруч (мотоблоки)	Поточний	
	Перспективний	
Комбайни зернозбиральні	Поточний	
	Перспективний	
Машини для збирання коренеплодів і бульбоплодів	Поточний	
	Перспективний	

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус	
Інші машини для збирання врожаю	Поточний	
	Перспективний	
Машини для підготовки чи обробки ґрунту	Поточний	
	Перспективний	
Машини для розкидування, розбризкування чи розпилювання рідин або порошків	Поточний	
	Перспективний	
Причепи та напівпричепи сільськогосподарські	Поточний	
	Перспективний	
Машини сільськогосподарські, інші	Поточний	
	Перспективний	

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Підймальне та вантажно-розвантажувальне устаткування								
Автонавантажувачі з вилковим захватом, інші навантажувачі; тягачі, що використовуються на залізничних платформах	Поточний							
	Перспективний							
Дерик-крани суднові; крани; ферми підймальні пересувні, навантажувачі портальні та вантажівки, оснащені устаткуванням для підймання та переміщення	Поточний							
	Перспективний							
Домкрати; підймачі, призначені для підймання транспортних засобів	Поточний							
	Перспективний							
Ковші, грейфери, захвати та черпаки до кранів, екскаваторів і подібного устаткування	Поточний							
	Перспективний							
Лебідки шахтних підймальних установок надшахтного розміщення; лебідки, спеціально призначені для використання під землею; лебідки, інші; кабестани	Поточний							
	Перспективний							

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус		Діяльність зі створення доданої вартості						
			НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Ліфти, скіпові підіймачі, ескалатори та пішохідні рухомі доріжки	Поточний								
	Перспективний								
Машини та устаткування для підіймання, переміщення, навантажування чи розвантажування, інші	Поточний								
	Перспективний								
Підіймачі та конвеєри безперервної дії пневматичні та інші для товарів і матеріалів	Поточний								
	Перспективний								
Талі та підіймачі	Поточний								
	Перспективний								

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Побутова техніка								
Апарати електронагрівальні перукарські та сушарки для рук; праски електричні	Поточний							
	Перспективний							
Вентилятори, вентиляційні чи рециркуляційні витяжні ковпаки або шафи, побутові	Поточний							
	Перспективний							
Водонагрівачі електричні надшвидкого нагрівання чи акумулювальні; нагрівачі електричні занурювані	Поточний							
	Перспективний							
Електробритви, машинки для видалення волосся, машинки для підстригання волосся, з умонтованим електродвигуном	Поточний							
	Перспективний							
Електроковдри	Поточний							
	Перспективний							

Діяльність зі створення доданої вартості						
НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс

Товарна група/Товар	Статус		Діяльність зі створення доданої вартості						
			НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Електроприлади для обігрівання примі- щень і обігрівання ґрунту	Поточний								
	Перспективний								
Елементи опору нагрівальні	Поточний								
	Перспективний								
Машини електромеханічні побутові з умонтованим електродвигуном	Поточний								
	Перспективний								
Машини посудомийні побутові	Поточний								
	Перспективний								
Машини пральні та сушильні побутові	Поточний								
	Перспективний								
Печі мікрохвильові	Поточний								
	Перспективний								

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Печі інші, плити, котли для варіння; грилі та ростери	Поточний							
	Перспективний							
Прилади електронагрівальні, інші	Поточний							
	Перспективний							
Устаткування побутове неелектричне для приготування та підігрівання їжі	Поточний							
	Перспективний							
Холодильники та морозильники побутові	Поточний							
	Перспективний							
Ручні електромеханічні і пневматичні інструменти	Поточний							
	Перспективний							
Телевізори	Поточний							
	Перспективний							

Товарна група/Товар	Статус	Діяльність зі створення доданої вартості						
		НДДКР	Дизайн	Сировина	Комплек- туючі	Серійне виробни- цтво	Марке- тинг/ дистри- буція	Сервіс
Транспортне машинобудування								
Автомобілебудування	Поточний							
	Перспективний							
Виробництво велосипедів, дитячих та інвалідних візків	Поточний							
	Перспективний							
Виробництво магістральних залізничних локомотивів (електровозів)	Поточний							
	Перспективний							
Виробництво мотоциклів	Поточний							
	Перспективний							
Суднобудування	Поточний							
	Перспективний							

Умовні позначення:

- діяльність розвинена
- ◐ діяльність розвинена значною мірою
- ◑ діяльність розвинена частково
- ◒ діяльність присутня фрагментарно
- діяльність відсутня

ДОДАТОК 5

ТОП-10 КОМПАНІЙ У СВІТІ, ЩО ЗАДІЯНІ В КОНТРАКТНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА АУТСОРСИНГУ ПОСЛУГ

Галузь	Компанія	Країна	Продажі, млрд дол. США	Кількість працюючих, тис. осіб
Електроніка	Foxconn	Тайвань	59,3	611
	Flextronics	Сінгапур	30,9	160
	Quanta	Тайвань	25,4	65
	Compal	Тайвань	20,4	58
	Wistron	Тайвань	13,9	39
	Inventec	Тайвань	13,5	30
	Jabil	США	13,4	61
	TPV Technology	Гонконг	8,0	24
	Celestica	Канада	6,5	35
	Sanmina-SCI	США	5,2	32

Автомобіле-будування	Denso	Японія	32,0	120
	Robert Bosch	Німеччина	25,6	271
	Aisin Seiki	Японія	22,1	72
	Continental	Німеччина	18,7	148
	Magna International	Канада	17,4	96
	LG Chem	Корея	13,1	13
	Faurecia	Франція	13,0	58
	Johnson Controls	США	12,8	130
	Delphi	США	11,8	147
	ZF Friedrichshafen	Німеччина	11,7	60
Фармацевтика	Catalent Pharma Solutions	США	1,6	9
	Lonza Group	Швейцарія	1,3	4
	Boehringer Ingelheim	Німеччина	1,1	6
	Royal DSM	Нідерланди	1,0	4
	Piramal Healthcare	Індія	0,7	7
	Jubilant Life Sciences	Індія	0,7	6
	NIPRO Corp.	Японія	0,6	10
	Patheon	Канада	0,5	4
	Fareva	Франція	0,4	5
	Haupt Pharma	Німеччина	0,4	2

Виробництво напівпровідників	TSMC	Тайвань	9,2	26
	UMC	Тайвань	2,9	13
	Chartered Semiconductor	Сінгапур	1,5	4
	Globalfoundries	США	1,1	10
	SMIC	Китай	1,1	10
	Dongbu HiTek	Корея	0,4	3
	VIC	Тайвань	0,4	3
	TowerJazz	Ізраїль	0,3	2
	Samsung Electronics	Корея	0,3	н/д
	IBM microelectronics	США	0,3	н/д
Аутсорсинг ІТ-послуг	International Business Machines	США	38,2	190
	Hewlett-Packard	США	34,9	140
	Fujitsu	Японія	27,1	18
	Xerox	США	9,6	46
	Accenture	Ірландія	9,2	204
	NTT Data Corp.	Японія	8,9	35
	Computer Sciences Corporation	США	6,5	45
	Cap Gemini	Франція	6,1	109
	Dell	США	5,6	43
	Logica	Велика Британія	5,5	39

ТОП-10 ІНОЗЕМНИХ ТНК В СЕКТОРАХ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬ АУТСОРСИНГ

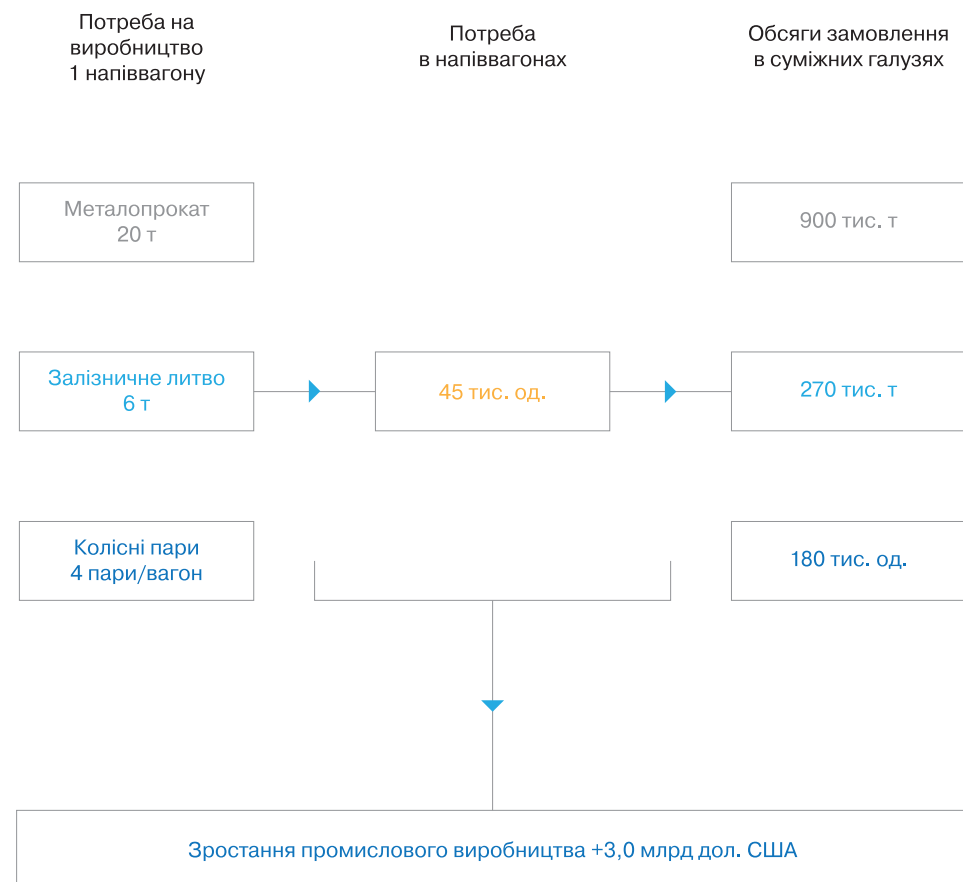
Сектор	Компанія	Країна розташування штаб-квартири
Побутова електроніка	Apple	США
	Samsung	Південна Корея
	Hewlett Packard	США
	Canon	Японія
	Hitachi	Японія
	Philips	Нідерланди
	Panasonic	Японія
	Nokia	Фінляндія
	Western Digital Corp.	США
	Sony	Японія
Побутова техніка	Haier Group	Китай
	Whirlpool Corp.	США
	AB Electrolux	Швеція
	Gree Electric Appliances Inc.	Китай
	BSH Hausgeräte GmbH (BSH Bosch & Siemens)	Німеччина
	LG Corporation	Корея
	Samsung	Корея
	General Electric Co (GE)	США
	Indesit Co SpA	Італія
	Panasonic Corp	Японія

Автомобілебудування	Toyota	Японія
	Volkswagen Group	Німеччина
	General Motors	США
	Ford	США
	Hyundai	Корея
	Daimler AG	Німеччина
	Fiat Chrysler	Італія/США
	Honda	Японія
	Nissan	Японія
	BMW	Німеччина
Одяг	Levi Strauss & Co.	США
	Gap Inc	США
	Nike	США
	Ralph Lauren Corporation	США
	Inditex SA	Іспанія
	Adidas AG	Німеччина
	Christian Dior SA	Франція
	Kering SA	Франція
	VF Corporation	США
	PVH Corp	США
Взуття	Adidas AG	Німеччина
	Boss Holdings	США
	Brown Shoe	США
	Camper	Іспанія
	Coach, Inc.	США
	Converse	США
	Crocs	США
	Cydwoq Inc	США
	Deckers Outdoor Corporation	США
	Etnies	США

Іграшки	Mattel, Inc.	США
	Lego Group	Данія
	Hasbro	США
	MGA Entertainment	США
	Playmobil	Німеччина
	Jakks Pacific, Inc.	США
	LeapFrog Enterprises	США
	Mega Bloks	Канада
	Melissa & Doug	США
Спортивні товари	Nike	США
	Adidas AG	Німеччина
	Puma	Німеччина
	VF Corporation	США
	Jarden	США
	Asics	Японія
	Amer Sports	Фінляндія
	New Balance Athletic Shoe, Inc.	США
	Pacific Sunwear of California, Inc.	США
Фармацевтика	Novartis International AG	Швейцарія
	Pfizer, Inc.	США
	F. Hoffmann-La Roche AG	Швейцарія
	Sanofi S.A.	Франція
	Merck & Co., Inc.	США
	Johnson & Johnson	США
	GlaxoSmithKline plc	Велика Британія
	AstraZeneca plc	Велика Британія/Швеція
	Gilead Sciences	США
	Takeda Pharmaceutical Company Ltd	Японія

ДОДАТОК 6

ЕФЕКТ ІНВЕСТИЦІЙ В ЗАМІНУ ЗНОШЕНОГО ПАРКУ НАПІВВАГОНІВ УКРЗАЛІЗНИЦІ НА ПРОМИСЛОВЕ ВИРОБНИЦТВО

A photograph of an industrial facility, likely a refinery or chemical plant. The image shows a complex network of yellow-painted pipes and metal structures. In the foreground, there is a large, rectangular metal grate structure, possibly a cooling or filtration unit. Above it, several white pipes are connected to the main yellow system. The background shows more industrial equipment and a clear sky.

РОЗДІЛ 4. ЯК ПЕРЕМОГТИ В КОНКУРЕНЦІЇ ЗА ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЗОВНІШНІ РИНКИ

РОЗДІЛ 4. ЯК ПЕРЕМОГТИ В КОНКУРЕНЦІЇ ЗА ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЗОВНІШНІ РИНКИ

4.1. НОВА ПОЛІТИКА ІНВЕСТИЦІЙНИХ СТИМУЛІВ. ІНСТРУМЕНТИ ТА ІНСТИТУТИ

Упродовж 24 років незалежності в Україні було прийнято десятки законів, спрямованих на стимулювання інвестиційної діяльності. Ці закони за час своєї дії зазнали численних змін. Окремі з них були скасовані, інші на сьогодні де-факто позбавлені своєї стимулюючої функції.

Загалом зазначені закони досягли мети сприяння залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій лише фрагментарно, не забезпечивши масового надходження інвестицій. У окремих випадках, зокрема в рамках спеціальних економічних зон, залучення суттєвих інвестицій відбулося. У той же час інструменти залучення інвестицій мали низку вад, які призвели до створення схем ухилення від сплати податків та митних платежів, сприяли спотворенню конкурентного середовища, виведенню з України капіталів тощо.

У кінцевому підсумку саме ці вади призвели до того, що влада замість доопрацювання цих законів з метою позбавлення можливостей їх використання у схемах, пішла шляхом їх скасування або вихолощення їх стимулюючих функцій. Щодо вад стимулюючих інвестиції законів можна, наприклад, згадати невдалий досвід створення спеціальних економічних зон — особливо всередині митної території України (не біля кордону та не в портах). Держава не спромоглася забезпечити контроль за спеціальними митними режимами ввезення/вивезення товарів в/з зазначених зон, що фактично призвело до легалізації контрабанди.

На кінець 2015 року в Україні чинними є 12 законів, спрямованих на стимулювання інвестиційної діяльності та залучення інвестицій. Проте внутрішні інвестиції падають, а зовнішні взагалі виводяться з України.

Так, у першому півріччі 2015 року обсяг капітальних інвестицій становив 5,6 млрд дол. США — у півтора раза менше порівняно з 8,6 млрд дол. США у першому півріччі 2014 року та у 2,3 раза менше порівняно з 12,9 млрд дол. США у першому півріччі 2013 року. Прямі іноземні інвестиції за станом на 01.07.15 наростаючим підсумком становлять 42,9 млрд дол. США, тоді як на 01.07.14 їх обсяг становив 50 млрд дол. США, а на 01.07.13 — 55,3 млрд дол. США.

Таким чином, очевидним є той факт, що чинне законодавство не стимулює залучення ані внутрішніх, ані зовнішніх інвестицій, а отже, потребує внесення цілеспрямованих змін. Адже поживлення інноваційної діяльності в Україні є одним з основних шляхів розвитку національної економіки.

В політиці прискореного економічного зростання основна роль відводиться інвестиціям у переробну промисловість. Однак на сьогодні в Україні відсутня проактивна інвестиційна політика. В цьому вона програє іншим країнам конкуренцію за інвестиції.

Інвестиційні стимули ефективно діють лише в умовах забезпечення економічних свобод, передбачуваного законодавства, макроекономічної, політичної та соціальної стабільності, які повинні бути забезпечені заходами загальної політики, і які розглядаються в Розділах 1, 2.

В п. 3.3.5 визначено три типи стимулюючих секторальних політик:

1. Політика щодо виробництва стандартних товарів.
2. Політика щодо товарів, які виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості.
3. Політика щодо товарів, у виробництві яких українські виробники через наявність НДДКР зберігають можливості контролю ланцюгів доданої вартості.

З огляду на фактори, які впливають на рішення інвесторів щодо інвестування в межах відібраних груп перспективних товарів, по кожній з них є комплекс інструментів та заходів (Розділ 3 Додаток 2).

Складові спеціалізованих стимулів по кожній групі товарів наступні:

- Виробництво стандартних промислових товарів

Потребує доступу до виробничої інфраструктури. Важливим є також зниження інвестиційних і операційних витрат та підтримка експорту. Зниження інвестиційних та операційних витрат можливе шляхом запровадження спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності (СПІД). Швидкий доступ до земельної ділянки з виробничою інфраструктурою може реалізуватися через інститут індустріальних парків. Стимулювати експорт продукції повинна відповідна експортна політика (див. п. 4.3.).

Також організація виробництва окремих стандартних товарів потребує додаткових заходів. Наприклад, у виробництві соняшникової олії — збереження експортного мита на насіння соняшника; у виробництві керамічних та сантехнічних виробів — запровадження експортного мита на каолінову глину тощо.

Тут слід зазначити, що тарифні обмеження експорту сировини повинні запроваджуватися відповідно до правил СОТ. В протилежному випадку виникає загроза торгових санкцій проти українського експорту готової продукції (антисубсидійні розслідування).

- **Виробництво товарів, які виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості**

Україна для залучення ТНК у створення переробних виробництв повинна забезпечити умови конкурентоздатні з іншими країнами. Для експортоорієнтованих виробництв — це експортні переробні зони, які функціонують на умовах екстериторіальності і мають спеціальний режим оподаткування.

Також Уряд України має стати активним учасником переговорного процесу з великими ТНК, створивши для цього Агентство із залучення інвестицій. Метою переговорів повинно стати включення України в «короткий список» країн, в яких зазначені компанії розглядають розміщення своїх виробництв. Також важливим є інформування місцевих промислових підприємств про можливості міжнародної кооперації в форматі неакціонерних моделей контролю ланцюгів доданої вартості.

- **Виробництво товарів, де українські виробники через наявність НДДКР зберігають контроль ланцюгів доданої вартості**

Крім заходів з підтримки експорту, вітчизняні підприємства, які зберігають можливості контролю над виробничими ланцюгами і глобальну конкурентоспроможність потребують:

1. Державного співфінансування НДДКР (до 50%).

2. Стимулювання внутрішнього попиту.

Попит на конкурентоздатну вітчизняну продукцію доцільно стимулювати двома шляхами: через реалізацію інфраструктурних проектів та державне замовлення.

Інвестиції в розвиток інфраструктури і створюваний цим попит на продукцію вітчизняних підприємств розглянуті в п. 3.3.

Стабільне державне замовлення насамперед необхідне на продукцію ВПК, авіабудування та ракетно-космічної галузі.

ТАБЛИЦЯ 4.1 ТИПИ СЕКТОРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ
ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЯ У ГЛОБАЛЬНІ
ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

Група товарів	Продукція	Політики		Інструменти та інститути	
		Загальні	Спеціалізовані	Загальні	Спеціалізовані
Стандартні товари	1. Продукти харчування та інгредієнти (соняшникова олія, клейковина, цукрові сиропи, борошно, м'ясо й м'ясопродукти, сухе молоко, масло вершкове, сири, згущене молоко, сік яблучний); 2. Біотехнологічні продукти (лізин, лимонна кислота); 3. Мило і мийні засоби; 4. Будматеріали, вироби з кераміки (плитка, санітарно-технічні вироби, флоат-скло); 5. Метал та вироби з металу (титановий прокат, труби зі сталі, металеві зливки з легованої сталі, ливарна продукція, металопрокат); 6. Папір та паперові вироби; 7. Вироби з деревини 8. ... тощо	• Забезпечення економічних свобод (захист приватної власності, справедливе судочинство, рівні умови конкуренції, дерегуляція); • Макроекономічна стабільність (низька інфляція, бюджетна консолідація, стабільність валютного курсу); • Грошово-кредитна та банківська політика (вартість кредитів до 10%); • Передбачуваність зміни законодавства та стабільність регуляторного середовища; • Фіскальна політика (необтяжливе оподаткування); • Запровадження міжнародних норм технічного регулювання; • Наявність соціальної інфраструктури	• Спрощений доступ до землі та інфраструктури • Зниження інвестиційних витрат (звільнення від ввізного мита і ПДВ імпорту обладнання та пайового внеску) • Зниження операційних витрат (прискорена амортизація, зниження ЄСВ, пільгова ставка податку на землю) • Підтримка експорту	• Спеціальні режими інвестиційної та інноваційної діяльності (СПІД) • Індустріальні парки • Банк розвитку • Експортно-кредитне агентство • Агентство з залучення інвестицій	• Деревообробка — експортне мито на деревину, спрощення роботи аукціонів торгівлі деревиною; • Соняшникова олія — збереження експортного мита на насіння соняшника • Харчова промисловість — зміна підтримки с/г виробництва на користь тваринництва • Вироби з кераміки — експортне мито на каолінову глину • ...

Товари, що виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості	Одяг, взуття, легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди, комп'ютери і побутові електронні вироби, побутова техніка, телевізори, електричне освітлювальне устаткування, машини і устаткування для сільського господарства, ручні електромеханічні і пневматичні інструменти, підймальне та вантажно-розвантажувальне устаткування, дитячі та інвалідні візки, меблі, фармацевтичні продукти і препарати, пестициди, напівпровідниковий кремній тощо
Товари, у виробництві яких українські виробники зберігають контроль ланцюгів доданої вартості	1. Продукція енергетичного машинобудування (турбіни, генератори, трансформатори, компресори) 2. ВПК, авіа- та ракетобудування (зброя, військово-транспортні та регіональні пасажирські літаки, ракетноносії) 3. Суднобудування (кораблі) 4. Гірничошахтне обладнання 5. Транспортне машинобудування (вантажні автомобілі для кар'єрів, залізничні вагони)

*НАМ — неакціонерні моделі контролю ланцюгів доданої вартості, які використовують ТНК. Представлені різноманітними контрактними угодами, а саме: контрактним виробництвом, аутсорсингом послуг, франчайзингом, ліцензуванням та іншими, які дозволяють ТНК координувати та контролювати діяльність компаній-партнерів у цільових країнах.

-//-/-	• Режим вільної митної зони (звільнення всього імпорту від ввізного мита і ПДВ) • Зниження операційних витрат (прискорена амортизація, зниження ЄСВ, пільгова ставка податку на землю) • Спрощений доступ до землі та інфраструктури • Активне залучення інвесторів в Україну за участю уряду • Залучення місцевих підприємств до роботи в форматі НАМ*	• Зони експортної переробки • Агентство із залучення інвестицій	• Навчання та перекваліфікація персоналу • ...
-//-/-	• Підтримка експорту • Державне співфінансування НДДКР • Стимулювання внутрішнього попиту, держзамовлення	• Технопарки • Індустріальні парки • Експортно-кредитне агентство • Банк розвитку • СРІД	• Для енергетичного і транспортного машинобудування — реформування інфраструктурних держмонополій • Для ВПК, судно-, авіа- і ракетобудування — держзамовлення

Спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності на території України

Для подолання негативної ситуації у інвестиційній діяльності пропонується законодавчо впровадити нову модель спеціальних режимів інвестиційної та інноваційної діяльності (СПІД) терміном на 5 років. Зазначена модель повністю відповідає зобов'язанням України в рамках СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС. Також вона відповідає підходу програмного фінансування в ЄС до 2020 року за окремими галузями або напрямками економік країн ЄС, в тому числі таких, як: дослідження та інновації (Горизонт-2020), розвиток та об'єднання транспортної, енергетичної та ІТ-інфраструктур усіх держав-членів ЄС, проекти про працевлаштування молоді та підтримку конкуренції європейського бізнесу (COSME¹).

Відповідно до нової моделі ведення спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності на визначеній території встановлюються спеціальні умови порядку організації та здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності в пріоритетних для України галузях економіки, напрямках господарської діяльності (видах економічної діяльності), що включають:

- звільнення від сплати ввізного мита при ввезенні нового обладнання, устаткування та комплектуючих виробів для реалізації інвестиційного та/або інноваційного проекту;
- застосування податкових векселів з ПДВ на ввезення нових устаткування, обладнання та комплектуючих з терміном погашення 1095 днів;
- застосування прискореної амортизації або розділення ризиків з державою при амортизації нових основних засобів (100% в перший рік), придбаних для реалізації інвестиційного та/або інноваційного проекту;
- застосування пільги зі сплати земельного податку у розмірі, встановленому органами місцевого самоврядування;
- спеціальний режим сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — застосування зменшеної ставки ЄСВ на 50% для фонду оплати праці додаткової кількості робочих місць на підприємствах;

¹ Competitiveness of enterprises and SMEs

- особливий порядок розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами — звільнення підприємств від обов'язкового продажу валюти та збільшення термінів розрахунків в іноземній валюті до 180 календарних днів;
- звільнення підприємств від сплати пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту;
- кваліфікаційні вимоги до інвестицій в пріоритетних галузях економіки:

- мінімальний розмір 500 тис. євро та 250 тис. євро для депресивних територій;
- кількість нових робочих місць — не менше 25 та не менше 15 для депресивних територій;
- середня зарплата на підприємстві або в його структурному підрозділі повинна не менше як у 2,5 раза перевищувати законодавчо встановлений мінімальний розмір заробітної плати.

Спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності може бути застосовано до нових підприємств, діючих підприємств, відокремлених підрозділів діючих підприємств та бізнесу за договорами про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Адміністрування функціонування територій зі спеціальним режимом інвестиційної та інноваційної діяльності здійснюватимуть Ради СПІД, створені обласними і місцевими радами.

Впровадження нової моделі спеціальних режимів інвестиційної та інноваційної діяльності сприятиме:

- створенню привабливих інвестиційних умов для іноземних та вітчизняних інвесторів і завдяки цьому реалізації інвестицій у пріоритетних галузях економіки та пріоритетних напрямках господарської, в тому числі інноваційної, діяльності в Україні;
- створенню нових робочих місць і розв'язанню, таким чином, проблем зайнятості;
- активізації економічного розвитку областей та України у цілому завдяки впровадженню елементів інвестиційно-інноваційної моделі;
- полегшенню процесу залучення нових вітчизняних технологій у національну економіку, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності товарів і послуг;
- вдосконаленню регіональної системи інвестиційно-інноваційної інфраструктури.

Федерацією роботодавців України розроблено проект Закону «Про спеціальні режими інвестиційної та інноваційної діяльності із застосуван-

ням принципу субсидіарності в Україні» та відповідні зміни до Податкового та Митного кодексів України, які містять зазначені вище положення. Прийняття та реалізація положень проекту Закону при введенні ЄПІД не потребуватиме додаткових фінансових витрат з Державного бюджету України.

Індустріальні парки

Індустріальні парки розглядаються як інструмент територіального розвитку та розвитку малого і середнього бізнесу. Згідно з кращими світовими практиками, інвестор не несе ніяких витрат, пов'язаних з розвитком інфраструктури. Уряд або місцеві органи влади забезпечують інвестора земельною ділянкою з необхідною енергетичною і транспортною інфраструктурою. При відсутності в бюджеті коштів на розвиток інфраструктури, використовується формат державно-приватного партнерства, коли внеском держави/місцевих органів влади є звільнення інвестора від сплати податку на прибуток та доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати на суму інвестицій в інфраструктурне облаштування.

В Україні на сьогодні підключення нового підприємства до електричних і газових мереж є тривалим і затратним процесом для інвестора. Діюча Методика визначення вартості підключення підприємства до електромережі² дозволяє енергопостачальним компаніям (регіональним монополістам) «накручувати» вартість підключення. Аналогічна ситуація щодо термінів і вартості підключення до газових мереж.

Також інвестор додатково повинен відрахувати до 10% вартості інвестицій на розвиток місцевої інфраструктури. В результаті, сукупні витрати на інфраструктуру можуть досягати 30–40% від вартості проекту. Це знижує економічну ефективність проекту та обтяжує прийняття інвестором рішення. Насамперед це критично для проектів малого і середнього бізнесу.

Тому індустріальні парки слід у першу чергу розглядати як інструмент створення виробничого майданчика з інфраструктурою. Це можна здійснювати в рамках державно-приватного партнерства, коли внеском держави/місцевих органів влади є звільнення інвестора від сплати податку на прибуток та доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати на суму інвестицій в інфраструктурне облаштування. Тобто, умовні державні витрати виникають лише після досягнення конкретних результатів від ді-

² Методика розрахунку плати за приєднання електроустановок до електричних мереж, Постанова НКРЕ від 12.02.13 р. №115

яльності індустріальних парків. Спочатку будуть організовані нові виробництва, які створять робочі місця і генеруватимуть податки до бюджетів всіх рівнів, і лише потім із суми додатково згенерованих податків держава здійснюватиме свої фінансові зобов'язання за цим законопроектом. На етапі подання пропозицій місцевими органами влади щодо організації індустріального парку повинні бути здійснені розрахунки стосовно його соціально-економічної та бюджетної ефективності.

Також на індустріальні парки повинен поширюватися спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності, наведений вище.

Додаткові інвестиційні стимули для індустріальних парків:

- надання субсидій на кожне створене робоче місце та/або перенавчання (за умови збереження робочого місця протягом 6–12 місяців). Обов'язкова вимога до інвестора — досягнення необхідного рівня локалізації/ступеня переробки (для уникнення велико-вузлового «вироткового» збирання);
- незмінність (не погіршення) умов ведення бізнесу на території індустріального парку на період його існування.

Індустріальні парки повинні мати спеціалізацію за ознаками вертикальної інтеграції (кластерність).

Зазначені стимули потребують внесення змін в діючий Закон «Про індустріальні парки» (табл. 4.2.).

ТАБЛИЦЯ 4.2. ПРОПОЗИЦІЇ ДО ДІЮЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ (В ЧАСТИНІ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ)

Діючий Закон	Необхідні доповнення	Примітка
Стаття 12. Джерела фінансування облаштування індустріального парку Джерелами фінансування облаштування індустріального парку можуть бути кошти державного та місцевих бюджетів, виділені в порядку та обсягах, передбачених законодавством, кошти приватних інвесторів, у тому числі залучені за моделлю державно-приватного партнерства, залучені кошти, включаючи кредити банків та інших фінансово-кредитних установ, кошти з інших джерел, не заборонених законодавством.	Фінансування здійснюється приватним інвестором (Управляючою компанією) на умовах державно-приватного партнерства. Внеском держави в даному партнерстві є звільнення інвестора від сплати податку на прибуток та доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати на суму інвестицій в облаштування індустріального парку. Для коректного визначення суми інвестицій та, відповідно, обсягу податкових пільг інвестору, залучаються міжнародні аудиторські компанії.	Облаштування інфраструктури для індустріального парку є ключовим фактором для його успішної діяльності. Через відсутність у бюджеті коштів, держава наразі не може фінансувати облаштування індустріальних парків. Тому пропонується механізм фінансування державою за рахунок майбутніх податкових доходів, отриманих від діяльності даного індустріального парку. Таким чином, держава не може бути у фінансовому програві.
	Введення норми щодо сплати державної субсидії для інвестора за кожне створене нове робоче місце в обсязі 6 (шести) мінімальних заробітних плат (в 2014 році мінімальна заробітна плата становить 1 218 грн × 6 міс. = 7 308 грн)	Джерелом субсидій пропонується розглянути Фонд соціального страхування (допомога по безробіттю). Працевлаштування безробітних знижує витрати фонду.

Експортні переробні зони

Експортні переробні зони — це екстериторіальні експортоорієнтовані виробничі зони зі спеціальним економічним режимом. Використовуються

багатьма країнами світу для залучення інвестицій, насамперед глобальних ТНК.

Умови функціонування експортних переробних зон в Україні повинні бути не гіршими ніж в країнах-конкурентах — Туреччині, Китаї, інших країнах Південно-Східної Азії.

Тому законодавство про експортні переробні зони повинно передбачати наступні положення:

- режим вільної митної зони (екстериторіальність) — звільнення від ввізного мита і ПДВ імпорту обладнання, комплектуючих, сировини; відшкодування ПДВ у випадку завезення обладнання, комплектуючих, сировини з території України;
- звільнення від сплати єдиного соціального внеску для компаній, які експортують не менше 85% обсягів виробництва (за вартістю);
- звільнення від податку на прибуток або пільгова ставка податку на 5–7 років;
- обов’язкова вимога до інвестора — досягнення необхідного рівня локалізації не менше 50% протягом 5 років з моменту початку виробництва для уникнення велико-вузлового «викруткового» збирання;
- відсутність обмежень на репатріацію прибутку;
- незмінність (не погіршення) умов ведення бізнесу на території експортної переробної зони на період її існування.

Експортні переробні зони забезпечують зайнятість, тому їх доцільно розглядати як інструмент розвитку депресивних територій. Місцями розміщення експортних переробних зон в Україні можуть бути прикордонні райони, зокрема прикордонні райони західноукраїнських областей, приморські райони південних областей, території морських портів тощо.

Експортні переробні зони забезпечують створення робочих місць, а також надходження в економіку іноземної валюти.

ТЕХНОПАРКИ

Технологічні парки (технопарки) є інструментом розвитку галузевих науково-виробничих кластерів. Технопарки організовують поряд з науково-дослідними установами і поєднують можливості наукових та дослідно-конструкторських установ з виробничими підприємствами. Вони забезпечують трансфер новітніх технологій та розробок у виробництво.

Формування технопарків є пріоритетним завданням у реалізації кластерних ініціатив. Вони мають надавати конкурентні переваги для залучення і утримання бізнес-ідей, для найму та підготовки кваліфікованих працівників, для підвищення продуктивності, розвитку інновацій та поліпшення умов на виробництві. Україні такий інструмент потрібен для розвитку наукового капіталу, збереження в країні наукових і конструкторських кадрів, комерціалізації НДДКР.

Основні сектори економіки для створення технопарків в Україні:

- енергетика та екологія (альтернативна енергетика);
- ВПК;
- інформаційні технології, програмне забезпечення та програмування;
- машинобудування;
- хімічна промисловість;
- металургія і металообробка.

Наразі в Україні діє Закон «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», положення якого потребують вдосконалення. Зокрема, необхідно додатково передбачити:

- державне співфінансування НДДКР (до 50% їх вартості);
- часткове звільнення (до 50%) від єдиного соціального внеску, плати за землю та нерухомість;
- державне замовлення на інноваційну продукцію, що виробляється у технопарках.

АГЕНТСТВО ІЗ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

Дуже важливим є налагодження системної, практичної роботи з інвесторами. Для цього необхідно створити Агентство із залучення інвестицій з використанням в його роботі кращих світових практик.

Агентство повинно просувати Україну в світі як вигідний майданчик для інвестиційних проектів, а також діяти від імені іноземних інвесторів в їхніх відносинах з податковими органами та іншими державними установами, маючи певні повноваження (наприклад, призупинення збору спірних податків, проведення необґрунтованих перевірок або будь-якої іншої несприятливої дії державних чиновників).

Важливою зміною ролі Агентства порівняно з тими, які діяли раніше, є те, що його метою є не лише залучення інвестицій, але й надання підтримки та активного захисту інвесторам у вирішенні їхніх щоденних проблем, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів та операційною діяльністю.

Для того, щоб робота Агентства була максимально ефективною і гнучкою, важливо сконцентрувати всі питання щодо інвестицій під одним дахом і надавати послуги інвесторам через «єдине вікно». Агентство повинно мати головний офіс і мережу регіональних філій.

Основні функції Агентства:

- популяризація України як привабливого місця для інвестицій;
- надання інформації та консультацій про потенційні інвестиційні можливості в Україні (регулярні аналітичні галузеві та регіональні звіти);
- підготовка та супроводження переговорів українських урядовців вищого рівня з великими ТНК з питань розміщення виробництв та інших форм співпраці на території України;
- співпраця з державними чиновниками від імені іноземних інвесторів з питань придбання/оренди землі, розвитку інфраструктури тощо. Перешкоджання корупційним вимогам і посередництво між державними органами та інвестором;
- координація співпраці іноземних компаній з українськими університетами, науково-дослідними закладами та іншими підприємствами, для поширення технологій та «ноу-хау» (цього можна досягти, зокрема, шляхом створення нових технопарків разом з підрозділами українських ВНЗ);
- консультації щодо вирішення юридичних питань;
- забезпечення зворотного зв'язку з інвесторами та їх захист від інституційних проблем в Україні. Для цього Агентство слід наділити спеціальними правами, зокрема, в частині призупинення збирання оспорюваних податкових зобов'язань тощо.

Фінансування Агентства повинно здійснюватися з державного бюджету. Враховуючи попередній негативний досвід, має бути передбачена обов'язкова звітність Агентства перед Верховною Радою. Цільовими показниками звітності не мають бути кількість проведених презентацій чи «road-show». Суттєвими є конкретні практичні результати — перелік компаній, які інвестували в Україну, проекти та обсяги залучених інвестицій.

4.2. ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Інновації є важливим чинником успішного соціально-економічного розвитку. Економіка розвинених країн характеризуються високим рівнем впровадження інноваційних процесів та продуктів, що забезпечує їхнім підприємствам зростання доходів та експансію на нові ринки. Рівень інноваційної активності українських компаній є помітно нижчим, ніж рівень інноваційної активності у країнах-«аутсайдерах» ЄС (Латвія, Болгарія) та приблизно втричі нижчим за рівень країн-лідерів ЄС. Це визначає невисокі темпи оновлення продукції та удосконалення виробничих процесів в українській економіці. У свою чергу, такий стан речей призводить до низької конкурентоспроможності українських товарів та послуг на внутрішньому та світовому ринках та закріплення спеціалізації країни на відносно «простих» видах продукції з низьким рівнем переробки та доданої вартості.

Інноваційну політику як складову інтегральної політики зростання має бути орієнтовано на забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробку та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, максимальну дифузії інновацій в сектори економіки та сфери суспільного життя, і в першу чергу — традиційні, базові галузі виробництва.

Головними завданнями інноваційної політики держави є:

- заохочення інноваційної діяльності суб'єктів господарювання;
- цілеспрямована підтримка інноваційного підприємництва, результатом якого є науково-технологічні розробки, патенти, «ноу-хау» тощо;
- проведення чіткої та послідовної науково-технічної політики, яка передбачає системну організацію наукової, науково-освітньої та науково-практичної діяльності.

Нормативне визначення технологічних пріоритетів, які мали б певні переваги при підтримці інноваційної діяльності, видається непродуктивним. Оприлюднення таких пріоритетів, які розроблятимуться на основі технологічного форсайту, може мати лише дорадчо-інформаційний характер. Між тим, селективність державної інноваційної політики може визначатись на функціональній основі у зв'язку з вирішенням практичних завдань, які мають стратегічне значення. Ці пріоритети мають бути інтегровані з прогнозом динаміки попиту внутрішнього ринку (комерційна

перспективність проектів), державними програмами структурної модернізації (перспективи бюджетного фінансування та закупівель), прогнозами технологічного розвитку вітчизняної економіки (попит на технологічні інновації).

Зокрема, пріоритетними напрямками варто визнати:

- якість життєзабезпечення: доступні продукти, ліки, базові послуги;
- енергозбереження;
- імпортозаміщення;
- інноваційне переоснащення базових галузей (металургія, хімічна промисловість, енергетика) та переробної промисловості;
- продуктивність агровиробництва;
- низьковуглецевий розвиток та впровадження «зелених» технологій.

Основним інструментом для оцінки тенденцій інноваційного розвитку у країнах ЄС в останні 15 років стало проведення спеціалізованого інноваційного обстеження за єдиною методологією та аналіз динаміки відповідних показників. Таке обстеження проводиться в середньому раз на 2–3 роки і охоплює всі сектори економіки. У 2008–2009 рр. Україна провела перше подібне обстеження, у 2012–2013 рр. — друге.

Відповідно до результатів обстеження вітчизняних підприємств, зробленого за методологією ЄС, в Україні лише кожне п'яте підприємство здійснювало інноваційну діяльність впродовж 2010–2012 рр., що фактично відповідає рівню 2008–2010 рр. У переробній промисловості рівень активності був дещо вищим — майже 26%. З них 61% займалися технологічними інноваціями, тоді як в середньому по економіці України таких було лише 50%. Примітно, що в секторі послуг також існує попит на технологічні інновації: ними займалися відповідно 33% та 46% інноваційно активних підприємств.

Порівнюючи Україну з європейськими країнами, відзначимо, що в країнах ЄС рівень інноваційної активності є набагато вищим: майже половина підприємств впроваджували інновації у 2010–2012 рр., при цьому рівень активності порівняно з попереднім періодом 2008–2010 рр. зріс на 4 відс. пункти. Найвищою була інноваційна активність підприємств у Німеччині (67%), Люксембурзі (66%), Ірландії (59%) та Італії (56%), а найнижчою — у Болгарії, Польщі та Румунії (відповідно 27%, 23% та 20%).

Однак, обстеження за міжнародною методологією в Україні передбачають отримання переважно відносних даних за обмеженим колом показників, тому для більш детального аналізу, слід повернутися до традиційної

статистики інноваційної діяльності, яка охоплює лише промислові підприємства. Згідно з цими даними, частка інноваційно активних підприємств в Україні коливалася в межах 16–17%, а тих, що впроваджували інновації у поточному році — 12–13% (табл. 4.3.). У переробній промисловості цей показник становив близько 15%. Якщо ж порівняти ці дані з аналогічними в інших країнах світу, видно, що Україна, хоча й не є явним аутсайдером у світі, проте значно поступається не лише розвинутим країнам, а й тим, які спираються на ефективне використання свого промислового потенціалу в забезпеченні економічного зростання: у Німеччині — близько 60% підприємств переробної промисловості є інноваційно активними, у Бельгії та Нідерландах — понад 50%, в Ізраїлі та Туреччині — понад 33–35%, у Болгарії та Литві — понад 20%.

ТАБЛИЦЯ 4.3. ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Рік	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат*	У тому числі за напрямками					
			Дослідження і розробки	у тому числі		придбання інших «зовнішніх знань»	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	Інші витрати
				Внутрішні ДіР	Зовнішні ДіР			
	%	млн грн						
2007	14,2	10821,0	986,4	793,5	192,9	328,4	7441,3	2064,9
2008	13	9297,8	964,0	743,3	220,8	327,0	5941,7	2065,1
2009	12,8	5473,1	582,9	436,0	146,9	79,8	3424,8	1385,6
2010	13,8	4871,5	603,3	495,6	107,7	85,7	3058,8	1123,7
2011	16,2	7599,9	572,6	441,8	130,7	172,2	5561,4	1293,8
2012	17,4	5636,2	587,3	473,8	113,5	23,1	3952,9	1072,9
2013	16,8	4501,0	771,2	617,6	153,6	41,0	2610,6	1078,3
2014**	16,1	3157,1	719,8	501,1	218,7	19,4	2098,4	319,5

*) у порівняльних цінах 2007 року

**) дані наведені без урахування території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення АТО

Варто відзначити, що з 2007 року відбулося незначне зростання рівня інноваційної активності промислових підприємств, але це не знайшло відображення у зростанні інноваційних витрат цих підприємств. Так, з 2007 року обсяг згаданих витрат скоротився з майже 11 млрд грн (в цінах 2007 року) до майже 3 млрд, або у 3,6 раза, в основному за рахунок зменшення витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (-5,4 млрд грн). Витрати на придбання результатів досліджень і розробок (ДіР) скоротилися за той же період лише на 30%. Примітно, що витрати на «зовнішні» ДіР навіть зросли майже на 14%. Враховуючи динаміку обсягів витрат на інноваційну діяльність в розрізі напрямів, можна припустити, що у сучасних непростих умовах підприємства все ж таки намагаються сформулювати або принаймні зберегти потенціал для свого подальшого розвитку.

Аналізуючи джерела фінансування інноваційних витрат, слід відзначити, що під час гострих фаз економічних криз в Україні різко скорочувалося фінансування за рахунок інших джерел (в основному, банківських кредитів). В цілому це відповідає «природній» реакції банківської сфери на економічну кризу. Адже саме в період кризи схильність банківського сектора кредитувати проекти чи діяльність, що має підвищений ступінь ризику, зменшується. Також спостерігається значна волатильність у залученні іноземних інвесторів до фінансування інноваційних проектів, що пов'язано з незначною кількістю перспективних з точки зору інвестора.

Ще одна риса, яка характеризує інноваційний розвиток вітчизняної промисловості, відображає показник витрат бізнесу на ДіР у % до ВВП.

Вже з середини 2000-х років відбувалося досить значне скорочення науково-технічної діяльності підприємницького сектора, коли темпи зростання економіки почали сповільнюватися. Це може мати негативний вплив на процеси відновлення економічного зростання у країні.

Взагалі в Україні на державному рівні не було сформовано чіткого бачення та ефективних механізмів реалізації інноваційної політики та не визначена її роль у забезпеченні економічного розвитку в цілому. З моменту отримання незалежності створювалися, реорганізовувалися та ліквідувалися центральні органи державної влади, які мали формувати та реалізовувати науково-технічну та інноваційну політику. При цьому не було забезпечено зв'язків та не сформовано механізмів узгодження між різними видами політик, зокрема — інноваційною, промисловою, фінансовою тощо. Фактична ж реалізація економічної політики держави фокусувалася переважно на досягненні короткострокових цілей, тоді як середньо- та довгострокові цілі випадали з поля зору осіб, що приймали рішення на рівні держави. Власне, наслідком цього стало скасування передбачених

законом України «Про інноваційну діяльність» стимулів для діяльності інноваційних підприємств.

Однак, як показує світовий досвід, ефективність інноваційної політики буде низькою, якщо не буде забезпечено принаймні низку макроекономічних передумов, серед яких:

- стійке зростання доходів населення, що створює попит на складну наукомістку продукцію;
- посилення конкурентного тиску на внутрішньому ринку, пов'язане як з підвищенням відкритості економіки, припливом до країни іноземних інвестицій та відповідним імпортом технологій, так і зі збільшенням кількості конкуруючих суб'єктів, що мотивує бізнес до інноваційної переорієнтації виробництва;
- обмеження можливостей використання традиційних інструментів здобуття конкурентних переваг: зниження ціни (через зростання витрат, поширення ринкового ціноутворення та неможливості асиметричного доступу до дешевих ресурсів), отримання податкових преференцій (через впорядкування податкового законодавства, скасування необґрунтованих податкових пільг), зниження витрат через порушення законодавства (через наведення порядку у сфері бюджетних видатків, посилення фінансового, технічного контролю тощо);
- розвиток людського капіталу (підвищення рівня загальної освіти, культури, якості життя), що сприяє належному кадровому забезпеченню інноваційних виробництв, а з другого боку — поліпшує попит на наукомістку інноваційну продукцію;
- зменшення нестабільності економічної динаміки, що сприяє формуванню середньо- та довгострокових планів розвитку суб'єктів господарювання.

В цьому ж контексті варто відзначити емпірично встановлені взаємозалежності макроекономічних та інноваційних процесів, що визначають оптимальні контури інноваційної та науково-технічної політики:

- фінансова підтримка науково-технічної та інноваційної діяльності не повинна суттєво залежати від касового дефіциту бюджету за умови, якщо він не перевищує 5% ВВП;
- вартість запозичення фінансових ресурсів, зокрема реальна відсоткова ставка, прямо визначає інноваційну активність підприємницького сектора.

кого сектора. Як свідчить світовий досвід, найбільш сприятливою щодо цього можна вважати ставку, що не перевищує 5%.

Не менш важливою для ефективної інноваційної діяльності підприємств була і є взаємодія між ними, а особливо — взаємодія малих та середніх підприємств з великими.

Важливо підкреслити, що інноваційна політика не повинна обмежуватися лише промисловими підприємствами. Сектор послуг має бути у фокусі інноваційної політики, адже перехід до інноваційної моделі розвитку пов'язаний зі збільшенням ролі бізнес-послуг, особливо знаннєво-інформаційних, у забезпеченні ефективності функціонування суб'єктів господарської діяльності. Серед інструментів політики, які доводять свою ефективність, можна виділити, передусім, підтримку науково-дослідної діяльності у сфері послуг, наприклад, спеціальних систем сприяння прийняттю рішень, заходів щодо підвищення якості освіти, запровадження нових технологій щодо стимулювання кооперації між підприємствами у сфері послуг та промисловості тощо.

І нарешті, існує необхідність в удосконаленні та приведенні системи моніторингу та оцінки інноваційного розвитку до стандартів Європейського союзу, що обумовлено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Передусім, необхідно створити постійну систему довгострокових вимірювань інноваційної діяльності, в т.ч. із забезпеченням можливості доступу до деталізованих даних щодо функціонування інноваційних активних підприємств. Це необхідно для більш глибокого розуміння інноваційних процесів, визначення ефективності впливу інноваційної політики в цілому та інструментів, зокрема, на діяльність підприємств.

ОСНОВНИМИ ЦІЛЬОВИМИ ІНДИКАТОРАМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА МАКРОРІВНІ МОЖУТЬ БУТИ НАСТУПНІ:

- рівень інноваційної активності українських компаній (ціль на п'ятирічний період — рівень країн Центральної та Східної Європи, або не менше 30%);
- збільшення рівня експорту високотехнологічної продукції у експорті продукції переробної промисловості (ціль — не менше 10%);
- обсяги венчурних інвестицій (ціль — на рівні 60–70% від середнього рівня для країн ЄС, або не менше 0,015% від ВВП);
- зростання обсягів витрат підприємницького сектора на дослідження і розробки (ціль — 1%);

- темпи зростання інноваційних витрат промислових підприємств (ціль — 10% в постійних цінах щорічно).

РЕФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЦІЛОМУ МОЖЕ ВКЛЮЧАТИ ТАКІ ЕТАПИ:

1 етап (до кінця 2016 року)

- Прийняття комплексу законодавчих змін, в першу чергу — Закону «Про інноваційну діяльність» та відповідних змін у Податковий кодекс.
- Внесення змін у закони, зокрема — у закони, що регулюють діяльність технопарків, технологічний трансфер та деяких інших, пов'язаних з ними.
- Інвентаризація державних програм інноваційної та науково-технічної спрямованості та розробка пропозицій щодо загальної структури та змісту таких програм.
- Приєднання до основних ініціатив ЄС щодо розвитку інноваційної інфраструктури.

2 етап (до кінця 2018 р.)

- Впровадження в експериментальному порядку заходів стимулювання інноваційної діяльності.
- Проведення змін у системі управління з метою створення органів управління інноваційним та промисловим розвитком та інститутів розвитку, спрямованих на сприяння інноваційній діяльності.
- Розробка пропозицій та імплементація скоригованих норм щодо підтримки інноваційної діяльності.
- Реалізація державних програм науково-технічного та інноваційного спрямування у повному обсязі (на основі запровадження принципів захищеності рівнів фінансування, визначених на стадії формування програм).

3 етап (до кінця 2020 р.)

- Коригування змісту державних програм щодо підтримки інноваційної та науково-технічної діяльності та розробка пропозицій щодо їхнього подальшого удосконалення.

4.3. ЕКСПОРТНА ПОЛІТИКА

В політиці прискореного економічного зростання ріст доходів від експорту збільшить купівельну спроможність резидентів, що, в свою чергу, стимулюватиме внутрішній попит.

Українська економіка критично залежить від зовнішніх ринків. Частка експорту товарів та послуг в структурі ВВП протягом 2000–2014 років перебуває в межах 43–62% (в Польщі в 2014 році — 47%, в Туреччині — 28%). Скорочення обсягів експорту упродовж останніх років є однією з основних причин економічного спаду.

Економічне зростання в інших країнах значною мірою було досягнуте за рахунок випереджаючого зростання експорту (табл. 4.4.).

ТАБЛИЦЯ 4.4. СЕРЕДНЬОРІЧНІ ТЕМПИ ПРИРОСТУ ОБСЯГІВ ВВП ТА ЕКСПОРТУ В 2000–2014 РОКАХ, %*

	2000–2004 рр.		2005–2008 рр.		2009–2014 рр.	
	ВВП	Експорт	ВВП	Експорт	ВВП	Експорт
Польща	3,1	9,8	5,2	10,6	3,1	5,9
Словаччина	4,0	12,7	7,7	13,1	2,6	9,3
Туреччина	4,2	8,9	5,1	6,1	5,4	6,7
Україна	8,3	12,2	5,0	-2,2	0,5	-4,5

* у порівняльних цінах.

Джерело: Світовий банк

Україна має досвід експортоорієнтованого економічного зростання на початку 2000-х років. Тоді драйверами експорту була продукція металургійної, хімічної та машинобудівної галузей. Протягом останніх років дію цього чинника було втрачено через втрату вітчизняними підприємствами

конкурентоздатності на азійських ринках (сталь, добрива) та політику імпортозаміщення в Російській Федерації (продукція машинобудування). Це призвело до скорочення обсягів експорту. Водночас в структурі експорту зросла питома вага сировини, яка є джерелом високої природної ренти України. Експортуючи сировину, Україна не використовує можливості формування доданої вартості на своїй території.

Тому, суттю сучасної експортної політики для України повинно стати сприяння продажам на зовнішні ринки товарів переробної промисловості з високою часткою доданої вартості замість експорту ренти. Конкретніше цілі експортної стратегії України, наприклад, щодо продукції агросектора можна сформулювати наступним чином: стати лідером на світових ринках продуктів харчування та харчових інгредієнтів (а не зерна), використовуючи природні конкурентні переваги — дешевшу сировину, наявні трудові ресурси відповідної кваліфікації, вигідну логістику.

В Україні станом на листопад 2015 року відсутня дієва державна політика з підтримки та стимулювання експорту. Немає Національної експортної стратегії як основного документа експортної політики.

Експортна політика України повинна враховувати наступні факти та тенденції міжнародної торгівлі:

- Експорт є продовженням виробництва, однак в Україні дуже вузький асортимент продукції переробної промисловості. Досвід торгівлі з ЄС в режимі автономних торговельних преференцій в 2014–2015 роках показав, що Україна має обмежену номенклатуру промислових товарів, конкурентоздатних на ринках європейських країн. Причинами цього є низький технологічний рівень вітчизняного виробництва, застарілий товарний асортимент, невідповідність продукції технічним регламентам Євросоюзу та брак навичок маркетингу на зовнішніх ринках.
- Лібералізація міжнародної торгівлі — розширення безперешкодного міжнародного руху товарів і послуг, капіталів, інформації. Це проявляється в зниженні митних бар'єрів, знятті кількісних обмежень у торгівлі між країнами та укладанні міждержавних угод про вільну торгівлю. В той же час, на фоні зниження тарифного регулювання країни використовують нетарифні обмеження у вигляді технічного регулювання та торгові розслідування, що дозволено правилами СОТ.
- Протягом останніх десятиліть в обсягах міжнародної торгівлі зростає питома вага товарів, вироблених в рамках глобальних ланцюгів доданої вартості (global value chains), сягнувши рівня понад 60%.

Зокрема, понад 13% світової торгівлі товарами відбувається в рамках глобальних ланцюгів доданої вартості, контрольованих ТНК з використанням неакціонерних моделей контролю (non-equity modes — NEM) — контрактного збирання, ліцензійного виробництва, франчайзингу. Частка цього сегменту торгівлі зростає. У форматі контрактного збирання домінує виробництво наступних продуктів: іграшок, спортивних товарів (90% світового виробництва), побутової електроніки (80%), автомобілів та автокомплектуючих (60–70%), фармацевтики (20–40%)³. У країнах, що розвиваються, кількість зайнятих у виробництві на ліцензійних умовах та за контрактами з ТНК перевищує 16 млн осіб⁴.

• В даний час динамічно зростають ринки в країнах з великою кількістю населення. Йдеться про країни, що розвиваються, — Китай, Індію, країни Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Африки та Латинської Америки. Численне населення та підвищення рівня добробуту в цих країнах стають чинниками зростання споживчого попиту, зокрема на продукти харчування.

• В Україні існує значний потенціал нарощення експорту товарів вищих технологічних укладів (обладнання, побутової техніки, електроніки, картонно-паперової продукції, виробів з деревини, будматеріалів), спираючись на зростаючий світовий попит та можливості інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості (див. п. 3.1.).

- Ризиками для розвитку українського експорту є:
 - подальше згортання торгівлі з країнами Митного союзу через позицію Росії;
 - експансивна експортна політика Китаю (інтенсивне експортне фінансування, субсидування транспортної логістики);
 - посилення конкуренції з боку інших країн, що розвиваються, в яких інвестори відкривають нові експортноорієнтовані виробництва (Індія, Бразилія, В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Бангладеш тощо).

Окремо слід звернути увагу на поточні проблеми внутрішніх процедур здійснення експортних операцій.

³ World Investment Report 2011, UNCTAD, стор. 134.

⁴ World Investment Report 2011, UNCTAD, стор. 134.

Опитування українських підприємців щодо перешкод в експортній діяльності виявило наступні проблемні місця⁵:

- затримки з відшкодуванням експортного ПДВ. Так, станом на 01.11.15 заборгованість держбюджету з відшкодування ПДВ на рахунки платників податків становила 23,9 млрд грн;
- вимоги НБУ щодо обов'язкового продажу експортерами 75% валютної виручки;
- обмежений термін повернення валютної виручки (до 90 днів). Це особливо шкодить експорту машинобудівної продукції, де виробничий цикл може досягати одного року чи навіть довшого терміну;
- відсутність доступного зовнішньоторговельного фінансування (в Україні вартість банківських кредитів на рівні 20–35% річних у гривні та 11–15% у валюті, тоді як вартість експортного фінансування за кордоном — 3–5%);
- складні та тривалі митні процедури. За даними Світового банку, витрати часу на оформлення експортних документів на одну експортну поставку в Україні становлять в середньому 96 годин, тоді як в країнах ОЕСР — 5 годин⁶;
- брак інформації щодо ведення зовнішньоекономічної діяльності (митні процедури, доступ на ринки, пошук клієнтів);
- висока вартість логістики в портах. Вартість перевалки контейнера в українських морських портах становить 300–350 дол. США/од., що втричі перевищує вартість аналогічних послуг в країнах Європи, Туреччині та Китаї.

Виходячи із зазначених цілей, тенденцій розвитку світової торгівлі та існуючих перешкод, пропонуються наступні напрямки експортної політики:

1. створення інструментів експортної інфраструктури;
2. створення інструментів інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості;
3. спрощення доступу на зовнішні ринки;
4. оптимізація внутрішніх процедур.

Зміст цих напрямків наведено нижче.

⁵ Український експорт: рамкові умови та перешкоди. Погляд малого та середнього бізнесу. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Київ, 2015 рік.

⁶ Doing Business 2015, Світовий банк.

Інструменти експортної інфраструктури:

- створення державного експортно-кредитного агентства, яке страхуватиме експортні угоди. Це дозволить кредитувати експорт на прийнятних умовах;
- створення Державного агентства сприяння експорту, підпорядкованого Міністерству економічного розвитку і торгівлі України, функціями якого будуть:
 - інформаційно-аналітична підтримка експортерів — надання інформації про ринки та умови ведення бізнесу за кордоном (зокрема, через відповідний web-портал);
 - навчання представників малого та середнього бізнесу правилам та принципам зовнішньої торгівлі, а також набуття навичок маркетингу своєї продукції на зовнішніх ринках (експортний консалтинг);
 - організаційна та фінансова підтримка участі українських підприємств у виставках, ярмарках, бізнес-форумах, конференціях та семінарах за кордоном.

Критерії оцінки роботи Агентства — динаміка обсягів експорту всього та за країнами, кількість нових підприємств-експортерів.

- Відкриття офісів Торгового представника в країнах торговельних партнерах України, передбачивши їх дієвий контакт з національною промисловістю. Такий орган повинен забезпечувати українських виробників інформацією щодо запланованих в країні перебування заходів (виставки, ярмарки, конференції тощо), постійно вести базу даних потенційно привабливих проєктів, презентувати інформацію про вітчизняну продукцію, супроводжувати переговорний процес тощо. Оцінка їх роботи — за результатами збільшення товарообігу між країнами.

- Створення регіональної мережі інформаційно-консультативних центрів з питань процедури сертифікації української продукції відповідно до вимог нових технічних регламентів та стандартів ЄС. Такі центри, насамперед, необхідні для малих та середніх підприємств у регіонах, які самостійно не здатні провести процедуру сертифікації своєї продукції. Фінансування може здійснюватися за рахунок держбюджету та технічної допомоги Євросоюзу.

Інструменти інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості:

- Створення експортних переробних зон, які є інструментом прямої інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості, контрольовані іноземними ТНК. Експортні переробні зони — привабливий майданчик для надходження прямих іноземних інвестицій та розміщення виробничих потужностей для роботи на умовах контрактного збирання і ліцензійного виробництва (див. п. 4.1.).

Оптимізація внутрішніх процедур:

- Забезпечення відшкодування ПДВ в автоматичному режимі та посилення відповідальності фіскальної служби за несвоєчасне повернення ПДВ.
- Збільшення терміну повернення валютної виручки з 90 до 365 днів.
- Спрощення та прискорення митних процедур. Основні заходи в цьому напрямку:
 - скорочення кількості контролюючих органів, які регулюють експортно-імпортні операції;
 - запровадження системи автоматичного оброблення митних декларацій і системи оцінки ризиків, яка дає обґрунтовані підстави для вибіркового контролю вантажів;
 - запровадження принципу «єдиного вікна» надання митних послуг з метою виключення дублюючих функцій та скасування вимог щодо використання паперових документів для цілей перетину кордону України й проходження митного та супутніх контролів;
 - запровадження принципу «мовчання — знак згоди», за яким у разі відсутності відповіді державного органу на запит протягом певного часу, запит зараховується як згода держоргану.
- Запровадження державними банками практики «форфейтингу» у зовнішньоторговельних операціях — прийом авальованих векселів нерезидентів-покупців українських товарів, що забезпечить вітчизняним експортерів додатковим фінансуванням.

Спрощення доступу до зовнішніх ринків:

- Швидка гармонізація технічного регулювання, стандартів та оцінки відповідності згідно з вимогами Угоди про асоціацію/ЗВТ України з ЄС, що дозволить Україні експортувати товари в країни Євросоюзу на тих самих умовах, на яких відбувається торгівля у рамках ЄС.
- Використання можливостей експортних поставок на ринки США, Канади, Японії та Туреччини за умовами Генералізованих систем

преференцій (ГСП) цих країн. Так, США пропонують умови безмитного імпорту для близько 3500 товарних позицій, серед яких переважно промислова та сільськогосподарська продукція. Українські експортери використовують потенціал ГСП Сполучених Штатів лише на чверть. Уряду необхідно інформувати український бізнес щодо практичних можливостей безмитного експорту в ці країни.

- Активізація переговорів щодо скасування антидемпінгових захисних обмежень проти української продукції, запроваджених в період, коли Україна не мала статусу ринкової економіки. Йдеться про скасування наступних антидемпінгових санкцій:

- США: карбамід — а/д мито 68,26% (запроваджено в 1987 р.); гарячекатаний плоский прокат не в рулонах — а/д мито 81,43–237,91% (1997 р.); феросилікомарганець — а/д мито 163% (1994 р.); нітрат амонію — а/д мито 156% (2001 р.); арматура — а/д мито 41,69% (2001 р.); гарячекатаний плоский прокат в рулонах — а/д мито 90,33% (2001 р.);

- Канада: плоский прокат — а/д мито 77% (2001 р.);

- ЄС: троси і канати — а/д мито 51,8% (1999 р.).

- Укладення угод про вільну торгівлю з країнами, які є перспективними торговельними партнерами України. Україна має угоди про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), Канадою, країнами СНД, а також з Чорногорією, Македонією, Грузією, Азербайджаном, Узбекистаном, Таджикистаном, Туркменістаном. З 1 січня 2016 року повноцінно запрацює угода про вільну торгівлю з ЄС, яка з квітня 2014 року фактично вже виконується Євросоюзом в режимі автономних торговельних преференцій на користь товарів з України. Необхідно дослідити доцільність укладання таких угод з вагомими торговельними партнерами.

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ В МОДЕЛІ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ В МОДЕЛІ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

На сучасному етапі розвитку країни одним з індикаторів ефективності державної соціально-економічної політики є якість державного регулювання зайнятості населення. Результативність цього процесу безпосередньо пов'язана із станом економіки країни, а зміст має відображати весь спектр активних і пасивних заходів держави на ринку праці та найбільш ефективні методи і способи державного регулювання.

Поступово держава починає по-новому оцінювати суть проблеми та свої завдання регулювання зайнятості, що впливають із загального стану її соціально-економічного розвитку. Одним із принципів новітніх підходів до політики зайнятості має стати її системний характер, що враховує зміни, які відбуваються на рівні об'єктів державного впливу. Системний підхід повинен передбачати виокремлення моделей управління на їх загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях і забезпечення злагодженої їх взаємодії. А з огляду на те, що зайнятість є проблемою комплексною, оскільки неї не можуть залишатись ні органи влади, ні інституції громадянського суспільства. Всі вони тією чи іншою мірою повинні бути задіяні у розробці й виконанні національної політики зайнятості населення. Лише за таких умов можливо забезпечити підпорядкованість політики зайнятості завданням розвитку суспільства держави та її економіки; встановлення соціального миру та прийнятного рівня лояльності суспільства, зокрема, за рахунок гарантування реалізації права людини на вільну достойну працю, досягнення загального добробуту громадян та підвищення рівня життя.

Ми всі є свідками того, як тривала неефективна економічна політика призводить до зменшення кількості робочих місць, тінізації економіки та трудових відносин зокрема, викривлення структури зайнятості та, врешті-решт, до втрати можливостей знайти гідно оплачувану роботу. В результаті активна частина населення емігрує за кордон, а економічна та трудова активність громадян катастрофічно падає. За таких умов відбувається поступова втрата трудового потенціалу суспільства й деградація робочої сили, кваліфікація та працєвитість якої ще донедавна була однією з конкурентних переваг України. Саме тому модернізація державної політики у сфері зайнятості має здійснюватися в напрямку всебічної підтримки економічно активного населення, зокрема тих, хто може здійснювати інвестиції; створення умов для самореалізації активного підприємництва та в цілому підпорядковуватись гаслу, вдало визначеному Мюнхенською програмою зайнятості: «Краще фінансувати роботу, аніж безробіття».

5.1. СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА СФЕРА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ

Існує закономірний зв'язок між структурою виробництва, типом країни і структурою зайнятості її населення. Аналіз трьохсекторної моделі економіки доводить, що в національній економіці спостерігається зростання частки сектора послуг та зменшення частки промисловості й сільського господарства, що віддзеркалюється в структурі макроекономічних показників. Ці тенденції надають поштовх до відповідного перерозподілу робочої сили, в структурі зайнятого населення збільшується частка зайнятих у секторі послуг за рахунок зменшення кількості зайнятих у промисловості та сільському господарстві (табл. 5.1.).

ТАБЛИЦЯ 5.1. СТРУКТУРА ВВП ТА ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Вид економічної діяльності	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Структура ВВП	%						
ВВП	100	100	100	100	100	100	100
Сільське господарство	14	10,5	8,9	6,3	6,9	8,2	8,7
Промисловість та будівництво	29,1	29,5	29,4	29,9	24,2	24,2	21,9
Сектор послуг	44,9	49,3	49,4	51,6	56	53,5	56,6
Структура зайнятого населення	%						
Усього зайнято	100	100	100	100	100	100	100
Сільське господарство	21,6	20,6	19,7	17,6	15,8	15,3	17,2
Промисловість та будівництво	27,3	25,2	24,6	24,3	23,5	21,8	20,6
Сектор послуг	51,1	54,2	55,7	58,1	60,7	62,9	62,2

Джерело: Державна служба статистики України

Як видно з даних таблиці за період 2001–2013 рр., структурні зрушення в економіці України збігалися із загальносвітовими тенденціями. Частка сектора послуг у створенні ВВП збільшилась на 11,7 відсоткових пунктів (в.п.) при відповідному скороченні частки промисловості, будівництва та сільського господарства.

Так, в результаті економічних перетворень частка індустрії в структурі валового внутрішнього продукту зменшилась на 5,9 в.п., частка сільського господарства у структурі українського ВВП скоротилася з 14% в 2001 р. до 8,7% в 2013 р. Відповідні тенденції спостерігаються у структурі зайнятого населення: частка зайнятих у промисловості та будівництві скоротилася на 6,7 в.п., у сільському господарстві — на 4,4 в.п., тоді як частка зайнятих у секторі послуг збільшилась на 11,1 в.п.

Світові тенденції у структурі зайнятості розвинутих країн також свідчать про збереження невисокої частки зайнятих у сільському господар-

стві, деяке зниження частки зайнятих у промисловості (в цілому у матеріальному виробництві зайнято від 20% до 30%), а також про позитивну динаміку зайнятості у сфері послуг, яка характеризується в першу чергу не стільки зростанням у таких традиційних видах діяльності, як освіта, охорона здоров'я, скільки у фінансовій, маркетинговій, консалтинговій тощо сферах.

Тобто достатньо високий рівень промислового розвитку в цих країнах свідчить про посилений рівень інтелектуалізації праці та залучення дедалі більшої кількості працівників саме у сферу надання відповідних послуг.

В Україні, що характерно для держав, які розвиваються, зберігається значна частка зайнятих у матеріальному виробництві (46%). Разом з тим, відзначаємо й поступове зростання кількості населення, залученого до роботи у невиробничій сфері. Численним сектором зростання тут є в першу чергу торгівля (табл. 5.2.). З точки зору розвитку ринкової економіки, це корисний процес, але він не може компенсувати недостатній розвиток зайнятості у сферах, пов'язаних з якісним удосконаленням виробництва.

ТАБЛИЦЯ 5.2. ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, 2000–2014 РР.

Вид економічної діяльності	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014**
Сільське, лісове господарство, мисливство, рибальство, рибицтво	4367,0	3484,5	3322,1	3131,0	3094,5	3410,3	3506,7	3577,50	3091,4
%*	21,6	16,7	15,8	15,5	15,3	16,8	17,2	17,53	17,1
Промисловість	4598,3	3973,0	3871,4	3546,9	3461,5	3352,7	3303,6	3274,80	2898,2
%*	22,8	19,0	18,5	17,6	17,1	16,5	16,2	16,05	16,0
Будівництво	903,6	1030,2	1043,4	966,2	943,0	924,5	902,2	888,80	746,4
%*	4,5	4,9	5,0	4,8	4,7	4,5	4,4	4,36	4,1

Торгівля, діяльність готелів та ресторанів	3121,3	4564,4	4744,4	4729,1	4832,0	4865,0	4894,1	4914,00	3965,7
%*	15,5	21,8	22,6	23,4	23,8	23,9	24,0	24,08	21,9
Діяльність транспорту та зв'язку	1355,0	1451,9	1465,8	1387,9	1389,7	1379,5	1361,3	1408,52	1113,4
%*	6,7	6,9	7,0	6,9	6,9	6,8	6,7	6,90	6,2
Фінансова діяльність	166,1	344,4	394,9	351,4	332,8	350,6	324,3	318,10	286,8
%*	0,8	1,6	1,9	1,7	1,6	1,7	1,6	1,56	1,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	815,9	1134,7	1150,4	1148,9	1153,2	1187,5	1202,5	1227,30	286,1
%*	4,0	5,4	5,5	5,7	5,7	5,8	5,9	6,01	1,6
Державне управління	1198,6	1036,4	1067,5	1078,6	1223,8	1055,5	1079,4	1025,30	959,52
%*	5,9	5,0	5,1	5,3	6,0	5,2	5,3	5,02	5,3
Освіта	1609,7	1693,7	1702,4	1698,4	1688,3	1677,6	1672,9	1690,90	1587,7
%*	8,0	8,1	8,1	8,4	8,3	8,3	8,2	8,29	8,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1379,6	1359,0	1369,9	1348,1	1341,4	1320,8	1309,9	1256,70	1150,5
%*	6,8	6,5	6,5	6,7	6,6	6,5	6,4	6,16	6,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	659,9	832,5	840,1	805,0	805,8	800,2	797,4	822,18	н/д
%*	3,3	4,0	4,0	4,0	4,0	3,9	3,9	4,03	н/д
Всього, тис. осіб	20175,0	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3

* у відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років

** дані відповідно до КВЕД-2010 без тимчасово окупованих територій АРК та м. Севастополь

На початку ринкових перетворень очікувалося зростання зайнятості у сфері послуг, однак для українського ринку праці послуги — це насамперед торгівля, готельно-ресторанний бізнес. Зменшення зайнятості у промисловості можна було б розглядати як позитивний момент, якби одночасно зростала зайнятість і в інформаційно-комунікаційній сфері, яка виокремлюється за КВЕДом-2010. Але, на жаль, такі тенденції в країні відсутні. Тому можна зробити висновок, що структура є як неоптимальною, так і неінноваційною.

Останніми роками спостерігається зменшення частки зайнятих у фінансовому секторі, в галузі операцій з нерухомим майном, що відповідає політиці Національного банку щодо зменшення фінансових суб'єктів ринку. Натомість простежується динаміка щодо збільшення частки зайнятих у секторі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, тобто в обслуговуючих невиробничих сферах. Посилення обороноздатності вимагатиме зростання зайнятості у силових структурах, які представлені сферою державного управління.

Аналіз структурних змін на національному ринку праці, здійснений за допомогою узагальнюючих показників структурних зрушень, свідчить про те, що галузева структура зайнятості є достатньо усталеною та слабо змінною, однак її однорідність не є свідченням достатніх можливостей забезпечення зайнятості та низького рівня безробіття в Україні.

Наступною дестабілізаційною ознакою українського ринку праці є розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого виникли перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців. **Наявність феномену одночасно надмірної та дефіцитної праці, збільшення частки структурної складової безробіття, з одного боку, стимулює трудову міграцію, з іншого — зайнятість не за фахом.**

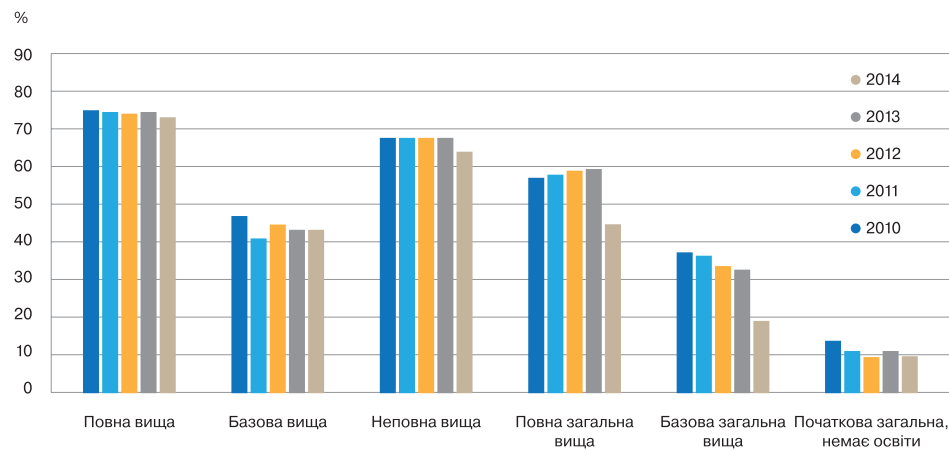
Система освіти є джерелом пропозиції кваліфікованої праці на ринку, але відсутність ефективної системи адаптації структури підготовки кадрів до потреб ринку поглиблює структурні диспропорції в цій сфері.

Стабільно високий попит на отримання освітніх послуг пов'язаний не стільки з потребами економіки у фахівцях із високим рівнем освіти, скільки з очікуваннями самих студентів та їхніх батьків на те, що отриманий диплом гарантуватиме швидке працевлаштування на високооплачувану, престижну та цікаву роботу.

Одержаний у межах опитування «Формування економічної активності молоді України», проведеного УІСД ім. О.О. Яременка у серпні-вересні 2013 р., розподіл молодих людей за здобутими освітньо-кваліфікаційними рівнями засвідчив, що майже 31% опитаних молодих людей мають повну

вищу освіту, в цій групі молоді переважають особи віком 25–29 років та 30–35 років жіночої статі — 35,2% серед опитаних. Це свідчить про значну цінність вищої освіти для молоді віком 20–24 років. Так, частка тих, хто має базову та повну вищу освіту у цьому віці, становить 45,3%, оскільки найбільш поширена у цій віковій категорії освітня стратегія, пов'язана саме з її здобуттям.

РИС. 5.1. РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У ВІЦІ 15–64 РОКІВ ЗА ОСВІТНІМИ РІВНЯМИ У 2010–2014 РР., %

Джерело: Державна служба статистики України

Так, показники рівнів зайнятості за освітою свідчать про те, що роботодавці позитивно реагують на сигнали ринку освітніх послуг у вигляді диплому та віддають перевагу особам з вищою освітою (рис. 5.1.).

Як свідчить досвід, наявність вищої освіти не гарантує молоді гідної зайнятості. Нерідко молоді фахівці влаштовуються на роботу не за фахом, або нижче своїх кваліфікацій. Як свідчать соціологічні оцінки, лише 36% спеціалістів працюють за фахом. Найвдалішими виявилися ті, хто здобув освіту в сфері маркетингу, менеджменту й права, а працівники із педагогічною освітою мають підлаштовуватись під потреби ринку праці: 83% з них працюють не за спеціальністю¹. На українському ринку праці спостерігається масштабна диспропорція між кількістю робочих місць, з одного

¹ Результати опитування, проведеного Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна

боку, й кількістю працівників з певною спеціалізацією, з іншого. Згідно з результатами опитування, тільки 36% співробітників працюють за спеціальністю, робота 20% пов'язана з отриманою спеціалізацією, тоді як 44% працівників узагалі змінили професію.

Динаміка структури зайнятості в Україні за професійними групами демонструє, що навіть у період економічного зростання роботодавці віддавали перевагу працівникам з низькою кваліфікацією, їх частка у структурі зайнятості є найбільшою (табл. 5.3.).

Крім того, як видно з наведених у таблиці даних, у 2014 р. порівняно з 2000 р. доволі помітно знизились частки фахівців (-2,8 в.п.) та кваліфікованих робітників. Одночасно відбулося зростання частки зайнятих у сфері торгівлі та послуг (на 4,6 в.п.) і найпростіших професій.

Натомість досить негативним фактом є те, що останніми роками спостерігається тенденція до зниження кількості зайнятих у категорії «фахівці», до яких відносять інженерно-технічних працівників, котрі виконують рядові функції управління, здійснюють технічне, організаційне, економічне керівництво виробничими процесами. До них належать інженери, економісти, бухгалтери, юрисконсульти, нормувальники, технологи тощо.

У 2000 р. кількість фахівців сягала 3048,6 тис. осіб, що становило 15,0% до загальної кількості зайнятого населення, і з кожним роком ця цифра ставала меншою, в результаті чого до 2011 р. питома вага фахівців зменшилась на 3,8%, а до кінця 2014 р. їх частка в загальній чисельності зайнятих дорівнювала 12,2%. Натомість зростає частка зайнятих найпростіших професій, що свідчить про посилення деформаційних змін у структурі зайнятості населення та послідовне відставання від її інноваційної моделі.

ТАБЛИЦЯ 5.3. ДИНАМІКА ЗМІН У ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ЗАЙНЯТИХ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ЗА 2000–2014 РР., %

Професійні групи		2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), %*	7,2	7,1	7,6	7,5	7,9	8,1	7,9	7,9	7,7	8,0
Професіонали, %*	12,9	12,0	12,6	13,0	13,6	14,0	15,5	14,9	14,9	17,1
Фахівці, %*	15,0	12,2	11,4	11,5	11,9	11,8	11,2	11,3	11,4	12,2
Технічні службовці, %*	4,1	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	3,1	3,2	3,3	3,2
Працівники сфери торгівлі та послуг, %*	11,3	13,1	13,6	14,1	14,5	14,9	15,0	15,3	15,5	15,9
Кваліфіковані робітники сільськогосподарського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, %*	3,0	1,6	1,3	1,1	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	1,0
Кваліфіковані робітники з інструментом, %*	13,4	13,1	12,6	13,5	12,1	12,0	11,8	12,2	12,2	12,8
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, %*	15,4	13,0	12,6	12,6	11,9	12,0	11,6	11,7	11,3	11,4
Найпростіші професії, %*	17,7	24,3	24,7	23,2	23,6	22,7	23,9	22,6	22,7	18,3

* у відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років

Аналіз професійної структури зайнятих України за видами економічної діяльності дав змогу виокремити галузі, де зберігається значний попит на низькокваліфіковану працю. Лідерами тут є сільське господарство та легка промисловість. Також відносно високий рівень низькокваліфікованої праці спостерігається на підприємствах з виробництва харчових продуктів та сфери транспорту і зв'язку.

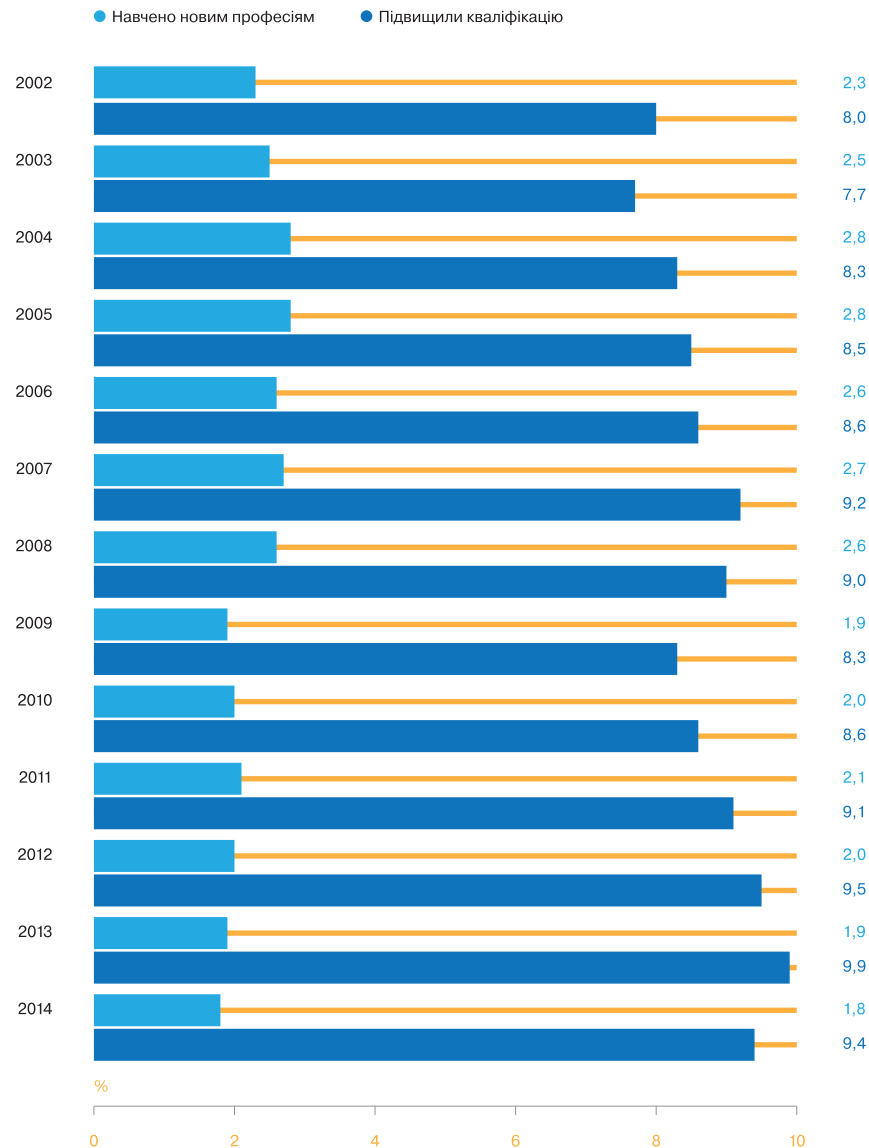
Українські ж реалії у сфері професійного розвитку персоналу є аж ніяк не оптимістичними. Наразі, за даними Держстату, на кінець 2014 р.

лише 11,2% облікової кількості штатних працівників охоплюються системою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації.

За незначних масштабів розвитку персоналу спостерігається ще й постійне скорочення чисельності працівників, навчених новим професіям, та працівників, які підвищили кваліфікацію (рис. 5.2.).

Зокрема, кількість охоплених навчанням новим професіям зменшилася загалом по економіці з 302,6 тис. осіб у 2007 р. до 152,5 тис. осіб у 2014 р. Причому найбільш суттєвим було скорочення їх чисельності в промисловості внаслідок неможливості забезпечення професійного навчання працівників за рахунок фінансових ресурсів підприємств.

РИС. 5.2. ДИНАМІКА НАВЧАННЯ НОВИМ ПРОФЕСІЯМ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ, У % ДО ОБЛІКОВОЇ КІЛЬКОСТІ ШТАТНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Можливості підвищення кваліфікації кадрів також залежать від фінансового стану підприємств, а відтак кількість працівників, що підвищили кваліфікацію, зменшилася з 1071,2 тис. осіб у 2007 р. до 1020,9 тис. осіб у 2013 р. (особливо це стосується підприємств переробної промисловості, на яких спостерігалось зменшення цього показника на 21%).

РИС. 5.3. СТРУКТУРА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ЗА МІСЦЕМ НАВЧАННЯ, 2013 Р., У % ДО ОБЛІКОВОЇ КІЛЬКОСТІ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ПРОЙШЛИ НАВЧАННЯ

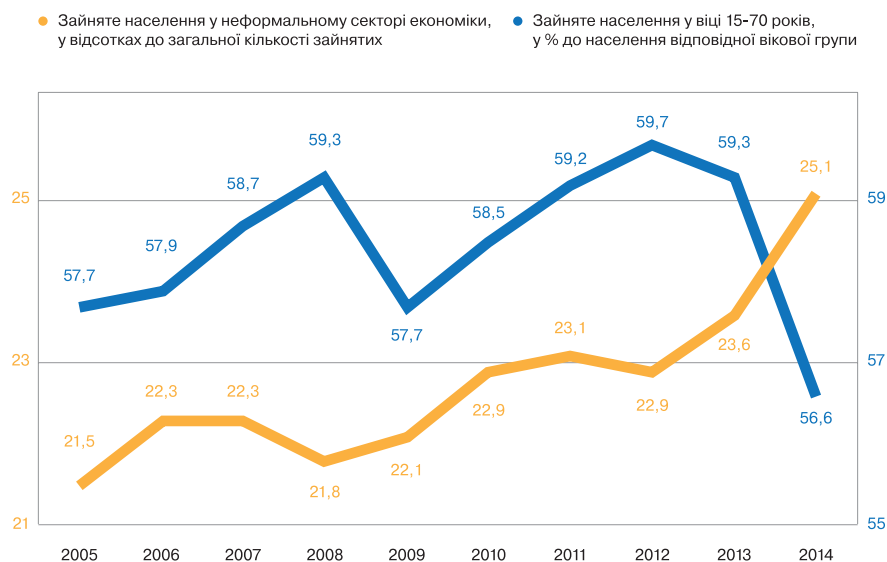

Як видно з представлених даних (рис. 5.3.), у більшості випадків роботодавці віддавали перевагу професійній підготовці на виробництві (за винятком сфер охорони здоров'я, надання комунальних послуг, здійснення операцій з нерухомим майном, а також будівництва, в яких значно переважає освоєння нових професій у навчальних закладах різних типів).

Звичайно, така форма є ефективнішою для формування знань, умінь і навичок, необхідних для виконання поточних виробничих завдань, коли зміст навчання може бути пристосований до потреб конкретного підприємства. Однак навчання безпосередньо на робочому місці в багатьох випадках неефективне для розвитку принципово нових знань, оскільки воно не дає можливості працівникові абстрагуватися від поточної ситуації на робочому місці та вийти за межі сталої трудової поведінки.

Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці поглиблюються деформалізацією соціально-трудових відносин, що свідчить про наявність значного прошарку тіньової зайнятості. На даний час, за приблизними оцінками, в неформальні трудові відносини залучено від чверті до половини працездатного населення. Порівняльні тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні за період з 2005 р. до 2014 р. представлені на рисунку 5.4.

РИС. 5.4. ДИНАМІКА РІВНІВ ФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В 2005–2014 РР.

Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років в Україні за період з 2005 р. до 2014 р. змінився з 55,7% до 56,6%. Водночас зайнятість у неформальному секторі навпаки зростала швидкими темпами і збільшилась

з 21,5% у 2005 році до 25,1% у 2014 році, тобто на 10,3 в.п. відбулось підвищення рівня неформальної зайнятості. За даними вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, кількість осіб, зайнятих у неформальному секторі, за 2005–2014 рр. збільшилась на 1555,8 тис. осіб і становила у 2014 р. 4540,9 тис. осіб, або 25,1% загальної чисельності зайнятих у віці від 15 до 70 років. Для порівняння, у 2005 році таких осіб було 2985,9 тис. (або 21,5% загальної чисельності зайнятих).

Сільськогосподарське виробництво є основним видом економічної діяльності неформального сектора економіки (65,3% всіх неформальних працівників, що зайняті у цьому секторі, або 75,04% усіх зайнятих у зазначеному виді діяльності). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення у неформальному секторі економіки були будівництво, торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів тощо.

Загалом більш ніж дві третини осіб, зайнятих у неформальному секторі, є мешканцями сіл, причому 60,3% з них задіяні в особистих підсобних селянських господарствах (ОПСГ) як самозайняті працівники або члени сім'ї, які працюють безкоштовно. Таким чином, на сільськогосподарський сектор припадає 65,3% сукупного обсягу зайнятості в неформальному секторі (за даними 2013 р.).

Основною причиною дуже високого рівня неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернатив зайнятості в особистих підсобних селянських господарствах та дрібній неформальній діяльності у сільській місцевості. Рівень зайнятості у неформальному секторі у сільській місцевості вищий, ніж у містах, він становить відповідно 48,3% та 11,5%. Також рівень неформальної зайнятості скорочується зі зростанням рівня освіти як у міській, так і в сільській місцевості.

Основною складовою неформальної зайнятості на селі є зайнятість працівників особистих селянських господарств, продуктивність праці в яких невисока за рахунок неможливості застосування новітньої високовартісної сільськогосподарської техніки та технологій. Виробництво у сільському господарстві багато в чому ґрунтується на архаїчних методах. Тобто, спрямовуючи регуляторний державний вплив на підтримку кооперації малих фермерських господарств, створення умов для підвищення їх фондоозброєності, можливо досягти більшої продуктивності праці в сільському господарстві та підтримати конкурентоспроможність цього сектора економіки.

Структурна асиметрія українського ринку праці викликана також практикою використання нетипових адаптаційних механізмів роботодавців до

змін економічної кон'юнктури. Тобто зміна обсягів випуску не супроводжується аналогічними тенденціями у зайнятості. Так, наприклад, цілком закономірним є зниження попиту на працю в період світової економічної кризи 2008–2009 рр., зумовлене в першу чергу скороченням виробництва.

Проте масштаби скорочення виробництва та зайнятості в Україні відрізняються: якщо в 2009 р. реальний ВВП зменшився на 14,8%, то зайнятість лише на 3,7%. Для порівняння можна навести значення аналогічних індикаторів у розвинутих країнах ЄС та США. Так, наприклад, у 2009 р. у Швеції та Великій Британії при падінні реального ВВП на 5% (5,03% та 5,17% відповідно) зниження зайнятості становило 2% (2,41% та 1,63% відповідно). Економіка Франції продемонструвала скорочення реального ВВП у 2009 р. на 3,15%, зайнятості — на 1,3%, у США в цей самий період зниження сягало відповідно 3,1% та 3,7%.

Ситуація збереження доволі стабільної зайнятості на українському ринку праці може бути пояснена практикою використання роботодавцями кількох адаптаційних механізмів.

Перший — це зміна тривалості робочого часу, зокрема його зменшення, здійснюється здебільшого через переведення працівників у режим неповного робочого часу чи вимушених відпусток. Так, за 2008–2009 рр. кількість працівників, зайнятих неповний робочий день (тиждень), зросла до 2,34 млн осіб (для порівняння, в 2007 р. їх кількість становила 633 тис. осіб), а осіб, що вимушені були перебувати у відпустках з ініціативи адміністрації, збільшилась до 300 тис. осіб проти 127 тис. осіб у 2007 р.

Другим механізмом українських роботодавців, що дозволяв підтримувати доволі стабільну зайнятість, є використання гнучкої оплати праці. Остання реалізовувалась кількома способами. По-перше, інфляційним знеціненням заробітків, у тому числі й коли в періоди зниження економічної активності та високої інфляції номінальна заробітна плата підвищувалась меншою мірою, ніж зростали ціни (зокрема, в 2009 р. індекс споживчих цін на товари та послуги становив 115,9%, тоді як темп зростання середньомісячної заробітної плати за цей період — лише 105,5%). По-друге, в структурі оплати праці українських працівників досить вагомою є частка винагороди за виробничі результати та інших заохочувальних виплат. Їх розмір значною мірою залежить від економічних результатів діяльності підприємства, тим самим можна підвищувати чи знижувати оплату праці персоналу залежно від останніх. По-третє, активно використовується і така схема, як затримання виплати заробітної плати, наприклад, розмір заборгованості із оплати праці у період кризи зріс більш ніж удвічі порівняно з докризовим показником.

Використання перелічених адаптаційних інструментів є можливим у короткостроковій перспективі, однак малоймовірно, що відповідна регулярна практика дозволить створити передумови для ефективної реструктуризації зайнятості, підвищення продуктивності та якості праці в довгостроковій перспективі.

Водночас, наприклад, вивільнені працівники у випадку їх перепідготовки та підвищення кваліфікації цілком могли б бути ресурсом потенційного підвищення якості робочої сили.

Вплив кризи на заробітну плату до цього часу є дуже значним, адже роботодавці (у тому числі держава як головний роботодавець) найчастіше виходили з фінансової скрути шляхом прямого скорочення зарплат: щоб залишитися на плаву, вітчизняні роботодавці змушені були піти на жертви, і робили це вони у першу чергу через оплату праці. Усі можливі механізми — інфляційне знецінення реальної оплати праці, урізування премій, затримання заробітної плати й скорочення «тіньових» виплат — забезпечували швидке здешевлення робочої сили.

Про це свідчать дані, які показують, наскільки знизилися як абсолютні, так і відносні рівні заробітних плат українських працівників під час кризи (табл. 5.4.).

ТАБЛИЦЯ 5.4. ДИНАМІКА СЕРЕДНЬОМІСЯЧНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Номінальна заробітна плата, приріст, %	36,7	29,2	29,7	33,7	5,5	20	17,6	14,9	7,9	6
Реальна заробітна плата, зміни, %	20,3	18,3	12,5	6,3	-9,2	10,2	8,7	14,4	8,2	-6,5
Заборгованість з виплати заробітної плати на початок року, млн грн	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7	1390,8	1139	915,2	830,1	753/2366,9*

* за 2014 рік дані наведені станом на 1 січня/1 грудня року.

Хронічна бідність характерна для більшості галузей бюджетного сектора та ряду галузей позабюджетного сектора економіки (текстильної промисловості, деревообробної). **Найвищі показники бідності — на селі, у лісовому господарстві та у рибальстві (найвища питома вага тих, хто отри-**

мує заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум, та найменший середній заробіток). Це зумовлено передусім неадекватною, низькою оплатою праці в цих сферах економіки.

Сектори економіки з низькою **оплатою праці** — це передусім сільське господарство, легка промисловість, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщення та організація харчування, бюджетна сфера (освіта, охорона здоров'я). **Саме сільське господарство разом із бюджетною сферою роблять найбільший «внесок» у бідність працюючого населення.**

Однією з причин низького рівня середньої заробітної плати є низький розмір мінімальної заробітної плати. Світова практика свідчить, що найбільш оптимальним є співвідношення, коли мінімальна зарплата становить 50–60% від середньої.

Ключовим соціально-економічним процесом, що стимулює високий рівень бідності, є значний **рівень соціально-економічної нерівності**. **Диференціація в оплаті праці** — між галузями, регіонами, різними професійними групами населення, — що різко зросла за останні роки, свідчить **не просто про відрив ціни робочої сили від її вартості, а й про деградацію трудового потенціалу тих галузей економіки, де праця оплачується на рівні й нижче прожиткового мінімуму працездатного населення**.

Важливе значення для регулювання ринку праці має обґрунтована міжсекторальна диференціація заробітної плати. На рисунку 5.5. видно ті види діяльності, в яких розмір заробітної плати перевищує аналогічний показник у середньому по країні, це традиційно фінансова діяльність, операції у сфері нерухомості та майна, найменшими показниками характеризується сільське господарство, бюджетні галузі.

РИС. 5.5. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В 2014 Р.

5.2. ПРОГНОЗ ЗАЙНЯТОСТІ У ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНОМУ РОЗРІЗІ ПО СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ

Прогноз структурних змін у сфері зайнятості базується на припущенні щодо прискорення темпів економічного зростання в середньорічному вимірі до рівня 5% за умов нової економічної політики, спрямованої на прискорення економічного зростання.

Прогнозована динаміка інвестицій, яка передбачає їх збільшення майже в 1,8 раза в 2020 році порівняно з 2015 роком, дозволяє припускати темпи зростання продуктивності праці на перспективу, що збільшує попит на робочу силу певного кваліфікаційного рівня. Таким чином, національна економіка буде відчувати значну потребу в робочій силі. Водночас демографічні чинники накладатимуть істотні обмеження на динаміку сфери зайнятості та ринку праці.

Одночасно збільшення попиту на робочу силу посилить потребу економіки у кваліфікованих кадрах. Перехід до нових працевзберігаючих технологій призводитиме до змін у професійно-кваліфікаційній структурі попиту на робочу силу. Також зміни у структурі зайнятості передбачатимуться здійснюваною реструктуризацією та диверсифікацією галузей економіки.

Розрахунки щодо чутливості зміни попиту на працю до зміни випуску продукції (послуг) у розрізі видів економічної діяльності підтверджують особливості вітчизняного ринку праці, коли динаміка зайнятості доволі слабо реагувала на зміни в обсягах виробництва. Найбільш чутливими були такі галузі, як сільське господарство та фінансова діяльність. Відносно високий показник у будівництві, промисловості, а також торгівлі та діяльності готелів і ресторанів, найнижчі ж значення — у сфері надання комунальних послуг, охороні здоров'я, в галузі транспорту та зв'язку.

Ми дійшли висновку, що саме в цих тенденціях проявляється похідний характер попиту на працю від попиту на готовий продукт (послугу). Так, ринки продукції сільського господарства, промисловості, будівельних, фінансових, торговельних, готельних та ресторанних послуг, як правило, є більш конкурентними, тобто характеризуються вищою еластичністю випуску продукції (послуг), що, в свою чергу, збільшує еластичність попиту на фактори виробництва, в тому числі на працю.

Водночас попит на товари (послуги) монополізованих, неконкурентних ринків менш еластичний, оскільки замінити їх продукцію (послуги) споживачам доволі складно. А отже, й попит на працю у роботодавців на монополізованих, неконкурентних ринках буде також менш еластичним (транспорт та зв'язок, охорона здоров'я, комунальні послуги).

Для таких видів діяльності, як сільське господарство, промисловість, транспорт, охорона здоров'я існує зворотна залежність між обсягами виробництва та чисельністю зайнятих. Для промисловості, транспорту і зв'язку, надання комунальних послуг інвестиції в основний капітал мають працевзберігаючий характер.

При високому рівні розвитку інфраструктури можливе розширення зайнятості у відповідних секторах. Стратегія підвищення обороноздатності країни призведе до зростання престижності праці військовослужбовців та збільшення частки зайнятих у сфері державного управління й оборони.

Нами передбачається зростання продуктивності праці у сільському господарстві та промисловості за рахунок використання сучасної техніки та передових технологій, впровадження яких забезпечується підвищенням інвестиційної активності, що призведе до зменшення в загальній структурі їх часток, а прогнозована динаміка інвестицій дозволяє припускати темпи зростання продуктивності праці на перспективу і подальший перерозподіл зайнятого населення за видами діяльності.

Поступово відновлюватиметься внутрішній та зовнішній попит на вітчизняну продукцію інвестиційного характеру, що стане помітним чинником розвитку переробної промисловості України.

Інвестиційне пожвавлення, інтеграція у європейський економічний простір, найімовірніше, призведе до зміни попиту на гнучкі форми зайнятості, поширення дистанційної занятості, віддалених робочих місць, що, у свою чергу, дасть змогу звузити неформальний сектор. Сектор послуг, що характеризується суттєвою трудомісткістю, найімовірніше, буде поглинати додаткову робочу силу, а також робочу силу, що вивільнятиметься за рахунок зростання продуктивності праці, а відповідно, зростатиме частка зайнятих у сферах будівництва, охорони здоров'я, освіти, галузях спорту, розваг та відпочинку.

Отже, на основі аналізу поточного стану, виявлених тенденцій та закономірностей, а також встановлення причинно-наслідкових зв'язків у сфері зайнятості та економіці стає можливою перспективна оцінка ймовірних змін у чисельності зайнятих та їх професійній структурі.

Як видно з представлених даних (табл. 5.5.), за нашим прогнозом, на 200 тис. осіб зросте чисельність зайнятого населення. Тільки для забезпечення такого зростання зайнятості населення для створення сучасних високопродуктивних місць необхідно буде додатково в економіку інвестувати 20 млрд дол. США, що й передбачається нашим прогнозом за умови п'ятипроцентного зростання економіки в період 2016–2020 років.

ТАБЛИЦЯ 5.5. ЗАЙНЯТІСТЬ ТА РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2014–2020 РР.

	2014 р.		2020 р.	
	млн осіб	у %	млн осіб	у % до 2014 р.
Зайняте населення	18,1	100	18,3	1,3
Рівень зайнятості економічно активного населення у віці 15–70 років	-	56,6	-	59,2
Рівень зайнятості продуктивного населення у віці для чоловіків 15–60 років, для жінок — 15–56	-	64,5	-	71,4*
Україна	8,3	12,2	5,0	-2,2

* для жінок і чоловіків у 2020 році вибрані періоди практично зрівняються

Крім того, як бачимо з даних таблиці 5.5., за нашим прогнозом зростання економіки, рівень зайнятості економічно активного населення збільшиться на 2,6 в.п., а працездатного населення з урахуванням динаміки зміни пенсійного віку у жінок — на 6,9 в.п.

При зростанні ціни висококваліфікованої робочої сили забезпечуватиметься ефективна зайнятість через створення робочих місць у нових інноваційних проектах і виробництвах та будівництві, розвитку науково-технологічної інфраструктури і, відповідно, підвищення потреби у спеціалістах більш кваліфікованих, з новими знаннями і здатностями. Таким чином, національна економіка відчуватиме значну потребу в робочій силі. Відповідно, збільшення попиту на робочу силу посилить потребу економі-

ки у кваліфікованих кадрах. Перехід до нових працезберігаючих технологій призводитиме до змін у професійно-кваліфікаційній структурі попиту на робочу силу. Також зміни у структурі зайнятості передбачатимуться здійснюваною реструктуризацією та диверсифікацією галузей економіки.

Що ж до структури зайнятих за професіями, то до кінця прогнозованого періоду, попри деяке зниження, все ще залишатиметься вагомим попит на малокваліфіковану працю, яка не потребуватиме високого освітнього рівня, про що свідчать дані, наведені в таблиці 5.6.

Однак професійно-кваліфікаційна структура зайнятого населення, незважаючи на очікувані зміни, ще не відповідає вимогам інноваційного суспільства. Тому найважливішим завданням та критерієм ефективності структурної політики зайнятості має стати створення ефективних робочих місць із гідним рівнем оплати праці.

На період до 2020 р. очікується, що буде сформована усталена тенденція економічного зростання, що дасть змогу забезпечити створення додаткових робочих місць та поступове зростання чисельності зайнятих. На кінець 2020 р. чисельність зайнятих досягне за 5% сценарієм 18,3 млн осіб.

ТАБЛИЦЯ 5.6. ПРОГНОЗ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТИХ У ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНОМУ РОЗРІЗІ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА 2020 РІК (5%)

	Законодавці, вищі державні службовці, керівники	Професіонали		Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Всього
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господар	1,9	3,8		2,5	0,5	3,5	6,1	2,2	10,3	69,2	100
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	9,5	8,9		7,9	0,8	3,2	0	47,1	17,5	5,1	100
Переробна промисловість	8,4	14,1		7,5	0,7	3,9	0,3	26,8	21,7	16,6	100
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8,3	23		11,7	2,3	3,4	0	32,2	7,2	11,9	100
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	12,9	16,2		10,9	1,8	3,7	0,2	22,7	15,9	15,7	100
Будівництво	3,7	6,9		6,3	0,6	0,9	0	57,1	4,7	19,8	100
Оптова й роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	14,1	7,4		8,7	3,3	50,3	0	5,9	4,4	5,9	100
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,7	6,5		10,5	6	7,4	0	5,9	50,5	6,5	100
Тимчасове розміщування й організація харчування	7,7	3,6		7,3	7,3	60,9	0	1,1	1	11,1	100
Інформація та телекомунікації	11,1	53,1		15,9	15,2	2,6	0	1,2	0,5	0,4	100

	Законодавці, вищі державні службовці, керівники	Професіонали
Фінансова та страхова діяльність	9,9	58,2
Операції з нерухомим майном	10,3	19,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	12,4	62,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	11,1	10,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	10	56,1
Освіта	4,7	50,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,7	22
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	17,3	33,7
Надання інших видів послуг	5,7	12,1
ВСЬОГО	8,8	24,4

Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Всього
6,4	20	4,2	0	1,1	0,2	0	100
21,3	5,3	5,8	0	14,7	3,8	19,7	100
12,9	2,9	3,4	0,5	3,2	1,1	0,7	100
10	4,9	27,5	0,4	14,9	4,1	16,8	100
11,1	1,3	15,2	0,1	0,4	4,9	0,9	100
17,9	0,9	11,2	0,2	1,6	2,5	10,4	100
51,9	1,2	16,9	0,1	0,8	3,1	2,3	100
26,9	9,9	4,8	0,3	0,6	1,7	4,8	100
10,3	3,9	47,6	0,3	12,5	4,1	3,5	100
13,6	4,6	14,3	0,5	13,3	8,5	12	100

5.3. ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ СТРУКТУРНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ

Основним завданням є розробка інструментів державного регулювання структурної перебудови ринку праці, що матимуть ринковий характер. Найоптимальнішими є інструменти, що дозволяють регулювати зайнятість з позиції попиту та пропозиції. На сьогодні політика зайнятості має орієнтуватися на перехід від економіки попиту до економіки пропозиції, яка базується на збільшенні інвестицій та створенні робочих місць.

Основна мета, спрямована на створення нових робочих місць, передбачає досягнення пріоритетних завдань економічної політики:

- забезпечення реалізації національних проектів;
 - реалізація інвестиційних та інноваційних проектів у тих сферах економіки, які передбачають зайнятість висококваліфікованих працівників;
 - розвиток виробничих кластерів;
 - формування та розвиток інфраструктурних проектів;
 - формування малого та середнього бізнесу.
- Забезпечення ефективної зайнятості потребує запровадження інноваційних методів державного регулювання у сфері зайнятості населення. Основними інструментами такого державного регулювання є:
- вдосконалення трудового законодавства;
 - забезпечення збалансованості попиту та пропозиції у галузево-регіональних ринках праці;
 - забезпечення професійної та територіальної мобільності робочої сили;
 - підвищення якості робочих місць;
 - реформування системи оплати праці.

Удосконалення трудового законодавства має відповідати сучасним тенденціям у трудовій сфері, що пов'язано із зміною у змісті праці, формах її організації в різних секторах економіки, здійсненням структурних реформ, створенням високотехнологічних виробництв та об'єктів інфраструктури.

Насамперед потребує законодавчого врегулювання питання використання «позикової праці» та інших новітніх форм трудових відносин, що сприятиме підвищенню гнучкості ринку праці. До таких можна зарахувати: розширення сфери дії строкових трудових і цивільно-правових договорів,

більш активне використання режиму неповного робочого часу, оптимізацію праці за рахунок підвищення гнучкості зайнятості вже працюючих співробітників (зокрема, збільшення частки суміщення професій або посад), більш широке застосування праці віддалених працівників, які використовують для трудової діяльності засоби інформаційно-комунікаційних технологій.

Посилення гнучкості не повинно являти собою повернення до ринкових механізмів, необхідно використовувати нові форми і методи регулювання. В іншому випадку це призведе до дискримінації у трудових відносинах, зниження захищеності працівників, недотримання гарантій. Такий підхід простежується в актах Міжнародної організації праці. На думку експертів МОП, деякий рівень гнучкості праці прийнятний у тих випадках, коли він не руйнує стандартних трудових відносин і спирається на гарантії ринку праці, що забезпечує захист при переході на інше місце роботи.

Крім стажування, було б доречно запровадити механізм транзитних робочих місць, не обов'язково за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, для молоді та інших категорій громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню.

Усі заходи, спрямовані на підвищення гнучкості регулювання трудових відносин, мають здійснюватися при одночасному забезпеченні та контролі щодо дотримання норм трудового законодавства.

Підвищення галузевої та територіальної мобільності робочої сили. На сьогодні українські реалії не дають можливості забезпечення вільної територіальної мобільності робочої сили. Тобто потребує вирішення питання розширення доступу громадян до ринку житла. З цією метою слід забезпечити нормативно-законодавче регулювання інституту орендованого житла. Житлова оренда має набути ознак цивілізованості. Необхідно прийняти нормативно-правові акти щодо прав та обов'язків усіх суб'єктів ринку житлової оренди (орендаря, орендодавця та фірм-посередників).

Забезпечення працевдефіцитних регіонів, у яких розширюються виробничі потужності стратегічних галузей економіки, трудовими ресурсами можливо за рахунок надання тимчасового соціального житла та використання механізмів іпотечного кредитування. Розвиток регіональних житлових програм має здійснюватися за участі роботодавців, що орієнтуються на працевикористання трудових мігрантів, та з урахуванням інтересів місцевих громад.

Слід забезпечити постійний моніторинг структурного безробіття у галузево-територіальному розрізі, і за умов обґрунтованої потреби у працівниках саме певного кваліфікаційного рівня має бути забезпечена державна компенсація затрат на переїзд.

Підвищення якості робочих місць є можливим лише за умов договірного регулювання ринку праці шляхом укладання генеральних та галузевих угод, згідно з якими визначаються умови оплати, організації та охорони праці, питання соціального забезпечення працівників. Окрім контролю за дотриманням трудового законодавства, держава має стимулювати сумлінних роботодавців, які покращують умови праці, працюють у напрямку попередження професійного травматизму та професійних захворювань.

Реформування системи оплати праці на першому етапі має здійснюватися щонайменше за трьома напрямками:

- перегляд та вдосконалення методики мінімального стандарту оплати праці, а також методики визначення прожиткового мінімуму;
- державного регулювання співвідношення мінімального та середнього рівнів оплати праці;
- реалізація права роботодавців самостійно визначати системи оплати праці із забезпеченням дотримання диференціації оплати залежно від складності та обсягів виконуваних робіт.

Також доцільно переглянути істотну необґрунтовану диференціацію в оплаті праці у бюджетному секторі та поступово впроваджувати галузеві стандарти й мінімальні розміри оплати праці через механізм галузевих угод.

РОЗДІЛ 6. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ТА РИНКУ ПРАЦІ

РОЗДІЛ 6. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ТА РИНКУ ПРАЦІ

6.1. КІЛЬКІСНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРОПОЗИЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБМЕЖЕНЬ

Головним чинником формування людських ресурсів є кількість населення 20–64 років: нижню межу визначає модальний вік закінчення первинної професійно-освітньої підготовки, а верхню — реальний вік припинення трудової діяльності за умови набуття права на повну пенсію за віком у 60 років.

Станом на 01.01.2015 чисельність населення 20–64 років (без АР Крим) становить 27 561,1 тис. осіб із загальної кількості населення 420 759,6 тис., тобто 64,5%. Цей контингент більше ніж на 1 млн осіб перевищує фактичний обсяг пропозиції робочої сили за рахунок економічно неактивних контингентів (тих, хто у зв'язку із станом здоров'я або з інших соціально-економічних причин не виходить на ринок праці).

Важливим фактором зазначеного процесу є старішання материнства, пов'язане з тим, що жінки здобувають професійну освіту, беруть участь в економічній діяльності та «будують кар'єру» переважно до народження дітей, фактичною (статистика, на жаль, цього не віддзеркалює) перервою в професійній діяльності у періоди народження та виховання малолітньої дитини (дітей) і подальшим поверненням на ринок праці. Якщо на початку 1990-х рр. середній вік матері при народженні дитини дорівнював 24,5 ро-

ків, то у 2014 р. — 27,4; очікується, що наступними роками цей показник ще зросте.

Значною мірою змінити ситуацію і збільшити масштаби пропозиції робочої сили можна за рахунок зниження передчасної смертності населення, передусім чоловіків. За показником середньої очікуваної тривалості життя при народженні Україна відстає від країн-членів ЄС у середньому на 9,5 років, гендерна різниця в тривалості життя становить 10 років (проти 5–6 років у розвинутих країнах-членах ЄС); більшість передчасних смертей відбувається саме в працездатному віці; очікувана тривалість здорового життя, або середня кількість років, які людина може розраховувати прожити в повному здоров'ї, в Україні у 2013 р. становила 63 роки для обох статей (для порівняння, у Швеції — 72, у В'єтнамі 66 років), для чоловіків цей показник на 8 років менший, ніж для жінок (59 років проти 67 років).

Відсутність уваги до потенційно економічно активного в складі економічно неактивного населення з боку науки, соціальної політики та політики зайнятості є серйозним стратегічним прорахунком.

Це має бути виправлено, якщо державна політика обирає орієнтацію на гнучкий та інноваційно орієнтований ринок праці.

Враховуючи надзвичайно великий обсяг обороту на ринку праці, помітну рухливість переходів від неактивності, зайнятості й безробіття не викликає сумнівів досить пологий розподіл якісних характеристик робочої сили як серед зайнятого, так і безробітного та неактивного населення. Це означає, що українська економіка нездатна до ефективного відбору та утримання найкращих кадрів.

Демографічне старіння (за найбільш поширеним індикатором старіння населення — часткою осіб віком 60 років і старших — Україна наразі входить до тридцятки найстаріших країн світу), яке буде посилюватися (у працездатний вік вступатимуть нечисленні покоління народжених у 1990-і роки, а 65-річну межу перетинатимуть численні покоління народжених у 1950-х, у період післявоєнного підйому народжуваності), спричинить збільшення демоекономічного (і, відповідно, податкового) навантаження на працездатне населення; скорочення фінансових можливостей щодо соціального забезпечення літніх громадян в умовах загального зростання попиту на соціальні послуги з боку осіб похилого віку; зростання ролі й важливості використання трудового потенціалу літніх людей, особливо в умовах загального скорочення контингенту населення працездатного віку та малої чисельності поколінь, які вступають на ринок праці і починають трудову кар'єру.

Критичність прискореного старіння в Україні посилюється існуванням таких проблем, як низький рівень участі населення в ринку праці і соціаль-

ному страхуванні, масштабна неформальна зайнятість, порівняно низька частка заробітної плати в структурі доходів населення, нерозвиненість приватних накопичувальних пенсійних програм тощо.

Враховуючи доволі жорстку територіальну локалізацію ринків праці важливим фактором розвитку людських ресурсів є продовження процесів незбалансованої урбанізації, що призводитиме до концентрації в окремих містах надлишкових людських ресурсів та знекровлення найбільш якісними кадрами сільської місцевості; поглиблення регіональних диспропорцій тимчасового проживання та постійного поселення; вимивання з ринку праці освічених та найбільш кваліфікованих контингентів молоді з причини від'їзду за кордон.

ТЕРИТОРІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

До 2014 року переважним напрямом трудових міграцій українців був виїзд за кордон. Масштаби зовнішньої трудової міграції перевищують 2 млн осіб, при чому ще до подій 2014 року спостерігалось скорочення частки трудових мігрантів, орієнтованих на РФ, і натомість збільшення частки тих, хто працює в ЄС — давалася ознака різниці в умовах і оплаті праці.

В результаті анексії Криму та подій на Донбасі в країні з'явилась принципово інша категорія мігрантів — внутрішньо переміщені особи (ВПО), чисельність яких перевищує 1,1 млн осіб. Найбільше таких осіб розміщено у контрольованих центральною владою районах Луганської та Донецької областей, у Харківській області, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях та у м. Києві. Загалом частка ВПО в загальній чисельності населення регіонів їх розміщення стабільно зменшується зі збільшенням віддалі від зони АТО.

На жаль, Україна — і її економіка — зазнали безповоротних втрат внаслідок виїзду частини населення з тимчасово окупованих територій за кордон — за даними УВКБ ООН майже 400 тис. осіб звернулися з клопотанням про визнання їх біженцями і ще 750 тис. перебувають в сусідніх країнах на інших підставах. Найімовірніше ці люди вже не повернуться до України, а отже, їхня робоча сила є втраченою для національної економіки. Складна економічна ситуація спричинює масштабні еміграційні тенденції насамперед серед молоді.

В Україні формуються регіони із стабільно додатним і стабільно від'ємним сальдо зареєстрованих мігрантів.

ПРОГНОЗ КІЛЬКОСТІ ТА СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО 2030 Р.

Кількість населення України зменшуватиметься і у 2030 р. становитиме орієнтовно 40,4 млн осіб. Скорочення чисельності відбуватиметься передусім внаслідок низької народжуваності. Даватиметься ознака несприятлива дія структурного фактору, оскільки в найбільш активному репродуктивному віці будуть відносно нечисельні покоління жінок, народжених наприкінці XX – початку XXI ст. Хоча в прогноз закладено додатне сальдо міграцій, воно не зможе елімінувати дію низької народжуваності та вплив структурного фактору. Кількість та частка населення у віці 20–64 роки в Україні в середньостроковій перспективі буде скорочуватись.

Співвідношення чисельності осіб у віці 20–64 роки та осіб у віці 65 років і старших зростатиме з близько 1/2,4 в 2015 до 1/3,4 в 2030 р.

Таким чином, у найближчій перспективі економіку України неминуче чекатимуть:

- скорочення загальної кількості населення реального економічно активного віку, здатного пропонувати свою робочу силу на ринку праці;
- подальше зростання освітнього рівня людських ресурсів економіки, що за інших рівних умов відкриватиме перспективи запровадження в економіці сучасних технологій;
- збільшення частки населення пенсійного віку і підвищення співвідношення пенсіонерів та працюючих жителів, що може створити проблеми для всієї системи державного соціального страхування, включаючи пенсійне;
- доволі жорсткий розподіл території на працenaдлишкову і працenedостатню частини, що обумовлюватиме регіональні обмеження щодо розміщення нових підприємств.

6.2. СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ ПОКРАЩАННЯ ОСВІТНІХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ

За умов неминучого скорочення кількісних параметрів людських ресурсів, необхідності впровадження сучасних технологій, що потребують кваліфікованої креативної робочої сили, і швидкого застарівання знань та навичок нагальною необхідністю є формування сучасної системи навчання впродовж життя, системи професійних кваліфікацій, підвищення якості загальної середньої, професійної та вищої освіти, покращання професійної орієнтації.

За всіма рейтингами однією з основних конкурентних переваг України є рівень освіти її громадян, і не можна допустити втрати цієї переваги. З другого боку, освіта, її спрямованість на формування креативності населення мають випереджати поточні потреби економіки — в іншому випадку занепад є неминучим.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ

Навчання впродовж життя принципово розширює можливості набуття нових знань та навичок, а отже, забезпечує належну конкурентоздатність на ринку праці; створює підґрунтя вкрай важливого зростання мобільності робочої сили.

Основною метою навчання впродовж життя є сприяння становленню в Україні економіки, заснованої на інноваційних знаннях, конкурентоспроможного, динамічного суспільства. Важливим є застосування як формальних освітніх структур і механізмів, так і неформальних, які значною мірою безпосередньо визначаються роботодавцями. До того ж сучасна система освіти впродовж життя передбачає залучення осіб з обмеженими можливостями, що відповідно збільшує і кількісні параметри пропозиції робочої сили.

Навчання впродовж життя реалізується за допомогою системи інституційних, нормативних і соціальних механізмів.

До інституційних механізмів, зокрема, належать:

- наявність оптимальної для кількості населення держави мережі навчальних закладів всіх освітніх рівнів;
- баланс повноважень органів влади, що формують і реалізують освітню і кваліфікаційну політику в державі;

- Національна система кваліфікацій, що дозволяє набувати, вдосконалювати та підтверджувати необхідні ринку праці і суспільству кваліфікації;
- незалежна система забезпечення якості освіти, що охоплює середню, професійну та вищу сфери освіти;
- Національна система професійної орієнтації, яка має надавати необхідний обсяг знань та навичок для ефективного працевлаштування для всіх категорій зацікавлених осіб;
- структуровані органи і організації роботодавців, інші професійні бізнес-організації, які формують пропозиції до навчальних програм і планів, беруть участь у зовнішній оцінці якості знань та навичок, а також формують пропозиції до необхідних кваліфікацій у відповідних галузях економіки;
- ефективна система прогнозу потреби у трудових ресурсах, в основі якої — державні пріоритети розвитку, сучасна математична модель прогнозу розвитку ринку праці та ефективний діалог уповноваженого за прогноз державного органу із професійними організаціями і органами ринку праці;
- мережа недержавних кваліфікаційних агенцій для забезпечення якості кваліфікацій професійної освіти.

До нормативних механізмів, зокрема, належать:

- сучасне комплексне (не фрагментарне) регулювання суспільних відносин, що виникають в сфері освіти;
- регулювання процесів розробки, набуття та підтвердження професійних кваліфікацій;
- механізми співвіднесення знань і навичок, отриманих під час навчання, у тому числі неформального, з діючими дескрипторами рівнів Національної рамки кваліфікацій.

До соціальних механізмів, зокрема, належать:

- визнання значимості та важливості робітничих, інженерних, фізико-математичних професій, що підкріплюється засобами державної та соціальної підтримки;
- окремі програми (спеціальні підручники, методичні матеріали, педагогічний склад) для навчання та підтвердження кваліфікацій осіб з обмеженими можливостями;

- реалізація практик соціальної відповідальності бізнесу, пов'язаних із навчанням персоналу на виробництві, формуванням сучасних знань та навичок у робітників та студентів.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

Система професійних кваліфікацій є складовою Національної системи кваліфікацій та орієнтована на:

- набуття особою знань, вмінь та навичок, необхідних в першу чергу для самореалізації на ринку праці;
- підтвердження набутих особою знань, вмінь та навичок незалежно від способу та місця їх набуття;
- підвищення мобільності трудових ресурсів на ринку праці.

Система професійних кваліфікацій є одним з механізмів реалізації і навчання впродовж життя та спрямована на задоволення зростаючих потреб особи, роботодавців, суспільства та держави у розвитку професійних знань та навичок.

Структура системи професійних кваліфікацій має включати:

- національний регулятор;
- галузеві ради;
- центри підтвердження кваліфікації (кваліфікаційні центри).

Склад системи професійних кваліфікацій:

- Національна рамка кваліфікацій;
- професійні стандарти та кваліфікаційні характеристики;
- державні реєстри професійних стандартів та кваліфікацій;
- професійні кваліфікації;
- інструменти оцінювання професійних кваліфікацій.

Система професійних кваліфікацій має регулюватися окремим законом та передбачати окремий орган — національний регулятор, відповідальний за її розвиток та функціонування.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Відповідно до європейських рекомендацій¹, на момент завершення обов'язкової (загальної середньої або професійної) освіти молоді люди мають оволодіти ключовими компетентностями на рівні, достатньому для дорослого життя, зокрема для подальшого навчання та трудової діяльності, для забезпечення необхідних адаптаційних можливостей. Отже, докорінних змін мають зазнати стандарти загальної середньої освіти.

Старша школа має стати профільною. Відповідно вибір учнем профілю навчання має бути вмотивованим, ґрунтуватися на його готовності до усвідомленого визначення подальшої профілізації навчання, здобуття допрофесійної (з перспективою майбутньої професійної) та/або професійної підготовки. Це передбачає доступність належних консультацій та інформації щодо професій.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Первинна професійна підготовка і навчання має гарантувати здобуття як фахових/професійних (за майбутньою професією), так і ключових/загальних компетентностей, що дозволятиме особам, які навчаються, продовжити навчання і професійну підготовку як в рамках професійної освіти, так і вищої освіти. Знання, уміння та компетентність, здобуті під час професійного навчання, мають надавати можливість професійного та кар'єрного зростання, а також відігравати активну роль у суспільстві.

Необхідно вжити заходів до подальшої профілізації професійної освіти, зробивши більший акцент на викладенні дисциплін професійного спрямування. Доцільним видається надання повної загальної середньої освіти виключно у школах, позбавивши систему професійної освіти права давати повну загальну середню освіту.

Традиційна первинна підготовка у професійних навчальних закладах має доповнюватися гнучкими програмами професійної освіти, адаптованими для забезпечення потреб конкретних роботодавців, особливо малих підприємств, та різних цільових груп населення, включаючи вразливі групи.

Система професійної освіти в Україні має бути складовою навчання впродовж життя, надавати особі додаткових способів для самореалізації як в професійному, так і особистісному аспектах, бути спрямованою на

¹ Ключові компетентності для навчання впродовж життя, рекомендація Європейського Парламенту і Європейської Ради 2006 року <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006H0962>

безпосереднє працевлаштування випускників на ринку праці. Серед пріоритетних завдань розвитку систем професійної освіти також є забезпечення внутрішньої мобільності працівників, забезпечення доступності професійної освіти і навчання на усіх рівнях, висока привабливість та відмінна якість, висока роль у сприянні рівним можливостям, соціальній інтеграції та громадянській участі, підтримка креативності, здатності до інновацій та підприємливості.

Має суттєво зрости роль роботодавців у розробленні та реалізації програм професійної освіти. Як для студентів (учнів) професійних навчальних закладів, так і працівників, має забезпечуватися можливість періодів інтенсивної практичної підготовки, запровадження нових підходів до організації навчального процесу (дуальне навчання, наставництво тощо).

Важливо зберегти принцип щодо безоплатності професійної освіти у державних та комунальних закладах, якщо вона здобувається громадянином вперше. Однак процедура конкурсного відбору претендентів на місця, передбачені державним замовленням потребує удосконалення та більшої прозорості.

Видається можливою спільна оплати навчання його безпосереднім замовником та особою, яка отримує професійну освіту; дієвим механізмом реалізації такого індивідуального договору може стати умова обов'язковості подальшого працевлаштування кваліфікованого робітника чи молодшого спеціаліста на визначений термін.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Однією з ключових цілей модернізації систем вищої освіти визнано «поліпшення готовності випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування впродовж життя»². Проте, вища освіта за якістю та горизонтом підготовки має працювати на випередження поточних потреб ринку праці, певною мірою закладаючи напрями його подальшого розвитку. В цьому контексті надзвичайної ваги набуває прогнозування ринку праці, принаймні на середньострокову перспективу.

Набуття випускниками вищих навчальних закладів необхідних компетентностей є передумовою їхнього повноцінного працевлаштування, подальшого професійного та кар'єрного розвитку.

Необхідно забезпечити готовність до працевлаштування випускників, які здобули вищу освіту на кожному з її ступенів, що є особливо актуальним

² Єреванське комюніке, 2015 <http://bologna-yerevan2015.ehea.info/files/YerevanCommuniqueFinal.pdf>

для здобувачів ступенів молодшого бакалавра та бакалавра. Готовність до працевлаштування також є важливим для здобувачів ступенів так званого «третього циклу» вищої освіти — докторів та кандидатів наук (докторів філософії).

Для розбудови сучасної ефективної системи вищої освіти важливо забезпечити цілісність її структурних елементів, зв'язок між Національною рамкою кваліфікацій, рівнями вищої освіти, вимогами щодо забезпечення якості, стандартами вищої освіти, кваліфікаціями і програмами вищої освіти, а також професійно-технічною та вищою освітою. Водночас, мають застосовуватися загальні принципи забезпечення якості вищої освіти.

Потребуватиме змін і система фінансування вищої освіти. Нові підходи до фінансування вітчизняних навчальних закладів, окрім виділення коштів на надання освітніх послуг (у формі держзамовлення або державних грантів на підготовку фахівців), мають торкатися більш широкого кола питань: обґрунтованість обсягів капітальних інвестицій, забезпечення раціональних масштабів та пропорцій вищої освіти через регулювання кількості ліцензованих навчальних місць, залучення до вищої освіти соціально вразливих верств населення, фінансування наукової діяльності та проектів на конкурсній основі, зменшення адміністративних витрат закладів, здійснення процедур зовнішнього моніторингу якості вищої освіти, сприяння академічній мобільності та подолання ізоляваності системи вищої освіти від міжнародного освітнього простору³.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ ВСІХ ВІКОВИХ ГРУП

Невід'ємними складовими системи професійної орієнтації є її публічно-приватний характер, інтеграція з переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, та переліком професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах, орієнтація на різні категорії населення, зокрема на:

- школярів;
- учнів професійно-технічних навчальних закладів;
- студентів, випускників вищих навчальних закладів;
- демобілізованих;

³ У тому числі через впровадження практики вільного володіння іноземною мовою викладачами та випускниками ВНЗ.

- безробітних;
- працюючих;
- осіб з обмеженими можливостями;
- звільнених із місць покарання;
- внутрішньо переміщених осіб;
- молодих матерів тощо.

ПЕРШОЧЕРГОВІ ДІЇ З МЕТОЮ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

1. Передбачити в проекті Закону України «Про освіту» розділ «Навчання впродовж життя», в якому дати визначення основним його складовим та зв'язати всі сфери освіти.

2. Передбачити в державному стандарті загальної середньої освіти як обов'язкову вимогу до програми середньої освіти розвиток випускниками середньої школи 8 ключових компетентностей на рівні, достатньому для подальшого навчання та підготовки до трудової (професійної) діяльності.

3. Ввести практику регулярного перегляду державного стандарту загальної середньої освіти, забезпечуючи чіткий зв'язок між програмами загальної середньої освіти та вимогами програм професійної підготовки та вищої освіти.

4. Прискорити перехід до профільної старшої школи.

5. Забезпечити модульну структуру програм професійної освіти, що сприятиме ступеневому здобуттю та підтвердженню повної кваліфікації.

6. Передбачити в державних стандартах професійної освіти обов'язковість набуття ключових (загальних) компетентностей, включаючи компетентність підприємливості та профорієнтаційну компетентність, а також критерії їх оцінювання.

7. Підтримувати запровадження програм професійної освіти в рамках дуальної системи професійного навчання, розширення практик наставництва, навчання на робочому місці, організованого у партнерстві з підприємствами та організаціями професійного самоврядування.

8. Запровадити кредитну систему професійної освіти і навчання, сумісну з європейськими кредитними системами вищої та професійної освіти (ECTS та ECVET) та кредитною системою вищої освіти України.

9. Рекомендувати Міністерству освіти і науки України разом із зацікавленими особами розробити Національний план реформування професійної освіти.

10. Визначити як загальну вимогу до складових програм вищої освіти, незалежно від їх рівня та орієнтації, наявність компонентів практичної підготовки (практично-орієнтоване навчання, стажування, виробнича

практика, дуальна форма навчання, наставництво тощо), а також навчання підприємливості.

11. Рекомендувати вищим навчальним закладам відслідковувати траєкторії працевлаштування, кар'єрного росту випускників з оприлюдненням відповідної структурованої інформації на власних веб-сайтах.

12. Рекомендувати вищим навчальним закладам розробити системи забезпечення якості відповідно до положень Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти⁴.

13. Прискорити започаткування діяльності Національної агенції із забезпечення якості вищої освіти та науково-методичних комісій.

14. Диверсифікувати форми бюджетного фінансування здобуття професійної та вищої освіти, в т.ч. шляхом впровадження реалізації ваучерної системи.

З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

15. Розробити проект Закону України «Про систему професійних кваліфікацій».

16. Удосконалити порядок розробки, перегляду та зберігання професійних стандартів.

17. Визначити поняття «професійної кваліфікації», запровадити критерії віднесення кваліфікацій до професійних та академічних;

18. Переглянути Національну рамку кваліфікацій з метою актуалізації дескрипторів та кількості рівнів.

19. Забезпечити обов'язкове співставлення існуючих і нових кваліфікацій з кваліфікаційними рівнями Національної рамки кваліфікацій (НРК) і врахування вимог професійних стандартів під час розроблення кваліфікацій (стандартів) освіти.

20. Забезпечити співставлення навчальних програм ВНЗ з розробленими професійними стандартами.

21. Стимулювати утворення галузевих рад, передбачити фінансування їх діяльності на грантовій (конкурсній) основі, в тому числі за рахунок державного бюджету.

22. Визначити перелік, структуру державних реєстрів, зокрема державних реєстрів професійних стандартів, професійних кваліфікацій, оцінювачів рівня професійної майстерності та порядок їх використання;

⁴ Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, 2015 https://www.eqar.eu/fileadmin/documents/e4/ESG_endorsedMay2015.pdf

23. Запровадити широкі можливості для навчання дорослого населення на базі існуючих загальноосвітніх навчальних закладів у позанавчальний час (вечірні курси, «програми вихідного дня») з метою набуття необхідних життєвих знань і навичок (курси електронної грамотності, фінансові програми, курси майстерності тощо).

24. Розробити програму підготовки фахівців з оцінювання рівня професійної майстерності, забезпечити їх сертифікацію та ведення відповідного реєстру.

З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

25. Актуалізувати поняття професійної орієнтації та супутній глосарій.

26. Створити єдину інтерактивну систему професійної орієнтації населення, наповнивши її механізмами професійного консультування, сучасними програмами професійного та інтелектуального тестування різних категорій населення, приділяючи особливу увагу школярам, особам з обмеженими можливостями, представникам інших вразливих груп.

27. Переглянути функціонал та склад Ради з питань професійної орієнтації населення з метою визначення напрямів розвитку професійної орієнтації та координації дій залучених органів влади та інших суб'єктів.

З МЕТОЮ СТИМУЛЮВАННЯ РОБОТОДАВЦІВ БРАТИ АКТИВНУ УЧАСТЬ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОСВІТИ

28. Осучаснити Національну концепцію соціальної відповідальності бізнесу та внести в неї положення, пов'язані із практиками навчання працівників та участь у формуванні та впровадженні навчального процесу як такі, що належать до практик КСВ в Україні.

29. Розробити комплекс заходів, які б стимулювали роботодавця брати активну участь у профорієнтаційній роботі та у розвитку професійної освіти.

30. Приєднатися до міжнародної ініціативи WorldSkills.

6.3. УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ

Першим кроком створення цілісної системи управління розвитком людських ресурсів має стати прогнозування ринку праці. Відповідні прогнози мають розроблятися уповноваженим державним органом на середньострокову перспективу з виокремленням ключових довгострокових параметрів і передбачати прогнози пропозиції робочої сили, прогнози попиту на неї (прогнози кількості робочих місць) і прогнози самостійної зайнятості та розвитку мікропідприємництва.

Сьогодні прогнозування розвитку ринку праці здійснюється на підставі Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів».

Основним інструментом виступає середньостроковий прогноз потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, який складається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного замовлення, на підставі даних національної статистики, органів виконавчої влади, обласних адміністрацій, Національної та галузевих академій наук України, пропозицій об'єднань роботодавців і профспілок.

Втім, формування такого прогнозу сьогодні виявляється недостатнім для повноцінного та системного прогнозування розвитку ринку праці.

Водночас зазначена система страждає через незадовільну якість інформаційного забезпечення прогнозування потреби економіки у робочій силі за професіями, неузгодженість між освітньо-кваліфікаційними рівнями та напрямками підготовки з класифікацією видів економічної діяльності та професійними групами — з одного боку, і недосконалістю системи інституційної взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади, соціальними партнерами, експертним середовищем щодо розрахунку прогнозної потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці — з другого.

Середньо- та довгострокові прогнози розвитку ринку праці мають слугувати основою для його державного регулювання, яке в першу чергу має бути орієнтоване на збереження балансу ринку праці регіонів України та стримувати потоки зовнішньої трудової міграції та еміграції.

В умовах проведення децентралізації публічної влади, регіон як структурна державна одиниця набуває специфічної ваги в економічному сенсі, спостерігатиметься внутрішня конкуренція між регіонами за ресурси, у тому числі трудові. В цих умовах завданням уповноваженого органу державної влади має стати вирівнювання регіональних диспропорцій та запобігання надмірній концентрації ресурсів, зокрема, трудових, в окремих регіонах.

РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНІХ МІГРАЦІЙ

Очевидно найближчим часом немає підстав розраховувати на помітні репатріаційні потоки. Через складну економічну ситуацію загальмується повернення заробітчан, знизиться привабливість України для іноземців, у т.ч. іноземних студентів. До того ж міграційні потоки, спрямовані до Російської Федерації, майже неминуче будуть переорієнтовані на країни ЄС, а це означає заміну циркулярної міграції більш тривалою (кількарічною).

Таким чином, зовнішньоміграційні чинники формування людських ресурсів будуть несприятливими. Розраховувати на реалізацію ефективної політики повернення трудових мігрантів можна лише за умови припинення бойових дій і поліпшення економічної ситуації в Україні.

Однак самі по собі зазначені обставини не змінять міграційні потоки — потрібна заздалегідь сформована, втілена у законодавчу базу державна політика у цій сфері.

Її стратегічними завданнями мають стати:

- підвищення рівня зворотності зовнішніх трудових поїздок, забезпечення поступового повернення тих трудових мігрантів, які готові або за певних умов можуть виявити готовність до реєстрації;
- зниження еміграційних настроїв та запобігання масовій еміграції;
- ефективне залучення міграційних грошей в економіку України;
- повернення трудових мігрантів — громадян України, що мають високу професійну кваліфікацію;
- поліпшення інформаційного забезпечення міграційної політики.

Перенесення акцентів у зовнішньоміграційних зв'язках України і ЄС із довготривалої на циркулярну міграцію не тільки стане важливою протидією скороченню чисельності людських ресурсів української економіки, а й сприятиме поліпшенню їхньої якості. Це стосується не тільки прямих професійних компетентностей, а й поведінкових знань та навичок.

ПОДОЛАННЯ НАДМІРНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Жорстка локалізація місцевих ринків праці має своїми наслідками обмеженість масштабів переміщення робочої сили за межі регіону постійного проживання. Відповідно, наявність вільних робочих місць на одному територіальному ринку праці абсолютно не балансується із наявністю незайнятої робочої сили на другому. Отже, невідповідність попиту на робочу силу її пропозиції за професійно-кваліфікаційними ознаками багаторазово посилюється територіальними невідповідностями.

У країні формуються т.зв. праценадлишкові регіони, яким притаманне масштабне безробіття, і регіони, де робочої сили не вистачає для задоволення потреб економіки. З економічним підйомом зазначена диспропорція неминуче посилюватиметься. Отже, першочерговим завданням державної політики є формування запобіжних заходів і стимулювання внутрішньоукраїнської територіальної мобільності людських ресурсів.

Надмірна локалізація місцевих ринків праці пов'язана із державною політикою транспортного, інформаційного та соціально-логістичного⁵ сполучення. Її основу закладено територіально-адміністративною прив'язкою адміністрування податків й соціальних внесків, отримання соціальних трансфертів, працевлаштування, доступу до соціальних послуг (освітніх, медичних тощо), а також недостатнім розвитком транспортного й комунікаційного сполучення, ринку житла. Людина навіть за кілька кілометрів від т.зв. постійного місця проживання виступає фактично мігрантом із усіма відповідними ризиками.

Зазначені бар'єри мають бути подолані шляхом:

- створення належної інформаційної бази — демографічного, соціального, податкового реєстрів, сполучених каналізованими протоколами обміну та модульної інтеграції, надійно захищених від несанкціонованого доступу;
- розвитку комунікаційного сполучення за рахунок масштабної інтернетизації (як персональної, так і публічно-громадської) реалізованої на платформах стаціонарних та мобільних (телефон, точки зв'язку у транспорті) точок доступу;

⁵ Матеріально-інституційна та організаційна складова сучасної системи надання соціальних послуг та встановлення соціальних обов'язків відносно обов'язкової прив'язки до територіально-адміністративної одиниці, соціальної групи, підприємства тощо.

- прискореного (випереджаючого загальний економічний) розвитку дорожнього сполучення, громадського транспортного міжпоселенського та поселенського сполучення, розвитку ринку житла.

Реалізація зазначених дій забезпечить ефективний вплив на внутрішню міграцію людських ресурсів, а отже, сприятиме досягненню відповідності попиту робочої сили її пропозиції.

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Інноваційна економіка потребує дуже часті зміни професії, кваліфікації, місця роботи, виду діяльності тощо. Не завжди це означає підвищення, у певних випадках необхідна тимчасова згода на робоче місце, що потребує нижчої кваліфікації в новій сфері діяльності. Переважний напрям змін — це створення нової якості наявних робочих місць, нових робочих місць та нових підприємств.

Певна частина людських ресурсів шукають і створюють робочі місця, вони самі є джерелом зацікавленості роботодавців у їх робочій силі, тим самим забезпечуючи прискорення впровадження інновацій в економіку. Але, на жаль, в сучасній Україні їх замало.

Друга група, більшість наявних людських ресурсів, перебувають у перманентному очікуванні готових робочих місць. Вони мають вузький діапазон прийнятних умов і за їх невідповідності переходять до режиму тривалої пасивності і поступової деградації якості робочої сили.

Нагальною потребою є збільшення частки першої групи. Це потребує комплексу економічних, соціальних та гуманітарно-культурологічних заходів. Першим кроком його започаткування має бути визнання і озвучення соціокультурного та емоційно-вольового відставання населення України від вимог інноваційного розвитку, що має долатися:

- якісною модернізацією виховної компоненти на усіх стадіях освіти;
- посиленням профорієнтаційних засобів, у першу чергу під час перебування особи у закладах формальної освіти;
- впровадження елементів підприємливості навіть в непередприємницьких видах діяльності;
- забезпеченням навчання основам підприємницької діяльності та розвитку навичок підприємливості під час формального навчання.

ЗНИЖЕННЯ СМЕРТНОСТІ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ

Масштаби передчасної смертності в Україні є надзвичайно великими: за даними ООН, з кожної тисячі 20-річних чоловіків до 65 років не доживають 402, тоді як в Польщі — 251, а в Швейцарії (європейський лідер у цій сфері) — взагалі 105⁶. Резерв збільшення людських ресурсів в Україні за рахунок зниження смертності чоловіків працездатного віку є цілком очевидний.

Нагально необхідним є розробка та найскоріше впровадження відповідних програмних документів на державному рівні:

- державної програми здорового харчування;
- державної програми здорового способу життя;
- державної програми профілактики захворювань, у т.ч. пов'язаних із небезпечними умовами праці;
- державної програми охорони праці.

У більш віддаленій перспективі пріоритетом має стати модернізація системи безпеки праці та умов виробничого середовища, удосконалення систем медико-санітарного контролю, професійної реабілітації, запобігання професійним захворюванням. Центральним орієнтиром відповідної політики має стати створення стимулів у роботодавців до впровадження ергономічних, технічних та технологічних удосконалень умов праці та виробничого середовища, розвиток дружнього позадомашнього середовища та робочих місць для осіб з обмеженими можливостями.

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ

Наявний розвиток нових форм нестандартної зайнятості⁷, а також модифікацій стандартних форм реалізації трудового права⁸ дає підстави

6 <http://esa.un.org/undp/wpp/DVD/>

7 Сучасне надомництво, телеробота (дистанційна робота on-line), коворкінг, банки робочого часу, аутсорсінг, аутстафінг, командні робочі центри (сучасні артелі).

8 Різноманітні форми неповного робочого часу, неформальної та псевдоформальної зайнятості, частково формальної оплати праці або фактичного вирівнювання «завищеного» номіналу заробітної плати за рахунок затримок з виплати, безоплатних відпусток, стажування та випробувальних термінів, примусове переведення довгих трудових відносин до вигляду серії строкових договорів; зловживання трудовими контрактами та позаштатними конструктами за умов фактично безстрокових трудових відносин з повним часовим режимом.

для перспективних очікувань їх подальшого поглиблення та поширення. Ці процеси є не тільки не випадковими та об'єктивними, а й відкривають можливості для підтримки попередніх заходів із формування адекватної політики забезпечення людськими ресурсами інноваційного розвитку економіки України.

Належна реалізація потенціалу гнучких форм зайнятості потребує розвитку культури їхнього застосування. Загальними передумовами успішності відповідної політики має стати чітка специфікація прав власності усіх контрагентів відносин зайнятості, форм ідентифікації її складових та суб'єктів, з одночасним спрощенням відповідних правових інструментів. Необхідно здійснити перенесення акцентів від офіціалізації конкретних форм зайнятості на практиці до легітимізації процедур їх визнання.

Трудовий вимір інноваційного розвитку економіки проявлятиметься не тільки у зміні структури видів економічної діяльності, появи нових професій, трансформації змісту вже відомих та підвищенні кваліфікаційних вимог, а й у нових формах організації зайнятості. Їх поява та розвиток об'єктивні. Вони обумовлюються новими технологічними та комунікаційними можливостями, що спрощують та пришвидшують організаційні процеси об'єднання та роз'єднання факторів виробництва. З одного боку, це дозволяє підвищити гнучкість менеджменту персоналу на підприємствах, з іншого відкриває нові можливості для організації мікро- та малого підприємництва, сучасних форм трудової кооперації, робить сферу зайнятості більш доступною для виключених верст населення.

В основі механізмів коректного використання гнучких форм зайнятості має бути покладено методологію т.зв. «flexicurity»⁹.

Для цього вже у найближчі 5–7 років в Україні має бути сформовано такі компоненти:

- спрощення інституціоналізації індивідуальних трудових угод з одночасною стратегією нульової терпимості до шахрайства та маніпуляції організаційно-правовими формами, приховування трудових та договірно-цивільних зобов'язань;
- комплексна підтримка навчання впродовж життя та стратегій професійного вдосконалення.

⁹ Поєднання двох основоположних принципів соціальної політики ЄС — flexibility and security.

ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ НА ПІДГОТОВКУ КАДРІВ

Державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, яке сьогодні виступає як “засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти”, має перетворитися на дієвий механізм балансування ринку праці.

Основні проблеми у цій сфері пов'язані із:

- відсутністю державних пріоритетів розвитку економіки, що унеможливує забезпечення розвитку визначених секторів сучасними кваліфікованими трудовими ресурсами за рахунок інструментів державного замовлення на підготовку кадрів;
- застарілістю підходів формування державного замовлення, яке не орієнтоване на задоволення в першу чергу державних потреб у кадрах;
- відсутністю різних способів фінансування набуття професійної та вищої освіти;
- нечіткістю визначення критеріїв відбору учасників конкурсу (навчальних закладів) на підготовку та перепідготовку кадрів.

ПЕРШОЧЕРГОВІ ДІЇ

1. Удосконалити методичні підходи до прогнозування потреби економіки у робочій силі за видами економічної діяльності та професіями з урахуванням пріоритетів розвитку економіки, демографічних прогнозів з використанням методологічних підходів CEDEFOP до прогнозування потреб економіки у робочій силі.

2. Внести зміни до ЗУ «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», спрямовані на:

- затвердження державних пріоритетів розвитку, що є основою для державної підтримки здобуття освіти особами для задоволення потреб держави і економіки;

- диверсифікацію джерел та механізмів фінансування здобуття професійної та вищої освіти (державні кредити, гранти, пряме фінансування тощо);
- розміщення державного замовлення на підготовку фахівців на конкурсних умовах серед усіх вищих навчальних закладів незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності за чіткими критеріями відбору учасників конкурсу.

3. Посилити роль уповноваженого державного органу у процесах прогнозування розвитку ринку праці, його балансуванні (в т.ч. на міжрегіональному рівні), визначенні кількісних і якісних характеристик, необхідних для задоволення державних пріоритетів розвитку трудових ресурсів.

4. Налагодити інституційну взаємодію між соціальними партнерами (центральною та місцевими органами влади, роботодавцями та профспілками) з метою створення експертного середовища з питань удосконалення методичних підходів до прогнозування розвитку ринку праці.

5. Покращити процес проведення широкого анкетування роботодавців щодо перспективних потреб в освіченій та висококваліфікованій робочій силі.

6. Залучати представників зацікавлених сторін — органів центральної та місцевої влади, роботодавців, профспілок, науковців — до здійснення експертних оцінок перспектив зміни продуктивності праці у галузевому розрізі, потреб в освіченій та висококваліфікованій робочій силі за професіями та кваліфікаціями.

7. Розробити і прийняти Державну Програму повернення трудових мігрантів з-за кордону, Державну Програму розвитку внутрішньої трудової міграції.

8. Спростити процедури визнання документів про освіту та кваліфікацію, отриманих громадянами України за кордоном;

9. Посилити інформування населення про умови та ризики працевлаштування за кордоном.

10. Посилити інформування населення про можливості добровільної участі у системі пенсійного страхування.

11. Стимулювати розвиток внутрішньої трудової міграції як альтернативи зовнішній, зокрема розвивати дорожньо-транспортну інфраструктуру (покращувати якість доріг, розширювати мережу маршрутів приміського транспорту) у міських агломераціях, що дозволить мешканцям приміських зон працювати за межами власного населеного пункту без зміни місця проживання.

12. Застосовувати маркетингові технології у здійсненні корекційно-випереджуючого впливу на кон'юнктуру ринку освітніх послуг, зокрема проведенням в освітній сфері соціологічних досліджень, моніторингу динаміки освітніх процесів шляхом маркетингових прийомів та технологій; розширенням поінформованості абітурієнтів за рахунок профорієнтаційної діяльності вищих та професійних навчальних закладів, спрямованої на розробку і застосування сучасних засобів діагностики знань та здібностей молодих людей.

13. Запровадити моніторинг працевлаштування і закріпленості на робочих місцях випускників навчальних закладів, що забезпечуватиме зворотний зв'язок між освітою та ринком праці.

Реалізація окреслених напрямів удосконалення повинна відбуватися як на національному, так і на регіональному рівнях. Це сприятиме забезпеченню збалансованості розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці, вирішенню ряду соціальних та економічних завдань, найважливішими серед яких є забезпечення підвищення освітнього рівня населення задля реалізації інтересів як окремого індивіда, так і суспільства, створення умов для сталого економічного розвитку та підвищення життєвих стандартів.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ НА 1 СІЧНЯ 2015 РОКУ, ТИС. ОСІБ

	Чоловіки			Жінки		
	усього	у віці 20–64	%	усього	у віці 20–64	%
Україна	19 787,8	13 186,2	66,6	22 971,8	14 374,9	62,6
Вінницька	739,6	480,7	65,0	863,9	520,5	60,3
Волинська	490,3	312,6	63,7	549,9	333,1	60,6
Дніпропетровська	1 496,2	1 001,9	67,0	1 777,1	1 118,2	62,9
Донецька	1 943,7	1 320,2	67,9	2 340,7	1 485,1	63,4
Житомирська	583,3	379,7	65,1	673,4	405,0	60,1
Закарпатська	603,2	387,7	64,3	653,6	405,1	62,0
Запорізька	805,9	545,5	67,7	959,3	606,8	63,3
Івано-Франківська	652,0	426,7	65,5	727,8	447,9	61,5
Київська	797,0	531,3	66,7	926,4	579,9	62,6

Кіровоградська	447,6	293,3	65,5	526,6	322,4	61,2
Луганська	1 013,6	702,5	69,3	1 201,9	768,7	64,0
Львівська	1 193,3	789,3	66,1	1 326,1	821,4	61,9
Миколаївська	538,2	359,7	66,8	625,5	395,2	63,2
Одеська	1 120,6	740,1	66,0	1 264,8	792,8	62,7
Полтавська	662,8	445,2	67,2	778,4	485,3	62,3
Рівненська	550,4	347,0	63,0	609,7	364,9	59,8
Сумська	512,9	349,6	68,2	608,4	384,8	63,2
Тернопільська	497,7	326,5	65,6	569,0	347,2	61,0
Харківська	1 256,4	864,1	68,8	1 459,3	936,7	64,2
Херсонська	494,1	329,4	66,7	572,3	359,0	62,7
Хмельницька	601,7	394,8	65,6	696,4	422,2	60,6
Черкаська	571,2	378,5	66,3	677,0	417,1	61,6
Чернівецька	426,2	275,8	64,7	480,7	296,4	61,7
Чернігівська	475,1	319,7	67,3	572,0	346,1	60,5
м.Київ	1 315,0	884,4	67,3	1 531,7	1 013,4	66,2

ДОДАТОК 2

ВІДНОСНИЙ РІВЕНЬ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІКИ ЩОДО
ВІДПОВІДНИХ СОЦІО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ГРУП У ВІЦІ 20–64 РОКІВ

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Середнє за 2009– 2013 рр.	Зміна у 2014 р. відносно 2013 р.
Людські ресурси еко- номіки	76,3	75,8	75,6	75,8	75,6	75,0	75,8	-0,9
Зайняте на- селення	66,0	66,3	66,4	66,9	67,3	63,9	66,6	-2,7
Безробітне населення	6,4	5,9	5,6	5,5	5,2	6,4	5,7	0,7
Пасивне без- робіття	3,9	3,7	3,6	3,5	3,2	4,7	3,6	1,1

ДОДАТОК 3

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ
У ВІЦІ 20–64 РОКІВ (%)

	Обидві статі	жінка	чоловік
2012	72,3	66,0	79,3
2013	72,5	66,1	79,4
2014	70,3	63,6	77,5

ДОДАТОК 4

ПРОГНОЗ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ДО 2030 РОКУ*, ТИС. ОСІБ

	Міські поселення			Сільська місцевість			Все населення		
	УСЬО-ГО	ЧОЛО-ВІКИ	ЖІНКИ	УСЬО-ГО	ЧОЛО-ВІКИ	ЖІНКИ	УСЬО-ГО	ЧОЛО-ВІКИ	ЖІНКИ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2016	29339	13463	15876	13243	6254	6989	42582	19717	22865
2017	29268	13437	15832	13168	6228	6940	42437	19665	22772
2018	29218	13421	15797	13086	6201	6885	42304	19622	22683
2019	29161	13403	15758	13015	6179	6836	42176	19582	22593
2020	29100	13385	15715	12944	6158	6786	42043	19543	22501
2021	29028	13363	15666	12877	6139	6738	41905	19502	22403
2022	28954	13340	15614	12804	6118	6687	41759	19458	22301
2023	28879	13320	15559	12733	6096	6636	41611	19416	22195
2024	28798	13298	15499	12662	6075	6587	41460	19374	22086

2025	28716	13278	15438	12587	6052	6536	41303	19329	21973
2026	28629	13256	15373	12510	6026	6484	41139	19283	21857
2027	28540	13235	15305	12429	5999	6430	40969	19233	21736
2028	28445	13210	15235	12345	5969	6376	40791	19179	21611
2029	28349	13186	15164	12258	5937	6321	40607	19123	21485
2030	28252	13161	15091	12167	5903	6264	40419	19064	21355

* Прогноз сценарний, одноваріантний, середньостроковий, для міського та сільського населення України без урахування АР Крим і міста Севастополя; Метод прогнозування — когортно-компонентний. Поріг прогнозу 01.01.2015, горизонт прогнозу 01.01.2031.

ДОДАТОК 5

ДИНАМІКА РОЗПОДІЛУ НАСЕЛЕННЯ ВІКОМ 20–64 РОКІВ НА ВІКОВІ ГРУПИ КАТЕГОРІЙ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІКИ

		2009	2010	2011	2012	2013	2014
Всього населення у віці 20–64 рр., тис осіб.		27623,7	27748,4	27908,5	27914,5	27903,5	27781,9
в тому числі, %		76,3	75,8	75,6	75,8	75,6	75,0
Частка зайнятого населення у віці 20–64 рр., %	20–34	24,5	24,4	24,3	24,5	24,5	23,4
	35–49	26,3	26,3	26,0	26,0	26,0	25,2
	50–64	15,1	15,6	16,1	16,4	16,8	15,3
Частка безробітного населення у віці 20–64 рр., %	20–34	3,3	3,0	3,0	2,9	2,7	3,4
	35–49	2,3	2,0	1,9	1,8	1,7	2,1
	50–64	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
Частка пасивних безробітних у віці 20–64 рр., %	20–34	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5	1,6
	35–49	1,9	1,7	1,7	1,7	1,5	1,8
	50–64	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,3

ДОДАТОК 6

8 КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ ЄС

(The eight key competencies for life-long learning):

1. Компетенція щодо спілкування рідною мовою (Communication in the mother tongue);
2. Компетенція щодо спілкування іноземними мовами (Communication in foreign languages);
3. Математичні та основні компетенції у сферах науки і технологій (Mathematical competence and basic competences in science and technology);
4. Компетенції у сфері цифрових технологій (Digital competence);
5. Компетенція щодо навчання навчанню (Learning to learn);
6. Соціальна та громадянська компетенція (Social and civic competence);
7. Здатність до ініціативи та підприємливості (Sense of initiative and entrepreneurship);
8. Обізнаність з питань культури ста способів вираження (Cultural awareness and expression).

ДОДАТОК 7

НАЦІОНАЛЬНА РАМКА КВАЛІФІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Рівень	Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
Всього на-селення у віці 20–64 рр., тис осіб. в тому числі, %	Здатність адекватно діяти у відомих простих ситуаціях під безпосереднім контролем. Готовність до систематичного навчання			
	Елементарні загальні знання про себе та довкілля	виконання елементарних завдань у відомих однотипних ситуаціях	ситуативна взаємодія в обмеженому колі осіб за допомогою інших	виконання завдань під безпосереднім контролем
	Розуміння найпростіших причинно-наслідкових та просторово-часових зв'язків		реагування на прості усні повідомлення	

1	Здатність виконувати прості завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання. Виконання завдань під безпосереднім керівництвом. Готовність до навчання на наступному рівні			
	Елементарні фактологічні знання	виконання простих завдань за визначеними правилами та інструкціями у типових ситуаціях з використанням простих інструментів	інтеграція до соціальних груп	виконання завдань під безпосереднім керівництвом
	Розуміння найпростіших понять про себе і довкілля, основ безпечної поведінки		реагування на прості письмові та усні повідомлення	обмежена індивідуальна відповідальність
				формулювання елементарних суджень

2	Здатність виконувати типові нескладні завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання. Виконання завдань під керівництвом з елементами самостійності			
	Базові фактологічні знання, набуті у процесі навчання та/або трудової діяльності	виконання типових нескладних завдань за визначеними правилами та інструкціями у різних типових ситуаціях з використанням інструментів	взаємодія в колективі для виконання завдань	виконання завдань під керівництвом з елементами самостійності
	Розуміння основних (загальних) процесів у навчанні та/або трудовій діяльності	оцінювання результатів виконання завдань відповідно до установлених критеріїв, застосування аргументації	продукування деталізованих усних і письмових повідомлень	індивідуальна відповідальність за результати виконання завдань у навчанні та/або трудовій діяльності
3	Здатність виконувати виробничі або навчальні завдання середньої складності за визначеними алгоритмами за встановленими нормами часу і якості			
	Загальні систематизовані знання у сфері освіти та/або професійної діяльності	виконання типових завдань у різних ситуаціях шляхом вибору і застосування основних методів, інструментів, матеріалів та інформації	здатність до ефективної роботи в команді. Сприйняття критики, порад і вказівок	самостійне виконання завдань під мінімальним керівництвом
	Розуміння основних (загальних) принципів, процесів і понять у навчанні та/або професійній діяльності	оцінювання результатів виконання завдань відповідно до критеріїв, які в основному заздалегідь обумовлені	продукування деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності	відповідальність за результати виконання завдань у навчанні та/або професійній діяльності

4	Здатність самостійно виконувати складні спеціалізовані виробничі чи навчальні завдання у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, зокрема в нестандартних ситуаціях			
	Спеціалізовані фактологічні та теоретичні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності	виконання складних спеціалізованих завдань, що передбачає прийняття рішень, у ситуаціях, що змінюються, зокрема в нестандартних ситуаціях	здійснення наставництва, передавання досвіду	самостійність у навчанні та/або професійній діяльності
	Розуміння принципів, методів, процесів у навчанні та/або професійній діяльності	планування власної роботи та в обмеженому контексті організація, контроль, оцінювання та коригування роботи інших	продукування складних деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності	відповідальність за результати навчання та/або професійної діяльності
				обмежена відповідальність за навчання та результати роботи інших

5	Здатність розв'язувати типові спеціалізовані завдання в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування положень і методів відповідної науки і характеризується певною невизначеністю умов			
	Широкі спеціалізовані фактологічні та теоретичні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності, розуміння (усвідомлення) рівня цих знань	розв'язання типових спеціалізованих завдань широкого спектра, що передбачає ідентифікацію та використання інформації для прийняття рішень	взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, клієнти) для провадження професійної або навчальної діяльності	здійснення обмежених управлінських функцій та прийняття рішень у звичних умовах з елементами непередбачуваності
		планування, зокрема розподіл ресурсів, аналіз, контроль та оцінювання власної роботи та роботи інших осіб		покращення результатів власної навчальної та/або професійної діяльності і результатів діяльності інших
				здатність до подальшого навчання з деяким рівнем автономності

6	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов			
	Концептуальні знання, набуті у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень	розв'язання складних непередбачуваних завдань і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів	донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності	управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах
	Критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у навчанні та професійній діяльності		здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію	відповідальність за професійний розвиток окремих осіб та/або груп осіб
				здатність до подальшого навчання з високим рівнем автономності

7	Здатність розв'язувати складні завдання і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог			
	Спеціалізовані концептуальні знання, набуті у процесі навчання та/або професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи	розв'язання складних завдань і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог	зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються	прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування
	Критичне осмислення проблем у навчанні та/або професійній діяльності та на межі предметних галузей	проведення дослідницької та/або інноваційної діяльності	використання іноземних мов у професійній діяльності	відповідальність за розвиток професійного знання і практик, оцінку стратегічного розвитку команди
				здатність до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним та самостійним

8	Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики			
	Найбільш передові концептуальні та методологічні знання в галузі науково-дослідної та/або професійної діяльності і на межі предметних галузей	критичний аналіз, оцінка і синтез нових та складних ідей	спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності	ініціювання інноваційних комплексних проектів, лідерство та повна автономність під час їх реалізації
		розроблення та реалізація проектів, включаючи власні дослідження, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язання значущих соціальних, наукових, культурних, етичних та інших проблем		соціальна відповідальність за результати прийняття стратегічних рішень
				здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися протягом життя, відповідальність за навчання інших

Здатність визначати та розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності, які є ключовими для забезпечення стійкого розвитку та вимагають створення нових системоутворювальних знань і прогресивних технологій			
9	Нові концептуальні та методологічні знання в певній та суміжних галузях науково-дослідної та/або професійної діяльності, які набуті на основі особистого комплексного дослідження та є основою для відкриття нових напрямів і проведення подальших досліджень	критичний аналіз комплексних проблем, синтез нових складних ідей, зокрема у міждисциплінарних сферах розроблення та реалізація комплексних проектів, як правило, у рамках власної дослідницької школи, які дають змогу глибоко переосмислювати наявне і забезпечувати вагомий приріст нового системного знання та/або модернізації професійної практики, та розв'язання складних соціально значущих проблем з використанням дослідницько-інноваційних методів	ініціювання оригінальних дослідницько-інноваційних комплексних проектів, спрямованих на розв'язання складних соціально значущих проблем, лідерство та автономність під час їх реалізації
			глибоке усвідомлення та відповідальність за наукове обґрунтування стратегічних рішень, достовірність прогнозування розвитку суспільства,
			безперервний саморозвиток і самовдосконалення, відповідальність за розвиток інших, зокрема в межах власної дослідницької школи

ДОДАТОК

8

СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

НАЦІОНАЛЬНА РАМКА КВАЛІФІКАЦІЙ

Сьогодні системи професійних кваліфікацій в різних конфігураціях існують у більш ніж 170 країнах світу. Головною ознакою їх існування є затверджена національна рамка кваліфікацій — інструмент, який дає системний опис кваліфікаційних рівнів, використовуючи дескриптори, що описують знання, уміння, встановлюють рівень автономності і відповідальності особи, що має відповідний рівень кваліфікації.

В Україні Національна рамка кваліфікацій затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.11 р. № 1341. Вона складається з 10 кваліфікаційних рівнів, розташованих в ієрархічному порядку залежно від складності робіт, змістовності знань та рівня автономності і відповідальності особи.

Одним з найважливіших завдань Національної рамки кваліфікації є забезпечення співставлення національних кваліфікацій із зарубіжними системами.

Всередині країни Національна рамка кваліфікацій переважно має застосовуватись як механізм співвіднесення існуючих і нових кваліфікацій з відповідними рівнями НРК з метою забезпечення відповідності знань, вмінь та навичок, що особа здобуває в межах освітнього процесу.

ПРОФЕСІЙНІ СТАНДАРТИ

Основою системи професійних кваліфікацій є достатня кількість розроблених відповідно до встановленого порядку професійних стандартів — документів, в яких системно викладені вимоги роботодавців до знань, вмінь та навичок працівника у прив'язці до робочого місця.

Професійні стандарти слугують основою для кваліфікаційних складових освітніх стандартів та програм, а також є базовим документом для запровадження системи підтвердження професійної кваліфікації, набутої, у тому числі, у неформальний спосіб.

Сформовані на основі професійних стандартів професійні кваліфікації представляють собою підтверджений незалежними кваліфікаційними центрами рівень професійної майстерності, що має на меті підвищення конкурентоздатності особи на ринку праці.

Після відповідного перехідного періоду довідники існуючих кваліфікаційних характеристик необхідно скасувати, замінивши їх професійними стандартами. Розрядність кваліфікацій, яка сьогодні будується на підвищенні складності робіт, що виконує працівник, та є сьогодні підставою для підвищення чи нарахування заробітної плати, має бути скасована. Натомість нарахування заробітної плати та її зміна має корелюватися з підтвердженою кваліфікацією працівника та відповідати кваліфікаційним рівням Національної рамки кваліфікацій.

ГАЛУЗЕВІ РАДИ

Галузеві ради сьогодні є одним з дієвих механізмів розробки професійних стандартів і кваліфікацій. Практика їх організації і діяльності свідчить, що вони виступають як приклади державно-приватного партнерства з точки зору виконання функцій і завдань, а також фінансування.

До функцій галузевих рад, зокрема, належать:

- аналіз ринку праці відповідної галузі, галузей з точки зору забезпечення трудовими ресурсами з відповідними кваліфікаціями;
- розроблення, затвердження та оновлення професійних стандартів, професійних кваліфікацій;
- затвердження порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій за відповідними напрямками професійної діяльності;
- участь у розробленні програм професійної підготовки на всіх кваліфікаційних рівнях;
- участь у створенні інструментів оцінювання результатів професійного навчання.

ДЕРЖАВНІ РЕЄСТРИ ПРОФЕСІЙНИХ СТАНДАРТІВ

Розроблені та затверджені відповідним чином професійні стандарти та професійні кваліфікації мають зберігатися у державному реєстрі (реєстрах), який має на меті:

- систематизацію розроблених професійних стандартів та професійних кваліфікацій;
- систематизацію змістовних одиниць професійних стандартів з метою їх уніфікації та використання;
- оновлення професійних стандартів.

ЦЕНТРИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

Для неупередженого і незалежного визначення дійсного рівня професійної майстерності особи утворюються центри підтвердження професійних кваліфікацій.

Головними умовами утворення таких центрів є:

- наявність відповідної матеріальної бази для проведення оцінювання рівня професійної майстерності;
- наявність сертифікованих спеціалістів з оцінювання рівня професійної майстерності;
- наявність розроблених і затверджених комплектів документації для проведення оцінювання рівня професійної майстерності;
- їх акредитація уповноваженим органом.

Основними функціями центру підтвердження професійних кваліфікацій є:

- оцінювання рівня професійної майстерності осіб, що претендують на присвоєння професійних кваліфікацій, відповідно до наявних професійних стандартів;
- присвоєння (підтвердження) особі відповідної професійної кваліфікації за результатами оцінювання із видачею документа (атеста, диплома, свідоцтва тощо) встановленого зразка;
- інформування громадськості про діяльність у сфері присвоєння професійних кваліфікацій.

Розвиток та дієвість системи професійних кваліфікацій має забезпечуватися відповідним національним регулятором, який в більшості країн є органом державної влади.

До основних функцій регулятора, зокрема, мають належати:

- ведення реєстру професійних стандартів та професійних кваліфікацій;
- розробка і затвердження типового порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій;
- валідація професійних стандартів та професійних кваліфікацій;
- координація діяльності галузевих рад з розроблення професійних стандартів та ведення їх реєстру;
- участь в узагальненні показників потреб підготовки фахівців та робітничих кадрів, підвищенні кваліфікації та перепідготовці кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням;
- затвердження порядку акредитації кваліфікаційних центрів галузевими радами з розроблення професійних стандартів та стратегії розвитку професійних кваліфікацій, здійснення нагляду за їх діяльністю;
- погодження проектів освітніх програм і стандартів на відповідність їх вимогам професійних стандартів;
- сертифікація спеціалістів з оцінювання рівня професійної майстерності, ведення їх реєстру;
- розробка і затвердження порядку розгляду скарг на діяльність складових системи професійних кваліфікацій.

ВИСНОВОК

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ НАВКОЛО ЦІЛЕЙ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Реалізація Плану модернізації України можлива лише за умови зниження рівня політичної напруженості та досягнення внутрішньополітичної злагоди як однієї з базових передумов цільового сценарію. Реалізація досягатиметься за рахунок ініціювання укладення усіма (в т.ч. опозиційними) провідними політичними силами [«Антикризового пакту»](#) — як угоди, що відображає консолідоване бачення шляхів подолання основних ризиків, що стоять перед країною, та узгоджених напрямів економічної та соціальної політики на середньо- та довгострокову перспективу.

«Антикризовий пакт» повинен бути максимально стислим і, зокрема, має містити:

- констатацію ключових соціальних та економічних проблем поточного моменту та прийняття солідарної відповідальності за прорахунки соціально-економічної політики;
- прийняття відповідальності за обґрунтованість економічних програм та відмову від необґрунтованих популістських обіцянок;
- визначення базових соціальних стандартів та засад соціальної політики, які мають бути гарантовано забезпечені громадянам України, а також стратегії переформатування ринку праці;
- визначення базових орієнтирів бізнес-середовища, дотримання яких має бути гарантоване в Україні тощо.

Визначення шляхів розвитку країни має відбуватись на засадах консолідації громадянського суспільства. В основу широкого суспільного діалогу має бути покладено визначення засадничих принципів нових моделей суспільного, гуманітарного та економічного розвитку, засад територіальної децентралізації, складових відкритості національної економіки тощо.

Досягнення суспільного договору щодо непорушності цих принципів та визначення відповідних гарантій має відкрити шлях для виходу України з глибокої політичної кризи.

Реалізація наведених складових політики економічного зростання спроможна, за нашими розрахунками, забезпечити реалізацію цільового сценарію макроекономічного розвитку, який передбачає досягнення у період до 2020 р. ключових показників, визначених у цільовому прогнозі.

До складових щодо суспільного консенсусу навколо досягнення цілей структурної модернізації економіки України важливо домогтися також консенсусної діяльності Національного банку України та Уряду в забезпеченні змін у поточній монетарній політиці, враховуючи, що Україна здійснює програму макроекономічної стабілізації за підтримкою МВФ. Саме тому по мірі виходу за підсумками 2015–2016 років економіки України з кризи переговорний процес з МВФ має вестися на засадах необхідної реалізації політики прискорення економічного зростання.

